

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH

VYDÁVA
MATICA SLOVENSKÁ
MARTIN

ROČNÍK 32
2022 ČÍSLO 1

HISTORICKÝ
ZBORNÍK 32
č. 1/2022

HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH
ROČNÍK 32* 2022* ČÍSLO 1

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

Redakčná rada/Redaktionsrat/Editorial Board:

HEDr. Ľuboslav Hromjak, PhD.; prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.; prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.;
PhDr. Pavol Madura; doc. Mgr. Pavol Matula, PhD.; doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.;
PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.; doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc.; doc. Mgr. Ivan Petránský, PhD.;
doc. Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

Predseda/Vorsitzende/President of Board: prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.

Čestní členovia/Ehrenmitglieder/Honorary Members:

prof. PhDr. Milan Stanislav Ďurica; prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc.; doc. František Vnuk

Vydáva Matica slovenská, P. Mudroňa č. 1, 036 01 Martin. IČO: 00179027, DIČ: 2020631 23 v Slovenskom
historickom ústave Matice slovenskej v spolupráci s Historickým odborom Matice slovenskej
Published by Matica slovenská

Šéfredaktor/Chefredakteur/Editor-in-Chief: PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.

Adresa redakcie/Anschrift der Redaktion/the adress of the editorial Office:

Redakcia Historického zborníka
Slovenský historický ústav MS
Grösslingová 23, 812 51 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: peter.mulik@matica.sk

Historický zborník 32, jún, č. 1/2022
Almanach für Geschichte 32, Juni, N. 1/2022
Alamanac for History 32, June, No. 1/2022

Evidenčné číslo/Registration Number 4010/10

Rozširuje/Distributed by

Matica slovenská
P. Mudroňa č. 1
036 01 Martin
Tel.: 0918 904 931
e-mail: periodika@matica.sk
www.matica.sk

Grafický návrh obálky/Graphic design of the cover: Jozef Siekel

Grafická úprava vnútra/Graphic layout: Martin Kurhajec

Jazyková redaktorka: Ing. Janka Farkašová

Preklad do anglického jazyka/Translation into English: Mgr. Michal Vongrej

Preklad do nemeckého jazyka/Deutsche Übersetzung: Mgr. Gabriela Hamranová

Historický zborník vychádza ako vedecké recenzované periodikum dvakrát ročne.

Wissenschaftliches Periodikum Almanach für Geschichte erscheint zweimal jährlich. Inlands- und
Auslandsvertrieb, Bestellungen und Abonnement durch den Verlag der Matica slovenská, G. m. b. H.
Scientific Periodicum The Almanac for History is published twice a year. Distributed, domestic and
foreign orders subscriptions accepted by the Matica slovenská Publishing House, Ltd.

© Matica slovenská, Martin 2022

Vytlačila Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany

EV 4010/10

ISSN 1335-8723

EAN 9771335872006 21

OBSAH

ŠTÚDIE

Hospodárske podniky a spolky Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1918 – 1941 <i>Ján Tkáč</i>	13
Poľnohospodárstvo v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) na príklade okresu Hnúšťa <i>Patrik Beňuš</i>	36
Prvé tajné biskupské vysviacky na Slovensku <i>Róbert Letz</i>	58
Súdny proces a obhajoba ministra financií prvej Slovenskej republiky JUDr. Mikuláša Pružinského pred Národným súdom v októbri a novembri 1947 <i>Karol Fremal</i>	82
Ústava ČSSR z roku 1960 a slovensko-české ústavné vzťahy 1960 – 1992 <i>Bruno Čanády</i>	106

MATERIÁLY

Historizmus Mikuláša Dohnányho. 170 rokov od smrti významného štúrovcu <i>Pavol Parenička</i>	145
Prípravy na mierovú zmluvu s Maďarskom a tvorba štátnych hraníc ČSR <i>Bruno Čanády</i>	157
Cisár Karol I. (IV.) Habsburský a jeho úsilie o mier a federalizáciu monarchie <i>Stanislav Žlnay</i>	187
Ústredie slovenských ochotníckych divadiel za pôsobenia Henricha Barteka – pestovateľa javiskovej reči <i>Július Lomenčík</i>	204

DOKUMENTY

Arizácia Cinkografie Horský v Žiline Maticou slovenskou <i>Zdenko Tkáč</i>	215
Spomienky na poslanca Snemu Slovenskej republiky Pavla Čarnogurského z čias konca vojny <i>Olga Slivková</i>	219
Ukrajinskí utečenci na Slovensku v roku 1944 <i>Róbert Letz</i>	235

MEDAILÓNY

Za prof. PhDr. Júliusom Bartlom, CSc. <i>Róbert Letz</i>	241
K stému výročiu narodenia Michala Potemru <i>Radoslav Žgrada</i>	244

Archivárka hlavného mesta Bratislavy PhDr. Anna Buzinkayová (1952 – 2022)
odišla do večnosti

Peter Mulík 247

RECENZIE

HRUBOŇ, Anton a kol. *Fašizmus náš slovenský*. Bratislava : Premedia Group,
s. r. o., 2021. 310 s. ISBN 978-80-8159-811-1.

Rudolf Maník 253

KRAJČÍR, Lukáš a kol. *Rok 1919 a Slovensko – Sondy do kľúčových udalostí,
inštitúcií, orgánov a osobností*. Martin : Matica slovenská, 2021. 250 s.
ISBN 978-80-8128-273-7.

Zdenko Tkáč 259

ŠTENPIEN, Erik – SVATUŠA, Ivan (eds.). *100 rokov Trianonskej zmluvy
– diplomacia, štát a právo na prelome storočí*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa
Šafárika v Košiciach [vyšlo online], 2021, 340 s. ISBN 978-80-574-0040-0
(e-publikácia).

Radoslav Žgrada 261

Zoznam autorov 267

INHALT

STUDIEN

Die Wirtschaftsunternehmen und die Vereine der Slowaken in Vojvodina
in Jahren 1918 – 1941

Ján Tkáč 13

Agrarwirtschaft in der Zeit der Slowakischen Republik (1939 – 1945)
am Beispiel vom Bezirk Hnúšťa

Patrik Beňuš 36

Die ersten geheimen Weihen der Bischöfe in der Slowakei

Róbert Letz 58

Prozess gegen den Finanzminister der ersten Slowakischen Republik Judr. Mikuláš
Pružinský vor Nationalgericht im Oktober und November 1947 und seine
Verteidigung

Karol Fremal 82

Verfassung der ČSSR von 1960 und die slowakisch-tschechischen
Verfassungsbeziehungen 1960 – 1992

Bruno Čanády 106

MATERIALIEN

Historie von Mikuláš Dohnány. 170 Jahre seit dem Tod eines bedeutenden
Vertreterers der Štúr-Nationalen Bewegung

Pavol Parenička 145

Vorbereitungen auf den Friedensvertrag mit Ungarn und die Festsetzung
der Staatsgrenzen der ČSR

Bruno Čanády 157

Der Kaiser Karl von Habsburg, der I. (IV.), und seine Bemühung um Frieden
und Föderalisierung der Monarchie

Stanislav Žlnay 187

Die Zentrale für die slowakischen Laientheater während des Wirkens Heinrich
Barteks, eines Experten für Kultivierung der Bühnensprache

Július Lomenčík 204

DOKUMENTE

Arisierung von Cinkografia Horský in Žilina auf Matica slovenská

Zdenko Tkáč 215

Die Erinnerungen an den Abgeordneten im Parlament der Slowakischen
Republik Pavol Čarnogurský in der Zeit des Kriegsendes

Olga Slivková 219

Ukrainische Flüchtlinge in der Slowakei im Jahre 1944

Róbert Letz 235

MEDAILLONE

Zum Tod des Professors PhDr. Július Bartl, CSc.

Róbert Letz 241

Zum 100. Jahrestag der Geburt von Michal Potemra

Radoslav Žgrada 244

Archivarin der Hauptstadt Bratislava PhDr. Anna Buzinkayová (1952 – 2022)

ist in die Ewigkeit gegangen

Peter Mulík 247

REZENSIONEN

HRUBOŇ, Anton a kol. *Fašizmus náš slovenský. (Faschismus, unser slowakischen.)* Bratislava : Premedia Group, s. r. o., 2021. 310 s.

ISBN 978-80-8159-811-1.

Rudolf Maník 253

KRAJČÍR, Lukáš a kol. *Rok 1919 a Slovensko – Sondy do kľúčových udalostí, inštitúcií, orgánov a osobností. (Das Jahr 1919 und die Slowakei – Sondierungen der Schwerpunktereignisse, Institutionen, Behörden und Persönlichkeiten.)*

Martin : Matica slovenská, 2021. 250 s. ISBN 978-80-8128-273-7.

Zdenko Tkáč 259

ŠTENPIEN, Erik – SVATUŠA, Ivan (eds.). *100 rokov Trianonskej zmluvy*

– *diplomacia, štát a právo na prelome storočí. (100 Jahre des Vertrags*

von Trianon – Diplomatie, Staat und Recht um die Jahrhundertwende.) Košice :

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach [on line herausgegeben], 2021, 340 S.

ISBN 978-80-574-0040-0; (e-Publikation).

Radoslav Žgrada 261

Liste der Autoren 267

CONTENTS

STUDIES

Commercial Undertakings and Associations of Slovaks in Vojvodina
in 1918–1941

Ján Tkáč 13

Agriculture During the Slovak Republic (1939–1945) by Way
of the Example of Hnúšťa District

Patrik Beňuš 36

First Secret Episcopal Ordinations in Slovakia

Róbert Letz 58

Trial and Defence. Minister of Finance of the First Slovak Republic,
JUDr. Mikuláš Pružinský, Before the National Court in October
and November 1947

Karol Fremal 82

The Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic of 1960
and Slovak-Czech Constitutional Relations in 1960–1992

Bruno Čanády 106

MATERIALS

Mikuláš Dohnány's Historicism. 170 Years Since the Death of a Prominent
Štúr's Group Member

Pavol Parenička 145

Preparations for Peace Treaty with Hungary and Demarcation of Czechoslovak
State Borders

Bruno Čanády 157

Emperor Charles I of Austria (Charles IV) and His Peace and Monarchy
Federalization Efforts

Stanislav Žlnay 187

Central Office of Slovak Community Theatres During the Active Working Days
of Henrich Bartek—the Cultivator of Stage Diction

Július Lomenčík 204

DOCUMENTS

Aryanization of Cinkografia Horský in Žilina by Matica Slovenská

Zdenko Tkáč 215

Memories of Pavol Čarnogurský, Member of the Assembly/Diet
of the Slovak Republic, from the End of the War

Oľga Slivková 219

Ukrainian Refugees in Slovakia in 1944

Róbert Letz 235

PORTRAITS

Obituary of Prof. PhDr. Július Bartl, CSc.

Róbert Letz 241

On the 100th Anniversary of the Birth of Michal Potemra

Radoslav Žgrada 244

Archivist of the Capital City of Bratislava PhDr. Anna Buzinkayová (1952 – 2022)

left in eternity

Peter Mulík 247

RECENZIE

HRUBOŇ, Anton a kol. *Fašizmus náš slovenský. [“Our Slovak Fascism”]*.

Bratislava : Premedia Group, s. r. o., 2021. 310 s. ISBN 978-80-8159-811-1.

Rudolf Maník 253

KRAJČÍR, Lukáš a kol. *The Year 1919 and Slovakia—Probes into Key Events, Institutions, Authorities and Personalities* Martin : Matica slovenská, 2021. 250 s.

ISBN 978-80-8128-273-7.

Zdenko Tkáč 259

ŠTENPIEN, Erik – SVATUŠA, Ivan (eds.). *100 rokov Trianonskej zmluvy*

– diplomacia, štát a právo na prelome storočí. (100 years of the Treaty of Trianon

– diplomacy, state and law at the turn of the century.) Košice : Pavel Jozef University

Šafárika v Košiciach [published online], 2021, 340 p. ISBN 978-80-574-0040-0

(e-publication).

Radoslav Žgrada 261

List of Authors 267

ŠTÚDIE

Hospodárske podniky a spolky Slovákov vo Vojvodine 1918 – 1941

Ján Tkáč

Predmetom tejto štúdie sú hospodárske podniky a hospodárske spolky Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1918 – 1941, teda v kráľovskej Juhoslávii. Nadväzuje na našu štúdiu z roku 2020 pod názvom Sociálna štruktúra a hospodárstvo Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1918 – 1941. V uvedenej štúdii sme sa snažili proporcionálne opísať dobovú sociálnu štruktúru a hospodárstvo Slovákov vo Vojvodine. Najväčšiu časť sme venovali poľnohospodárstvu, ktoré bolo dominantným hospodárskym odvetvím v Juhoslávii, vo Vojvodine a aj Slovákov tam žijúcich.¹ V tejto štúdii sa zameriavame na menej rozšírené hospodárske aktivity Slovákov vo Vojvodine. Aj keď neboli dominantné, boli veľmi dôležité v živote Slovákov. Tematika hospodárskych podnikov a spolkov Slovákov vo Vojvodine je málo preskúmaná. Nevenuje sa jej ani slovenská historiografia a je okrajovou témou monografií slovenských obcí vo Vojvodine.

Vojvodina je od roku 1945 autonómna oblasť nachádzajúca sa na severe Srbska. Tvoria ju oblasti Báčka, Banát a Srijem. V 18. – 19. stor. to bolo územie južného Uhorska. Vtedy sa tam usadili niektorí Slováci, ktorí prišli zo Slovenska alebo z územia dnešného Maďarska. V polovici 19. storočia tam Habsburgovci zriadili Srbské vojvodstvo a Tamišský Banát, kde mali Srbi asi štvrtinové zastúpenie. V roku 1860 bolo vojvodstvo zrušené a jeho územie začlenené do župnej správy Uhorska.² Tieto udalosti dopomohli to, aby sa toto územie začalo postupne nazývať Vojvodina a spájať so Srbmi. Kým pomenovania Báčka, Banát a Srijem boli bežné už v 19. storočí (aj medzi Slovákmi), pomenovanie Vojvodina sa všeobecne začalo používať po roku 1918, keď sa stala súčasťou Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov – Juhoslávie (skratka SHS),³ a to najmä medzi Srbmi. V medzivojnovom období však Vojvodina nebola samostatnou administratívnou jednotkou. Do roku 1922 pretrvalo staré župné zriadenie. V rokoch 1922 – 1929 bolo jej územie rozdelené na oblasti. Až v roku 1929 sa územie Báčky, Banátu a Srijemu ocitlo v rámci jednej administratívnej jednotky Dunajskej bánoviny, kde patrila aj Šumadia v severnom Srbsku (s výnimkou Belehradu). Sídлом Dunajskej bánoviny bol Nový Sad.⁴

Od začiatku jej vzniku v roku 1918 bola Juhoslávia hospodársky veľmi nesúrodým územím. Najvyspelejšie územia s vyspelejším kapitalistickým podnikaním boli Slovinsko,

¹ TKÁČ, Ján. Sociálna štruktúra a hospodárstvo Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1918 – 1941. In *Historický zborník. Vedecký časopis o slovenských národných dejinách*, 2020, roč. 30, č. 2, s. 23-40.

² PALIČ, Milenko. *Srbi u Mađarskoj – Ugarskoj do 1918*. Novi Sad : Futura publikacije, 1995, s. 283-286.

³ Od roku 1929 sa názov štátu zmenil na Kráľovstvo Juhoslávia.

⁴ Bánovina – vyššia administratívna jednotka Juhoslovanského kráľovstva v rokoch 1929 – 1941. V Juhoslávii bolo spolu deväť bánovin.

Chorvátsko a Vojvodina. Na druhej strane na území tzv. starého Srbska (dnešné Severné Macedónsko), Kosova, Čiernej Hory prežívali ešte feudálne hospodárske vzťahy. Pred rokom 1918 patrilo územie Vojvodiny medzi najvyspelejšie časti Uhorska. Aj vďaka úrodnej pôde, viacerým veľkostatkom s kapitalistickým podnikaním bolo poľnohospodárstvo vo Vojvodine na vysokej úrovni. Hospodárstvo v Juhoslávii malo agrárny charakter. Pozemková reforma, ktorá sa uskutočnila v Juhoslávii v 20. rokoch 20. stor., najviac zasiahla územie Vojvodiny. Uskutočnila sa tam aj kolonizácia srbského obyvateľstva z južných nerozvinutých častí. Cieľom pozemkovej reformy a kolonizácie bolo vylepšiť etnickú štruktúru obyvateľstva Vojvodiny a viac ju pripútať k Srbsku.⁵ Keď sa Vojvodina stala súčasťou SHS, došlo k spomaleniu a nakoniec k utlmeniu hospodárskeho rozvoja. Juhoslovanský daňový systém znevýhodňoval územie Slovinska, Chorvátska a Vojvodiny oproti zvyšku Juhoslávie.

V čase pripojenia územia dnešnej Vojvodiny k SHS žilo na jej území približne 1 365 596 obyvateľov. Etnické zloženie tohto územia bolo veľmi pestré. Najpočetnejší boli: Srbi a Chorváti 502 415 (36,80 %), Maďari 376 107 (27,71 %), Nemci 316 107 (23,10 %), Rumuni 69 530 (5,10 %), Slováci a Česi 48 666 (3,30 %), Židia 19 069 (1,40 %), Rusíni 11 471 (0,80 %). Srbi a Chorváti boli považovaní za jeden národ. Odhaduje sa, že Srbov bolo okolo 400 000, čo činí necelých 30 % z celkového počtu obyvateľov. Podobne Slováci a Česi boli považovaní za jeden národ.⁶

Domácka výroba

V období medzi svetovými vojnami mala spoločnosť vo Vojvodine agrárny charakter. Platilo to aj pre Slovákov. Obce boli do väčšej miery uzavreté, hospodársky sebestačné celky. Takmer každá rodina bola samostatným hospodárskym podnikom, či už to bola rodina chudobného, alebo bohatého roľníka. Rodiny boli potravinovo sebestačné. Potraviny sa vtedy nekupovali v obchodoch, ba ani na trhoch. V najnutnejšom prípade si potraviny kúpili ľudia od susedov alebo od ďalších rodín v obci. Každá rodina si dopestovala obilie, z ktorého si upiekla chlieb a iné výrobky z cesta. Zeleninu a ovocie si dopestovala v záhrade. Aj tá najchudobnejšia roľnícka rodina mala aspoň jedného koňa, ktorý sa využíval ako ťažné zviera alebo pri poľnohospodárskych prácach. Hovädzí dobytok bol chovaný pre mlieko, z ktorého si rodiny vyrábali ďalšie mliečne výrobky ako syr, tvaroch, smotana, maslo. V menšej miere niektoré rodiny chovali ovce na vlnu. Na mäso si chovali sliepky, kačice, husi, morky, zajace. Sliepky sa chovali aj na vajčka a husi na perie, ktoré sa používalo na domácky vyrábané vankúše a periny.

Väčšinu predmetov domácej spotreby si vyrábali tiež podomácky. Týkalo sa to najmä bežného poľnohospodárskeho náradia, textilných výrobkov, ale aj kuchynského vybavenia. Slováci v blízkosti rieky Dunaj pestovali konope, z ktorého si podomácky

⁵ TKÁČ, Ján. Slováci vo Vojvodine a pozemková reforma a kolonizácia v Juhoslávii (1918 – 1941). In *Verbum Historiae*, 2020, č. 2, s. 121-152. ISSN 1339-4053 (online).

⁶ GAČEŠA, Nikola L. Demografске i socialne prilike u vreme prisajedinjenja Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918 godine. In *Prisajedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918*. Novi Sad : Muzej Vojvodine, Institut za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1993, s. 50-51.

vyrábali konopné plátno. Niektoré textilné látky sa kupovali, aby z toho vyrobili niektoré časti odevov. Slovenky priadli, šili a tkali všetku domácu bielizeň, ba i vrchné šatstvo ako napríklad sukne a zástery. Ich ozdobné súčasti boli tiež domácej výroby. Skoro každá žena vedela priasť konopné nite a utkať konopné plátno. Podomácky vyrobené plátno zafarbila a potom ušila nielen spodné, ale aj vrchné súčasti oblečenia. V domácnostiach sa tkali *šené* (konopné) textílie a *klinovníky* (uteráky), ale aj hodvábne a ešte jemnejšie obrusy, podušky, vankúše a potom *firange* (závesy, záclony). Takmer každá domácnosť mala drevené krosná, na ktorých sa tkali *handrovky* (tkané koberce) zo starých handier. Základom textilnej výroby bolo pradenie, tkanie a vyšívanie a bežne sa robilo v súkromí roľníckych domácností v zimnom období. Tieto domáce práce boli príležitosťou na spoločenskú udalosť, ktorá sa volala priadky. Na priadkach sa stretli rodinní príslušníci alebo dedinská mládež. Keď nebolo veľa práce vonku, ľudia si pri ručných prácach krátili dlhé zimné dni. Rozprávali sa, spievali, zabávali, upevňovali vzájomné vzťahy a popíjali víno alebo jedli. Na priadkach sa zúčastňovali všetci, aj muži, aj ženy, aj starí, aj mladí. Ženy priadli a tkali, dievčatá vyšívali oplecká a *predky* (ozdobne vyšívaná predná časť košeľ) na košeľe, starší muži pletli z konopnej priadze *zepy* (druh obuvi) pre všetkých členov rodiny, mládenci si vyšívali *predky* na košeľe alebo na predaj.⁷ Pletenie a háčkovanie v tom čase nebolo veľmi rozšírené.

Hospodárske podniky

Kolektívne hospodárske podniky neboli medzi Slovákmi vo Vojvodine obľúbené. Príležitostné a ziskové spolky s dvoma-troma členmi však boli bežné, ale najviac bolo individuálnych podnikov. Najviac ich bolo v najväčšej slovenskej báčskej obci Petrovec, menej už v menších slovenských obciach. V Petrovci sa také spolky zaoberali obchodom alebo menšou priemyselnou výrobou ako napríklad tehelne, mlyny a podobne. Tieto podniky sa však väčšinou nezaoberali spracovaním poľnohospodárskych plodín a výrobkov. Individuálne podniky boli výhradne obchodné (predaj obilia, chmeľu atď.). Kým do prvej svetovej vojny boli v Petrovci obchodníci výhradne Židia, tak potom začali do tohto hospodárskeho odvetvia prenikať aj Slováci. Aj obchod s chmeľom, ktorý bol v dobrých sezónach predmetom vysokého zisku Petrovčanov, sa postupne dostával do slovenských rúk.⁸ V menších obciach väčšinou prevládal individuálny odpredaj poľnohospodárskych plodín rôznymi priekupníkmi. Okrem Petrovca, kde mali remeslá tradíciu, bolo viacero slovenských podnikov aj v sriemskej obci – mestečku Stará Pazova⁹ a v Pivnici v Báčke.

Obdobie 20. – 30. rokov 20. storočia je charakteristické zavádzaním elektrického prúdu do vojvodinských obcí vrátane tých, kde žili Slováci. Napríklad v báčskej obci

⁷ JESENSKÁ, Zora. Náš ženský domáci priemysel. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1929*, roč. 10, s. 110-113.

⁸ GRÚNIK, Ivan. Petrovec vo svetle podnikateľskom, najmä obchodnom. In *Naše zahraničí*, 1922, roč. 3, sv. 3, s. 124-125.

⁹ TKÁČ, Sociálna štruktúra, s. 23-40.

Pivnica sa elektrický prúd začal zavádzať od roku 1924.¹⁰ Elektrický prúd sa využíval na osvetlenie, najskôr pôšt, policajných staníc, škôl, obchodov, remeselníckych dielní. Väčšina roľníckych domácností bola aj naďalej bez elektrického prúdu. Na osvetlenie sa vo veľkom využívali petrolejové lampy a voskové sviečky. Problematika elektrifikácie si vyžaduje ďalšie skúmanie. Základným vykurovacím materiálom v tom čase bolo aj naďalej drevo z ovocných stromov agátov, moruší, ako aj vedľajšie produkty z poľnohospodárskej činnosti. Napríklad v zime sa vo veľkom vykurovalo kukuričnými súľkami a *zetkami* (dobytkom obhryzené kukuričné byle). Agát sa využíval aj na zhotovovanie stĺpov do chmeľníc.

Mlyny, mláťačky a tehelne

Vzhľadom na význam poľnohospodárskej výroby a stravovania nachádzali sa v takmer každej osade, nevynímajúc slovenské, aj mlyny. Väčšie obce mali niekoľko mlynov rôzneho druhu. V Petrovci boli tri mlyny. Ďalšie boli v Kulpíne, Hložanoch a Kovačici. Parné mlyny boli v Pivnici, Padine, Hajdušici.¹¹ V Hložanoch, ktoré boli v blízkosti Dunaja, boli napríklad dva mlyny poháňané vetrom, tri mlyny boli tzv. suché mlyny a dva mlyny boli poháňané vodou.¹²

Väčšina domov bola stále nabíjaná, teda z hlíny. Stavebným materiálom bolo blato zmiešané s plevami alebo so slamou. Tradičné tehly sa vyrábali z nepálených tehál (blato a slama). Nabíjané domy a domy z nepálených tehál sa robili svojpomocne. Pri výstavbe domov pomáhali príbuzní, susedia, priatelia. Bohatší roľníci, remeselníci a obchodníci stavali domy z pálených tehál. Tie sa vyrábali v tehelniach, ktoré vlastnili väčšinou veľkostatkári alebo aj slovenskí podnikatelia z blízkeho okolia. Výroba tehál nebola ohraničená obcami alebo národnosťou. V južnej Báčke mal tehelňu napríklad gróf Rudolf Chotek na futockom panstve alebo veľkostatkár Gedeon Dunderski v Číbe (Čelárove). Tieto tehelne vyrábali stavebný materiál pre všetkých obyvateľov južnej Báčky, či už Slovákov, Nemcov, Srbov, alebo Maďarov. Niektoré tehelne vlastnili aj Slováci. V Petrovci bolo niekoľko poľných tehelní. V tzv. veľkej tehelni bol po prvej svetovej vojne postavený generátor na výrobu elektrického prúdu. Majiteľom budovy bol podnikateľ Juraj Čáni, prezývaný Gróf.¹³ V Starej Pazove patrili Slovákom tri tehelne. Úspešnejšie v Starej Pazove boli tehelne *Šipický-Šágy* a *Materák*. Po saturovaní domácich potrieb vyvážali tehly do Belehradu.¹⁴ Ďalšie tehelne boli v Bajši a v najväčšej slovenskej banátskej obci

¹⁰ LENOVSÝ, Ladislav – MICHÁLIK, Boris. Remeslá a remeselníctvo. In ČUKAN, Jaroslav (ed.). *Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2010, s. 111.

¹¹ MANAKIN, Viktor (et. al.). *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca Almanah, svezak III*, deo 7, 8, 9, 1927-1928. Zagreb : Glavno uredništvo almanaha SHS, s. 573-617.

¹² DUDOK, Emil – PAŽITNAJ, Ondrej – DAMIANOVÁ, Katarína. Remeselníctvo v Hložanoch. In FEKETE, Samuel (ed.). *Hložany 1756 - 1986*. Hložany : MS Hložany, 1986, s. 154-155.

¹³ KOPČOK, Ján. Architektonický rast Petrovca. In BOLDOCKÝ, Samuel (ed.). *Petrovec 1745 - 1995*. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995, s. 314-315.

¹⁴ LILGE, Karol. *Stará Pazova, monografia*. Myjava : Tlačou a nákladom Daniela Pažického na Myjave, 1932, s. 188-189.

Kovačica.¹⁵ V tehelniach sa vykurovalo slamou, uhlím a keď bol nedostatok uhlia, tak aj pazderím.¹⁶

Počas žatvy sa používali parné mláťačky. V každej obci bolo viacero mláťačiek rôzneho druhu. V Starej Pazove, kde žili aj Srbi, vlastnili Slováci päť *mláťacích* parných strojov¹⁷. V Hložanoch bolo minimálne osem mláťačiek.¹⁸ Počas žatvy prenajímali majitelia mláťacích strojov svoje mláťačky slovenským roľníkom. Fotografovanie pri mláťacích počas žatvy bolo v tom čase veľmi populárne. Na fotografiách sú aj mladí a starí, aj ženy a muži. Ďalšími príležitosťami na fotografovanie boli priadky, svadby a niektoré poľnohospodárske práce.

Konopné fabriky

Najdostupnejšou textilnou látkou u Slovákov v Bácske bolo konopné plátno. Najvhodnejšie podmienky na pestovanie konope boli v blízkosti rieky Dunaj a báčskych kanálov v južnej Bácske. Z konope sa vyrábalo textilné plátno väčšinou podomácky, ale v tridsiatych rokoch 20. storočia začali vznikať v slovenských obciach konopné fabriky, kde sa konope spracovalo a vyrábalo sa z neho plátno. Napríklad konopná fabrika v Petrovci bola založená v roku 1934. Továreň postavili na vhodnom mieste, na „*Močidlách*“ pri Kysáčskej ceste. Nielen pre Petrovec, ale aj pre okolie mala továreň veľký hospodársky význam. Zamestnávala domáce sily, chudobných robotníkov, ktorí by inak sotva našli trvalé zamestnanie. Okrem toho veľká spotreba konope priaznivo vplývala na tvorbu cien tohto produktu. Zaujímavosťou bolo, že aj keď cena konope bola veľmi slušná (v októbri 1935 sa za 1 kg surových a nemočených konopí platilo 6 – 6,50 din. a za močené 8 din.),¹⁹ jednako len domáca (petrovská a okolitá slovenská) produkcia nestačila pokryť potreby továrne. Preto boli majitelia továrne nútení kupovať konope aj v okolitých neslovenských obciach. Fabrika zamestnávala denne 70 robotníkov a robotníčok. Pracovalo sa stále, aj v zime, kým mali zásoby surovín. Odbyt konope bol zaistený, a preto bolo žiaduce, aby sa pestovanie konope ešte väčšmi rozmohlo. Fabrika ročne spracovala asi 25 000 metrických centov konope a vyrobilo sa 60-70 „vagónov“²⁰ čistých konopných produktov.²¹

V roku 1937 bola v Petrovci za pomoci juhoslovanského ministerstva poľnohospodárstva v Belehrade založená družstevná konopárneň. Štát na ňu prispel sumou 100 000 dinárov. Najväčšiu zásluhu pri budovaní konopárne mal národohospodársky pracovník

¹⁵ MANAKIN, Kraljevina Srba, Hrvata, s. 537-586.

¹⁶ KOPČOK, Architektonický rast, s. 314.

¹⁷ LILGE, Stará Pazova, s. 188-189.

¹⁸ DUDOK, PAŽITNAJ, DAMIANOVÁ, Remeselníctvo v Hložanoch, s. 155.

¹⁹ V prepočte to bolo 3,29 – 3,57 Kč. Zdroj Hospodárstvo, Peniaze. In *Národná jednota*, Vianoce 1935, roč. 16, č. 51-52, s. 7.

²⁰ 1 vagón = 10 000 kg. In CHVOJKA, Miloš – SKÁLA, Jiří. *Malý Slovník Jednotek Měření*. Praha : Mladá fronta, 1982, s. 243.

²¹ Konopná fabrika v Petrovci. In *Národní kalendář na přestupný rok 1936*, roč. 17, s. 188-189. 1 q (metrický cent) = 100 kg. In CHVOJKA, Miloš – SKÁLA, Jiří. *Malý Slovník...*, s. 243.

Ing. Pavel Vřbovský z Petrovca. S výstavbou konopárne sa začalo v apríli 1937.²² V Petrovci boli celkovo tri konopárne.

Ďalšia konopáreň bola postavená v Hložanoch v roku 1938.²³ Hložančania mali močidlá na močenie konope v ríte. Bolo to močaristé územie medzi obcou a riekou Dunaj. Továrň na spracovanie konope bola aj v Kulpíne, ktorý sa nachádzal pri kanáli, severozápadne od Petrovca.²⁴

Ďalším textilným materiálom bol hodváb, ktorý sa vyrábal z kukiel priadky morušovej. Na chov priadky morušovej sa používali listy moruší. Od čias panovania Márie Terézie v 18. storočí boli moruše vysádzané na dedinských uliciach, kde tvorili rozsiahle stromoradia.

Ďalším textilným materiálom bol ľan, ktorý sa však vysádzal v menšom množstve. Výroba vlny bola rozšírená v menšom množstve vzhľadom na to, že sa ovce chovali menej. Konope, hodváb, ľan alebo aj vlna boli spracované v roľníckych domácnostiach. V tomto období sa čoraz viac textílií kupovalo v tzv. *partiekových* obchodoch.

Kníhtlačiarne

Dolnozemskí Slováci v Bážke vydávali svoje časopisy a knihy už v časoch Rakúsko-Uhorska, teda pred rokom 1918, v Novom Sade a báčskej Palánke. Boli to mestá, kde žila iba menšia časť Slovákov. Najviac Slovákov žilo v najväčšej slovenskej obci v Bážke, v Petrovci. Skupina slovenských inteligentov sa preto rozhodla založiť v Petrovci kníhtlačiareň. 8. februára 1919 sa uskutočnilo (zakladajúce) valné zhromaždenie kníhtlačiarne, účastinárskej spoločnosti v Petrovci, na ktorom bolo prítomných 75 účastníkov z Petrovca, Kulpína, Hložian, Silbašu, Pivnice, Kysáča, Starej Pazovy a Erdevíku. Rozhodli sa upísať na spoločnosť 1 700 účastín v hodnote 170 000, vtedy ešte rakúsko-uhorských korún. Za správcu zvolili Petrovčana Andreja Labátha²⁵ a za podsprávcu Pivničana Michala Rúžeka.²⁶ Ochotní ľudia navštevovali ľudí po slovenských obciach a vyzývali ich upisovať účastiny. Pre potreby kníhtlačiarne kúpili Hotel Kohn, kde umiestnili kníhtlačiareň. Potom kúpili starší tlačiarenský stroj v Pánčeve. Keďže na sádzanie nemali slovenské písmená (dlhé samohlásky, mäkké a dlhé spoluhlásky), museli ich vyrobiť. Zo

²² Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1938*, roč. 19, s. 156-161.

²³ MARČOK, Michal. Prehľad rozvoja hospodárstva v osade. In FEKETE, Samuel (ed.). *Hložany 1756 - 1986*. Hložany : MS Hložany, 1986, s. 132.

²⁴ MANAKIN, Kraljevina Srba, Hrvata, s. 590.

²⁵ Petrovčan Andrej Labáth (1886 – 1934) bol prokurista petrovskej sporiteľne, nadšenec pre slovenskú kultúru, neskôr autor niekoľkých kníh z oblasti hospodárstva, politiky a kultúry, zostavovateľ Národných kalendárov, odborník v tlačiarenskej technike. Bol zvolený za prvého správcu kníhtlačiarne v Petrovci. Tlačiarenské skúsenosti si priniesol zo Slovenska, z Ružomberka, kde sa za sadzača vyučil u známeho tlačiara Karola Salvu. V čele petrovskej tlačiarne zotrval do svojej predčasnej smrti v roku 1934.

²⁶ Michal Rúžek bol modranský rodák a príslušník generácie prúdistov. Bol významný národný, hospodársky pracovník a autor viacerých článkov z oblasti hospodárstva a peňažných ústavov v Južoslávii a v Československu. V apríli 1935 sa vrátil späť na Slovensko. Valné zhromaždenie. In *Dolnozemský Slovák*, 1919, roč. 14, č. 3. s. 7.

začiatku sádzali písmená ručne.²⁷ K založeniu kníhtlačiarnie prispeli upisovaním účastín aj krajanov z Ameriky, ktoré viedol M. Ruman z Pivnice.²⁸ Kníhtlačiareň bola slávnostne otvorená na Slovenských národných slávnostiach v Petrovci 28. augusta 1919.²⁹ Na jeseň 1919 vytlačila kníhtlačiareň prvý ročník *Národného kalendára*, ktorý vychádza dodnes. Potom začali uvažovať o vydávaní časopisu, ktorý by zodpovedal dobe a vychádzal namiesto *Dolnozemskeho Slováka* vydávaného v Novom Sade,³⁰ ktorého posledné číslo vyšlo 15. januára 1920.³¹ Na vydávanie časopisu založili osobitnú spoločnosť v Petrovci pod názvom Juhoslovanský nakladateľský úč. spolok. Za správcu bol zvolený správca petrovských škôl Július Kubány. Spolok začal v roku 1920 vydávať politický týždenník *Národná jednota*,³² ktorej prvé číslo vyšlo 21. februára 1920.³³ Spoločnosť nemala dlhé trvanie, lebo vydávanie časopisu bolo deficitné. Ani knižný a papierový obchod založený pri spoločnosti nemohol pokryť straty vyplývajúce z vydávania časopisu. Preto aby účastinári nestratili vložený kapitál Juhoslovanského nakladateľského spolku,³⁴ v septembri 1922 ho prevzal spolok Kníhtlačiareň, úč. spoločnosť, ktorá sa od čísla 37 stala aj vydavateľom *Národnej jednoty*.³⁵ V tlačiarni sa tlačili rôzne drobné tlačivá pre potreby škôl, obce a súkromníkov, ako aj rôzne učebnice,³⁶ časopisy a knihy.

Kníhtlačiareň si za krátky čas získala dôveru Slovákov a úspešne fungovala až do obsadenia Petrovca maďarskou armádou v apríli 1941. Už v tom čase mala hojnosť práce a objednávok z rôznych krajov Juhoslávie.³⁷ V rokoch 1934 – 1935 odkúpila Matica slovenská v Juhoslávii takmer všetky účastiny kníhtlačiarnie a stala sa jej majiteľkou. Kníhtlačiareň si v rámci Matice slovenskej udržala určitú mieru samostatnosti, lebo až do roku 1940 sa v knihách, ktoré vydávala, uvádzala ako výlučný vydavateľ.³⁸

Začiatkom 30. rokov 20. storočia bola založená tlačiareň aj v najväčšej slovenskej obci v Banáte – v Kovačici. Založili ju Samuel Murtin z Pivnice, Ondrej Triaška z Petrovca a Ján Gombár z Kysáča. Najprv kúpili dom v Kovačici a potom tlačiarsky stroj. O. Triaška bol hlavným sádzačom a J. Gombár technickým redaktorom. Od samého začiatku mala tlačiareň svojich učňov, ktorí skončili učňovskú školu a stali sa tlačiarskymi robotníkmi. „V Murtinovej tlačiarni sa tlačili všetky potrebné formuláre pre vtedajší kovačický okres, nástenné kalendáre rôznym spolkom (hasičom, Pokroku a iným).

²⁷ DORČA, Ján. Kníhtlačiareň. Kultúra 75-ročná. In BOLDOCKÝ, Samuel (ed.). *Petrovec 1745 - 1995*. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995, s. 678.

²⁸ LABÁTH, Andrej. *Naša politika od prevratu dodnes*. Petrovec : Kníhtlačiareň, úč. spol., 1932, s. 10-11.

²⁹ DORČA, Kníhtlačiareň. Kultúra, s. 678.

³⁰ LABÁTH, Naša politika, s. 10-11.

³¹ *Dolnozemskej Slováka*. 1920, roč. 15, č. 1-2.

³² LABÁTH, Naša politika, s. 10-11.

³³ *Národná jednota*, 1920, roč. 1, č. 1.

³⁴ LABÁTH, Naša politika, s. 10-11.

³⁵ SIRÁCKY, Andrej. História Národnej jednoty. In *Náš život*, 1933, roč. 1, č. 3-4, s. 174. LABÁTH, Naša politika, s. 10-11.

³⁶ DORČA, Kníhtlačiareň. Kultúra, s. 678.

³⁷ Kníhtlačiareň, úč. spoločnosť v Petrovci. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1921, 1922*, roč. 2, s. 81.

³⁸ HRONEC, Vítazoslav. *Bibliografia knižnej tvorby vydavateľstiev Kultúra a Obzor 1919 - 1998*. Báčsky Petrovec : Kultúra, 1999, s. 6.

*Opravovali a viazali sa náboženské knihy: Tranoscius, Funebrál, Pašie. Zamerali sa aj na tlačenie kníh pre potreby evanjelickej cirkvi.*³⁹

Remeselnícke dielne

Remeselná výroba nebola medzi Slovákmi veľmi rozšírená a bola „skoro vždy spojená s poľnohospodárstvom“.⁴⁰ Slovenskí remeselníci boli v porovnaní s nemeckými remeselníkmi menej pokročilí. V niektorých roľníckych rodinách sa vyrábali takmer všetky remeselné výrobky pre potrebu domácnosti. Roľnícki gazdovia neradi posielali svojich synov „von z domu“, preč z gazdovstva, alebo mimo obce, aby sa vyučili nejakému remeslu. Ich synovia predstavovali oporu v roľníckom hospodárení. Ak aj roľníci poslali svojich synov vyučiť sa nejakému remeslu, po skončení učňovskej doby sa vrátili do rodičovského „okruhu“ a vyučené remeslo prevádzkovali iba ako vedľajšiu činnosť. Najviac remeselníkov bolo vo väčších obciach. Najbežnejší remeselníci boli stolári, kováči, holiči, obuvníci, krajčíri, kolári, bačkoráši, murári, tesári, krčmári.

V tom čase sa chovali kone vo veľkom množstve ako ťažné zvieratá ťahajúce povozy a tiež sa využívali pri poľnohospodárskych prácach. Takmer v každej domácnosti bol aspoň jeden kôň, ktorého bolo potrebné podkúvať. Bohatší ľudia mali aj viacero koní. Preto v každej obci bolo niekoľko kováčskych dielní. Napríklad v Pivnici, ktorá mala do 5 000 obyvateľov, bolo v roku 1940 až 12 kováčov, z nich 10 Slovákov.⁴¹ V Hložanoch, ktoré mali do 3 000 obyvateľov, bolo tiež viac ako desať kováčskych dielní. Okrem podkúvania koní kováči zhotovovali obruče na kolesá vozov, poľnohospodárske náradie ako napr. pluhy, brány, motyky, hrable, pri stavbe domu vyrábali klinec, háky, klíny.⁴²

Krajčírstvo bolo väčšinou na úrovni domáckej výroby odevu (kroja), ktorý v medzivojnovom období prevažne ešte nosili deti a ženy, prípadne na výrobu niektorých sviatočných súčastí mužského odevu. Vzhľadom nato, že Slováci nosili svoj slovenský kroj, neradi ho dávali šiť „modernejším“ mestským krajčírom.

Kolári a stolári vyrábali všetky drevené predmety a nástroje potrebné v živote roľníkov, či už išlo o kuchynské, alebo poľnohospodárske náradie. Málokto z týchto remeselníkov sa zaoberal výhradne iba svojím remeslom. Väčšinou boli zároveň aj roľníkmi. Vzhľadom na to, že sa pri výkone svojej živnosti necítili byť ohrození konkurenciou, neboli organizovaní. Výnimkou boli iba petrovskí remeselníci, ale aj tí boli organizovaní viac za účelom seba vzdelávania ako na ochranu vlastných záujmov v tzv. Priemyselnom čítacom spolku.⁴³

³⁹ ZLOCH, Martin. Tlačiareň Samuela Murtina. In CICKA, Ján (ed.). *Kovačica 1802 - 2002, Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica : Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 207.

⁴⁰ REŽNÝ, Vojta. Hospodárske snažení československé menšiny v Juhoslávii. In *Naše zahraničí*. 1921, roč. 2, sv. 3, s. 159.

⁴¹ LENOVSKÝ – MICHÁLIK, Remeslá a remeselníctvo, s. 109-110.

⁴² DUDOK, PAŽITNAJ, DAMIANOVÁ, Remeselníctvo v Hložanoch, s. 152-153.

⁴³ Dr. ák., 1922. Z hospodárskeho života juhoslovanských Slovákov. In *Naše zahraničí*. 1922, roč. 3, sv. 1, s. 11.

V Petrovci v Bážke žilo asi do 200 remeselníckych rodín, prípadne obchodníckych, a v porovnaní s ostatnými slovenskými osadami aj dosť početná inteligencia.⁴⁴ V 19. storočí bolo v Petrovci najviac čižmárov, kováčov, krajčírov, kožušníkov, tesárov, stolárov, kolárov, klobučníkov.⁴⁵ V 40. rokoch 20. storočia bolo v Pivnici najviac stolárov, kováčov, holičov, obuvníkov, krajčírov, kolárov, bačkorášov, murárov, tesárov, povrazníkov, zámočníkov.⁴⁶ V Hložanoch bolo najviac čižmárov, kožušníarov, krajčírov, kováčov, kolárov, holičov, murárov, tesárov, stolárov, mlynárov.⁴⁷

Najpriaznivejšie podmienky na rozvoj remesiel boli v mestečku Stará Pazova v Srieime. Slovenskí roľníci začali posilať svojich synov na remeslo a obchod až po prvej svetovej vojne. Nie preto, že „remeslo má zlaté dno“, ale preto, že bol na okolí nedostatok pôdy a dorastajúca generácia sa nemohla uplatniť v poľnohospodárstve. Dovtedy zostávala mládež doma a uplatnila sa ako poľnohospodárski robotníci. Keď nebolo práce v poľnohospodárstve, tak pracovali ako námezdni robotníci pri výstavbe trate medzi Belehradom a Novým Sadom. Vzhľadom na počet obyvateľov jednotlivých národov boli na tom pomerne najlepšie Nemci a potom Srbi a Chorváti. Slovenskí remeselníci boli na tom majetkovo horšie ako ostatní, lebo do remesla začali prichádzať neskôr a bolo namáhavé dostať sa do popredia a prekonať už existujúcu konkurenciu. Celkovo bolo v Starej Pazove 30 remesiel. Z nich mali Slováci prevahu ako holiči, kováči, murári. Počas hospodárskej konjunktúry po prvej svetovej vojne sa počet remeselníkov v Starej Pazove zvýšil na 230, ale už v roku 1927 klesol na 171. Konkurencia sa prejavila aj v podobe remeselníkov z okolitých srbských dedín, ktorí do Starej Pazovy prichádzali na týždenné trhy. Veľká hospodárska kríza zasiahla aj remeselnícky stav a najmä začiatovníkov. Postihlo to viac Srbov ako Slovákov. V čase krízy sa počet remeselníckych živností znížil a následne sa znížil aj počet záujemcov zo strany mladých ľudí, ktorí sa chceli využiť nejakému remeslu.⁴⁸

V čase krízy bolo postavenie remeselníkov v Juhoslávii ešte ťažšie ako poľnohospodárov a výrazne sa to prejavovalo v tých prípadoch, keď museli zavrieť svoju živnosť a nemali pôdu. Prinajmenšom do roku 1934 nemali remeselníci žiadne sociálne zabezpečenie, žiadne sociálne poistenie ani dôchodkový fond, do ktorého by prispievali a ktorý by im pomáhal v čase núdze.⁴⁹

Obchodno-hospodárske podniky

Ako už bolo spomenuté, veľmi málo Slovákov sa zaoberalo profesionálne obchodom. Rozvoj obchodného podnikania bol pomalý. Len málo obchodníkov využívalo inzertné služby v *Národnej jednote* a v *Národnom kalendári*. Najviac ich bolo z Petrovca, kde

⁴⁴ TURČAN SELENSKÝ, Pavel. Slováci v Bážke. In *Naše zahraničí*. 1920, roč. 1, č. 3, s. 199-200.

⁴⁵ ČÁNI, Ondrej. Cechový remeselnícky spolok v Petrovci. In BOLDOCKÝ, Samuel (ed.). *Petrovec 1745 - 1995*. Bážsky Petrovec : Zhromaždenie obce Bážsky Petrovec, 1995, s. 719-724.

⁴⁶ LENOVSKÝ – MICHÁLIK, Remeslá a remeselníctvo, s. 109-110.

⁴⁷ DUDOK, PAŽITNAJ, DAMIANOVÁ, Remeselníctvo v Hložanoch, s. 152-154.

⁴⁸ LILGE, Stará Pazova, s. 181-188.

⁴⁹ ŠÍŠKA, Samuel. Položenie remeselníctva v Juhoslávii. In *Národný kalendár 1935*. Roč. 16, s. 122-123.

vychádzali spomínané publikácie, prostredníctvom ktorých mohli propagovať svoje obchody v regióne. V iných obciach bolo menej obchodníkov a mali iba miestnu pôsobnosť, čo ešte viac sťažovalo obchodné podnikanie. Brzdou obchodu bola aj sebestačnosť roľníckych rodín ohľadom potravín, oblečenia a mnohých pracovných poľnohospodárskych nástrojov, ktoré sa vyrábali podomácky. Vo viacerých obciach boli prví obchodníci Židia, ale postupne sa do obchodu začali zapájať aj Slováci. V 20. storočí bola väčšina obchodníkov v slovenských obciach Slováci. V Pivnici bolo napríklad v roku 1940 15 obchodníkov a z toho boli deväti Slováci a jeden Čech.⁵⁰ V Hložanoch sa okrem Židov spomína viac ako desať obchodníkov Slovákov.⁵¹

V roku 1919 bola v Pivnici založená **Slovenská obchodná účasťinná spoločnosť**.⁵² Cieľom spoločnosti bolo s pomocou slovenského kapitálu a slovenských pracovníkov prispieť k hospodárskemu posilneniu Slovákov v Juhoslávii,⁵³ ale pre svoju nevýhodnú polohu bola v rozvoji hatená a mala iba lokálny význam.⁵⁴ K 31. decembru 1922 mala spoločnosť stratu 13 642,36 dinárov.⁵⁵ Spoločnosť obchodovala so stavebným drevom, cementom, vápnom, železiarskym tovarom, umelými hnojivami.⁵⁶

Ďalším obchodným podnikom bola *Zora, obchodno-hospodársky účasťinný spolok* v Petrovci. Obchodoval hlavne s hospodárskymi plodinami.⁵⁷ Vo svojom podnikaní sa snažil o odpredaj obilia, konope, plátna, priadze, medu, surových koží, slaniny, údeného mäsa, vlny a vína. Na oplátku hľadal spojenie s dodávateľmi, ktorí by z prvej ruky dodávali súkno, kožu, drevo, sklo, hospodárske stroje a iné priemyselné výrobky.⁵⁸ Neprekonal však lokálny význam a pre nedostatok odborných pracovníkov bol v roku 1923 v likvidácii.⁵⁹

V každej obci bolo niekoľko krčiem – pohostinstiev, ktoré slúžili aj ako miesto na kultúrne podujatia. Napríklad v Pivnici bolo šesť krčiem, z ktorých dve patrili Slovákom a štyri Srbom.⁶⁰ Zaujímavosťou Pivnice je, že tam nebola žiadna židovská krčma. V Hložanoch mali prvé krčmy Srbi, potom Židia a nakoniec začali prevládať Slováci. V medzivojnovom období sa spomína približne desať slovenských krčiem. Najznámejšie boli Srnkova a Greksova krčma, v ktorých sa usporadúvali divadelné a filmové predstavenia a tanečné zábavy. Najschopnejší, najvynaliezavejší a najpodnikavejší krčmári v Hložanoch boli Židia. Ich krčmy boli veľké, mali izby pre pocestných, stajne

⁵⁰ LENOVSÝ – MICHÁLIK, Remeslá a remeselníctvo, s. 109.

⁵¹ DUDOK, PAŽITNAJ, DAMIANOVÁ, Remeselníctvo v Hložanoch, s. 156.

⁵² RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Bácske. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, s. 107.

⁵³ Slovenská obchodná spoločnosť na Dolnej zemi. In *Naše zahraničí*, 1920, roč. 1, č. 2, s. 134.

⁵⁴ SIRÁCKY, Ján. Slováci v Kráľovstve S. H. S. In *Naše zahraničí*, 1923, roč. 4, sv. 1, s. 3.

⁵⁵ Pozvanie na III. valné zhromaždenie Slovenskej obchodnej úč. spol... In *Národná jednota*, 1923, roč. 4, č. 9, s. 3.

⁵⁶ *Národný kalendár na obyčajný rok 1923*, roč. 4, s. 158.

⁵⁷ RÚŽEK, Slovenské peňažníctvo, s. 107.

⁵⁸ Juhoslovanský obchodnohospodársky účasťinný spolok Zora v Petrovci. In *Naše zahraničí*, 1920, roč. 1, č. 2, s. 134.

⁵⁹ SIRÁCKY, Slováci v Kráľovstve, s. 3.

⁶⁰ LENOVSÝ – MICHÁLIK, Remeslá a remeselníctvo, s. 109-110.

a miesto pre vozy.⁶¹ V dobovej tlači a aj v monografiách slovenských obcí vo Vojvodine sú krčmy okrajovou záležitosťou.

Jarmoky

V slovenských obciach, kde dominovalo poľnohospodárstvo, zohrávali významnú hospodársku úlohu jarmoky. Slovenskí roľníci a málopočetní remeselníci na nich predávali svoje produkty, nakupovali potrebný tovar a získavali informácie o najnovších hospodárskych novinkách. Jarmoky sa konali vo ôsmich obciach, kde vo väčšom počte žili Slováci. V Petrovci a Iloku štyrikrát, v Starej Pazove a Pivnici trikrát, v Kovačici, Padine, Hložanoch a Erdevíku dvakrát do roka. Okrem toho sa jarmoky konali v najbližších mestách ako napr. Nový Sad, Palánka (báčska), Futog, Veľký Bečkerek (dnešný Zrenjanin), Odžaci, Topola (báčska), ktoré pravdepodobne navštevovali aj Slováci, či už s cieľom nakupovať rozličný tovar, alebo predávať svoje poľnohospodárske produkty mestskému obyvateľstvu.⁶²

Peňažné ústavy Slovákov vo Vojvodine (Juhoslávii)

Peňažné ústavy, tzv. „vzájomné pomocnice“, začali v niektorých slovenských obciach vo Vojvodine vznikať koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Zo začiatku sa stretávali s nedôverou konzervatívnych roľníkov, ale postupne sa presvedčili, aký blahodarný účinok majú také peňažné ústavy v obci. Pred prvou svetovou vojnou, ale najmä po nej sa účastiny stali obľúbeným cenným papierom u roľníkov. Na dedinách mala banka najmä pre Slovákov veľký význam. Sústreďoval sa v nej domáci kapitál, podnecovala sporenie, napomáhala podnikavosť a budila u obyčajných ľudí dôveru voči svojmu národu. Pred prvou svetovou vojnou boli banky často jedinou národnou organizáciou, v ktorej pôsobilo nezávislé a národne uvedomé úradníctvo. Slovenské banky a ich úradníci mali veľký podiel na kultúrnom a hospodárskom pozdvihnutí Slovákov v Bache.⁶³ K rozvoju peňažných ústavov prišlo najviac začiatkom 20. storočia. Zohrali veľký význam v živote slovenskej menšiny vo Vojvodine a v Juhoslávii.

Základným platidlom na území Vojvodiny do roku 1918 bola rakúsko-uhorská koruna. Označené korunové bankovky boli do začiatku roka 1922 stiahnuté z obehu a nahradené novou menou juhoslovanský dinár. Na základe rozhodnutia juhoslovanskej vlády z decembra 1919 sa výmena korún za dináre konala podľa kurzu štyri koruny za jeden dinár, čo bolo publikované 18. januára 1920 v neoficiálnej časti *Úradných novín Kráľovstva SCHS*. Dinár zo začiatku nebol oficiálnou menou. Až *Zákonom o peniazoch Juhoslovanského kráľovstva* z 11. mája 1931 bol dinár uzákonený ako platobná menová jednotka Juhoslávie.⁶⁴ Pre porovnanie, kurz juhoslovanského dinára voči československej

⁶¹ DUDOK, PAŽITNAJ, DAMIANOVÁ, Remeselníctvo v Hložanoch, s. 156.

⁶² Soznam výročitých jarmokov. In *Národný kalendár na priestupný rok 1928*, roč. 9, s. 173-176.

⁶³ RÚŽEK, Slovenské peňažníctvo, s. 104.

⁶⁴ HADŽI-PEŠIČ, Jovan. *Novac Kraljevine Jugoslavije 1918 - 1941*. Beograd : Zavod za izradu Novčanica i kovanog novca, 1995, s. 28-43.

korune bol nasledovný: začiatkom mája 1923 1 Kč = 2,97 din.⁶⁵ V čase veľkej hospodárskej krízy začiatkom januára 1933 1 Kč = 1,71 din.⁶⁶

Prvou svojho druhu v slovenských obciach v Báčke bola **Vzájomná pomocnica v Hložanoch**, ktorá vznikla ešte v 19. storočí. Hoci neprerástla do väčšieho peňažného ústavu, ako napr. petrovská sporiteľňa, zohrala v hospodárskom živote a napredovaní Hložančanov významnú úlohu. Usilovala sa byť ľudovým ústavom aj pre chudobnejších roľníkov.⁶⁷ Bola úspešná do Veľkej hospodárskej krízy.⁶⁸ Potom dôvera ľudí voči pomocnici postupne klesala. Jej majetok sa znižoval, postupne klesala výška vkladov a od skončenia Veľkej hospodárskej krízy až do roku 1936 každoročne hospodárila so stratou.⁶⁹

Najvýznamnejším peňažným ústavom vojvodinských Slovákov bola **Petrovská sporiteľňa, účastinársky spolok v Petrovci**, založená ešte v roku 1896.⁷⁰ Účastiny boli výlučne v slovenských rukách a postupne vzrastali aj vklady.⁷¹ Od roku 1908 bol jej správcom Ján Grúnik.⁷² Peňažný ústav v Petrovci mal všetky podmienky, aby sa stal nielen hospodárskym, ale aj kultúrnym strediskom celej „československej menšiny“ v Juhoslávii. Po prvej svetovej vojne mal Petrovec svojich obchodníkov, niekoľko priemyselných podnikov, kníhtlačiareň, reálne gymnázium atď.⁷³ Petrovská sporiteľňa postupne založila niekoľko filiálok.

Prvá filiálka bola založená ešte v roku 1910 v Pivnici. Po Petrovci to bola najmajetnejšia slovenská obec. Bolo pre ňu charakteristické, že tam nebol ani jeden židovský obchodník alebo krčmár. Pivničania boli dobrí roľníci a obchodníci. Vďaka sporiteľni získali možnosť prísť k lacným úverom, čo ich podnecovalo k podnikaniu a sporivosti. Získala si dôveru nielen domáceho obyvateľstva, ale aj obyvateľstva okolitých obcí. K rozmachu Petrovskej sporiteľne prišlo hlavne po prvej svetovej vojne. V roku 1920 bola založená druhá filiálka a to v Selenči. Aj Selenčania boli pracovití a sporiví ľudia a už skôr sa domáhali peňažného ústavu.⁷⁴ Tretia filiálka Petrovskej sporiteľne vznikla v Kysáči v roku 1921 zlúčením s tamojšou Ľudovou bankou. Ľudová banka v Kysáči sa zaslúžila o hospodársky a národný rozvoj kysáčskych Slovákov. Vzhľadom na to, že po skončení prvej svetovej vojny Ľudová banka nestačila, rozhodli sa spojiť s Petrovskou sporiteľňou.⁷⁵ Štvrtá filiálka Petrovskej sporiteľne vznikla v Novom Sade v roku 1921 z tamojšej Slovenskej banky, účastinárskej spoločnosti. V roku 1906 novosadskí Slováci pričinením právnikov a národných pracovníkov Ľudovíta Mičátka a Miloša Krnu založili

⁶⁵ Kurz dinára. In *Národná jednota*. 1923, roč. 4, č. 17, s. 4.

⁶⁶ Hodnota cudzích peňazí. In *Národná jednota*. 1933, roč. 14, č. 1, s. 3.

⁶⁷ KMEŤ, Ján. Príspevok Hložian do Základov slovenskej kultúry vo Vojvodine. In FEKETE, Samuel (ed.). *Hložany 1756 - 1986*. Hložany : MS Hložany, 1986, s. 54.

⁶⁸ Vzájomná pomocnica v Hložanoch. In *Národná jednota*. 1932, roč. 13, č. 7, s. 4.

⁶⁹ Záverečné účty Vzájomnej pomocnice v Hložanoch... In *Národná jednota*, 1935, roč. 16, č. 8, s. 4.

⁷⁰ RÚŽEK, Slovenské peňažníctvo, s. 104.

⁷¹ V texte je uvedené „v lánskom roku“, takže nie je isté, či išlo o rok 1920 alebo 1921.

⁷² ČAJAK, Ján. Ján Grúnik. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*. Roč. 12, s. 65-66.

⁷³ RÚŽEK, Slovenské peňažníctvo, s. 104.

⁷⁴ RÚŽEK, Slovenské peňažníctvo, s. 104-106.

⁷⁵ KRIVÁK, Miroslav. Slovenská sporiteľňa a jej predchodcovia, I. časť. In BOLDOCKY, Samuel (ed.). *Petrovec 1745 - 1995*. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995, s. 729-730.

Pomocnicu, ktorú neskôr premenovali na Slovenskú banku. Pretože v Novom Sade žilo asi 1 000 Slovákov, väčšinou chudobnejších, mala banka málo vkladov, nestačila poskytovať úvery, preto nemohla úspešne konkurovať iným veľkým bankám. Aby mohla kráčať s dobou a pokračovať v poskytovaní úverov, rozhodla sa spojiť s Petrovskou sporiteľňou. Do pôsobenia tejto filiálky sa vkladali veľké nádeje vzhľadom na to, že sa nachádzala v metropole Vojvodiny.⁷⁶

Týmito fúziami sa Petrovská sporiteľňa stala najsilnejším slovenským peňažným ústavom v Juhoslávii. Prevzala tak na seba úlohu vybavovať peňažné záležitosti bábčskych Slovákov. Všestrannou bankovou činnosťou a kontaktmi s inými ústavmi si získala dôveru obyvateľstva bez ohľadu na národnú príslušnosť. Pracovala ako ostatné veľké banky, ale zamerala sa hlavne na úschovu slovenských úspor, chrániac ich tak od cudzích rúk. Svojimi pôžičkami pomáhala roľníkom a financovala každé podnikanie v okolí. Rozvoj sporiteľne zabrzdila až Veľká hospodárska kríza v rokoch 1929 – 1933. Ako už bolo spomenuté, kríza najviac zasiahla pestovateľov chmeľu, ktorí sa zadlžili v bankách.⁷⁷

Petrovská sporiteľňa však nikdy neprekročila regionálny rámec. Zo začiatku sa úspešne rozvíjala, ale zostala limitovaná počtom Slovákov v Báčke a ich hospodárskou silou.⁷⁸ Bankovníctvo sa rozvíjalo v čase hospodárskej stability a konjunktúry. V roku 1926 pribudlo v banke 75 % vkladov. Vysvetľovalo sa to tým, že slovenský ľud neinvestoval svoje úspory do zakupovania pôdy, lebo z výnosov pôdy vzhľadom na nízku cenu obilia nemal taký zisk ako z peňazí uložených v sporiteľni.⁷⁹ Výška vkladov v banke rástla až do hospodárskej krízy. Išlo však prevažne o úspory Slovákov v Báčke.⁸⁰

Na základe rozhodnutia valného zhromaždenia Petrovskej sporiteľne a po súhlase úradov sa od 28. októbra 1931 zmenil jej názov na Slovenská banka, účastinárska spoločnosť, deoničko družstvo. Ústredie bolo v Petrovci a filiálky v Pivnici, Novom Sade, Kysáci a Selenči.⁸¹ Po smrti J. Grúnika sa v roku 1930 správcom Petrovskej sporiteľne stal jeho syn Ing. Ivan Grúnik.⁸²

30. marca 1932 sa konalo 35. valné zhromaždenie, ktoré sa zaoberalo myšlienkou založenia filiálok v ďalších slovenských obciach,⁸³ najmä v Hložanoch a Laliti.⁸⁴ Podľa článku v *Našom zahraničí* valné zhromaždenie Slovenskej banky v Petrovci odhlasovalo spojenie s Československou bankou.⁸⁵ K zlúčeniu oboch bánk však nedošlo a Slovenská banka aj naďalej pôsobila ako samostatný subjekt. V nasledujúcom období hospodárska sila banky klesala, ako aj výška vkladov a banka hospodárila so stratou.⁸⁶

⁷⁶ RÚŽEK, Slovenské peňažníctvo, s. 104-106.

⁷⁷ Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*. Roč. 12, s. 144-145.

⁷⁸ O vývoji slovenského peněžníctví v Jugoslávii. In *Naše zahraničí*. 1921, roč. 2, sv. 3, s. 180.

⁷⁹ Petrovecké Spořitelně v Petrovci v SHS... In *Naše zahraničí*. 1927, roč. 8, sv. 2, s. 91.

⁸⁰ A. –TH. Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*. Roč. 12, s. 145.

⁸¹ Slovenská banka. In *Národná jednota*, 1931. Roč. 12, č. 86, s. 24.

⁸² S. Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*. Roč. 12, s. 150.

⁸³ A. V. Bilancia Slovenskej banky v Petrovci. In *Čechoslovák*. 1932, roč. 12, č. 4, s. 120.

⁸⁴ Juhoslovanskí Slováci do nového roku. In *Čechoslovák*. 1932, roč. 12, č. 1, s. 21-22.

⁸⁵ SOBOTKA, Otto. Ze života československé větve v Jugoslávii. Česká větve. In *Naše zahraničí*. 1931, č. 5, s. 217.

⁸⁶ Pozvanie na XXXVI. riadne valné zhromaždenie. In *Národná jednota*. 1933, roč. 14, č. 9, s. 4.

V roku 1908 bola v Kovačici založená Kovačická banka a v roku 1909 Sedliacka banka. V roku 1918 sa obe zlúčili do **Kovačickej sedliackej banky, účastinárskej spoločnosti**.⁸⁷ „Pre hospodársku nedisciplinovanosť tamojšieho nášho živlu banka zápasí s nedostatkom kapitálu. Keď vezmeme do ohľadu blahobyť našich roľníkov v Banáte, Kovačická sedliacka banka mala by mať najmenej 10 miliónov kor. vkladov.“⁸⁸ Kovačická sedliacka banka mala filiálky v Padine a Slovenskom Aradáči.⁸⁹ V roku 1931 sa banka zlúčila s Československou bankou v Záhrebe a spolu so svojimi filiálkami v Padine a Slovenskom Aradáči sa stali jej filiálkami.⁹⁰

V Starej Pazove bola v roku 1882 založená Vzájomná pomocnica. Neskôr bola premenovaná na **Staropazovská banka, účastinná spoločnosť, Stará Pazova**. Poslaním banky bolo sprostredkovať peňažné obchody, poskytovať pôžičky a hypotéky, prijímať vklady na zúročenie a podľa potreby uskutočňovať aj iné bankové obchody a napomáhať u ľudí sporivosť. Počas celej svojej existencie, dokonca aj počas prvej svetovej vojny banka vykazovala zisk.⁹¹ Správcom banky bol Ján Šipický-Šágy.⁹²

Výška účastinného kapitálu sa zvyšovala podľa výšky vkladov. K väčšiemu zvýšeniu sa neprikročilo, lebo nechceli, aby sa banka dostala do „cudzích rúk“. Veľká hospodárska kríza nezasiahla banku tak ako ostatné banky. Pokus rozšíriť pôsobenie banky aj v ostatných slovenských sriemskych obciach sa nepodaril. V roku 1922 otvorila filiálku v Erdevíku, ale potom, ako tam Slovenská sriemská banka v Iloku otvorila svoju filiálku, ju koncom roku 1930 zatvorila. Expozitúra v Bóľovciach fungovala ďalej. Čo sa týka obratu, staropazovská banka bola na treťom mieste v rámci slovenských peňažných ústavov v Juhoslávii. Aj napriek hospodárskej kríze spravovala „značné úspory drobných ľudí“.⁹³ Banka mala výhodu oproti ostatným slovenským bankám v tom, že už vtedy bola Stará Pazova mestečkom a bol tam väčší počet remeselníkov a obchodníkov, ktorí boli vhodnejší klienti pre bankové podnikanie ako roľníci.

Kedy vznikla **Slovenská banka, účastinárska spoločnosť, v Šíde**, sa nám nepodarilo zistiť, ale podľa dobových prameňov šidska Slovenská banka v roku 1921 živorila a nemala dostatok peňazí ani na jednu odbornú silu.⁹⁴ Neskôr hospodárila s relatívnym úspechom.⁹⁵ Mala výhodu, že pôsobila v meste. Tamojší Slováci skupovali pôdu a obchod bol tiež rozvinutý.⁹⁶ Pomáhal Slovákom až do Veľkej hospodárskej krízy. V tom čase sa pravdepodobne dostala do ťažkostí. Starú budovu predala a kúpila novú v centre mesta, čo bolo pre bankové obchody výhodnejšie. 13. júla 1930 na mimoriadnom valnom

⁸⁷ A. –TH. Naše peňažné, s. 145-146.

⁸⁸ RÚŽEK, Slovenské peňažníctvo, s. 106.

⁸⁹ A. –TH. Naše peňažné, s. 146.

⁹⁰ SOBOTKA, Ze života, s. 217.

⁹¹ LILGE, Stará Pazova, s. 132-135.

⁹² A. –TH. Naše peňažné, s. 146.

⁹³ LILGE, Stará Pazova, s. 136-137.

⁹⁴ RÚŽEK, Slovenské peňažníctvo, s. 106.

⁹⁵ Slovenská banka v Šídu, SHS. In *Naše zahraničí*. 1927, roč. 8, sv. 2, s. 92.

⁹⁶ Slovenská banka v Šíde... In *Naše zahraničí*. 1928, roč. 9, sv. 21 s. 41.

zhromaždení sa odhlasovalo spojenie s Československou bankou v Záhrebe⁹⁷ a banka v Šíde sa stala jej filiálkou.⁹⁸

Pre Slovákov z Iloku a slovenských vysťahovalcov z Báčky, ktorí sa usadzovali v Iloku a jeho okolí, bola z iniciatívy Československého zväzu založená v roku 1922 v Iloku **Sriemska Slovenská banka, účastinárska spoločnosť**. Ilok bol okresným administratívnym, obchodným a dopravným centrom, kde pribúdala počet Slovákov. Okrem toho cez Ilok išiel vysťahovalecký prúd Slovákov z Báčky do Sriemu. Erdevičania pôvodne žiadali, aby sídlo banky bolo v Erdevíku na úpätí Fruškej hory. 7 km od Erdevíku bola Ľuba a 3 km Binguľa, takže v okolí Erdevíku bolo ďalších asi 2 300 Slovákov. Vzhľadom na to, že v pôvodných prospektoch bol za sídlo banky označený Ilok a podľa zákona sa už nedalo nič zmeniť, sídlo bolo ponechané v Iloku. Valné zhromaždenie 8. decembra 1921 založilo Sriemsku Slovenskú sporiteľňu, účastinársku spoločnosť, v Iloku, ktorá začala riadne pôsobiť od januára 1922. Pri zakladaní a upisovaní účastín upísali daruvárski a záhrebskí Česi 1/6 účastín.⁹⁹ Banka úspešne hospodárila do hospodárskej krízy.¹⁰⁰ Okrem bankovníckych služieb sa zaoberala aj kúpou a predajom pôdy, teda aj osídľovacou činnosťou. Predsedom banky bol ilocký farár Adam Vereš.¹⁰¹ Sriemska Slovenská banka otvorila filiálku v Erdevíku.¹⁰² V roku 1931 sa spojila s Československou bankou v Záhrebe a potom fungovala ako expozitúra Československej banky v Iloku, podobne ako jej filiálka v Erdevíku.¹⁰³

Československá banka, akciová spoločnosť, v Záhrebe bola založená v roku 1921 v Daruvare Čechmi usadenými v okolí Daruvaru a Záhrebu. Na zakladaní sa podieľali aj Slováci, a preto v správe ústavu pôsobil aj jeden Slovák. Banka nadviazala spoluprácu aj so slovenskými ústavmi so zámerom zjednotenia, očakávala, že by to prospelo slovenskej a českej menšine v Juhoslávii.¹⁰⁴

Banka zakotvila takmer vo všetkých českých obciach v Chorvátsku, aby „*sa hospodárska sila Čechov sústredila a neunikala do cudzích rúk*“.¹⁰⁵ V čase Veľkej hospodárskej krízy v rokoch 1930 – 1931 pohltila slovenské banky v Šíde, Iloku a Kovačici aj s ich filiálkami. Uvažovalo sa aj o prevzatí Slovenskej banky v Petrovci, ale k tomu nedošlo. Podobne banka v Starej Pazove, účastinárska spoločnosť, zostala samostatná. Ako jediná „*československá*“ banka prekročila miestny charakter a stala sa celojuhoslovanskou bankou, aj keď v celoštátnom meradle patrila pravdepodobne medzi menšie banky. Získavala si čoraz väčšiu obľubu nielen medzi Čechmi, ale aj medzi Slovákmí v Juhoslávii.¹⁰⁶

⁹⁷ S. Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*. Roč. 12, s. 156.

⁹⁸ A. –TH. Naše peňažné, s. 146.

⁹⁹ Dr. –ák. 1923. Zo života Čechoslovákov v S. H. S. In *Naše zahraničí*. 1923, roč. 4, sv. 1, s. 6.

¹⁰⁰ Sriemska slovenská banka v Iloku... In *Naše zahraničí*. 1928, roč. 9, sv. 21 s. 41.

¹⁰¹ A. –TH. Naše peňažné, s. 147.

¹⁰² Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na priestupný rok 1932*. Roč. 13, s. 209.

¹⁰³ SOBOTKA, Ze života, s. 217.

¹⁰⁴ A. –TH. Naše peňažné, s. 146.

¹⁰⁵ Českosloven. banka v Záhřebě. In *Naše zahraničí*. 1930, č. 1. s. 32.

¹⁰⁶ SOBOTKA, Ze života, s. 217.

V roku 1932 mala banka spolu päť filiállok, štyri expozitúry a dve zastupiteľstvá. Najväčší úspech dosiahla v roku 1931. Prispelo k tomu aj to, že sa s ňou spojili „slovenské“ banky z Vojvodiny, ako aj to, že na rozdiel od ostatných bánk stále vyplácala všetky vklady na požiadanie. V dôsledku toho sa zvýšila dôvera ľudí v banku a príliv vkladov sa zvýšil. Okrem hospodárskej funkcie banka podporovala aj kultúrne snahy Slovákov a Čechov, najmä školstvo. Programom banky bolo obsiahnuť celý hospodársky život Slovákov a Čechov v Juhoslávii.¹⁰⁷

Veľká hospodárska kríza nezasiahla banku do takej miery ako ostatné juhoslovanské banky aj napriek tomu, že nedostala žiadnu podporu zo strany Národnej banky Juho-slávie. Výška vkladov v nej poklesla menej ako v ostatných juhoslovanských bankách a neprikročila k možnosti nevyplácať vklady,¹⁰⁸ hoci podľa § 5 agrárneho zákona z roku 1932 mohla odmietnuť vyplatiť vklady.¹⁰⁹ Na rozdiel od slovenských bánk sa hospodárska sila Československej banky zvyšovala aj po Veľkej hospodárskej kríze.¹¹⁰

„**Zemedelské**“ úverové a hospodárske družstvá patrili tiež medzi finančné ústavy a nachádzali sa takmer v každej slovenskej obci spolu so svojou Ústrednou jednotou v Novom Sade. V roku 1933 bolo v Juhoslávii 40 slovenských a českých zemedelských a úverových družstiev. Vznikli vo viacerých obciach, najmä počas hospodárskej krízy, pravdepodobne zo snahy pomôcť si v čase núdze a nedostupných lacných úverov. Ako sa vyjadril I. Grúnik, boli „*obranou kapitálovo slabších proti vykorisťovaniu zo strany veľkokapitálu*“. Čo sa týka peňažnej úverovej činnosti, nelíšili sa od bánk. Len zákonná forma bola iná, ale cieľ a prostriedky boli rovnaké. Na rozdiel od bánk, ktoré boli akciovými spoločnosťami združujúcimi akcionárov, pričom zisky rozdeľovali akcionárom vo forme dividend, boli družstvá združenia družstevníkov, ktoré si zisk odkladali do rezervy, lebo keď družstevník z družstva vystúpil, dostal dovtedy nahromadený eventúálny zisk aj s podielmi. Družstvá dosahovali menšie zisky ako banky. Podľa I. Grúnika mali len dopĺňať banky a nie im konkurovať. Mali byť predovšetkým nákupné, „*odpredajné*“, spotrebné a len v druhom rade úverové, teda keď suplovali činnosť bánk.¹¹¹

Medzi najväčšie úverové družstvá v Juhoslávii patrilo Zemedelské úverové a hospodárske družstvo v Padine založené 17. januára 1929.¹¹² V roku 1931 malo družstvo viac ako 250 členov s 380 podielmi. Svojou činnosťou prispelo k hospodárskemu pozdvihnutiu obce. Poskytovalo lacné pôžičky¹¹³ a zaoberalo sa aj obchodovaním s poľnohospodárskymi plodinami.¹¹⁴ Zemedelské úverové a hospodárske družstvo v Pivnici vzniklo pravdepodobne v januári 1931.¹¹⁵ Z Pivnice pochádzal aj významný

¹⁰⁷ SOBOTKA, Otto. 10 let československé banky v Záhřebě. In *Čechoslovák*. 1932, roč. 12, č. 3, s. 83-84.

¹⁰⁸ SOBOTKA, Otto. U krajanů v Jugoslavii. In *Čechoslovák*. 1933, roč. 13, č. 5, s. 139.

¹⁰⁹ SOBOTKA, Otto. Dnešní poměři v Jugoslavii. In *Čechoslovák*. 1933, roč. 13, č. 5, s. 142.

¹¹⁰ Pozvání na 13. řádnou valnou hromadu. In *Národní jednota*. 1935, roč. 16, č. 14, s. 4.

¹¹¹ GRÚNIK, Ivan. Naše peňažníctvo. In *Náš život*. 1933, roč. 1, č. 2, s. 49-53.

¹¹² Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1930*. Roč. 11, s. 127-133.

¹¹³ Privilegovaná agrárna banka vyplácala pohľadávky v rámci pozemkovej reformy.

¹¹⁴ Zemedelské úverové a hospodárske družstvo v Padinej. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1932*. Roč. 13, s. 148.

¹¹⁵ Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na priestupný rok 1932*. Roč. 13, s. 207-213.

národný a hospodársky pracovník a autor viacerých hospodárskych článkov a článkov o peňažných ústavoch Michal Rúžek.¹¹⁶ Zemedelské úverové hospodárske družstvo v Kysáči patrilo medzi najaktívnejšie slovenské úverové združenia vo Vojvodine.¹¹⁷ Ďalšie vznikli v Hložanoch,¹¹⁸ Šide,¹¹⁹ Hajdušici¹²⁰ a Kovačici.¹²¹

Všetky slovenské banky vo Vojvodine mali iba miestny alebo regionálny charakter. Iba Československá banka v Záhrebe mala celoštátny význam. Po druhej svetovej vojne, keď sa dostali k moci komunisti, slovenské banky a úverové družstvá zanikli.

Železo-oceliareň, účastinárska spoločnosť, v Petrovci

Podľa časopisu *Naše zahraničí*, ktorý vydávala Národní rada československá v Prahe, sa po prvej svetovej vojne (asi v roku 1921) Petrovčania rozhodli založiť železiareň a oceliareň. V iných prameňoch som údaje o tomto zámere nenašiel. Zaujímavé je aj to, že neskorší správca Petrovskej sporiteľne Ivan Grúnik tento projekt spomína iba v časopise *Naše zahraničí*. Bol to veľmi ambiciózný zámer, takže je možné, že to bola úvaha samotného Ivana Grúnika. Na overenie toho, či išlo o skutočný zámer, alebo to bola iba úvaha Ivana Grúnika, bude potrebné preskúmať ďalšie pramene. Podnik mal mať akciový kapitál vo výške 10 000 000 dinárov, rozdelený na 100 000 akcií po 100 dinárov. S tým istým cieľom sa v Spojených štátoch amerických zakladala spoločnosť s akciovým kapitálom 20 000 000 dinárov, ktorý mal byť vložený do petrovského podniku. Podnik mal mať svoju uhoľnú baňu a železnú hutu v Bosne. Mal vyrábať hospodárske stoje a náradie. Každý zamestnanec podniku mal byť povinne podielnikom a okrem mzdy mal mať tak aj podiel na čistom zisku. Továreň mali viesť skúsení krajanovia z Ameriky na čele s továrnikom Jánom Cimárikom z Akronu. O podnik bol vraj medzi juhoslovanskými a americkými Slováckmi záujem.¹²² Podľa I. Grúnika mala mať *Železo-oceliareň* kapitál 120 000 000 korún.¹²³ Autor, ktorý písal pod pseudonymom Dr. ák v časopise *Naše zahraničí* z apríla 1923, píše, že akciový kapitál mal byť 30 000 000 dinárov, ale celý podnik nakoniec stroskotal.¹²⁴ Petrovec a ani Báčka neboli vhodné na tento druh podniku. Železná ruda a uhlie by sa museli dovážať z veľkej diaľky a vzhľadom na polohu Petrovca a dopravné spojenie to bolo problematické. Veľké sumy peňazí by sa museli vynaložiť na zlepšenie komunikačných pomerov, aby sa mohli dovážať uhlie a ruda, postaviť továreň, v ktorej by sa ruda spracovávala.¹²⁵

¹¹⁶ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na priestupný rok 1936*. Roč. 17, s. 186.

¹¹⁷ M. t. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1941*. Roč. 22, s. 147.

¹¹⁸ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1930*. Roč. 11, s. 127-133.

¹¹⁹ S. Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*. Roč. 12, s. 149-156.

¹²⁰ Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1933*. Roč. 14, s. 151.

¹²¹ (m. t.). Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1939*. Roč. 20, s. 165.

¹²² Velikou železárnou a ocelárnou... In *Naše zahraničí*, 1921, roč. 2, sv. 3, s. 179.

¹²³ GRÚNIK, Ivan. Zo života „Dolnozemsckých Slovákov“ žijúcich teraz v Král. SHS. In *Naše zahraničí*, 1921, roč. 2, sv. 4, s. 211.

¹²⁴ Dr. –ák. Zo života Čechoslovákov v S.H.S. In *Naše zahraničí*, 1923, roč. 4, sv. 1, s. 7.

¹²⁵ SIRÁCKY, Slováci v Kráľovstve, s. 3.

Slovenské hospodárske spolky

Hospodárske spolky Slovákov vo Vojvodine súviseli s poľnohospodárskou výrobou. Do roku 1918 nemali Slováci vo Vojvodine stavovské roľnícke organizácie. Preto na ochranu stavovských záujmov slovenských roľníkov a na propagáciu poľnohospodárskej výroby, založili niektorí petrovskí roľníci v roku 1920 *Slovenské roľnícke združenie v Petrovci*.¹²⁶ Hoci združenie „ani zďaleka nevyhovovalo potrebám roľníkov“, predseda sa blahodarne prejavilo na podnikaní petrovských roľníkov.¹²⁷ Predstavitelia Slovenského roľníckeho združenia z Petrovca nadviazali spoluprácu s podobnými spolkami v Československu. Napríklad v máji 1927 sa zúčastnili na hospodárskej výstave v Prahe.¹²⁸ V roku 1921 bolo založené Agrárne spoločenstvo v Slovenskom Aradáči.¹²⁹ Roľnícke združenie v Starej Pazove bolo založené 11. apríla 1926 a jeho založenie podporil aj Československý zväz v Juhoslávii a československé vyslanectvo v Belehrade. Združenie malo vlastné stanovy, ktoré potvrdil veľký župan vo Vukovare. Prvým predsedom sa stal Ján Demák, podpredsedom Ferdo Klátik a tajomníkom Ondrej Šipický-Šágy. Združenie si predplatilo hospodárske, roľnícke a iné časopisy. Zaviedli ročné členské príspevky v minimálnej výške 18 dinárov, „aby i najchudobnejší roľníci mohli sa začleniť“. V prvom roku sa riadnymi členmi stalo 76 roľníkov a podporujúcimi šiesti roľníci. Roľnícky spolok organizoval rôzne hospodárske prednášky, *Večernú roľnícku školu* a prípravný hospodársky kurz. Ich cieľom bolo pritiahnuť roľnícku mládež do školy a podporiť záujem o vzdelávanie v oblasti poľnohospodárstva. Vyučovalo sa počas zimných mesiacov dvakrát týždenne. Počet poslucháčov nebol stály a pohyboval sa od siedmich do 80.¹³⁰ Roľnícky spolok vznikol aj v Pivnici a mal byť založený aj v Hložanoch.¹³¹ Včelársky spolok jestvoval napríklad v Petrovci¹³² a v Kovačici.¹³³

Slováci vo Vojvodine sa veľmi neponáhľali s vytváraním roľníckych spolkov. Slovenský národohospodár vo Vojvodine I. Grúnik v *Národnom kalendári* na rok 1929 nad tým lamentoval: „*Naši roľníci nesmú byť hluchí a nečetni k veľkému hnutiu, ktoré zachvátilo roľníctvo vo väčšine štátov. Prečo nezakladáme v každej dedine roľnícke sdruženie, syndikáty? Prečo nemáme sväz roľníckych sdružení, syndikátov? Či by taký sväz slovenských roľníckych syndikátov bol nám hádam na škodu? Pamätajme na to staré osvedčené: V sdružení je sila!*“¹³⁴ Pokusy založiť hospodárske spolky v niektorých obciach neboli úspešné aj pre nedôveru v popredné osoby a ich obchodnú nespôsobilosť.¹³⁵

Najvýznamnejším poľnohospodárskym združením bolo Združenie vojvodinských chmeliarov. Strediskom pestovania chmeľu v Juhoslávii bol slovenský Petrovec. Vo

¹²⁶ SVOZIL, Eduard. Čs. vetva v král. SHS s hlediska zemedelského. In *Naše zahraničí*, 1927, roč. 8, sv. 4, s. 171-172.

¹²⁷ GRÚNIK, Ivan. Roľnícke sdružovanie. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1929*, roč. 120, s. 138-139.

¹²⁸ S: Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na priestupný rok 1928*, roč. 9, s. 169.

¹²⁹ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1930*, roč. 11, s. 127-133.

¹³⁰ LILGE, Stará Pazova, s. 111-120.

¹³¹ SVOZIL, Čs. vetva, s. 171-172.

¹³² M. t. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1941*, roč. 22, s. 148.

¹³³ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na priestupný rok 1936*, roč. 17, s. 182.

¹³⁴ GRÚNIK, Roľnícke sdružovanie, s. 139.

¹³⁵ Dr. ák. Z hospodárskeho života juhoslovanských Slovákov. In *Naše zahraničí*, 1922, roč. 3, sv. 1, s. 14.

Vojvodine sa chmeľ údajne pestoval na rozlohe 5 000 kj., z čoho len na Petrovec pripadalo 1 500 kj. a zvyšok na blízke obce v Báčke a sčasti v Srieme. V Banáte bolo chmeľník veľmi málo. Vzhľadom na to, že väčšina pestovateľov chmeľu boli Slováci a sám Petrovec zaberal viac ako 30 % celej plochy chmeľník v Juhoslávii, podarilo sa Petrovčanom získať vedúce miesto medzi chmeliarmi v Juhoslávii.¹³⁶ Na podnet redaktora petrovskej *Národnej jednoty* Samuela Šišku bolo 6. apríla 1924 založené Združenie vojvodinských chmeliarov so sídlom v Petrovci. Vytvorenie chmeliarskeho združenia bolo dôležité vzhľadom na to, že sa v niektorých slovenských obciach chmeľ pestoval vo veľkom množstve a vo Vojvodine sa mu skoro výhradne venovali Slováci. Okrem toho obchodovanie s chmeľom bolo veľmi kolísavé a jeho cena sa veľmi rýchlo menila, v dôsledku čoho aj obchodovanie s chmeľom mohlo byť nevýhodné. Združenie sa rozrastalo a pristúpili k nemu aj nemeckí pestovatelia chmeľu vo Vojvodine. Združenie sprostredkovalo svojim členom správy o cenách chmeľu v Juhoslávii a v zahraničí. Správy zo zahraničia sa získavali telegraficky od podobných združení v iných krajinách.¹³⁷

Vzhľadom na to, že Združenie vojvodinských chmeliarov tvorili prevažne Petrovčania, tí reprezentovali chmeliarov z Juhoslávie aj v zahraničí. Združenie bolo dobre organizované. V roku 1927 malo viac ako 200 členov a tvorilo poradný a sprostredkujúci orgán pri pestovaní, sušení a odpredaji chmeľu. Združenie udržiavalo priamy styk s chmeliarskymi spolkami v Československu a Nemecku. V Petrovci bolo asi 20 veľkých skladov, z ktorých väčšina bola v rukách Židov. Zo začiatku sa veľkoobchodom s chmeľom zaoberali väčšinou Židia, ale postupne do veľkoobchodu s chmeľom prenikalo čoraz viac Slovákov. Hospodársky blahobyt Petrovca v 20. rokoch 20. storočia bol postavený na pestovaní chmeľu a pre Juhosláviu znamenal toľko ako pre Československo Žatec.¹³⁸

Združenie vojvodinských chmeliarov zakladalo svoje pobočky v iných obciach a mestách. Napríklad v Starej Palánke¹³⁹ bola pobočka založená 9. marca 1929.¹⁴⁰ Zakladanie pobočiek pokračovalo aj po hospodárskej kríze, ktorá výrazne zredukovala pestovanie chmeľu. Išlo o obce v Srieme, kde takéto pobočky predtým neboli. Napríklad v obci Erdevík bola pobočka Združenia vojvodinských chmeliarov založená 17. januára 1937 a v obci Luba 18. januára 1937. Tieto pobočky boli založené po návšteve a prednáškach Ing. Pavla Vřbovského z Petrovca.¹⁴¹ Bol to najaktívnejší propagátor pestovania chmeľu a v priebehu 30. rokov 20. storočia, takmer až do okupácie Juhoslávie v roku 1941, ponavštevoval skoro všetky slovenské obce v Báčke, Banáte a Srieme a prednášal o pestovaní chmeľu a jeho chorobách.¹⁴²

Vrcholom aktivity slovenských chmeliarov vo Vojvodine bolo organizovanie medzinárodnej chmeliarskej konferencie 15. augusta 1928 v Novom Sade, na ktorej bolo prítomné aj vedenie Združenia vojvodinských chmeliarov. Pre účastníkov kongresu

¹³⁶ SVOZIL, Čs. vetva, s. 170-171.

¹³⁷ -Y.-. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1925*, roč. 6, s. 132.

¹³⁸ SVOZIL, Čs. vetva, s. 170-171.

¹³⁹ Dnešná Báčska Palánka bola vtedy rozdelená na tri obce: Stará Palánka, Nová Palánka a Nemecká Palánka.

¹⁴⁰ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1930*, roč. 11, s. 127-133.

¹⁴¹ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1938*, roč. 19, s. 163.

¹⁴² M. t. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1941*, roč. 22, s. 143-150.

bol podávaný obed v Petrovci.¹⁴³ O význame pestovania chmeľu v Petrovci a jeho okolí svedčí aj skutočnosť, že sa 19. novembra 1939 v Petrovci konala konferencia chmeliarov, na ktorej bol prítomný aj inšpektor juhoslovanského ministerstva poľnohospodárstva Alfonz Hribar.¹⁴⁴

Zároveň s rozvojom pestovania chmeľu sa zakladali chmeliarske spolky. Napríklad v Petrovci vzniklo chmeliarske spoločenstvo a za jeho predsedu bol zvolený Samuel Šiška. 16. mája 1929 bol v Novom Sade založený Chmeliarsky zväz, ktorého prvým predsedom sa tiež stal Samuel Šiška.¹⁴⁵

Pestovanie chmeľu medzi Slovákmi zaznamenalo najväčší rozmach v 20. rokoch 20. storočia. Po Veľkej hospodárskej kríze v rokoch 1929 – 1932 nastal prvý väčší úpadok pestovania chmeľu. K ďalšiemu úpadku prišlo počas druhej svetovej vojny. Väčšina zostávajúcich chmeľníč bola vybraná v 80. – 90. rokoch 20. storočia. V súčasnosti sa chmeľ pestuje iba výnimočne.

Mnohí vojvodinskí slovenskí autori medzivojnového obdobia používali namiesto pomenovania remeselníckej spolky pomenovanie priemyselné spolky. Napríklad Karol Lilge vo svojej knihe Stará Pazova z roku 1932 v kapitole *Priemysel* hovorí výlučne o remeslách a len okrajovo o priemyselných podnikoch malej veľkosti.¹⁴⁶

Slovenské hospodárske „družstvá“

Hospodárske družstvá mali viac charakter svojpomocných spolkov ako socialistických družstiev, ktoré vznikli po druhej svetovej vojne za vlády komunistov. Hospodárske družstvá v slovenských obciach vo Vojvodine boli pred prvou svetovou vojnou založené v Pivnici, Silbaši, Kulpíne a Kysáči a boli členmi Ústredného družstva pre hospodárstvo a obchod v Budapešti založeného roku 1912. Počas prvej svetovej vojny zastavili svoju činnosť, ktorú obnovili po skončení vojny. V dvadsiatych rokoch 20. storočia jestvovalo vo Vojvodine 22 slovenských družstiev. 6. novembra 1927 bol v Starej Pazove založený Ústredný zväz československých poľnohospodárskych družstiev v Juhoslávii. Na zakladajúcom zhromaždení sa zúčastnilo 29 Slovákov a 8 Čechov. Z Vojvodiny mali zastúpenie Slováci zo Starej Pazovy, Hložian, Nového Sadu, Petrovca, Šidu, Kysáča, Bingule, Pivnice, Selenče. Za predsedu bol zvolený chorvátsky Čech. Hlavnými úlohami zväzu bola podpora zakladania družstiev, poskytovanie obchodných a hospodárskych rád svojim členom, poskytovanie pôžičiek a hypotekárnych úverov družstevníkom a iným osobám, vzdelávanie svojich členov a organizovanie poľnohospodárskych výstav. Zväz sa nesmel zaoberať „*predajom predmetov domácej výroby, ako bol nábytok, tovar širokej spotreby, odevu, obuvi atď.*“ V roku 1930 mal zväz 41 slovenských a českých družstiev s 2 072 členmi. Zväz v roku 1931 zintenzívnili spoluprácu s bankárskymi organizáciami v Československu. Na žiadosť Ústrednej jednoty v Prahe začali slovenské a české družstvá

¹⁴³ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1929*, roč. 10, s. 189.

¹⁴⁴ M. t. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1941*, roč. 22, s. 143-150.

¹⁴⁵ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1930*, roč. 11, s. 127-133.

¹⁴⁶ LILGE, Stará Pazova, s. 183.

v Juhoslávii používať americké podvojnú účtovníctvo a družstevné vklady boli prenesené na účet Ústredného zväzu v Československej banke v Záhrebe. Ústredný zväz obchodoval napríklad s drevom, zemiakmi, kukuricou, superfosfátom, pšenicom, vrecami, poľnohospodárskym náradím. Jestvovali rozdiely medzi českými a slovenskými družstvami. České družstvá viac vkladali svoje prebytky do zväzu a slovenské družstvá viac z neho brali pôžičky. Veľká hospodárska kríza viac postihla slovenských roľníkov vo Vojvodine ako Čechov v Chorvátsku. Hlavnými príčinami slabšieho postavenia slovenských roľníkov bola väčšia roztrieštenosť pôdy, viac nemajetných roľníkov a najmä jednostranná výroba, ktorá sa prejavovala napríklad v sústredení sa na pestovanie chmeľu.¹⁴⁷

Hoci sa v Juhoslávii propagovalo vytváranie vzájomných družstiev aj pred hospodárskou krízou, neboli medzi roľníkmi vo Vojvodine obľúbené a roľníci voči nim nemali dôveru.¹⁴⁸ Situácia sa začal meniť počas Veľkej hospodárskej krízy. Cieľom hospodárskych družstiev bolo pomáhať roľníkom prekonať hospodársku krízu. Postupne boli založené rôzne hospodárske družstvá v ďalších slovenských obciach.¹⁴⁹ V roku 1939 mal Ústredný zväz československých poľnohospodárskych družstiev 57 členských družstiev, z toho 33 slovenských. Mliekarenské družstvo bolo v Pivnici, dobytkárske družstvá v Hložanoch a Petrovci, elektrikárske družstvo v Kysáči, poľnohospodárske konopno-textilné družstvo bolo v Petrovci.¹⁵⁰ V Petrovci bol založený aj Zväz konopársko-textilných družstiev.¹⁵¹

Koncom 30. a začiatkom 40. rokov 20. storočia predstavitelia juhoslovanského ministerstva poľnohospodárstva podporovali rozvoj družstevníctva aj v slovenských obciach. Napríklad 3. februára 1939 navštívil Starú Pazovu náčelník pre družstevníctvo na ministerstve poľnohospodárstva Salih Udvarlić.¹⁵² O rok neskôr 5. januára 1940 Salih Udvarlić navštívil Slovenský Aradáč vo funkcii inšpektora ministerstva poľnohospodárstva. 25. novembra 1939 v Slovenskom roľníckom združení v Petrovci mal prednášku o družstevníctve inšpektor juhoslovanského ministerstva poľnohospodárstva Alfonz Hribar.¹⁵³

Dobytkárske, mliekarenské a remeselnícke družstvá v Juhoslávii nemali podobu neskorších socialistických družstiev. Pojem družstvo a družstevník nebol veľmi rozšírený. Možno aj preto sa v slovenských prameňoch mnohé družstvá často nazývali spolky. Tento termín je presnejší, keďže každý roľník hospodáril sám a nešlo o žiadne kolektívne hospodárenie. Pomenovanie „družstvo“ mohlo v tom čase vyplývať zo srbského názvu „društvo“, čo znamená spoločnosť, spolok. Slovenskému pomenovaniu družstvo zodpovedá srbské a chorvátske slovo „zadruga“. Slová spolok a družstvo sa často zamieňali a používali

¹⁴⁷ GAČEŠA, Nikola. Slovačko zadrugarstvo u Jugoslaviji od osnivanja središnjeg saveza čehoslovačkih zemljoradničkih zadruga 1927. do 1941. godine. In STOJANAC, N. – PIJANOVIĆ, P. (ed.). *250 rokov života Slovákov vo Vojvodine. Zborník prác z medzinárodného sympózia v Novom Sade a v Petrovci 6. a 7. októbra 1995*. Nový Sad : Spolok vojvodinských slovakistov; Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1996, s. 75-76.

¹⁴⁸ GRÚNIK, Roľnícke sdružovanie, s. 138.

¹⁴⁹ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, s. 149-156.

¹⁵⁰ GAČEŠA, Slovačko zadrugarstvo, s. 66-76.

¹⁵¹ VRBACKÝ, Andrej. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár 1934*, roč. 15, s. 148-158.

¹⁵² M. T. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár 1940*, roč. 21, s. 163.

¹⁵³ M. t. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1941*, roč. 22, s. 143-150.

pre tú istú organizáciu. Preto je málo pravdepodobné, že v Pivnici jestvoval remeselnícky spolok založený 18. novembra 1923¹⁵⁴ súbežne s hospodárskym družstvom.¹⁵⁵ Podobne to bolo v Petrovci, keď sa raz spomína včelárske družstvo¹⁵⁶ a raz včelársky spolok.¹⁵⁷

Slovenské družstvá vo Vojvodine mali vždy povahu hospodárskych spolkov a nikdy sa nestali skutočnými družstvami. Zakladanie družstiev sa zastavilo počas druhej svetovej vojny. Keď po druhej svetovej vojne v Juhoslávii prebrala moc komunistická strana, družstvá sa už vytvárali na úplne inom základe. Roľníkom bolo ponechané maximum pôdy 10 hektárov. Zvyšok sa kolektivizoval a vytvorili sa podniky nezávislé od roľníkov – poľnohospodárke roľnícke družstvá.

Na záver môžeme konštatovať, že hospodárske podniky Slovákov vo Vojvodine boli vo väčšine prípadov individuálne podniky jednotlivcov. Platilo to pre poľnohospodárstvo, remeslá a čiastočne obchod. Založiť tlačiareň alebo peňažný ústav si vyžadovalo väčšie finančné prostriedky. Keďže Slováci neboli veľmi bohatí, spojili svoj kapitál a zručnosti. Individuálne podniky mali lokálny charakter a zahŕňali väčšinou jednu obec s okolím. Podniky s účasťou viacerých ľudí mali dosah na viacero obcí alebo celý región. Spolky a neskôr aj družstvá mali svojpomocný charakter. Slúžili hlavne členom spolku a ich rodinám. Ku koncu tridsiatych rokov 20. storočia zakladanie družstiev začal podporovať štát. Hospodárske podniky a spolky zohrali významnú úlohu nielen v hospodárskom živote Slovákov vo Vojvodine, ale mali aj kultúrny a národný význam pre Slovákov vo vtedajšej Juhoslávii.

¹⁵⁴ -Y.-. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1925*, roč. 6, s. 130.

¹⁵⁵ Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1933*, roč. 14, s. 153.

¹⁵⁶ Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na priestupný rok 1936*, roč. 17, s. 185.

¹⁵⁷ M. t. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1941*, roč. 22, s. 148.

Commercial Undertakings and Associations of Slovaks in Vojvodina in 1918–41

Ján Tkáč

Summary

Vojvodina Slovaks' commercial undertakings between World War I and World War II were mostly related to agriculture. A commercial undertaking was any peasant family that produced the necessary things, such as clothing, footwear, agricultural tools, at home. A part of these products was sold on local markets. In each village, there were traders essential for the peasants, such as blacksmiths, carpenters, wheelwrights, masons, and cobblers. Each village had its own gristmill, and some villages had even several mills. Some husbandmen also had threshing machines, and they used to rent them during the harvest. Although the basic building material was unfired earth, more and more houses were built of burnt bricks. The brick plants were in larger municipalities, such as Petrovec and Stara Pazova. Even Count Rudolf Chotek in Futog owned a brick factory. The trade was initially in Jewish hands, but in the 1920s and 1930s Slovaks already dominated it. The southern Báčka had suitable conditions for the cultivation and processing of hemp. There were up to three hemp retting plants in Petrovec and one in Hložany. Petrovec was a hop growing centre in Yugoslavia. The Vojvodina Hop Growers Association was established there—representing Yugoslav hop growers also abroad. To support their own culture and education, Slovaks had their book printers in Petrovec and Kovačica. Between 1920 and 1941, the Petrovec Printing House published its *Národná jednota* (National Unity) newspaper, *Národný kalendár* (National Calendar) and other publications. Financial institutions established by Slovaks had a large share in the cultural and economic uplift of the Slovaks in Vojvodina. For example, Mutual Help in Hložany (local character), Petrovec Savings Bank (regional character) and Czechoslovak Bank of Zagreb (national character). In addition to the hop growers association, also peasant associations, beekeeping associations and many others were established in particular municipalities. After the Great Depression, the Yugoslav Government promoted the creation of 'mutual cooperatives', which were unpopular among the peasants in Vojvodina and the peasants had no confidence in them. The aim of the economic cooperatives was to help farmers overcome the economic crisis. Various economic cooperatives were gradually established. In 1939, the Central Union of Czechoslovak Agricultural Cooperatives in Yugoslavia had 57 member cooperatives, 33 of them were Slovak.

Poľnohospodárstvo v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) na príklade okresu Hnúšťa

Patrik Beňuš

Hospodárstvo z historického hľadiska bolo a aj v súčasnosti je jedným zo základných pilierov existencie štátneho zriadenia, ktoré dokáže ovplyvniť smerovanie a prosperitu krajiny v celosvetovom meradle. Vývoj hospodárstva okrem vplyvu na rozvoj ekonomiky, diplomacie, vedy, infraštruktúry, priemyslu a iných odvetví pôsobí aj na rozvoj sociálnych pomerov obyvateľstva v štáte. Cieľom príspevku je poukázať na hospodársku situáciu v poľnohospodárskom sektore v období prvej Slovenskej republiky a zároveň aj na najmenej preskúmané historické obdobie v regionálnych dejinách v severnej časti Rimavskej doliny. V príspevku sa zameriavame na zmapovanie odvetví poľnohospodárskeho sektora, ktoré sa nachádzali v katastrálnom obvode okresu Hnúšťa a ich význam pre poľnohospodársku produkciu na území južného Slovenska. Príspevok je syntézou dostupných odborných a archívnych prameňov, ktoré viedli k hlbšiemu skúmaniu vybranej problematiky.

Poľnohospodárska situácia v prvej Slovenskej republike

Odstúpením južných území po Viedenskej arbitráži prišlo územie Slovenska o veľké množstvo priemyselných a poľnohospodárskych podnikov. Z celkovej rozlohy územia Slovenska 3 677 393 ha bolo ornou pôdou 1 168 380 ha. Odstúpením južných častí stratila krajina 1/3 poľnohospodársky využiteľnej pôdy.¹ Slovensko prišlo o 47,8 % pšeničnej plochy, 28 % ražnej plochy a 76 % kukuričnej plochy.² Zo živočíšnej časti prišlo Slovensko o 30 % koní, 23 % hovädzieho dobytku, 24 % ošipaných a okolo 32 % oviec. Rovnako tak prišlo o poľnohospodárske podniky ako mlyny, cukrovary či liehovary.

Najviac však utrpeli českí a slovenskí kolonisti, ktorí mali svoje pozemky už v tom čase na maďarskom území a museli svoje majetky opustiť a požiadať o pomoc Československú republiku. Väčšina obyvateľov ušla z obavy pred možnou perzekúciou z maďarskej strany, ktorú si Slováci pamätali ešte z čias Rakúsko-Uhorska.³

Strata najúrodnejších častí krajiny zapríčinila problémy s nedostatkom poľnohospodárskych výrobkov, reakciou bolo rozšírenie štátno-monopolistických opatrení. Prioritou novovzniknutého Slovenského štátu bolo zabezpečiť dostatok potravinových zásob

¹ BAUCH, V. *Poľnohospodárstvo za Slovenského štátu*, s. 51.

² MITÁČ, J. *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*, s. 219.

³ MIČKO, P. *Hospodárska politika Slovenského štátu*, s. 145.

pre domáci trh a zároveň dodržať *Ochrannú zmluvu*, v ktorej bolo Slovensku určené exportovanie produktov rastlinnej a živočíšnej výroby do Nemecka.⁴

Na zvýšenie poľnohospodárskej produktivity mala slúžiť pozemková reforma. Reforma mala nadviazať na pozemkovú reformu v prvej Československej republike⁵ a zároveň sa mala rozšíriť o prerozdelenie židovskej pôdy. V júni 1939 vyšlo vládne nar. č. 147/39 o nútenom súpise židov a židovskej pôdy.⁶ Zákon o pozemkovej reforme bol prijatý 22. februára 1940 pod číslom 46.⁷ Zákon dal štátu právomoc vykupovať poľnohospodárske majetky s veľkosťou nad 50 ha so súhlasom vlastníkov. Bez súhlasu vlastníka mohol štát nadobudnúť hospodárstva židov⁸, vlastníkov, ktorých pôda bola dlhodobo neobrábaná, a bývalých predstaviteľov už v tom čase zaniknutej Československej republiky. Zákon bol tiež namierený proti maďarským vlastníkom pôdy, čo malo slúžiť ako recipročné opatrenie, ktoré malo ochrániť slovenských občanov vlastníacich svoje pozemky a majetky v Maďarsku.⁹

K ďalšiemu zaberaniu poľnohospodárskej pôdy prispeli aj protizidovské opatrenia, ktoré boli prijaté v júli 1940. Výslednom opatrení bolo vylúčenie židov z hospodárskeho života a zároveň odobratie židovskej pôdy nabralo charakter úplnej arizácie. Nariadením vlády z mája 1941 boli židovské poľnohospodárske majetky poštátnené, čím sa vylúčila akákoľvek finančná kompenzácia za privatizovanie pôdy.

Po skonfiškovaní dôležitých parciel pôdy pre poľnohospodárstvo nasledovalo zameranie sa na rozširovanie poľnohospodárskej produkcie. Išlo o rozšírenie parciel obrábanej pôdy a sadbu nových kultúrnych plodín pomocou moderných pestovateľských poznatkov.¹⁰

Ďalšie rozširovanie poľnohospodárskej produkcie malo zabezpečiť odstránenie starých hospodárskych návykov. V júli 1940 vyšiel zákon č. 172, ktorým bol zakázaný trojpoľný systém a zákaz pasenia zvierat na pôde, ktorá ležala úhorom, pretože sa mala zorať a použiť na sejbu. Týmto spôsobom sa orná pôda rozšírila o 51 000 ha.¹¹

Pomoc od štátu dostali roľníci vo forme prídely sadbových plodín a to najmä zemiakov, olejní, technických plodín a kukurice. Rovnako prichádzala finančná podpora na rozširovanie živočíšnej výroby. Neúspechom sa stala podpora používania priemyselných hnojív, pretože roľníci uprednostňovali zaužívané prírodné hnojenie pôdy. Dosiaľ spomenuté štátne opatrenia zabezpečovali potrebnú potravinovú samobytnosť krajiny.

Od roku 1940 začala produktivita v živočíšnej výrobe rázne klesať. Dôsledkom bol nadmerný chov nekvalitných (menej produktívnych) plemien dobytka, ktoré chovali gazdovia hlavne pre svoju vlastnú spotrebu a zároveň pre ťažkú prácu na poliach či v lese.

⁴ HRADSKÁ, K. *Slovenská republika 1939 – 1945*, s. 248.

⁵ Delenie latifundií či veľkých hospodárstiev.

⁶ MIČKO, P. *Hospodárska politika Slovenského štátu*, s. 214.

⁷ HALLON, L. – MIČKO, P. *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942-1945*, s. 163.

⁸ Na základe núteného súpisu židovskej pôdy z roku 1939 malo ministerstvo hospodárstva presnú rozlohu pozemkového vlastníctva, ktoré činilo 44 400 ha poľnohospodárskej a 57 000 ha lesnej pôdy.

⁹ CAMBEL, S. *Slovenská dedina (1939 – 1944)*, s. 26-27.

¹⁰ Technická vybavenosť hospodárstiev, nové agrárne postupy, priemyselné hnojivá a iné.

¹¹ HRADSKÁ, K. *Slovenská republika 1939 – 1945*, s. 252.

Situácia s produktivitou mliečnych výrobkov sa zlepšila tzv. podpornými akciami, ktoré štát zafinancoval v sume 100 000 000 Ks. Dôležité boli nákupy kvalitných plemien dobytka, finančné prostriedky na modernizáciu živočíšnej výroby, ako boli maštale, hnojiská a močové jamy. Štát rovnako poskytoval aj prídely krmiva. Modernizácia pomohla zvýšiť úroveň hospodárskych stredísk.¹² Štát zafinancoval hlavne rozšírenie chovu ošípaných, keďže ročne muselo byť z krajiny vyvezených 100 000 kusov do Nemecka. Väčšina obyvateľstva chovala šunkové plemená ošípaných a z toho dôvodu sa vyskytol problém s nedostatkom zásobovania masťou.¹³

Problémy so zásobovaním základnými potravinovými článkami sa vyskytli už v roku 1940. Príčiny, ktoré spôsobili problémy so zásobovaním, si môžeme sumarizovať v štyroch základných bodoch:

1. Vojenský zásah Nemecka na Balkáne. Od tohto momentu sa slovenská spoločnosť začala radikálne zásobovať potravinovými a priemyselnými článkami. Za toto enormné hromadenie potravinových zásob môže u ľudí stav tzv. vojnovkej psychózy.
2. Vznik regulácie trhu s prechodom na vojenské hospodárstvo. Išlo o zákon č. 97 z 29. mája 1941, kedy mohla mať jedna rodina len 10 kg múky na mesiac. Následné „opatrenie určilo prídely múky na osobu, ktorým sa drasticky znížila denná dávka chleba na 220 gramov“.
3. Prítomnosť nemeckých detí¹⁴, ktorých počet bol v polovici roku 1941 cca 20 000.
4. Vojna proti Sovietskemu zväzu. Republika poslala do boja proti Sovietskemu zväzu vyše 50 000 mužov, ktorých bolo potrebné nutne zabezpečiť potravinovými článkami.¹⁵

Na základe spomenutých okolností a nemeckých požiadaviek boli potrebné zásahy štátu do ekonomiky z dôvodu zabezpečenia životných potrieb pre obyvateľstvo republiky. Slovensko muselo odovzdať 4/5 prebytkov, ktoré boli vyhradené na export do Nemecka. Vzájomné uspokojenie domáceho trhu a požiadaviek Nemecka si vyžiadalo problémy v zásobovaní, ktoré štát vyriešil ovládnutím výkupu, distribúcie, predaja, vývozu a dovozu poľnohospodárskych produktov.

V roku 1940 sa v prvej Slovenskej republike objavil problém s nedostatkom zásobovania chlebovej múky, tuku, mäsa, masti či cukru. Rápidny nedostatok potravinových článkov spôsobil zavedenie odberných knižiek, podľa ktorých každý občan dostal na prídely základné potravinové články. Následne v roku 1940 bolo vydané vládne nariadenie, ktoré zakazovalo hromadenie tovarov dennej potreby. Vydaná bola smernica, v ktorej bolo

¹² HRADSKÁ, K. *Slovenská republika 1939 – 1945*, s. 252.

¹³ HRADSKÁ, K. *Slovenská republika 1939 – 1945*, s. 257.

¹⁴ Erweiterte Kinderlandverschickung – vysielanie nemeckých mestských detí na prázdniny na vidiek. V 1. Slovenskej republike nastal výrazný pokles návštevníkov v cestovnom ruchu a rovnako tak aj ubytovaných hostí v hoteloch. Daný stav sa mal vyriešiť príchodom nemeckých detí, ale aj nemeckých vojakov z Balkánu.

¹⁵ SCHVARC, M. Kam sa podela múka? Kríza v zásobovaní múkou v lete a na jeseň 1941 z pohľadu nemeckých úradníkov na Slovensku. In *Lesk a tieň hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939-1941*, s. 336-337.

určené maximálne množstvo tovaru v jednej domácnosti: 3 kg ryže, 5 kg cukru, 1 kg kávy, 5 kg čokolády, 10 kg múky, 1,6 kg masti, 3 kg krupice a 6 kg strukovín.¹⁶

Zásobovacie opatrenia prevzala pod svoju správu Obilná spoločnosť pre Slovensko, ktorá riadila obchodovanie a distribúciu zásob obilia v celej republike. Od konca roku 1940 a začiatku roka 1941 začali preberať monopolné podniky funkciu cenovej regulácie domáceho trhu. V období rokov 1941 – 1943 sa sprísňovali kontroly produkcie obilia, počas ktorých boli prítomní aj mlatobní komisári. Následná regulácia trhu vyvolala u roľníkov veľkú nevoľu, preto prestali odovzdávať prebytky svojej úrody Obilnej spoločnosti a začali ich predávať na čiernom trhu.

Rovnako ako s obilím sa v roku 1941 vyskytli problémy so zásobovaním produktmi živočíšnej výroby. Z tohto dôvodu vznikol Slovenský poľnohospodársky zväz pre speňažovanie hospodárskeho zvieratstva a živočíšnych výrobkov, známy pod skratkou Slovpol.¹⁷ Obchodovanie s mliečnymi výrobkami kontrolovali monopolné syndikáty¹⁸.

Pre dôsledné riadenie hospodárstva štátom a zabezpečenie ekonomickej prosperity vznikli aj ďalšie inštitúcie riadeného hospodárstva, ktorými boli Cenový úrad, Ústredný úrad práce, Slovenská lesnícka a drevárska rada, Komisia pre dovoz a vývoz hospodárskych zvierat a živočíšnych výrobkov a pod.

Dňa 29. augusta 1939 bol zriadený Najvyšší úrad hospodársky. Poľnohospodársky odbor mal na starosti usmerňovanie príprav potravinových zásob a riadenie poľnohospodárskej produkcie. Priemyselná časť mala na starosti riadenie priemyselnej výroby. Zásobovací a sociálny odbor mal na starosti potravinové zásobovanie obyvateľstva.

Prijatím ústavného zákona z 5. júna 1942 bol zriadený Najvyšší úrad pre zásobovanie Najvyšší úrad hospodársky. Úlohou úradu bolo zásobovanie brannej moci, obyvateľstva a výrobných podnikov, ako aj úprava cien, miezd a platov. Úrad mal kompetencie aj v inštitúciách, ako boli Najvyšší hospodársky úrad, Cenový úrad a Ústredný úrad práce. Rovnako tak sa zriadila nová cenová politika na výkup poľnohospodárskych produktov.

Celková hospodárska situácia na území Slovenska sa výrazne zmenila v roku 1943. Rok 1943 môžeme považovať za kulminálny rok pre slovenské hospodárstvo, počas ktorého vyvrcholili investície do oblasti priemyslu, stavby železníc, vodných diel či elektrifikácie. Nemôžeme však opomenúť aj zmenu situácie na frontovej línii. Obrat na frontovej línii znamenal široké spektrum negatív pre slovenské hospodárstvo ako napr. obmedzenie zahraničného odbytu¹⁹ a stagnácia vojnovnej konjunktúry, maximálne nároky Nemecka na slovenské hospodárstvo²⁰, nedostatok surovínových zdrojov a hlavne priame ohrozenie Slovenska leteckými náletmi (bombardovanie rafinérie Apollo v júni 1944).²¹

¹⁶ MIČKO, P. *Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1918 – 1945*, s. 104-105.

¹⁷ MIČKO, P. *Hospodárska politika Slovenského štátu*, s. 152.

¹⁸ „Spojenie firiem, ktoré zakladajú spoločnú ústrednú predajňu a strácajú voľnosť v obchodovaní.“ MIČKO, P. *Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1918 – 1945*, s. 44.

¹⁹ Problémy v zahraničnom obchode sa začali rapídne prejavovať odpadnutím talianskeho trhu, nepredĺžením obchodných zmlúv s Bulharskom, Rumunskom a Švajčiarskom.

²⁰ Tzv. „drancovanie slovenského hospodárstva“: zvýšenie denného vývozu do Nemecka z 8 mil. Ks na 16 mil. Ks. Nemci žiadali po odpadnutí talianskeho trhu od Slovenska antimón, mangán a papier.

²¹ BYSTRICKÝ, V. *Slovensko na konci druhej svetovej vojny*, s. 51.

Slovenské hospodárstvo bolo poznačené, okrem vojenských operácií v rámci Slovenského národného povstania, aj príchodom nemeckých vojsk, ktoré mali Povstanie potlačiť. Prijatie *Dohody o zásobovaní nemeckej armády na Slovensku* z 9. októbra 1944 znamenalo úplné ovládnutie slovenského hospodárstva. Dohoda bola nadradená nad všetkými dovtedy prijatými zmluvami. Financovanie pobytu nemeckých vojsk prevzala slovenská vláda po prijatí dohody Militärvertrag.²²

Po potlačení SNP a uvedomení si blížaceho sa konca vojny nastalo „obdobie nemeckého rabovania slovenského hospodárstva“, ktoré bolo charakteristické evakuáciou všetkého, čo malo pre Nemecko dôležitú hospodársku hodnotu.²³ Nemecká armáda odvážala zo Slovenska elektrárenské stroje, suroviny, dopravné prostriedky, výrobné zariadenia a iné. Išlo o snahu nemeckej armády presunúť hospodárske zdroje z okupovaných krajín do materského Nemecka. Nemecké vojsko malo za úlohu znefunkčniť alebo poškodiť dôležité priemyselné závody, ale aj infraštruktúrne spojenia (Lähmung), čím citeľne utrpelo aj poľnohospodárstvo²⁴. Povoynové škody v slovenskom hospodárstve boli vyčíslené na 114,5 miliardy Ks.²⁵

Poľnohospodárska situácia v okrese Hnúšťa

V príspevku sa zameriame na poľnohospodársku situáciu v okrese Hnúšťa, ktorá bola výrazne poznačená odstúpením agrárneho južného územia Slovenska Maďarsku. Rovnako tak sa zameriame aj na konsolidáciu okresu v rámci posunov demarkačnej línie a zapojenie okresu Hnúšťa do hospodárskeho „života“ v prvej Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945.

V období prvej Československej republiky bol okres Rimavská Sobota zameraný na dve hospodárske oblasti, ktoré sa nachádzali na severnom a južnom území okresu. Severná oblasť okresu bola prevažne viazaná na tradíciu priemyselnej výroby,²⁶ ktorej história siaha až do 18. storočia. Južná časť okresu bola prevažne zameraná na agrárnu a živočíšnu výrobu, môžeme ju označiť ako tzv. „obilnicu“ pre celý okres Rimavská Sobota. Musíme však poznamenať, že aj napriek priemyselnej severnej oblasti okresu sa jej obyvatelia zaoberali domácim hospodárstvom. Okres Rimavská Sobota bol z hospodárskeho hľadiska dokonale prepojený, keďže sa zameriaval na oba kľúčové hospodárske odvetia, tak na priemysel, ako aj na poľnohospodárstvo.²⁷

V Rimavskej doline v medzivojnovom období nastal explozívny rast rôznych remesiel, vďaka ktorým sa rozšírilo spektrum potrebných výrobkov. Rozvinutie remeselnej

²² HALLON, E. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*, s. 34.

²³ KUBÁČEK, J. *Dejiny železníc na území Slovenska*, s. 171-176.

²⁴ Hlavným dôvodom bolo neobhospodarovanie polí na jeseň 1944 a nesiatie plodín na jar 1945. K problémom v poľnohospodárstve po konci 2. svetovej vojny môžeme zahrnúť aj podmínované časti územia (polí) počas ústupu nemeckej armády.

²⁵ HALLON, E. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*, s. 15.

²⁶ V severnej časti okresu sa nachádzali železolejárne, magnezitové a mastencové lomy a podniky, chemické závody či sklárske závody. Koncom 18. storočia boli v Hnúšti vybudované dve vysoké pece na spracovanie železnej rudy.

²⁷ BOLFÍK, J. *Okres Rimavská Sobota*, s. 19-20.

výroby súviselo hlavne s poľnohospodárstvom a chovom dobytká a oviec, ktoré bolo rozšírené v celej doline. Išlo predovšetkým o výrobu hospodárskych nástrojov a náradia. Týmto rozvojom remeselníctva sa medzivojnový okres Rimavská Sobota stal dostatočne sebestačným. Obyvatelia si dokázali vyrobiť dostatok produktov, vypestovať potrebné plodiny a vychovať zvieratá, ktoré boli potrebné pre každodenný život. Nakupoval sa len petrolej, soľ, tabak, lieh a cukor. V remeselníctve sa rozšírili odvetvia ako krajčírstvo, stolárstvo, kušnierstvo, súkeníctvo, kolárstvo, kováčstvo, tkáčstvo, mlynárstvo, garbiarstvo, debnárstvo, murárstvo, pláteníctvo, obuvníctvo, drevorubačstvo a sklenárstvo. V období prvej Slovenskej republiky sa uvádzalo medzi remeslá aj prevádzkovanie obchodov a krčiem.

Po vzniku prvej Slovenskej republiky sa v severnej oblasti okresu Hnúšťa začala prevažne pestovať väčšina dostupných tradičných druhov poľnohospodárskych plodín, ktoré však boli pestované len v malom množstve. Keďže v okrese žilo prevažne obyvateľstvo pracujúce v závodoch, tak pestovanie plodín bolo výhradne určené len pre domácu spotrebu. Novovzniknutý okres sa v rámci republiky podľa mapy poľnohospodárskych podmienok na pestovanie plodín nachádzal v obilno-zemiakovej oblasti²⁸, čo sa odrazilo na pestovaní plodín ako pšenica, žito, ovos, jačmeň, kukurica, zemiaky, strukoviny, mak, ľan, konope atď. Rovnako tak k pestovaniu spomínaných plodín vo výraznej miere dopomohli aj štátne prídely sadbových plodín, ktoré boli následne prerozdeľované medzi miestnych roľníkov, aby štát dokázal nahradiť produkciu z odstúpeného južného územia Slovenska. Pestovanie technických rastlín bolo veľmi rozšírené v hornorimavskom regióne, lenže počas prvej Československej republiky sa ich väčšia časť pestovania presunula na južné územie regiónu, o ktoré okres v roku 1938 prišiel.

Obyvateľstvo bolo prevažne roľníckym robotníctvom, ktoré pracovalo najmä v okolitých závodoch²⁹ v severnej časti okresu. Žili v domoch, ktoré boli postavené buď z dreva, z nepálenej hliny, váľkov, alebo kameňa a tí majetnejší mali domy postavené z tehál.³⁰ Pre hospodárske účely si obyvatelia stavali hospodárske budovy väčšinou za obytnými domami. Hospodári mali vo svojich dvoroch väčšinou kone alebo voly pre ťažkú hospodársku prácu na poliach alebo v horách. Kravy boli chované hlavne kvôli mlieku a pásli ich na rozsiahlych pastvinách, ktorých bolo na Slovensku dostatok. Obyvateľstvo chovalo najmä ošípané, tie chovali nie len roľníci, ale aj robotníci. Chovali sa aj kozy a to najmä české plemená. Sliepky a ostatnú hydinu chovali pre vlastnú spotrebu robotníci aj roľníci.³¹

²⁸ Poľnohospodárske podmienky na pestovanie plodín v Slovenskej republike boli rozdelené do štyroch skupín: „1. *Repkárska oblasť*, rozloha 688 532 ha, patrili tu okresy: Piešťany, Hlohovec, Trnava, Nitra, Bánovce nad Bebravou, Zlaté Moravce, Topoľčany, Ilava, Nové Mesto nad Váhom, Senica a Holíč. 2. *Obilná oblasť*, rozloha 690 624 ha, patrili tu okresy: Modra, Bratislava-mesto, Bratislava-okolie a Malacky, Michalovce, Trebišov, Vranov, Prešov, Krupina, Modrý Kameň a Lovinobaňa. 3. *Obilnínársko-zemiaková oblasť*, rozloha 1 017 959 ha, patrili tu okresy: Púchov, Banská Bystrica, Veľká Bytča, Žilina, Martin, Prievidza, Myjava, Brezno nad Hronom, Považská Bystrica, Kremnica, Nová Baňa, Banská Štiavnica, Zvolen, Dobšiná, Revúca a Hnúšťa. 4. *Krmovinárska oblasť*.“ BAUCH, V. *Poľnohospodárstvo zo Slovenského štátu*, s. 51.

²⁹ Pozri kapitolu Priemysel.

³⁰ LAŠŠÁK, J. *Ďubákovo : monografia obce*, 118 s.

³¹ LAŠŠÁK, J. *Ďubákovo : monografia obce*, 156-160 s.

Negatívny zlom v hospodárstve nastal až odtrhnutím južnej časti okresu po Viedenskej arbitráži a tým aj spojenou stratou agrárnej oblasti v tom čase už bývalého okresu Rimavská Sobota. Problém nastal aj s prerušenou infraštruktúrnou sieťou, ktorá tvorila dôležitú súčasť v rozvoji hospodárskeho života väčšiny obyvateľov, pretože išlo o stratu spojenia obcí s mestami, v ktorých sa konali trhy a tým prichádzali hospodári o svoje zárobky. Obyvateľstvo bolo zvyknuté na sebestačnosť, čo sa týkalo základných potravinových zložiek, a preto ich odtrhnutie poľnohospodárskeho juhu výrazne neovplyvnilo. Do úvahy sa musí zobrať aj fakt, že tzv. svojbytnosť hospodárstva bola odlišná v mestách, v ktorých sa nachádzali priemyselné závody, kde väčšina obyvateľstva mala poľnohospodárstvo ako druhotný produkt obživy, oproti obyvateľstvu žijúcemu v dedinách a na lazoch, ktorí boli výslovne odkázaní len na poľnohospodárstvo, ktoré tvorilo ich prvotný spôsob obživy.

Situácia v poľnohospodárstve sa rázne zhoršila hneď v prvý rok vojny, keď sa väčšina potravinovej a tovarovej základne posielala na vojnový front a nacistickému Nemecku. Práve z toho dôvodu musela prvá Slovenská republika reagovať na daný stav zavedením nových hospodárskych opatrení, ktoré mali výrazný dopad na hospodárstvo v okrese Hnúšťa. Išlo o zavedenie opatrení na reguláciu životných potrieb, ako bol vznik obilného monopolu, odvážanie obilia, zabíjacie lístky, lístky na obuv a na podrážky.

Hospodárstvo bolo poznačené aj počasím, ktoré výrazne ovplyvnilo úrodnosť plodín a tým aj život obyvateľov v okrese Hnúšťa. V roku 1941 okres zasiahli výdatné dažďové prehánky a skoré tuhé zimy, ktoré zničili úrodu, čo výrazne znížilo produkciu obilia. Následne rok 1943 bol veľmi úrodný pre obilniny a strukoviny. Veľmi slabá však bola úroda zemiakov a tiež aj technických plodín. Príčinou neúrody bolo mimoriadne veľké sucho. Počas celého leta 1943 nenapadalo dostatok zrážok, takže koryto najväčšej rieky Rimavy takmer vyschlo. Vo vyšších polohách mnohé pramene riek úplne vyschli. Suchota zapríčinila aj nedostatok sena, a preto boli roľníci nútení predávať dobytok, keďže ho nemali ako kŕmiť. Rimamuránsko-šalgótarjárska železiarska účastinná spoločnosť prostredníctvom Najvyššieho úradu hospodárskeho zakúpila niekoľko vagónov sena a niektorí roľníci dostali od Najvyššieho úradu hospodárskeho melasu a iné krmivá, aby sa dokázali vysporiadať s danou situáciou.³²

Z hospodárskeho hľadiska bol pre okres Hnúšťa zlomovým obdobím prelom rokov 1944/1945, t. j. pôsobenie odbojových skupín a prechod frontovej línie územím okresu. Obyvateľstvo okresu podporovalo odbojové skupiny, preto dôležité udalosti môžeme identifikovať už od 1. septembra 1944, kedy bola zriadená zbierka potravín pre tisovskú posádku, v ktorej sa zozbieralo vyše 700 kg fazule, múky a masti. Dňa 19. septembra 1944 sa nariadil povinný odpredaj 140 q³³ zemiakov, ktoré museli obyvatelia doniesť do Tisovca. Dňa 24. septembra 1944 notársky úrad vydal výmery pre povinnú dodávku obilia, ktoré vychádzali z predpísaných výmer z roku 1943, pričom sa nebral ohľad na to, že oproti minuloročnej rekordnej úrode bola úroda v roku 1944 slabšia o 45 – 55 %. S tým

³² *Kronika obce Hačava*, s. 251.

³³ Metrický cent (jednotka hmotnosti) 1 q = 100 kg.

boli spojené aj problémy s dodržiavaním kvót na odovzdávanie „prebytočnej“ úrody³⁴, keďže každej domácnosti bolo vypočítané, koľko úrody si môžu ponechať.

Následne 11. októbra 1944 bol nariadený odvod koní v sídle okresu v Hnúšti. Z tohto stavu odobrali z okresu 100 koní a 114 povozov, mnoho postrojov, ovos, seno aj gazdovské pláténé vrecia, čo výrazne obmedzilo ťažkú prácu na poliach a v lesoch.³⁵

Väčšina okresného obyvateľstva odovzdala svoje potravinové zásoby povstaleckým vojakom, preto v zime 1944 začala trpieť veľkým nedostatok potravy. Danú situáciu vyriešil 21. decembra 1944 maďarský zásobovací oddiel, ktorý priviedol z Rumunska do okresu vyhladované stádo dobytky. 25. decembra 1944 Maďari prihnali do obce Hačava vyše 5 000 kusov oviec.³⁶

V januári 1945 sa frontová línia presunula aj cez územie okresu Hnúšťa, v ktorom začali postupné oslobodzovacie boje. Nemeckí vojaci pri ústupe na strategickejšie obranné pozície začali od obyvateľov obcí vymáhať potravinové zásoby pre seba, ale aj pre kone a voly, ktoré ťahali ťažkú vojenskú techniku. 12. januára 1945 obyvatelia obce Hačava museli pre nemeckú armádu odovzdať 800 kg ovsa a 2 vozy sena.

Začiatkom roku 1945 nemecká armáda začala pripravovať svoje obranné pozície neďaleko obce Hačava a práve z toho dôvodu Nemci začali odvážať mužov z okolitých dedín na výkopové práce obranných pozícií. Niektorým mužom sa podarilo vyhnúť výkopovým prácam tak, že dali príslušnému lekárovi 1 kg slaniny, ten im následne vydal lekárske potvrdenie na oslobodenie od zákopovej práce na dobu 5 – 7 dní a za 2 kg slaniny aj na 10 – 14 dní. Lekári okamžite svoje „dary“ zabalili a poľnou poštou zasielali domov do ríše (Reichu) pre svoju rodinu.³⁷

Po prechode frontovej línie začali oslobodené vojská výraznou mierou vplývať na hospodársku situáciu v okrese. Vojská dovážali povozy slamy a sena z Maďarska až do Brezna nad Hronom a niekedy ešte ďalej. S príchodom Červenej armády boli v okrese zavedené poukážkové peniaze, ktorými vojaci začali platiť horibilné sumy za potravinové produkty, čím sa začal rozmáhať ešte vo väčšej miere čierny trh. Za 1 q pšenice sa platilo 1 500 až 2 000 Ks.³⁸

Agrárny sektor v okrese Hnúšťa

Na stratu južného agrárneho územia musela vláda reagovať prijatím legislatívnych opatrení, ktoré zabezpečili rozšírenie ornej pôdy. Hlavnými procesmi, ktoré ovplyvnili agrárnu produkciu, bol prechod z trojpoľného na striedavé hospodárenie a rozorávanie úhorov, ktorý vyspelé krajiny uskutočnili už v 17. a 19. storočí.³⁹ Táto legislatívna úprava sa týkala väčšiny roľníckeho obyvateľstva. K zmene došlo pre svetovú vojnu, počas ktorej

³⁴ Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠA BB), pobočka Rimavská Sobota (ďalej RS), f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 85/1944, k. 18.

³⁵ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 241/1944, k. 19.

³⁶ *Kronika obce Hačava*, s. 252.

³⁷ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 262/1944, k. 19.

³⁸ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 147/1944, k. 19.

³⁹ HRADSKÁ, K. *Slovenská republika 1939 – 1945*, s. 252.

bol nedostatok potravín, a preto sa mala využiť každá časť pôdy na pestovanie. Problém sa vyskytol u starších hospodárov, ktorí nedôverovali a nestotožňovali sa s prijatím nového nariadenia.⁴⁰ Vláda dokonca vydala zákon č. 42 z marca 1942, ktorý ukladal povinnosť majiteľovi ornej pôdy dôkladne obhospodarovat' pôdu a pestovať obilniny. V prípade, že majiteľ pôdy daný zákon nedodržiaval, pôda mu bola odobratá a dočasne daná do užívania inému roľníkovi.⁴¹ Na území okresu dochádzalo k zmenám vlastníkov na základe spomínaného nariadenia len pre nedostatočné obhospodarovanie pozemkov. Išlo prevažne o vyššie položené pozemky, ktoré boli využívané len na pasenie zvierat.⁴² Vláda sa snažila vytvárať finančné zdroje, ktoré mali slúžiť na motivovanie roľníkov, aby pestovali hodnotné krmoviny, ktoré boli potrebné pre obživu krajiny. Poloha obrábaných polí v okrese Hnúšťa určovala pestovanie len vybraných kultúr a plodín, ktoré sa mohli v okrese prijať. Základným a najdôležitejším bolo pestovanie chlebovín, ako sú pšenica a žito, ktorých sa v okrese Hnúšťa pestovalo v pomere 60 % pšenice a 40 % žita.⁴³ Rovnako vo väčšom množstve sa pestoval ovos a o čosi menej jarec (jačmeň). Po odstúpení južných území a finančnými motiváciami vlády pestovať hodnotnejšie krmoviny sa začala v okrese vo väčšej miere pestovať aj kukurica. S pestovaním kukurice boli v podnebných podmienkach častokrát veľké problémy, pretože nedokázala úplne dozrieť, a to najmä vtedy, keď napadalo veľké množstvo zrážok, ako napríklad v roku 1941.

V dôsledku nedostatku krmiva sa dojnice krmili väčšinou len ďatelinovou a trávnatou miešankou⁴⁴ či slamou, z toho dôvodu bola dojivosť nízka a nekvalitná. Cena za 100 kg sena sa pohybovala okolo 300 Ks, pre chudobných roľníkov bola suma za seno privysoká, preto si ho nemohli zadovážiť dostatok, aby nakrmili zvieratá. Z toho dôvodu nemali na výber a museli pre dobytok pestovať ďatelinu a ľadník.⁴⁵

Pre domácu spotrebu sa pestovali zemiaky a fazuľa, menej burgyňa, kapusta a zelenina. Z textílií sa pestoval ľan, konope, z ktorých gazdiné v zime tkali plátno. Roľníci v okrese, až na malé výnimky, pestovali kultúrne plodiny len pre vlastnú spotrebu. Mnohým však nevystačila vlastná úroda a na jar si museli zadovážiť zemiaky alebo zrno, pretože počas vojnových rokov musel každý roľník odovzdať určité množstvo obilia zo svojej úrody Obilnej spoločnosti.⁴⁶ Vyskytli sa aj prípady, keď niektorí roľníci odovzdali spomenutej spoločnosti určené množstvo obilia až v januári alebo vo februári a len potom sa hlásili o lístky na odber múky.⁴⁷

Pre nedostatočnú úrodu obilia, spôsobenú vplyvom počasia, nastal v niektorých oblastiach republiky jeho veľký nedostatok, a preto po žatve v roku 1941 prišlo do okresu

⁴⁰ CAMBEL, S. *Slovenská dedina (1939 – 1944)*, 71 s.

⁴¹ HRADSKÁ, K. *Slovenská republika 1939 – 1945*, s. 252-253.

⁴² ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 152, k. 10.

⁴³ *Kronika obce Ratkovská Suchá*, s. 14-15.

⁴⁴ Suché (ovsenou slamou umiesenou nohami, aby bola mäkká, pripravoval sa diel sena – všetko sa premiešalo vidlami).

⁴⁵ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 193, k. 11.

⁴⁶ Obilná spoločnosť vykupovala zrno od roľníkov podľa záznamov o mlatbe (komisár pri mlatbách). Roľníkom ako samozásobovateľom sa vypočítalo aj množstvo zrna podľa počtu členov rodiny. Prebytočné obilie museli odovzdať spoločnosti (monopolu) za stanovenú cenu.

⁴⁷ *Kronika obce Likier*, s. 85.

Hnúšťa veľké množstvo obyvateľov z Polhory. Tí prišli do okresu vlakom alebo pešo, chodili z dediny do dediny a zháňali pre svoju spotrebu múku a obilie. Obyvatelia začali z týchto dôvodov pociťovať veľký nedostatok múky, najmä v roku 1942. Polhorčania platili za 1 q pšenice niekedy aj vyše 1 000 Ks.⁴⁸ Obyvatelia okresu Polhorčanom predali obilie, ktoré následne viezli naspäť vlakovou dopravou. Zo začiatku fungovalo takéto nakupovanie bez prekážok, časom však začali zakročovať úrady, žandári a pašované obilie začali zabavovať. Z obavy pred nedostatkom chleba začali Polhorčania vyvážať obilie z okresu Hnúšťa na vozoch a niektoré ženy nosili vrecia obilia na chrbtoch. V roku 1945 boli Polhorčania nútení opäť prichádzať do Rimavskej doliny a aj južnejšie, aby získali pár kilogramov múky. Boli prípady, že za 1 kg múky zaplatili 20 až 25 Ks.

Priama poľnohospodárska činnosť v okrese bola poznačená polohou územia, ako aj kvalitou miestnej pôdy na obrábanie, ktorá neumožňovala účelnejšie hospodárenie v pestovaní plodín. Z toho dôvodu sa v okrese Hnúšťa, ale rovnako aj na celom území Slovenska nariadilo používať umelé hnojivo, aby bolo možné na nie veľmi úrodnej obhospodarovanej pôde vyprodukovať čo najviac plodín. Keďže väčšina roľníkov bola staršej generácie a zvyknutá na zaužívané postupy hnojenia, tak sa nariadenie o umelých hnojivách v okrese, ale ani na Slovensku neprijalo. Roľníci aj naďalej hnojili maštalným hnojom, ktorý zväžali na jeseň a na jar na polia. Občas polia pohnojili aj umelým hnojivom a lúky močovkou.

Obilie sa sialo ako ozimina aj ako jarina, žatvy bývali v júli a auguste. Rastliny s dlhšou vegetačnou dobou, ako napríklad ovos, sa odvážali z poľa v septembri. V tom čase sa začali zbierať zemiaky, z ktorých sa pestovali ružiaky, biele zemiaky, modré a našli sa aj veľké druhy zemiakov, ktoré sa v okrese nazývali cárovny. Tie sa používali na tradičné jedlo halušky s bryndzou, ktoré boli najčastejším jedlom roľníckeho obyvateľstva.

Obilie sa sialo aj žalo výlučne ručne. Siacich ani žacích strojov v obciach nebolo. Mlatba sa robila čiastočne cepmi, čiastočne mlátiacim strojom.⁴⁹ Počas vojnových rokov existoval prídelový systém na pohonné palivá a práve z toho dôvodu sa mláťačka požíčovala len na vymlátenie väčšieho množstva obilia, keďže bola poháňaná benzínovým motorom. Mlatba väčšieho množstva obilia sa vykonávala pod prísny dozorom mlátiacich komisárov, revízorov, ako aj za prítomnosti majiteľov mláťačiek. Každý majiteľ mláťačky musel zložiť na okresnom úrade prisahu, v ktorej prisahal, že bude pravdivo zapisovať a vážiť celú úrodu, a pre prípadné tresty musel vopred zložiť záruku 3 000 – 4 000 Ks ako kauciu. Mláťačky až do zloženia kaucie boli žandármi úradne zaplombované.⁵⁰ Okrem civilných kontrolórov prišli aj žandári, aj viackrát denne, preoblečení a s čiernymi okuliarmi, aby ich nebolo poznať, ale niekedy prišli aj v uniformách.⁵¹ Za komisárov

⁴⁸ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 31, k. 12.

⁴⁹ *Kronika obce Ratkovská Suchá*, s. 33-35.

⁵⁰ *Kronika obce Hačava*, s. 257.

⁵¹ Po legislatívnych opatreniach na kontrolu produkcie, „vládne úrady prostredníctvom tzv. žatevných komisárov starostlivo kontrolovali produkciu poľnohospodárskych výrobcov, aby ju mohli povinne vykupovať v záujme zachovania plynulého zásobovania všetkého obyvateľstva.“ HRADSKÁ, K. *Slovenská republika 1939 – 1945*, s. 194.

boli ustanovení väčšinou vysokoškoláci a gymnazisti. Denne dostávali za svoju prácu po 50 Ks a stravovali sa na mieste mlatby.

Po dokončení mlatby sa musel každý majiteľ zrna do 5 dní prihlásiť na notárskom úrade, kde mu vypočítali celú potrebu a prípadné prebytky. Prebytky museli do 8 dní odvieť do monopolného skladiska v Rimavskej Bani. Pre jednu osobu bolo na celý rok ponechaných 210 kg obilia, okrem toho sa jej nechalo aj na siatie, pre statok, na vyrovnanie daní, ktoré odvádzať v naturáliách (zosyp pre kňaza, učiteľa, strážnika, pastierov atď.). Prebytok musel odpredať pre monopol. Na kŕmenie hospodárskych zvierat bolo ponechaných najviac 380 kg zrna. Zvyšné krmivo musel tiež odpredať pre monopol. Zakázané bolo vykrmovať ošípané obilím.⁵²

Živočíšny sektor v okrese Hnúšťa

Už od vzniku okresu Hnúšťa museli jeho obyvatelia bojovať s nedostatkom mäsových výrobkov, ktoré boli v období druhej svetovej vojny veľmi ceneným artiklom. Z tohto dôvodu štát zaviedol množstvo opatrení ako oceňovanie mäsa, zakáľacie lístky, hmotnostná kvóta ošípanej či povinné odovzdanie percenta produktu z ošípanej štátu.

Problematika finančnej politiky v odvetví mäsiarstva bola spojená s oceňovaním mäsa, ktorá sa týkala potvrdzovania živej váhy dobytká. Podľa nameranej váhy miestni mäsiari platili daň z mäsa a aby sa predišlo falošným zápisom váh ošípaných, tak technickú prácu váženia a manipuláciu s váhou mohli vykonávať len obecní strážnici, ktorí zistenú váhu oznámili notárskemu úradu a na základe tohto oznámenia boli príslušné čísla zapísané do „evidencie poplatkov za upotrebenie obecnej váhy“. Ďalším mantinelom pri neobjektívnom zapisovaní váhy bolo nariadenie okresného riaditeľstva financií o zdaňovaní dobytká pre všetkých podnikateľov na základe sadzby z kusov podľa zákona č. 262/1920. Sb. z. a n. a vlád. nar. č. 263/1920 Sb. z. a n.⁵³ Na dané nariadenie v obci Klenovec začali mäsiari podávať odôvodnené sťažnosti, pretože museli obmedziť svoju výrobu len na najpotrebnejšie produkty, čím vznikol nedostatok mäsa, mäsových výrobkov, čo viedlo k nepokoju najširších vrstiev obyvateľstva.⁵⁴ Spomenuté nariadenia slúžili ako opatrenie pre dodržiavanie záväzkov voči Nemecku. Išlo hlavne o zásobovanie vojakov na frontovej línii a zároveň dovoz ošípaných zo Slovenska do Nemecka.

Začiatkom decembra 1941 vstúpili do platnosti „zakáľacie listy“, bez ktorých žiadny obyvateľ nebol oprávnený „zakáľať“, ale ani odpredať vykrmené ošípané. Ošípané, ktoré vážili menej ako 110 kg živej váhy, bolo zakázané zabíjať. Avšak v tej dobe bolo náročné vykrmiť vyše 110 kg ošípanú, tak sa vyskytli prípady, keď obyvatelia okresu Hnúšťa chodili pre povolenia s vymyslenými váhami, pretože niekedy sa nekontrolovala skutočná váha ošípanej.

Obyvatelia ťažko znášali takéto opatrenia, pretože kým dostali povolenie, museli sa vysporiadať s náročnou administratívou. Každý chovateľ musel najskôr nahlásiť

⁵² *Kronika obce Hačava*, s. 244-245.

⁵³ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 566/42, k. 14.

⁵⁴ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 566/42, k. 14.

u vládneho komisára na Notárskom úrade v Hnúšti, že chce zakáľať ošípanú a spolu so svedkami dokázať, že sviňu doma vykŕmil. Ak ju kúpil, musel predložiť pas a dokázať, že sviňu kŕmil najmenej po dobu 3 mesiacov a len potom dostal na notárskom úrade za 10 Ks zakáľacie povolenie.

Vládny komisár v prítomnosti dvoch svedkov odvážil živú váhu ošípanej a následne vystavil potvrdenie. Okrem tohto dostal nariadenie, že zo zabitej a spracovanej ošípanej bol povinný odovzdať výkupcovi počas brannej pohotovosti štátu 3 kg slaniny vyrezanej v jednom kuse z chrbta.⁵⁵ So zvýšenými nárokmi Nemecka na dodávku surovín v roku 1943 sa zvýšilo aj odovzdanie slaniny z 3 kg na 5 kg z 1 kusa ošípanej. Obyvateľ, ktorý však zabíjal viac kusov, bol povinný z každého ďalšieho kusu odovzdať už po 10 kg slaniny, za predpísanú cenu 20 Ks za kg.⁵⁶ Dňa 16. júna 1943 vymeral Okresný úrad v Hnúšti pokutu všetkým občanom, ktorí sa vzopreli odovzdať po 5 kg slaniny od jedného kusu ošípanej. Proti nariadeniu sa vzopreli zväčša robotníci a domáci hospodári, ktorých nebolo možné finančne pokutovať pre nízke zárobky.⁵⁷ V tom istom roku sa na čiernom trhu za slaninu platilo okolo 100 Ks za kg, za bravčové čerstvé mäso 40 Ks, za údené 60 Ks, za masť okolo 200 Ks.⁵⁸

Problémy s distribúciou mäsa sa vyskytli na celom území Slovenska, keď republika musela exportovať 100 000 kusov ošípaných ročne do Nemecka. Dodržiavaním záväzku voči Nemecku sa vyskytol na Slovensku výrazný nedostatok mäsa pre nasýtenie domáceho trhu. Problémy sa vyskytli v okolitých obciach v blízkosti mesta Hnúšťa 25. júla 1942, keď sa začalo mäso vydávať len na odber po 40 dkg týždenne pre jednu osobu. Zároveň si obce, ktoré nemali vlastného mäsiara, museli zaobstarávať vlastného, pretože hnušťanským mäsiarom bolo zakázané vydávať mäso do okolitých obcí. Dané opatrenie však bolo vzápätí odvolané, keďže sa dokázalo, že niektoré obce nikdy nemali vlastného mäsiara a všetci obyvatelia takýchto dedín si chodili nakupovať mäso do Hnúšte. Napriek tomu bolo však v mäsiarskych obchodoch stále nedostatok mäsa, za čo mohol Slovpol, ktorý prideloval mäsiarom len jeden kus vychudnutého dobytká, na ktorom bolo minimum mäsa. Ťažšie kusy dobytká sa odosieli do priemyselných stredísk.⁵⁹

Na jar 1942 sa vyskytla v okrese Hnúšťa červienka,⁶⁰ ktorá napadla väčšinu ošípaných v okrese. Záznamy, ktoré sa zachovali a ktoré sa týkajú červienky v okrese, sú zapísané v pamätnej knihe obce Ratkovská Suchá. V obci zahynula polovica všetkých ošípaných. Škoda bola tým citelnejšia, že ošípané boli veľmi drahé, takže finančne slabším občanom bolo veľmi ťažké kúpiť si náhradu za uhynutý kus. Cena polročných prasiat

⁵⁵ *Kronika obce Ratkovská Suchá*, s. 40.

⁵⁶ HALLON, L. Prechod k vojnovému hospodárstvu na Slovensku v roku 1942. In *Slovensko v roku 1942*, s. 186.

⁵⁷ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 785/43, k. 14.

⁵⁸ *Kronika obce Hačava*, s. 261-262.

⁵⁹ ŠA BB, RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 574, k. 11.

⁶⁰ Červienka ošípaných (*Rhusiopatia suis*) je infekčné ochorenie, ktoré postihuje všetky váhové kategórie ošípaných od 3 mesiacov. Choroba zapríčinila vysokú mieru nákazy, ktorá predstavovala 50 – 80 % a následkom ktorej boli nutné porážky ošípaných. Červienka sa vyskytuje prevažne v letných mesiacoch (prudké zmeny počasia, horúčavy, zmeny prostredia, zmeny kŕmenia). Červienka ošípaných [online]. 2004 [cit. 28. 1. 2021] Dostupné na internete: <<https://myorava.sme.sk/c/1669532/co-viete-o-cervienke-osipanych.html>>.

sa pohybovala okolo 800 – 1 200 Ks za kus.⁶¹ V roku 1943 nastalo pri chove ošípaných značné zlepšenie. Priemyselné podniky obstarali pre svojich robotníkov ošípané na výkrm zo zahraničia. Mnohé domácnosti si mohli zadovážiť ošípané len preto, že kúpnu cenu mohli mesačne splácať. Vďaka tejto skutočnosti si skoro v každom dome mohli vykŕmiť ošípanú a zásobiť sa masťou aspoň do najbližšej zimy. Napríklad magnezitová továreň v Hačave dopravila z Maďarska 49 kusov ošípaných pre svoje robotníctvo po 38 Ks za 1 kg živej váhy. Ošípané vážili cca od 80 do 105 kg.⁶²

Potravinové zásobovanie okresu Hnúšťa

Spomenuté udalosti, ktoré zapríčinili problémy so zásobovaním základných potravinových článkov, sa najvýraznejšie prejavili v zásobovaní chlebovými obilninami a polotovarmi, na ktoré musel štát zaviesť prídellový systém. Problémy kulminovali v polovici roku 1941, keď sa na pozadí príprav vojny proti Sovietskemu zväzu a následným nárastom počtu nemeckých detí v slovenských prázdninových táboroch takmer úplne stratila z domáceho trhu chlebová múka. Pomery čiastočne stabilizovalo obsadenie Ukrajiny s veľkou produkciou obilnín.⁶³ Avšak to bolo len krátkodobé riešenie, preto sa na Slovenku zaviedlo prísne prerozdeľovanie chlebovej múky.

V roku 1941 nastali v obciach v okrese veľké problémy v zásobovaní chlebom. Po zavedení zákona o zrušení voľného obchodu s múkou sa zaviedla dobrovoľná zbierka zrna.⁶⁴ Výsledok zbierky bol veľmi nízky, pretože sa vyzbieralo len 10 kg, ale na utlmenie zhoršujúcej sa situácie najmä u protestujúcich žien, ktoré protestovali pred pekárňami, obchodmi aj obecným domom, to bolo dostatočné.

Podľa vydaných nariadení prídell múky na 1 osobu bol v roku 1941 rozdelený do troch skupín: pre veľmi ťažko pracujúcich 10 kg, pre ťažko pracujúcich 8 kg a pre ostatných 5 kg mesačne. Tento prídell sa na konci poľnohospodárskeho roku 1941 znížil na 10 – 6 – 4 kg. Na zaistenie zásobovania chlebom sa roľníkom predpísalo odovzdať Obilnej spoločnosti 600 kg obilnín. Tí však dokázali odovzdať len niečo cez 410 kg.

Okres Hnúšťa začal zápasit' s veľkým nedostatkom múky od októbra 1942, keď bolo pre okres pridelených 12 vagónov múky z Nitrianskych mlynov a lúparní v Nitre. Vagóny mali vyraziť z Nitry 23. septembra 1942, lenže múka nebola vy distribuovaná ešte ani 6. októbra 1942. Prvá dodávka múky dorazila 10. októbra a prerozdeľovaná bola až 12. októbra, tým sa aspoň čiastočne upokojila situácia, ktorá vznikla pre nedostatok múky. Obec Klenovec od mája 1942 nedostávala žiadny prídell múky. Preto pri každom rozdeľovaní nastali veľké spory zo strany obyvateľstva, najmä žien, ktoré atakovali úrad, obecných predstaviteľov, vládneho komisára a ďalších, keďže ešte aj pri nízkom prídele im bolo určité množstvo odobraté. Pre obec Klenovec bola múka rozdelená nasledovne:

⁶¹ *Kronika obce Ratkovská Suchá*, s. 35.

⁶² *Kronika obce Hačava*, s. 263-264.

⁶³ HALLON, E. Prechod k vojnovému hospodárstvu na Slovensku v roku 1942. In *Slovensko v roku 1942*, s. 186.

⁶⁴ FABRICIUS, M. Slovenské hospodárstvo v „európskom veľkopriestore“. In *Podiel slovenských národnohospodárov na príprave SNP*, s. 26-27.

Potreba obce Klenovec na august 1942:	12 046 kg
Skutočné pridelenie:	11 329 kg
Stiahnuté z neznámych príčin:	647 kg

Rovnaký problém nastal aj v októbri 1942, takže okresný úrad sa už začal obávať výraznejších nepokojov, keďže dodávka múky v obci Klenovec meškala 12 dní, aj keď obce Hnúšťa, Kokava nad Rimavicou a Tisovec mali už múku prerozdelenú. K väčším nepokojom, hlavne u žien, prispieval aj fakt, že obec nedostala žiadnu odpoveď na otázku odôvodnenia odobratia múky.⁶⁵

Ako už bolo spomenuté, protesty pre nedostatok múky vytvárali ženy, ktoré organizovali tzv. hladové demonštračné pochody. Jeden takýto zorganizovali 7. mája 1942 v Hnúšti. Demonštrácia vznikla pre nedostatočné dodávanie prídely potravín, ako aj pre veľmi zlú kvalitu dodanej chlebovej múky, ktorá sa nedala použiť, a chlieb, ktorý sa z takejto prídellovej múky mal upiecť, sa v peci rozlial a vyzeral ako „humusové blato“. Nasledujúci deň, 8. mája, sa demonštrácia opakovala a organizátorky vyburcovali každú ženu z okolitých obcí, ktorá dostávala prídely múky.⁶⁶

Nepriaznivá situácia sa vyskytla aj pri zásobovaní zemiakmi. Po vypuknutí vojny Najvyšší úrad pre zásobovanie nariadil okamžitý odpredaj prebytočných zemiakov. Podľa nariadenia bol každej obci v okrese vypočítaný povinný odpredaj zemiakov. Napríklad v okrese Hnúšťa obec Hačava mala povinne odpredať na odberné lístky 622 q zemiakov. V prepočte to vychádzalo, že z každého domu sa muselo zrekvirovať 10 q zemiakov. Pre jednu rodinu bolo na celý rok určených 225 kg zemiakov a taký kontingent bol aj v roku 1942, keď boli prídely múky a mäsa v roku 1941 veľmi nízke. Následkom tuhých mrazov zmrzlo mnoho zemiakov v jamách a v pivniciach, v ktorých boli uskladnené, čím nastal opätovný nedostatok zemiakov. Niektorí obyvatelia, ktorí mali nedostatok zemiakov, začali chodiť po klenovských a kokavských vrchoch, aby si nejaké zadovážili. Niektorí sa vybrali do Sihle a dokonca išli až do Kriváňa a do Detvianskej Huty, kde za zemiaky zaplatili 200 – 250 Ks za metrický cent.⁶⁷

Po vyhlásení druhej svetovej vojny ministerská rada 24. novembra 1939 zrušila obmedzenie pestovania cukrovej repy, keďže sa zistilo, že cukor, ktorý prevyšuje vnútornú spotrebu a potrebnú stálu rezervu, možno neobmedzene umiestiť na trhoch krajín s valutami.⁶⁸ Spomenutá zmena sa však presadila oneskorene, keďže odroda cukrovej repy po zlej úrodnosti na jeseň 1939 nedokázala pokryť ani potrebnú produkciu, čím vznikla kríza s nedostatkom cukru. V okrese Hnúšťa bol stanovený prídely cukru 1 kg pre osobu na 1 mesiac. Okrem toho mala každá rodina nárok na 4 kg cukru na zaváraniny.

V roku 1944 sa výraznejšie začalo aj so zásobovaním odbojových a partizánskych jednotiek na území okresu. Organizované bolo dobrovoľné zásobovanie povstaleckého vojska, partizánov a ranených vojakov v nemocnici v Likieri a poľnej vojenskej nemocnice

⁶⁵ ŠA RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 421/1942, k. 14.

⁶⁶ *Kronika obce Hačava*, s. 224.

⁶⁷ ŠA RS, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 104, k. 14.

⁶⁸ TILKOVSKÝ, L. 1972. *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. s. 51.

v Tisovci pod vedením revolučného MNV⁶⁹ a ONV⁷⁰ v Hnúšti. Z dobrovoľných darov sa nazbieralo 70 000 Ks a niekoľko vagónov obilnín a odevných tovarov. V celookresovom meradle viedol a riadil zbierku Ján Miklo, učiteľ z Hnúšte.

Pracovníci, členovia ONV a MNV, úradníci a povstalci sa tesne pred príchodom nemeckej armády do Hnúšte a okolia stiahli do hôr. Klenovské lazy a kolešne v tých časoch prichýlili stovky obyvateľov, ktorí sa pridali k odboju alebo utiekli pred nemeckou armádou. Nakoniec väčšina obyvateľstva, ktorá ušla zo strachu do hôr, sa po niekoľkých dňoch tajne vrátila domov, aby mohli z domova pomáhať zásobovať bojujúcich partizánov a povstaleckých vojakov. Zásobovanie riadil ONV z klenovských vrchov (O. Klokoč, J. Repáš, Pavel Knapp, J. Demian). Pomocou spojok, ktoré prichádzali do Hnúšte, sa na klenovské vrchy dopravovali potraviny, dynamit, peniaze, trafika, oblečenie. Uvedené veci dodávali Jozef Novák, Ján Chorvát, Ján Horčík, Dr. Ján Valach, Pavel Migaľa a iní.

Po prechode frontovej línie nastal v okrese Hnúšťa nedostatok potravinových zásob, na čo reagovali obyvatelia okresu masívnym odchodom za potravinami do južnejších častí krajiny. Produkcia potravín po prechode frontovej línie okresom Hnúšťa bola taká nízka, že nestačila na nasýtenie obyvateľstva, a preto boli obyvatelia odkázaní na cudziu pomoc.⁷¹ Väčšia časť obyvateľstva okresu chodila do južných území Slovenska alebo až do Maďarska na nákup základných potravinových článkov.

Inštitúcie riadeného hospodárstva v okrese Hnúšťa

V období prvej Slovenskej republiky sa posilňovala pozícia štátu v ekonomike. Štátom riadené hospodárstvo malo svoje inštitúcie zriadené aj v okrese Hnúšťa, ktoré boli rovnomerne rozložené naprieč celým okresom, a to nasledovne:

Najvyšší úrad pre zásobovanie bol rozdelený na viac odvetví podľa druhu hospodárskeho zamerania. Išlo o ustanovizeň pre zásobovanie obyvateľstva s najpotrebnejšími produktmi pre živobytie.

Obilná spoločnosť zaobstarávala obilné výrobky, Slovpol sa staral o zásobovanie obyvateľov mäsom a masťou. Neskôr bol k sekciám zriadený Cenový úrad, podľa ktorého spoločnosti vykupovali svoje komodity priamo od roľníkov za ceny stanovené Najvyšším cenovým úradom v Bratislave, ktorý dozeral, aby ceny neboli príliš vysoké a aby bola zaistená výživa celého obyvateľstva počas vojnového obdobia. Kontrolóri cenového úradu chodili po obciach a zisťovali v predajniach, či bola dodržaná cenová ponuka jednotlivých tovarov. Cenoví kontrolóri pri zistení nedodržiavania nastavených cenových podmienok predajcov pokutovali. Pokuty boli uverejňované v novinách, a to najmä v roku 1942.⁷²

⁶⁹ Miestny národný výbor.

⁷⁰ Okresný národný výbor.

⁷¹ *Kronika obce Hnúšťa*, s. 97-99.

⁷² V roku 1942 boli priemerné ceny plodín a životných potrieb určené úradne takto: pšenica 190,-Ks za 100 kg, raž 165,-Ks, jačmeň 154,-Ks, ovos 166,-Ks, kukurica 170,-Ks, strukoviny: hrach 350,-ks za 100 kg, fazuľa 340,- Ks, šošovica 500,-Ks, zemiaky 80,-Ks za 100 kg, seno 60,-Ks, zvieratá: pár volov 4 000 až 10 000,-Ks, krava 2 500 až 4 000,-Ks, pár koní od 800 do 14 000,-Ks, ošípané 11,-Ks za 1 kg živej váhy, prasatá odlúčené

Slovpol vykupoval dobytok od roľníkov na vopred určených miestach, kam roľníci priviedli svoj dobytok pred komisiu, ktorá ho zatriedila a podľa tried potom vyplácala. Keď 8. februára 1943 zdražela hovädzina z 12 Ks na 18 Ks, tak 11. februára 1943 zasiahol do života obyvateľstva okresu Hnúšťa *Slovpol*. Mäsiarom bolo zakázané od gazdov vykupovať dobytok, pretože distribúciu a prídely mäsa mal na starosti *Slovpol*. Pre každú obec bol predpísaný počet kusov dobytka, ktoré museli povinne odpredať *Slovpol-u*, napríklad obci Hačava bolo predpísaných 54 kusov dobytka. *Slovpol* za dodaný dobytok, podľa kvalitatívnej triedy za 1 kg živej váhy platil 5-6 Ks, ale mäsiarom mäso predával už po 22 Ks. V roku 1943 bolo pre chovateľov rožného statku nariadené povinne odovzdať statok pre *Slovpol*.⁷³ Pre kontrolu stavu dobytka boli v roku 1943 zavedené kontrolné knihy. Zakázané bolo zabíjanie teliat, lenže od zavedenia kontrolných kníh sa na čiernom trhu vyskytlo za necelý 6 mesiacov najvyššie množstvo zabitých teliat. Vyskytli sa prípady, že na dedinách zvykli za jednu nedeľu zabiť 2-3 teľatá. Takýmto spôsobom by obyvatelia nemali mäso do 2-3 rokov a práve z toho dôvodu bolo potrebné prikročiť ku kontrolným knihám.⁷⁴

Obilie sa dostalo pod monopolné riadenie a rovnako tak výkupom obilia bola poverená *Obilná spoločnosť*, ktorá vykonávala aj distribúciu zásobovania obyvateľstva. Zakázaný bol akýkoľvek voľný obchod. Tesne pred žatvou v roku 1941 to vyzeralo na nedostatok múky a chleba a rovnako aj na nedostatok masti a zemiakov. Pre nepriaznivé počasie, ktoré súviselo s veľkými dažďovými prehánkami a skorými mrazmi sa neurodilo dostatok plodín ako po minulé roky, preto v roku 1941 roľníci neboli schopní dodať do obilných skladísk očakávané množstvo obilia. Štátna správa zriadila povinné dodávanie obilia, ktoré odvážali do obilného skladu v Rimavskej Bani.⁷⁵ *Obilná spoločnosť* preto vydala nariadenie, podľa ktorého každý roľník, ktorý viezol svoje obilie na predaj komisárovi *Obilnej spoločnosti*, alebo do mlyna zomlieť pre vlastnú spotrebu v domácnosti a hospodárstve, či keď viezol z mlyna múku alebo iné výrobky, musel mať hospodársky výkaz. Ak ho náhodou nemal, bola mu vyčíslená pokuta v zmysle § 37 ods. 3 vlád. nar. v sume 10 000 Ks alebo väzenie v trvaní jedného mesiaca. Okrem toho súd mohol nariadiť, že obilie alebo múka prepadla v prospech *Obilnej spoločnosti*.⁷⁶

Mliečny syndikát v Rimavskej Bani. V roku 1933 sa na podnet Samuela Beracku, Ľudovíta Liptava a Ladislava Nováka založilo mliekarenské družstvo pre obce Rimavskú Baňu, Rimavské Zalužany, Lehotu a Rimavicu. Družstvo dostalo od krajinského úradu 7 000 Ks subvenčnej podpory na zakúpenie strojov. Mliekareň bola zriadená v hasičskom skladisku, ktorému ako náhradu družstvo postavilo sklad medzi mostami Rimávkou

300 až 450,-Ks za pár, mäso: hovädzina 121,-Ks za 1 kg, teľacina 14,-Ks, bravčovina 15,-Ks, slanina 23,-Ks, masť 23,-Ks, klobásky 22,-Ks za 1 kg, maslo 26,-Ks za 1kg, vajcia 0,50 až 1,60,-Ks za pár. *Kronika obce Ratkovská Suchá*, s. 15.

⁷³ ŠA Rimavská Sobota, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 4250, k. 9.

⁷⁴ *Kronika obce Hačava*, s. 264.

⁷⁵ V okrese Hnúšťa sa *Obilná spoločnosť* nachádzala v Rimavskej Bani, kam pestovatelia obilia odovzdávali svoje „prebytočné“ obilie a poprípade aj zemiaky, aby ich úradníci od majiteľa odkúpili a potom použili pre verejné zásobovanie.

⁷⁶ ŠA Rimavská Sobota, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 3570, k. 8.

a Rimavy. Zo začiatku bola mliekareň zariadená na ručný pohon, ale po dvoch rokoch prešla na motorový pohon. Správcom mliekarene bol od založenia až po likvidáciu Ladislav Novák. Mliekareň bola zariadená len na výrobu masla, ktorého sa 90 % odpredávalo do Bratislavy. Denná kapacita bola 80 až 600 litrov. V roku 1939 nastala zmena vlády, ktorá podľa nemeckého vzoru rušila menšie mliekarne a spájala ich do väčšieho celku. V roku 1942 mliekareň v Rimavskej Bani zanikla, pretože jej vedúci správca nesúhlasil, aby sa mliekareň pripojila ku kokavskej mliekarni, ktorá bola v roku 1940 zväčšená. Stroje a celú investíciu nakoniec odkúpila mliekareň v Ábelovej. Členom boli vrátené podiely a so zostatkom asi 10 000 Ks disponoval Zväz mliekarenských družstiev na dobu 10 rokov. V prípade, ak by za túto dobu nevznikla v Rimavskej Bani nová mliekareň, peniaze by prepadli v prospech zväzu.⁷⁷ Dňa 24. októbra 1942 v obci Hačava organizoval mliečny syndikát vyplnenie dotazníka, podľa ktorého mali obyvatelia spísať svoj dobytok a pozemky. „*Chotár obce Hačavy meria 940,8 ha. Počet obyvateľov je 478. Dojných kráv je 87. Výmera lúk je 126,8 ha, pastvín 235,4 ha, lesov 351,7 ha, rolí 188,6 ha, iné 38,3 ha. Hovädzieho dobytku je 262 kusov, koní 10, oviec 67, bravčového dobytku 82, prasníc 10 a prasiat 75. Na kolónii je 29 kusov bravčového dobytku.*“⁷⁸ Mliečny syndikát obci Hačava nepredpísal povinné odvádzanie mlieka do mliekarene, pretože všetko prebytočné mlieko skonzumovali roľnícke továrne.

V období prvej Československej republiky slovenské roľnícke potravinárske družstvá mali svoje zásobovacie stredisko *NUPOD* (Nákupná ústredňa potravinových družstiev) v Tornali. Po Viedenskej arbitráži republika prišla o expozitúru *NUPOD*-u v Tornali spolu s 39 potravinovými družstvami. V južnej časti Slovenska ostali len družstvá, ktoré nemali žiadne zásobovacie stredisko, preto museli chodiť nakupovať tovar až do expozitúry *NUPOD*-u vo Zvolene, čo bola pre niektoré družstvá v okrese Hnúšťa veľká vzdialenosť (120 – 150 km). Pri takejto vzdialenosti sa mnohokrát vyskytli výpadky v zásobovaní, ktoré boli najčastejšie v zimnom období. Pre rýchlejšie a presnejšie zásobovanie Gemera prostredníctvom potravinových družstiev sa postarala správa *NUPOD*-u o vybudovanie novej expozitúry v Tisovci. *NUPOD* v Tisovci bol vybudovaný v priebehu dvoch mesiacov. V plánoch sa počítalo s budúcim rozširovaním expozitúry po dokončení výstavby železničnej trate Tisovec – Revúca. *NUPOD* bol oficiálne otvorený 1. novembra 1940. Sklady dosahovali objem cca 30-35 vagónov najrôznejšieho tovaru, ktorého cena sa pohybovala okolo 1 500 000 Ks. Expozitúra zásobovala 58 potravinových družstiev z okresov Hnúšťa⁷⁹, Revúca, Lovinobaňa a Brezno nad Hronom pomocou nákladných áut podľa pravidelného cestovného poriadku.⁸⁰

Potravinové družstvá vznikali vo väčších mestách a ich úlohou bolo zoskupiť okolitých hospodárov do jedného celku a tým pozdvihnúť hospodársku situáciu v republike. Družstvá fungovali na báze odoberania tovarov od členov družstva a ich následnom predaji do okolitých obchodov. Všetky potravinové družstvá spadali pod *NUPOD*, ktorý sídlil v Tisovci.

⁷⁷ *Kronika obce Rimavská Baňa*, s. 36.

⁷⁸ *Kronika obce Hačava*, s. 243.

⁷⁹ V okrese Hnúšťa pod *NUPOD* spadalo 16 potravinových družstiev.

⁸⁰ In *Slovák*, č. 268 (12. november 1940), s. 3.

Potravinové družstvo v Rimavskej Bani bolo založené v roku 1939 vďaka agilite Samuela Beracku, Ludevíta Liptajho, Jána Páleša a Ladislava Nováka. Pre založenie družstva bolo potrebné počítať s nepriaznivými okolnosťami, ako boli: finančne silný obchodník Samuel Neuman, zhoršené politické pomery, vojna a jej následky v obchodnom živote. Družstvo bolo zo začiatku zriadené v obecnej krčme, ktorú Neuman pre arizáciu musel prepustiť potravinovému družstvu a s celou rodinou musel opustiť Rimavskú Baňu, keďže jeho majetok bol zabavený v prospech štátu.⁸¹ Predsedom družstva sa stal Ján Páleš, ktorý aj napriek hospodárskym ťažkostiam, ktorým muselo družstvo vzdorovať počas vojny, v roku 1943 dosiahol miliónový obrat.

*Potravinové družstvo v Sihle*⁸² bolo založené v roku 1936. Pod neho spadali obce Lom nad Rimavicou, Drábsko, Biele Vody a Polianka. Hlavným dôvodom vzniku družstva bolo zlepšenie hospodárskych pomerov pre roľníkov z dedín a lazov pri zabezpečovaní každodenného tovaru či prevádzkovanie trafiky a výčapu. Dňa 30. júla 1939 bol za predsedu správy družstva zvolený Lukáč a za členov dozorného výboru Ján Neomilner ml. a Juraj Kurek-Rapčan. Družstvo malo koncom roku 1939 154 členov so zásobou tovaru v cene 80 304,22 Ks a finančným ziskom 3 842 Ks. V roku 1940 bol stav členov 175. Valné zhromaždenie potravinového družstva 8. júna 1941 zvolilo za nového predsedu správy družstva Aladára Jaceka. Pod novým vedením sa zlepšilo hospodárenie družstva, ktoré činilo ročný obrat 692 887,25 Ks so ziskom 3 621,50 Ks. V roku 1942 bol počet členov 202. Po revíznej správe v roku 1944 sa zistilo, že v roku 1943 bol zisk družstva 6 008,50 Ks. Následne bol vytvorený obchod, ktorý sa nachádzal v prenajatej obecnej budove za ročný nájom 3 800 Ks, takmer polovica (49%) tovaru bola dodaná z NUPOD-u.⁸³

Družstvo Budúcnosť. Obyvatelia obce Hačava sa snažili o zriadenie potravinového družstva, ktoré zakladali skoro v každej väčšej obci v okrese. Práve z toho dôvodu sa obec obrátila na NUPOD, ktorému prisľúbila budovu, v ktorej by potravinové družstvo malo svoje sídlo. NUPOD poslal obci vyjadrenie, v ktorom odmietal otvoriť svoju filiálku družstva, preto sa pozornosť obce obrátila na hnúštianske samostatné potravinové družstvo, ktoré tiež negatívne reagovalo na prípadnú možnosť zriadiť svoju filiálku v obci Hačava. Poslednou možnosťou pre obec bolo rokovanie s riaditeľstvom družstva Budúcnosť vo Zvolene. Dňa 5. februára 1941 sa uskutočnila schôdza, na ktorú zavítal aj riaditeľ družstva Budúcnosť. Upozornil predstaviteľov obce, že keď nájdú 80 členov, ktorí sa upíšu po jednom podiele, ktorý činil 200 Ks, okamžite otvoria družstvo Budúcnosť. Pre chudobnejších podielnikov bola povolená splátka podielu. Členovia zaplatili v hotovosti 8 000 Ks, takže 25. marca 1941 sa začal dovážať tovar do obce Hačava a 26. marca bola vyložená firemná tabuľka, čím sa začalo oficiálne obchodovať. Výhoda družstva bola v tom, že sa už nepredávalo na úver, čím sa zabránilo, aby sa obyvateľstvo zadlžovalo.⁸⁴

⁸¹ *Kronika obce Rimavská Baňa*, s. 34.

⁸² V roku 1941 boli obce Drábsko, Lom nad Rimavicou a Sihla pričlenené k okresu Brezno nad Hronom. ŠA Rimavská Sobota, f. Okresný úrad Hnúšťa, inv. č. 910/1942, k. 21.

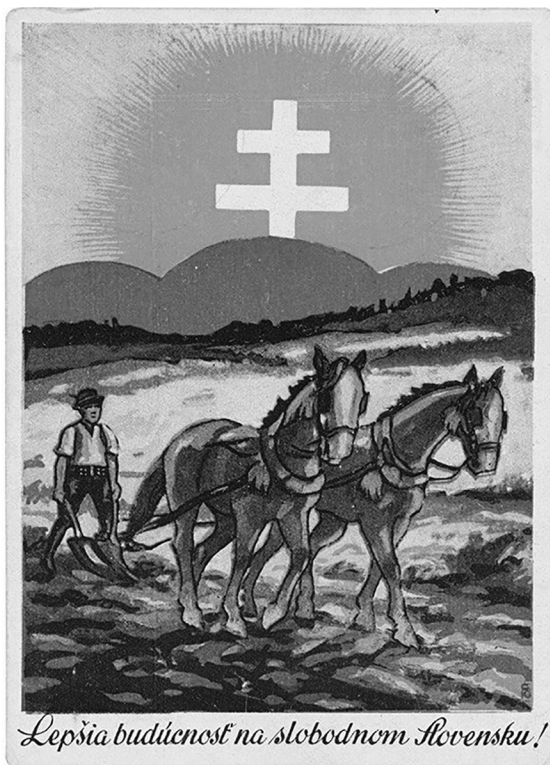
⁸³ ŽILÁK, J. *Sihla*, s. 46-48.

⁸⁴ *Kronika obce Hačava*, s. 238-239.

Záver

Poľnohospodárska situácia na území Slovenska bola výraznou mierou ovplyvnená Viedenskou arbitrážou a následne aj vojnou. Okrem citeľného zásahu do posunu demarkačnej čiary v prospech Maďarského kráľovstva vznikli aj vážnejšie problémy so sebestačným potravinovým zásobovaním krajiny. Situácia v poľnohospodárstve sa ešte výrazne zhoršila po podpísaní *Zmluvy o ochrannom vzťahu medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom*⁸⁵ 23. marca 1939, ktorá obsahovala tajný dodatok *Dôverný protokol o hospodárskej a finančnej spolupráci medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom*, kedy sa slovenské hospodárstvo primklo k nemeckým hospodárskym záujmom.

Spomenuté činitele si vyžiadali akútne investície štátu do obnovy poľnohospodárskeho sektora, hlavne z dôvodu hospodárskej sebestačnosti, nasýtenia domácich potrieb a plnenia si záväzkov voči Nemecku. Všetky podporné formy a zároveň aj opatrenia pre produktívnejšiu výrobu v poľnohospodárskom sektore boli prevažne určené pre južné oblasti prvej Slovenskej republiky. V rastlinnej výrobe malo južné Slovensko dominantné postavenie. Dôležitosť agrárneho územia južného Slovenska v rokoch 1939 – 1945 korešpondovala s tou v okrese Hnúšťa. Samotný okres utrpel výrazne škody v poľnohospodárskom sektore po odstúpení najúrodnejších území po Viedenskej arbitráži, ale vďaka podporným akciám pre zveľadenie poľnohospodárstva sa situácia v prvých rokoch existencie prvej Slovenskej republiky stabilizovala. Stupňujúce sa nemecké požiadavky na slovenské hospodárstvo a následné zásahy štátu do hospodárstva neobišli ani okres Hnúšťa. Keďže okres Hnúšťa sa nachádzal na strategickom agrárnom juhu republiky a zároveň aj na strednom Slovensku, nami prezentované okolnosti, ktoré zasiahli hospodársky vývoj slovenského hospodárstva, boli dozaista prenesené aj na situáciu v poľnohospodárskom sektore v okrese Hnúšťa. Všetky spomenuté okolnosti potvrdzujú, že poľnohospodárska situácia v okrese Hnúšťa bola vo výraznej miere totožná s celoslovenskou.

⁸⁵ Protokol bol podpísaný v Berlíne medzi Joachimom von Ribbentropom a Vojtechom Tukom a Ferdinandom Ďurčanským. Týkala sa integrity územia/garancie pred nárokmi Maďarska, legitimizácie čiastočného obsadenia západnej časti Slovenska, zjednotenia zahraničnej a vojenskej politiky s Nemeckom. Podpísanie tejto zmluvy znamenalo obmedzenie suverenity štátu hneď na začiatku svojej existencie.

Literatúra a pramene

Archívy:

Kronika obce Hačava

Kronika obce Hnúšťa

Kronika obce Likier

Kronika obce Ratkovská Suchá

Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Rimavská Sobota, fond: Okresný úrad Hnúšťa

Dobová tlač:

Slovák, č. 268.

Literatúra:

BAUCH, V. *Poľnohospodárstvo za Slovenského štátu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958. 181 s.

BOLFÍK, J. *Okres Rimavská Sobota*. Martin : Osveta, 1971. 226 s.

CAMBEL, S. *Slovenská dedina (1939 – 1944)*. Bratislava : Veda, 1996. 219 s. ISBN 80-85665-63-8.

FABRICIUS, M. Slovenské hospodárstvo v „európskom veľkopriestore“. In *Podiel slovenských národnohospodárov na príprave SNP*. Banská Bystrica : Adade, 1999. S. 18-30. ISBN 80-88976-04-9.

HALLON, Ľ. Prechod k vojnovému hospodárstvu na Slovensku v roku 1942. In *Slovensko v roku 1942*. Banská Bystrica : Múzeum SNP. 2013, s. 170-190. ISBN 978-80-89514-24-3.

HALLON, Ľ. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava : HÚ SAV, 2011. 276 s. ISBN 978-80-89396-14-6.

HALLON, Ľ. – MIČKO, P. *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942-1945*. Bratislava : VEDA, 2019. 592 s. ISBN: 978-80-2241-779-2.

HRADSKÁ, K. *Slovensko v 20. storočí, 4. zv. Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, SAV, 2015. 480 s. ISBN 978-80-224-1351-0.

LAŠŠÁK, J. *Ďubákovo : monografia obce*. Šoltýska : Občianske združenie JASENINA, 2016. 240 s. ISBN 978-80-972303-6-4.

MITÁČ, J. *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava : ÚPN, 2011. 291 s. ISBN 978-80-89335-45-9.

MIČKO, P. *Hospodárska politika Slovenského štátu*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010. 304 s. ISBN 978-83-7490-351-6.

MIČKO, P. *Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1918 - 1945*. Banská Bystrica : Belianum, 2013. 132 s. ISBN 978-80-557-0631-3.

RIDZON, J. *Klenovec očami spomienok*. Rimavská Sobota : LI-NOX, s. r. o., 2011. 592 s.

SCHVARC, M. Kam sa podela múka? Kríza v zásobovaní múkou v lete a na jeseň 1941 z pohľadu nemeckých úradovní na Slovensku. In *Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939-1941*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku : Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2015, s. 336-535. ISBN 978-83-7490-865-8.

TILKOVŠKY, L. *Južné Slovensko v rokoch 1938-1945*. Bratislava : SAV, 1972. 224 s. ISBN 71-004-72.

ŽILÁK, J. *Sihla*. Kežmarok : ViViT, 2002. 56 s. ISBN 80-88903-37-8.

Propagandistické plagáty z obdobia Slovenskej republiky 1939 – 1945 (s. 54, s. 56).
Zdroj: archív autora

Agrarwirtschaft in der Zeit der Slowakischen Republik (1939 – 1945) am Beispiel von Bezirk Hnúšťa

Patrik Beňuš

ZUSAMMENFASSUNG

Die Lage der Landwirtschaft auf dem Gebiet der Slowakei war von Wiener Schiedsspruch und danach vom Kleinkrieg stark beeinflusst. Außer dem spürbaren Eingriff der geschobenen Demarkationslinie zu Ungarns Gunsten kam auch zu den beträchtlichen Problemen mit der Selbstgenügsamkeit des Landes in der Lebensmittelversorgung. Die Verhältnisse in der Landwirtschaft verschlechterten sich noch mehr nach der Unterzeichnung des *Vertrags über schützende Beziehung zwischen dem Deutschen Reich und dem Slowakischen Staat* vom 23. März 1939. Dieser Vertrag enthielt einen geheimen Anhang *Geheimprotokoll über wirtschaftliche und finanzielle Zusammenarbeit zwischen dem Deutschen Reich und dem Slowakischen Staat*, und damit klammerte sich die slowakische Wirtschaft an deutschen wirtschaftlichen Interessen fest. Die genannten Faktoren forderten akute staatliche Investitionen für Erneuerung des Sektors Landwirtschaft, vor allem aus Gründender wirtschaftlichen Selbstversorgung, der Befriedigung der heimischen Bedürfnisse und der Einhaltung der Verpflichtungen gegenüber Deutschland. Alle förderliche Formen und auch die Maßnahmen für mehr rentable Produktion im landwirtschaftlichen Sektor waren überwiegend für südliche Gebiete der ersten Slowakischen Republik festgesetzt. Die Südslowakei vertrat in der Pflanzenproduktion eine bedeutende Position. Die Gewichtigkeit des Agrargebiets der Südslowakei in Jahren 1939 – 1945 stimmte mit gleicher im Bezirk Hnúšťa überein. Dieser Bezirk litt fühlbare Verluste im Sektor Landwirtschaft nach dem Rücktritt der fruchtbarsten Gebiete. Aber dank der Unterstützungsaktionen für die Hebung der Landwirtschaft wurde die Situation in ersten Jahren der Existenz der ersten Slowakischen Republik stabilisiert. Die steigenden deutschen Forderungen an slowakische Wirtschaft und folgende Eingriffe vom Staat in die Wirtschaft berührten auch den Bezirk Hnúšťa. Denn der Bezirk befand sich auf dem strategischen südlichen Agrargebiet der Republik und zugleich auch in der Mittelslowakei, widerspiegelten sich oben dargestellte Umstände, die wirtschaftliche Entwicklung der slowakischen Wirtschaft betroffen hatten, ganz bestimmt auch in der Lage des Sektors Landwirtschaft im Bezirk Hnúšťa. Alle angeführten Umstände bestätigen, dass die Lage der Landwirtschaft im Bezirk Hnúšťa markant mit der Lage in der ganzen Slowakei identisch war.

¹ Protokoll wurde in Berlin von Joachim von Ribbentrop und Vojtech Tuka und Ferdinand Ďurčanský unterzeichnet. Es bezog sich auf territoriale Integrität des Landes / Garantie vor Ansprüche des Ungarns, Legitimität der Teilbesetzung der Westslowakei, Vereinigung der Auslands- und Militärpolitik mit Deutschland. Die Unterzeichnung dieses Vertrags bedeutete Begrenzung der Souveränität des Staats gleich am Anfang seiner Existenz.

Prvé tajné biskupské vysviacky na Slovensku

Róbert Letz

Tajné kňazské a biskupské vysviacky na Slovensku sú špecifickou, dodnes pomerne málo spracovanou problematikou. Pritom ide o kľúčovú problematiku, ktorá patrí do širšieho kontextu zrodu a pôsobenia skrytej (tajnej) cirkvi v období komunistického režimu. Práve skrytá cirkev bola osobitým fenoménom, reakciou na drastické zásahy, namierené proti cirkvi, ktorá na Slovensku predstavovala hlavný prúd odporu proti prenikaniu komunistickej ideológie. Cirkev na Slovensku nebola pripravená na prevzatie moci komunistickou stranou ani na pôsobenie v ilegalite. Skoré represívne zásahy štátneho aparátu po roku 1945 (poštátneenie cirkevného školstva a internátov, zatýkanie kňazov a dvoch biskupov Jána Vojtaššáka a Michala Buzalku, zrušenie väčšiny cirkevných spolkov, zastavenie a neskôr len striktne obmedzené vydávanie cirkevnej tlače, prehliadky na biskupských úradoch a pod.) do istej miery signalizovali, čo bude nasledovať neskôr. Slovensko v rokoch po vojne napriek obmedzujúcim opatreniam charakterizovalo silné duchovné prebudenie, ktoré bolo citlivou kolektívnou reakciou vyjadrujúcou odhodlanie zachovať si náboženskú identitu a súčasne ho možno chápať aj ako prejav obáv z budúcnosti.

Svätá stolica nadobudla bohaté skúsenosti s prenasledovaním katolíckej cirkvi v prvých dekádach 20. storočia v Mexiku, Sovietskom zväze a Španielsku, ale aj počas druhej svetovej vojny. Pomery spojené s prenasledovaním cirkvi si vyžadovali výnimky z platného kánonického práva, zavedenie určitých osobitných pravidiel a postupov, ktoré by umožnili zjednodušenie obradov, vysluhovania sviatostí a v prípade znemožnenia výkonu úradu biskupov ich nahradenie kňazmi, ktorí by prevzali ich kompetencie. Mala sa tým zabezpečiť kontinuita pôsobenia miestnej cirkvi. Tieto opatrenia sa nazývajú mimoriadne fakulty.¹ Svätá stolica s veľkými obavami vnímala rozšírenie sovietskeho mocenského a politického vplyvu v strednej Európe ešte koncom druhej svetovej vojny. Tieto obavy sa začali potvrdzovať po skončení vojny, keď sa etablovali režimy tzv. ľudovej demokracie a napokon sa potvrdili po úplnom prevzatí moci komunistickými stranami v jednotlivých štátoch.² Deklarované rešpektovanie náboženských práv a slobôd sa dostávalo do otvoreného konfliktu so záujmom totalitného režimu podriadiť si jednotlivcov a celú spoločnosť. Katolícka cirkev ako celosvetová inštitúcia so svojou hierarchickou štruktúrou tu predstavovala prekážku. Stala sa objektom záujmu komunistického stranického a štátneho aparátu s cieľom podriadiť si ju, kontrolovať a usmerňovať.

¹ VYBÍRALOVÁ, Eva. Mimořádné fakulty v Československu v letech 1948–1989. In *Revue církevního práva*, roč. 24, 2019, č. 2, s. 43–62.

² CHENAUX, Philippe. *Katolícká cirkev a komunismus v Evropě (1917 – 1989). Od Lenina k Janu Pavlu II.* Praha : Rybka Publishers, 2012, s. 93–104; LUXMOORE, Jonathan – BABIUCHOVÁ, Jolanta. *Vatikán a rudý prapor. Boj o duši východní Evropy.* Praha : Volvox Globator, 2003, s. 102–106.

Pražský internuncius Saverio Ritter pri svojom príchode do obnoveného Československa v júni 1945 priniesol mimoriadne fakulty.³ To znamenalo, že Svätá stolica počítala s tým, že môže dôjsť k zhoršovaniu postavenia katolíckej cirkvi a k jej prenasledovaniu. Úplné prevzatie moci komunistickou stranou v Československu 25. februára 1948 bolo impulzom pre novú aktivitu Svätej stolice. Svätá stolica veľmi citlivo vnímala konfiškáciu cirkevných majetkov, školský zákon a množiace sa mediálne útoky najvyšších vládnych predstaviteľov na cirkev a pápeža. Pápež Pius XII. opatrením *Nominatio substitutorum* z 29. júna 1948 rozhodol, aby si sídelní biskupi vymenovali dvoch náhradných ordinárov, ktorí by v prípade, ak im bude znemožnené vykonávať úrad, prevzali vedenie diecézy.⁴ Sekretár Kongregácie pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenico Tardini poslal 3. októbra 1948 chargé d'affaires pražskej internunciatury Giuseppe Sensimu nový text mimoriadnych pápežských fakúlt. Tieto fakulty mali ostať v platnosti iba počas pretrvávajúceho nebezpečenstva a ich používanie bolo viazané na nemožnosť korešpondencie so Svätou stolicou. Držiteľ fakúlt si mal premyslieť, na koho deleguje časť fakúlt alebo ich celok, ak mu bude bránené vo vykonávaní jeho úradu. Mimoriadne fakulty sa nemali použiť v prípade vymenovania biskupa alebo dišpenzu od kňazského celibátu, v prípade zriadenia alebo zmeny stavu diecéz a apoštolských administratúr. K mimoriadnym fakultám patrili inštrukcie pre vedenie diecéz a pre zabezpečenie nepretržitej jurisdikcie, fakulty pre ordinárov pre prípad skutočnej nutnosti, fakulty pre deportovaných, zajatých alebo prenasledovaných kňazov a kongregačné fakulty.⁵ Z uvedených skutočností vyplýva, že názor, podľa ktorého mimoriadne fakulty priniesol z Vatikánu do ČSR litoměřický biskup Š. Trochta v novembri 1948, neobstojí.⁶ Trochta skutočne navštívil v novembri 1948 Vatikán spoločne s pražským arcibiskupom Josefom Beranom a košickým biskupom Jozefom Čárskym. Išlo o cestu ad limina apostolorum. Všetci traja cirkevní hodnostári sa stretli s pápežom Píom XII. a navštívili Štátny sekretariát, kde rokovali so sekretárom pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenicom Tardinim. Nič však nenasvedčuje tomu, že by Trochta alebo niektorí z ďalších dvoch cirkevných hodnostárov dostali mimoriadne fakulty. Táto skutočnosť sa nepotvrdila ani počas vyšetrovania Trochtu Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) v roku 1953. Spomenutí traja biskupi skôr dostali inštrukcie, aby oddialili otvorený stret s komunistickou štátnou mocou. Tým by cirkev získala cenný čas na prípravu pre budúce prenasledovanie.⁷

Postavenie katolíckej cirkvi v Československu sa ďalej zhoršovalo. Diplomatický zástupca Svätej stolice v Prahe chargé d'affaires Gennaro Verolino udržiaval pravidelný kontakt s biskupmi a usiloval sa udržať ich jednotný postoj voči komunistickej moci, aby sa vnútorne nediferencovali a neustupovali jej tlaku alebo sa nedali zlákať sľubmi. Olomoucký arcibiskup Josef Karel Matocha, ktorý sa začiatkom marca 1949 vrátil

³ VYBÍRALOVÁ, Eva. Pokroky v bádání o papežských mimořádných fakultách. K dějinám církve ve střední a jihovýchodní Evropě. In *Revue církevního práva*, roč. 26, 2021, č. 3, s. 37.

⁴ HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 21.

⁵ Tamže, s. 38.

⁶ VAŠKO, Václav. *Dům na skále. Církev skoušená*. Kostelní Vydří, 2004, s. 93.

⁷ HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*, s. 22.

z Vatikánu, informoval biskupov, že Svätá stolica zásadne nesúhlasí s komunistickým režimom a nerobí si o ňom žiadne ilúzie. Nestavia sa však proti rokovaniu episkopátu s vládou, ak to bude v prospech cirkvi, no pri rokovaniach netreba príliš ustupovať. Niektorí biskupi mali v tejto veci principiálnejší odmietavý postoj, iní boli skôr naklonení kompromisu. Situácia sa vyhrotila počas biskupskej konferencie v Dolnom Smokovci 22. a 23. marca 1949. Pražský arcibiskup Josef Beran tu argumentoval, že za situácie, keď vláda neplní dohody a podniká nové kroky proti cirkvi, poškodzuje to jednostranne postavenie cirkvi a slúži len vláde a jej cieľom. Arcibiskup J. K. Matocha a litoměřický biskup Štěpán Trochta boli aj napriek existujúcim príkorm za ústretovejší postoj a prijatie podmienok pre dohodu s vládou.⁸ Toto stanovisko bola naklonená podporiť väčšina biskupov. Odhalenie odpočúvacieho zariadenia nainštalovaného ŠtB v rokovacej sále viedlo ku krachu ďalších rokovaní s komunistickou vládou. V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že Československo sa v tomto období stalo priestorom prvého otvorenejšieho merania síl medzi katolíckou cirkvou a komunistickou mocou spomedzi štátov sovietskeho bloku. Dňa 10. júna 1949 došlo v Prahe k založeniu schizmatickej štátnej Katolíckej akcie, iniciovanej komunistickým straníckym vedením. Biskupi odmietli štátnu Katolícku akciu v osobitnom tajne rozširovanom pastierskom liste a Svätá stolica ju odsúdila dekrétom Posvätné kongregácie svätého Ofícia z 20. júna 1949. Nasledoval dekrét Posvätná kongregácia svätého Ofícia proti komunizmu z 28. júna 1949. V dňoch 25. až 28. júna 1949 navštívil G. Verolino osobne všetkých slovenských biskupov a povzbudil ich, aby sa nedali zastrašiť.⁹ Dňa 13. júla 1949 ho komunistická vláda vypovedala z ČSR. Nahradil ho Ottavio de Liva ako posledný diplomatický zástupca Svätej stolice, ktorý však nemal ani hodnosť *chargé d'affaires*, ale vystupoval iba vo funkcii legačného tajomníka. Po krachu štátnej Katolíckej akcie a brachiálnom potlačení aktívneho odporu veriacich na Slovensku došlo k nadiktovaniu tzv. cirkevných zákonov. Dňa 14. októbra 1949 bol prijatý zákon č. 217/1949 Zb., ktorým sa zriaďuje Štátny úrad pre cirkevné veci a zákon č. 218/1948 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkvi a náboženských spoločností. Cirkvi boli postavené pod prísny štátny dozor a nemohli sa slobodne rozvíjať. Každé menovanie cirkevného hodnostára bolo viazané na predchádzajúci súhlas štátnej moci. O. de Livovi sa v septembri 1949 podarilo nadviazať styk s pražským arcibiskupom J. Beranom, internovaným v jeho sídle.¹⁰ Po spoločnej porade o využití mimoriadnych fakúlt napokon rozoslal mimoriadne fakulty českým a slovenským ordinárom v liste datovanom 29. októbra 1949, distribuovanom kuriérom. O. de Liva počítal s tým, že bude musieť opustiť Československo, preto nepovažoval za vhodnú subdelegáciu jedinej osoby. Mimoriadne fakulty preto preniesol na všetkých ordinárov v rámci teritórií, ktoré spravovali.¹¹ O. de Liva postupne vyzval jednotlivých biskupov z diecéz vtedajšej ČSR, aby sa v prípade znemožnenia výkonu svojej funkcie (napríklad internáciou, zaistením, vyhnanstvom,

⁸ KAPLAN, Karel. *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*. Brno : Doplněk, 1993, s. 63-65.

⁹ ŠMÍD, Marek. *Apoštolský nuncius v Praze*, s. 332.

¹⁰ Je zaujímavé, že československá ŠtB a štátne orgány, poverené dozorom cirkvi, tolerovali osobný styk internovaného J. Berana s O. de Livom. Od januára do marca 1950 sa J. Beran s O. de Livom stretli trinásťkrát. ŠMÍD, Marek. *Apoštolský nuncius v Praze*. Brno : CDK, 2015, s. 313.

¹¹ VYBÍRALOVÁ, Eva. Pokroky v bádání o papežských mimořádných fakultách, s. 38-39.

ale aj pri znemožnení voľby kapitulárneho vikára podľa platných cirkevných predpisov) postarali o zabezpečenie riadneho chodu diecéz. Biskupi potom vymenovali svojich tajných zástupcov za generálnych vikárov. Pre každú diecézu boli menovaní dvaja v prípade, že by došlo aj k zaisteniu niektorého z nich. Presné inštrukcie o postavení a kompetenciách týchto vikárov prišli v podobe tajných fakúlt, ktorých doručenie biskupom sprostredkoval O. de Liva začiatkom roka 1950, teda krátko pred svojim odchodom z ČSR 18. marca 1950.¹² Biskupi boli prostredníctvom pražskej internunciatúry poučení, aby tajné fakulty používali rozvážne a iba v prípade nutnosti. O existencii mimoriadnych pápežských fakúlt sa dozvedela ŠtB, takže sa stali predmetom vyšetrovania väznených slovenských katolíckych biskupov J. Vojtaššáka, M. Buzalku a P. Gojdiča v lete a v jeseni 1950.¹³

Časť tajných fakúlt pamätala aj na rehoľníkov. Obsahovala inštrukcie, ktoré umožňovali ich väčšiu flexibilitu. Rehole dostali právomoc potvrdiť generálnych predstavených po uplynutí doby ich úradu, ak je znemožnené konanie kapituly, potvrdzovať provinčných predstavených, dišpenzovať od nedostatku veku, ak by to bolo potrebné pri zastávaní úradu predstaveného novicov aj skrátiť alebo predĺžiť noviciát, ďalej umožniť skladať sľuby pred stanoveným termínom, dišpenzovať na čas od rehoľných predpisov, ktoré sa týkajú rehoľnej disciplíny a dišpenzovať od klauzúry. Tieto právomoci sa osobitne týkali kňazského svätenia. Biskup mohol na základe tajných fakúlt dišpenzovať od nedostatku kánonického veku pre kňazskú vysviacku do hranice 12 mesiacov chýbajúcich do dovŕšenia kánonického veku. Ďalšou podmienkou bolo absolvovanie aspoň tri a pol roka bohosloveckých štúdií.¹⁴

¹² Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. V-2309-MV, mapa 1. MV Správa vyšetřování. Protokol o výpovědi sepsaný se zajištěným ThDr. Š. Trochta. Praha 4. 12. 1953. Archiv Ústavu paměti národa (AÚPN) Bratislava, f. S-ŠtB Bratislava, S-1410/11. Stenografický záznam z hlavného pojednávania J. Vojtaššák a spol. Bratislava 11. 1. 1951.

¹³ J. Vojtaššák vypovedal o mimoriadnych fakultách pred vyšetrovateľmi ŠtB 16. 11. 1950. Počas hlavného pojednávania pri procese J. Vojtaššák a spol. 11. 1. 1951 došlo ku konfrontácii medzi J. Vojtaššákom a sudcom K. Bedrnou vo veci mimoriadnych pápežských fakúlt a náboženskej slobody v štáte: „Bedrna: Akým spôsobom ste dostali doručenie tejto fakulty z pražskej internunciatúry? Vojtaššák: Kuriérom. Bedrna: Kuriérom z Prahy, teda nie poštou. V máji 1950 vy ste dostali kuriérom tajné ilegálne pod najprísnejším pápežským tajomstvom tajné fakulty a zase malo to byť tajne urobené. Čo ste s tým urobili? Vojtaššák: Ja som splnil to, čo sa odo mňa žiadalo. Delegoval som na miesto moje, keď sám nebudem môcť plniť v úrade svoju prácu... Bedrna: Môže u nás biskup slobodne slúžiť omše. Bránil Vám niekto? Vojtaššák: Keď som zatvorený, nemôžem slúžiť omše. Bedrna: Môže u nás krstiť kňaz slobodne? Vojtaššák: Môže. Bedrna: Môže u nás kňaz slobodne sobášiť? Vojtaššák: Môže. Bedrna: Tak načo treba tajných ilegálnych biskupov, keď tí, ktorí sú na slobode, môžu slobodne náboženské obrady konať. Vojtaššák: Keď som ja zatvorený, nemôžem omše slúžiť, ani krstiť. Bedrna: Neboli ste zatvorený preto, že ste omše slúžili, krstili alebo pre náboženské úkony, ale preto, že ste protištátny zločinec.“ AÚPN Bratislava, KS ZNB, S-ŠtB BA, Fond starých písomností, arch. č. S-1410/9, reg. č. 1582, J. Vojtaššák a spol. Stenografický záznam z hlavného pojednávania 11. 1. 1951, 10.10 – 10.20. Citované pasáže boli v oficiálnom vydaní publikácie *Proces proti vlastizradným biskupom J. Vojtaššákovi, Michalovi Buzalkovi a Pavlovi Gojdičovi*. Bratislava : Ministerstvo spravodlivosti, Tatran, 1951, upravené. Vynechali z nich časti, kde hovorí, že vo väzení nemôže slúžiť omše a krstiť.

¹⁴ ABS Praha, f. V-2309-MV, podsvazek 2. Facultates ob rerum temporumque discrimina ac praesertim gravissimas propter rei vehicularis difficultates, quibus certarum regonum Ordinarii cum Apostolica Sede per litteras communicare prohibentur a SS. mo D. no Nostro PIO Divina Providentia PAPA XII Suo in iisdem regionibus Legato concessae.

V rýchlo sa zhoršujúcich podmienkach v ČSR hľadala Svätá stolica prostriedky, ako posilniť postavenie cirkvi a zabezpečiť ju v prípade prenasledovania. Reagovala tak, že vymenovala väčší počet nových svätiacich biskupov. Zmyslom bolo posilnenie náboženského života a súčasne personálne zabezpečenie diecéz v prípade uväznenia sídelných biskupov. Bol to dobre premyslený krok, pretože pri vymenovaní nových svätiacich biskupov Svätá stolica nemusela podľa dohody *modus vivendi* uzavretej s ČSR v roku 1928 menovanie oznámiť vláde. Na druhej strane to komunistický režim vnímal ako krok, ktorý bol namierený proti nemu. Za svätiacich biskupov boli vymenovaní trnavský apoštolský administrátor A. Lazík a rožňavský kapitulárny vikár R. Pobožný. Ich verejná biskupská vysviacka sa konala 14. augusta 1949 v Trnave. Štátne orgány na ňu vzhľadom na konflikt s cirkvou neboli pozvané. Napriek odkloneniu vlakovej a autobusovej dopravy a rôznym opatreniam ŠtB sa na vysviacku dostalo vyše desaťtisíc veriacich.¹⁵ Správa o vysviacke nemohla byť zverejnená v domácej tlači ani v rozhlase. Od septembra do novembra 1949 sa konala séria vysviacok svätiacich biskupov. Ich menovanie sprostredkovala pražská internunciatura. Vysviacky sa síce nekonali verejne a vedel o nich minimálny okruh osôb, ale počítalo sa s tým, že môžu vyjsť na známosť. Nemožno ich teda považovať za úplne utajené. Kajetán Matoušek bol 29. augusta 1949 vymenovaný za svätiaceho biskupa Pražskej arcidiecézy. Vysviacku prijal 17. septembra 1949 v Prahe z rúk pražského pomocného biskupa Antonína Eltschknera. František Tomášek bol telefonicky zavolaný na pražskú internunciaturu, kde mu oznámili vymenovanie za pomocného biskupa Olomouckej arcidiecézy. Vysvätil ho olomoucký arcibiskup J. K. Matocha. Jeho vysviacka sa konala 14. októbra 1949 v Olomouci.¹⁶ Prvým takýmto spôsobom vysväteným biskupom na Slovensku bol Štefan Barnáš, rektor diecézneho seminára v Spišskej Kapitule. Dňa 25. októbra 1949 si Š. Barnáš z rúk O. de Livu prevzal v budove apoštolskej internunciatury v Prahe dekrét pápeža Pia XII., ktorým ho vymenoval za pomocného svätiaceho biskupa Spišskej diecézy ako titulárneho biskupa Conanského.¹⁷ Slovenská verejnosť a štátne orgány sa o vymenovaní Š. Barnáša za biskupa dozvedeli zo slovenského vysielania Vatikánskeho rozhlasu 31. októbra 1949 o 22.00 v noci.¹⁸ Jeho vysviacka sa konala 5. novembra 1949 v kaplnke diecézneho seminára v Spišskej Kapitule v úzkom kruhu osôb – kolegov z vysokej bohosloveckej školy, niekoľkých známych kňazov, rehoľných sestier, bohoslovcov a najbližších príbuzných. Verejnosť bola vylúčená. Hlavným svätiteľom bol biskup J. Vojtaššák a spolusvätiteľom M. Kheberich.¹⁹ V ďalších mesiacoch už prebiehalo tvrdé prenasledovanie cirkvi, preto sa aj vysviacky uskutočňovali v úplnom utajení za prítomnosti svätiteľov a s vylúčením akejkolvek verejnosti.

¹⁵ HALKO, Jozef. *Ave Crux. Život a dielo biskupa Ambróza Lazíka*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2006, s. 101-103.

¹⁶ HARTMANN, Jan – SVOBODA, Bohumil – VAŠKO, Václav (zost.). *Kardinál Tomášek*. Praha : Zvon, 1994, s. 16.

¹⁷ LETZ, Róbert. *Biskup Štefan Barnáš*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017, s. 58.

¹⁸ Archív slovenského oddelenia Vatikánskeho rozhlasu Rím. Vysielanie 31. 10. 1949, L. Slovacca, No 504.

¹⁹ LETZ, Róbert. *Biskup Štefan Barnáš*, s. 60.

Dňa 3. septembra 1949 v Nitre sa mala uskutočniť tajná biskupská vysviacka provinciála rehole Spoločnosti Božieho Slova (verbistov) Vojtecha Bošanského. V tento deň Bošanského navštívil údajný biskup Achille Bonetti z Ríma, ktorý hovoril lámanou nemčinou. Odovzdal mu list od zástupcu generálneho predstaveného verbistov Johanna van den Heydena, v ktorom sa písalo, že Bonetti je tajný biskup z Ríma a jeho úlohou je uskutočniť rozhodnutie Svätej stolice – tajne vysvätiť Bošanského za biskupa. Jeho právomoc mala byť obmedzená iba na tajné kňazské vysviacky frátrov verbistov v prípade prenasledovania rehole. Bošanský o svojej tajnej biskupskej vysviacke vypovedal pred vyšetrojúcimi orgánmi ŠtB v roku 1961, teda s odstupom takmer 12 rokov: „*Po seznámení se s obsahem dopisu jsem byl tímto rozhodnutím sv. stolice přestrašen, neboť jsem něco takového neočekával. Biskup BONETTI mi hovořil, abych se toho nebál, že zde nejde o moji osobu, ale o zájem a dobro církve a řehole. Na to jsem biskupa BONETTIHO vyzval do mojí jizby, kde mi dal pokyny opatřit potřebné věci k mému vysvěcení. Knihu „Pontifikále“ jsem opatřil v naší knihovně, oleje posvěcené biskupem jsem vzal v sakristii našeho kostela. Po opatření uvedených věcí přistoupil BONETTI k samotnému obřadu, který provedl skrácenou formou, takže celý ceremoniál trval asi půl hodiny. K tomu chci poznamenat, že BONETTI byl během obřadu oblečen v civilu, s kněžskou náprsenkou a límcem a já jsem byl oblečen v řeholním rouchu, neboť sám BONETTI hovořil, že za vyjímečných okolností je tento způsob obřadu dostačující... Požádal jsem jej také, že bych napsal pár vět van den HEYDENU, zdaby vzal dopis sebou. Když s tímto BONETTI souhlasil, napsal jsem několik vět, kde jsem děkoval za dopis a vyjmenování za tajného biskupa, že jsem byl BONETTIM vysvěcen což může také sám dosvědčit a že funkci jsem přijal jako těžkou povinnost a břemeno jedině proto, že je to vůle sv. otce a zájem řeholních představených, když to také vyžadují zájmy církve a řehole.*“²⁰ Spôsob vystupovania a komunikácie údajného tajného biskupa A. Bonettiho (náhlivé rokovanie, dorozumievanie lámanou nemčinou, hoci V. Bošanský študoval v Ríme a ovládal taliančinu), ktorý si odskočil autom z Viedne do Nitry, aby vykonal tajnú biskupskú vysviacku, obmedzenie tajných kňazských vysviacok na jednu rehoľu a tvrdenie, že dekrét o vymenovaní za biskupa mal byť uložený v archíve generalátu verbistov v Ríme, kde sa nikdy nenašiel a nenašiel sa ani v inom archíve, to všetko nasvedčuje, že išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o spravodajskú hru ŠtB, ktorá mohla sondovať reakciu na ponúknutie tajnej biskupskej vysviacky v rehoľnom prostredí. Samotný V. Bošanský označil neskôr svoju údajnú tajnú kňazskú vysviacku za blamáž a komunistickú lož.²¹ Faktom je, že sa stala jedným zo základných obvinení, na základe ktorého ho v procese v roku 1961 odsúdili na 14 rokov väzenia.²²

²⁰ A ÚPN, Bratislava, f. KS ZNB S ŠTB Košice, V-990. Skupinový vyšetrovací spis V. Bošanský a spol. Protokol o výpovedi s V. Bošanským. Košice 7. 3. 1961. V. Bošanský podobne vypovedal aj pred konfidentom ŠtB, ktorý bol nasadený do jeho väzenskej cely počas vyšetrovania.

²¹ Bližšie o údajnej tajnej vysviacke V. Bošanského GERBOC, Tomáš. *Spoločnosť Božieho Slova v Československu počas komunistického režimu*. Dizertačná práca. Teologická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2021, s. 189-219.

²² A ÚPN, Bratislava, f. KS ZNB S ŠTB Košice, V-990. Skupinový vyšetrovací spis V. Bošanský a spol. Rozsudok Krajského súdu v Košiciach 31. 8. 1961.

V roku 1950 represívne zásahy proti katolíckej cirkvi kulminovali. Biskupi boli zaistení alebo izolovaní v domácom väzení, mužské a ženské rehole prežívali pokus o násilnú likvidáciu v akciách K a R, gréckokatolícka cirkev bola násilne zlúčená s pravoslávnu v rámci akcie P, „reakčných kňazov“ sústreďovali v táboroch, desiatky skončili pred súdnymi tribunálmi komunistickej justície. Začiatkom marca 1950 priviedol provinciál jezuitov František Šilhan kňaza Ladislava Hlada do budovy pražskej internunciatúry k vatikánskemu zástupcovi O. de Livovi. De Liva odovzdal Hladovi menovací dekrét, podľa ktorého ho pápež vymenoval za svätiačeho biskupa s právomocou zastupovať biskupov v českých krajinách, ak im štátna moc bude brániť vo vykonávaní ich úradu.²³ Menovací pápežský dekrét z 9. februára 1950 výslovne uvádzal, že nesmie nosiť biskupské insígnie a majú ho vysvätiť dvaja biskupi. Iniciátorom vymenovania L. Hlada za biskupa bol pražský arcibiskup Josef Beran. Hlad prijal biskupskú vysviacku 26. marca 1950 v Litoměřiciach v súkromnej kaplnke biskupa Š. Trochtu, ktorý bol jeho svätiteľom. Ďalším svätiteľom bol biskup K. Matoušek. Podľa Š. Trochtu: „*Vysvěcení kňeze Hlada na biskupa mělo být z mé strany uchováno v nejprísnějším tajemství ve svědomí. Toto platilo i pro další osoby, které byly na tomto svěcení přítomny.*“²⁴ Hlad bol internovaný v júni 1950 a v septembri 1950 odsúdený na tri roky väzenia. V roku 1951 ho prepustili z väzenia, ale ŠtB nezistila, že je tajne vysvätený za biskupa. Preto v rokoch 1952 – 1954 udeľoval tajné kňazské vysviacky. O Hladovej biskupskej vysviacke sa ŠtB dozvedela v roku 1953 v súvislosti so zaistením biskupa Trochtu.²⁵ Dekrétom z 30. marca 1950 pápež Pius XII. menoval za svätiačeho biskupa vicerektora kňazského seminára v Hradci Králové Karla Otčenáška s poverením prevziať riadenie Královohradeckej diecézy, ak sa biskupský stolec uprázdni, alebo bude biskupovi bránené vo výkone jeho úradu. Tajná vysviacka iba 30-ročného K. Otčenáška sa uskutočnila 30. apríla 1950 v biskupskej kaplnke v Hradci Králové. Jeho svätiteľom bol královohradecký sídelný biskup Mořic Pícha.²⁶ Otčenášková vysviacka sa prezradila už o niekoľko mesiacov. Ešte v júli 1950 bol internovaný a následne v roku 1954 odsúdený na 13 rokov väzenia. Prepustili ho v roku 1962.²⁷

Ďalšia tajná biskupská vysviacka na základe predchádzajúceho pápežského dekrétu sa uskutočnila na Slovensku. Za svätiačeho biskupa bol 29. apríla 1950 vysvätený Anton Richter, dekan-farár v Topolčanoch. Svätiteľom bol biskup Michal Buzalka. Vysviacku

²³ KAHOUNOVÁ, Miloslava. *Ladislav Albert Hlad*. Dostupné na internete: <<http://www.ustrcr.cz/cs/ladislav-albert-hlad>>.

²⁴ ABS Praha, V-2309-MV-mapa 1. MV Správa vyšetřování. Protokol o výpovědi sepsaný se zajištěným ThDr. Š. Trochtu. Praha 7. 12. 1953.

²⁵ L. Hlad v roku 1955 za dodnes nevyjasnených okolností havaroval pri jazde na motorke, do ktorej narazilo nákladné auto. V dôsledku havárie mu museli amputovať nohu. Vodič motorky, tajný bohoslovec Vladimír Kabát, podľahol následkom zranení. V roku 1960 bol L. Hlad odsúdený na 9 rokov väzenia. Prepustili ho v roku 1963. KAHOUNOVÁ, Miloslava. *Ladislav Albert Hlad*. Dostupné na internete: <<http://www.ustrcr.cz/cs/ladislav-albert-hlad>>. BURSÍK, Tomáš. *Osud odbojové organizace Černý lev 777*. Praha : Odbor archiv bezpečnostních složek MV ČR, 2007, s. 13.

²⁶ SVOBODA, Bohumil. *Víra je můj pevný hrad. Rozhovory s arcibiskupem Karlem Otčenáškem a jeho přáteli*. Praha : Vyšehrad, spol. s r. o., 2004, s. 74-75.

²⁷ ZAVŘEL, Miroslav. *Otec biskup Karel*. Havlíčkův Brod : Tiskárny Havlíčkův Brod, 1992, s. 27-29.

vykonan na pokyn biskupa Ambróza Lazíka, no bez jeho osobnej prítomnosti. Pri obrade biskupskej vysviacky asistovali špirituál bratislavského seminára Viliam Hoťka a prefekt seminára Emil Bobocký. Obrad sa uskutočnil v byte špirituála Hoťku.²⁸ Richterovu vysviacku niektorí autori spochybňujú,²⁹ u iných vládne nejednotnosť v určení jej presného dátumu.³⁰ Zmienku o Richterovej biskupskej vysviacke neobsahujú materiály, ktoré sa zachovali k osobe jeho svätiteľa M. Buzalku ani archívne materiály biskupa Ambróza Lazíka, ktorý mal o nej vedieť. Ani v osobnej karte A. Richtera uloženej v archíve Trnavskej arcidiecézy sa nenachádza zmienka o biskupskej vysviacke.³¹ Faktom však je, že pápež Pius XII. vymenoval A. Richtera za titulárneho biskupa v Peltae.³² Podľa autentického svedectva Emila Bobockého, osobne prítomného pri akte Richterovej vysviacky, sa vysviacka uskutočnila 29. apríla 1950.³³ Richter mal organizačné schopnosti a ešte v medzivojnovom období sa angažoval v katolíckych spolkoch a venoval sa mládeži. Je otázka, či A. Richter bol vhodne vytypovanou osobou pre biskupskú vysviacku vzhľadom na jeho konflikt s komunistickou mocou. Za to, že 7. septembra 1949 na farskom úrade v Topoľčanoch odoprel zapísať za birmovného otca Štefanovi Streicherovi poslanca KSS Jozefa Košeckého, ktorý agitoval za štátnu Katolícku akciu, sa stal objektom záujmu Štátnej bezpečnosti.³⁴ A. Richter bol stíhaný na slobode za trestný čin vlastizrady. Oddiel ŠtB v Topoľčanoch naňho podal trestné oznámenie 16. novembra 1949. Dňa 25. apríla 1950 podala na A. Richtera Štátna prokuratúra v Bratislave obžalobu. Krátko na to sa 9. mája 1950 Rada Štátneho súdu uzniesla o konfiškácii jeho celého majetku.³⁵ A. Richtera zatkli 30. mája 1950. Napokon 19. augusta 1950 ho senát Štátneho súdu v Bratislave

²⁸ BOBOCKÝ, Emil. Všetko na Božiu slávu. In *Rodinné spoločenstvo*, roč. 16, 2000, č. 6, s. 18; DIAN, Daniel. Pravda o Mons. Antonovi Richterovi. In *Duchovný pastier*, roč. 81, 2000, č. 6, s. 273-274.

²⁹ Historik Jan Pešek sa najprv priklonil k Richterovej vysviacke v práci PEŠEK, Jan. Konflikty štátu a katolíckej cirkvi na Slovensku v začiatkoch totality 1949 – 1951. In PEŠEK, Jan (zost.). *V tieni totality*. Bratislava : HÚ SAV – Nadácia M. Šimečku, 1996, s. 110. Neskôr sa od tohto tvrdenia dištancoval v diele PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkev na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1997, s. 203.

³⁰ Historik František Vnuk uviedol, že A. Richtera vysvätil 29. 4. 1950 biskup A. Lazík. HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 1. diel. Trnava, 1992, s. 154. Okolnosti vysviacky upresnil v diele VNUK, František. *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950*. Bratislava : Ústav dejín kresťanstva, 1996, s. 87, kde spresňuje, že: „Vysviacku vykonal biskup Michal Buzalka v kancelárii dekana bohosloveckej fakulty v Bratislave za prítomnosti špirituála Viliama Hoťku.“ V ďalšom diele VNUK, František. *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 83 f. Vnuk posunul vysviacku A. Richtera na november 1949, keď píše, že ju „... vykonal biskup M. Buzalka koncom novembra 1949 v kancelárii dekana bohosloveckej fakulty v Bratislave.“

³¹ Archív rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu v Trnave, Osobné spisy kňazov, Anton Richter 1889 – 1975.

³² BARBERINI, Giovanni (ed.). *La politica del dialogo. Le Carte Casaroli sull' Ostpolitik vaticana*. Bologna : Società editrice il Mulino, 2008, s. 300.

³³ BOBOCKÝ, Emil. Všetko na Božiu slávu. In *Rodinné spoločenstvo*, roč. 16, 2000, č. 6, s. 18; DIAN, Daniel. Pravda o Mons. Antonovi Richterovi. In *Duchovný pastier*, roč. 81, 2000, č. 6, s. 273-274.

³⁴ AÚPN Bratislava, f. S-18, Pst III 680/49. Obžaloba Štátnej prokuratúry odd. v Bratislave na A. Richtera. Bratislava 25. 4. 1950. Rozsudok potvrdil senát Najvyššieho súdu rozsudkom 23. 11. 1950.

³⁵ ŠA Bratislava, f. Štátna prokuratúra, k. č. 50, Pst III 680/49, dok. č. Or III 216/50. Uznesenie Rady Štátneho súdu. Bratislava 9. 5. 1950. Dokument podpísal K. Bedrna.

za predsedníctva Karla Bedrnu odsúdil na 8 mesiacov odňatia slobody.³⁶ Z väzenia ho prepustili 30. januára 1951. Richterova tajná biskupská vysviacka ostala utajená. Nie je známe, že by tajne vysväcoval kňazov.

Rehole po drastickom zásahu v rámci Akcie K v apríli a máji 1950 odmietali trpne čakať a asistovať pri vlastnej likvidácii. Hľadali spôsob, ako si napriek sústreďeniu zachovať spojenia a vlastnú rehoľnú identitu. Na stupňujúci proticirkevný tlak aktívne reagovali jezuiti. Predstavený slovenskej viceprovincie páter Ján Srna vo februári 1950 vymenoval na základe mimoriadnych fakúlt svojich troch tajných zástupcov: Mateja Marka, predstaveného rehoľného domu v Piešťanoch, Rudolfa Mikuša, novicmajstra v Ružomberku, a Jozefa Jurovského, superiora rehoľného domu v Spišskej Novej Vsi, pre prípad, že by mu bolo znemožnené viesť rehoľu a zabezpečiť výchovu rehoľného dorastu. Urobil to písomne s inštrukciou, aby adresát menovací dekrét ihneď po doručení zničil. Páter Marko bol uvedený ako prvý zástupca viceprovinciála.³⁷ Toto rozdelenie neznamenal iba stupeň dôležitosti, ale aj geografické kompetencie. Páter Mikuš dostal na starosti oblasť východného Slovenska, páter Jurovský stredné Slovensko a páter Marko západné Slovensko. Predstavení jezuitov získali vopred dôvernú informáciu o pripravovanom násilnom zákroku proti rehoľiam, no napriek tomu ich násilné prepadnutie kláštorov a sústreďenie v rámci akcie K vystavilo tvrdej skúške. Páter Srna bol internovaný v Pezinku, Báči, Podolínci a napokon v českom Oseku. Vedenie rehole prevzal páter Marko, ktorý sa od konca apríla 1950 do februára 1952 liečil na TBC pľúc v bratislavskej Štátnej nemocnici na Miletičovej ulici (tzv. cholera baráky). Páter Jurovský bol internovaný v Pezinku, potom v Báči, Podolínci a napokon v českom Želivě. Páter Mikuš bol v apríli 1950 internovaný v Jasove, potom v Podolínci a odtiaľ v júni 1950 vzhľadom na jeho vysoký vek a zhoršený zdravotný stav v Beluškých Slatinách.

Viacerí jezuitskí novici absolvovali násilne prerušené štúdiá tajne v ťažkých podmienkach sústreďovacieho kláštora v Podolínci. Profesori z jezuitského teologického inštitútu v Trnave Alojz Litva, Ján Dieška a Jozef Lackovič sústreďení v Podolínci, potom rozhodli, že viacerí jezuitskí bohoslovci môžu tajne prijať kňazskú vysviacku. Oni sami po tejto vysviacke túžili a boli odhodlaní pokračovať v sledovaní rehoľného ideálu aj napriek hrozbe represívneho postihu. Jeden z nich, Pavol Hnilica, začal navštevovať od augusta 1950 na infekčnom oddelení bratislavskej Štátnej nemocnice pátra Marka, hoci dovtedy sa osobne nepoznali. Do roku 1951 ho navštívil asi desaťkrát. Stretávali sa v miestnosti u predstavenej rehoľných sestier bratislavskej Štátnej nemocnice Antónie Kutišovej a okrem toho sa dorozumievali šifrovanými telegramami.³⁸ P. Hnilica navštívil Rudolfa Mikuša v trenčianskej nemocnici a radil sa s ním, ako kňazské vysviacky najlepšie uskutočniť. Ako najschodnejší sa ukázal variant s rožňavským biskupom R. Pobožným.

³⁶ Tamže, dok. č. Or III 216/50/22. Rozsudok Štátneho súdu. Bratislava 16. 8. 1950. Spoločne s A. Richterom bol odsúdený aj jeho kaplán Jozef Žigo na trest 7 mesiacov väzenia. A. Richtera prepustili z leopoldovskej väznice 30. 1. 1951.

³⁷ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7 KSMV Košice. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným Matejom Markom. Košice 26. 7. 1955.

³⁸ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7 KSMV Žilina. Protokol o výpovedi s obvineným Matějem Marko. Žilina 27. 9. 1955.

Mikuš ho dobre poznal a vedel aj to, že spomedzi biskupov, ktorí sa nachádzali od leta 1950 v izolácii, bol najmenej strážený. Mikuš potom vlastnoručne napísal po latinsky dobrozdanie, aby mohol Hnilica prijať kňazskú vysviacku.³⁹ Hnilicova tajná kňazská vysviacka sa uskutočnila 29. septembra 1950 v nemocničnej kaplnke v Rožňave. Tou istou cestou prostredníctvom odporúčania R. Mikuša 1. októbra 1950 biskup Pobožný vysvätil tajne za kňazov Jána Korca, Pavla Horského a Alojza Voleka.⁴⁰ Korec a ďalší vysvätení kňazi si potom tajne dokončili teologické štúdiá. Zástupca viceprovinciála M. Marko však nechcel ostať iba pri kňazských vysviackach. Jeho cieľom boli tajné biskupské vysviacky, ktoré by zjednodušili postup pri tajných kňazských vysviackach. Odstránila by sa tým závislosť na strážených diecéznych biskupoch. V jeseni 1950 sa o tajných biskupských vysviackach radil s českým jezuitom Stanislavom Havelkom v Prahe-Krči v domove dôchodcov. Havelka proti tomu nič nenamietal.⁴¹ Koncom októbra 1950 prišiel na pokyn M. Marka za R. Mikušom jezuita Milan Kohutiar. Tlmočil mu Markov odkaz, aby mu dal dobrozdanie pre biskupa Pobožného na tajnú biskupskú vysviacku. Páter Mikuš to odmietol: „*Ja som však doporučeniu Kohutiarovi na jeho vysvätenie za tajného biskupa odmietol vydať s tým, že on na to nie je schopný a Markovi som po Kohutiarovi odkázal, že s jeho návrhom nesúhlasím.*“⁴² Túto skutočnosť potvrdil aj páter M. Marko.⁴³ Kohutiar sa tak nestal prvým tajným biskupom v jezuitskej línii, ale Mikušovo odmietnutie malo veľký význam, pretože páter Marko sa vo veci možnej tajnej biskupskej vysviacky na Mikuša neobrátil a konal v tejto veci samostatne.

P. Hnilica musel po vysviacke odísť na vojenské cvičenie a po jeho absolvovaní sa stal poslucháčom zdravotníckeho kurzu v Brne. Vďaka tomu získal študentskú legitimáciu a s ňou aj rôzne výhody, najmä väčšiu mobilitu. To umožnilo, aby sa stal dôležitou spojkou pri sprostredkovaní ďalších tajných vysviacok, nielen pre jezuitov, ale aj pre členov iných reholí a bohoslovcov, ktorí v roku 1950 boli nútení prerušiť štúdium po zrušení diecéznych seminárov a založení centrálného seminára bez súhlasu Svätej stolice. Okrem biskupa Pobožného po určitom váhaní presvedčil českého biskupa Kajetána Matouška, aby tiež vykonával tajné vysviacky. Obaja biskupi z bezpečnostných dôvodov nepoznali mená tých, ktorých tajne vysvätili za kňazov, aby ich v prípade vyšetrovania nemohli prezradiť.

Dňa 1. januára 1951 navštívil P. Hnilica tajného zástupcu viceprovinciála Mateja Marka. Hovorili o tom, že by sa pre budúcnosť mali zabezpečiť tajní biskupi z radov jezuitov, ktorí by mohli lepšie vykonávať tajné kňazské vysviacky. Podľa výpovede pátra

³⁹ AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina, dok. č. B/4-V-5444/1955. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným R. Mikušom. Žilina 13. 10. 1955.

⁴⁰ HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 1. diel. Trnava : Dobrá kniha, 1992, s. 123-127.

⁴¹ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7 V-487/7. KS MV Žilina, dok. č. B/4-V-5460/55. Protokol o výpovedi s obvineným M. Marko. Žilina 3. 10. 1955.

⁴² A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina, dok. č. B/4-V-5444/1955. Protokol o výpovedi spísaný s obvineným R. Mikušom. Žilina 13. 10. 1955.

⁴³ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina, dok. č. B/4-V-5460/55. Protokol o výpovedi s obvineným M. Marko. Žilina 20. 10. 1955; Protokol o výpovedi s obvineným M. Marko. Žilina 3. 10. 1955.

Marka: „Já jsem Hnilicovi navrhl, že on by mohl zastávat funkci biskupa kdyby si vybral takového biskupa, který by jej jako tajného biskupa vysvětil. Hnilica navrhl biskupa Dr. Pobožného z Rožňavy. Já jsem s tímto souhlasil a napsal jsem pro Hnilicu doporučující listek, s tím, aby doručitele listku vysvětil na tajného biskupa. Na listek jsem se podepsal jako zástupce provinciála a moje celé jméno. Asi za tři, nebo čtyři dny přišel Hnilica znovu za mnou a sdělil mě, že jej Dr. Pobožný na tajného biskupa vysvětil.“⁴⁴ Hoci sa páter Marko vyjadril, že Hnilicu osobne spoznal až v jeseni 1950, keď ho navštívil na infekčnom oddelení bratislavskej Štátnej nemocnice, dôveroval mu. Pátrovi Markovi zrejme imponovala Hnilicova iniciatívnosť, rozhodnosť a flexibilita. V ďalšej časti výpovede páter Marko uviedol, že Hnilica ihneď súhlasil s prijatím tajnej biskupskej vysviacky.⁴⁵ V knižnom životopise P. Hnilicu sa však uvádza, že Hnilica rozhodne odmietol ponuku pátra Marka na vysviacku s tým, že sa necíti hodným zastávať túto funkciu a nie je na ňu pripravený. Marko jeho protesty nebral do úvahy.⁴⁶ Spôsob uvažovania pátra Mateja Marka a Pavla Hnilicu, dôvody, ktoré viedli k rozhodnutiu vykonať tajné biskupské vysviacky, priblížil P. Hnilica v jednom zo svojich spomienkových textov. Dokladá to, že sa obaja intenzívne zaoberali myšlienkou, či a do akej miery je ich konanie správne a legálne a ako bude na ich postup reagovať Svätá stolica. Pre vysviacku sa rozhodli na základe mimoriadnej situácie, ktorú charakterizovalo tvrdé prenasledovanie cirkvi, znemožnenie kontaktu so Svätou stolicou a vlastného presvedčenia o potrebe konať v prospech cirkvi. Ako sa P. Hnilica neskôr vyjadril, vychádzali z epikia.⁴⁷ Podstata epikia tkvie v tom, že ak od vyššej cirkevnej autority nebolo možné získať dišpenz, v mimoriadnych situáciách mohla osoba sama iniciatívne konať. Pritom sa predpokladalo, že osoba koná dobromyseľne a tak, ako jej káže spravodlivosť a všeobecné dobro. Vzhľadom na okolnosti sa neberie do úvahy záväznosť formy zákona (predpisu), ale predpokladaný úmysel zákonodarcu. Predpokladá sa, že sám zákonodarca by v danom prípade nechcel zaväzovať osobu, aby striktnie dodržiavala zákon, ak by to mohlo viesť k nespravodlivosti či ku škode.⁴⁸

P. Hnilica odcestoval ešte 1. januára 1951 večer za biskupom Pobožným do Rožňavy, aby tu prijal tajnú biskupskú vysviacku. Vysviacka sa uskutočnila na základe odporúčania prvého zástupcu viceprovinciála pátra M. Marka. P. Hnilica prijal biskupskú vysviacku 2. januára 1951 o 17.00 hod. Okrem svätiteľa biskupa R. Pobožného boli na nej prítomní

⁴⁴ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7 KS MV Žilina. Dok. č. B/4-V-5460. Protokol o výpovedi s obvineným Matějem Marko. Žilina 1. 10. 1955.

⁴⁵ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7 KS MV Žilina. Dok. č. B/4-V-5460. Protokol o výpovedi s obvineným Matějem Marko. Žilina 3. 10. 1955.

⁴⁶ HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 1. diel, s. 146. Podobná interpretácia, ktorá vychádza z tohto prameňa ĐURČEK, Karol. *Tajne svätení slovenskí biskupi v službe Cirkvi*. In HUDÁČEK, Milan (ed.). *Jezuiti na Slovensku v minulosti aj v súčasnosti*. Trnava : Dobrá kniha, 2012, s. 186.

⁴⁷ Archív biskupa Pavla Hnilicu (ABPH), P. Paolo 106, Spomienky biskupa P. Hnilicu. Príprava na vysv. bisk. IV. Nedatované, asi začiatok 80. rokov 20. storočia.

⁴⁸ *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. III. Freiburg : Herder, 1959, s. 934-935; PIEPER, Josef. „Billigkeit“ in der Interpretation. In *Festschrift der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen*. Wiesbaden : Springer Fachmedien, 1955, s. 134-135. Heslo Kánonická miernosť, epikia. Dostupné na internete: <<https://beliana.sav.sk/heslo/kanonicka-miernost>>.

Vojtech Schmidt, farár v Novej Bodve, a Pavol Kaľavský SJ, kaplán v Rožňave. Išlo o prvú biskupskú vysviacku, ktorú udelil R. Pobožný. V prípade miesta vysviacky sa vyskytujú dve verzie. Spomína sa zatemnená neobývaná kaplánska izba, ktorá sa nachádzala v prízemí biskupského úradu,⁴⁹ ale aj suterénna miestnosť rožňavskej nemocnice, kam biskup Pobožný prišiel pod zámienkou lekárskeho vyšetrenia, aby sa striasol svojich strážcov, dosadených štátnou mocou.⁵⁰ Podľa vyjadrenia samotného P. Hnilicu sa jeho biskupská vysviacka uskutočnila v rožňavskej nemocnici: „*Konala sa akoby v katakombách, v pivničnej miestnosti rožňavskej nemocnice, kde biskup Pobožný prišiel na ‚lekárske ošetrovanie‘. Kým sestričky-ošetrovatel'ky hostili v predsieni dvoch príslušníkov ŠtB, ktorí ho do nemocnice sprevádzali, biskup Pobožný sa odobral do suterénu nemocnice, kde ma v prítomnosti dvoch svedkov vysvätil za biskupa katolíckej cirkvi.*“⁵¹ Lokalizáciu biskupskej vysviacky do kaplánskej izby potvrdzuje svedectvo priameho svedka udalosti P. Kaľavského. Podľa neho bola izba upravená krátko pred vysviackou. Zatemnili sa okná, aby sa z námestia nedalo nič spozorovať.⁵² Hnilica tak vzhľadom na zatemnenú miestnosť mohol nadobudnúť dojem, že ho vedú do pivnice. Navyše je potrebné uvedomiť si, že pod vplyvom citového pohnutia nemusel úplne presne vnímať prostredie, v ktorom sa vysviacka konala.

P. Hnilica sa stal biskupom po troch mesiacoch od tajnej kňazskej vysviacky. Mal dvadsaťdeväť rokov a zrejme v tom čase bol najmladším biskupom katolíckej cirkvi. Po vysviacke biskup Pobožný mladému biskupovi pripomenul, že mu „... *nemôže určiť nijakú konkrétnu diecézu, ale jeho diecéza sa rozprestiera od Pekingu cez Moskvu po Berlín a patria do nej krajiny, kde je Cirkev najviac prenasledovaná.*“⁵³ P. Hnilica sa ujal svojho poslania. Začal tajne vysväcovať nových kňazov z prostredia Spoločnosti Ježišovej, ale aj iných reholí. (Prvú vysviacku uskutočnil 25. februára 1951 v Bratislave, ďalšie najmä vo väčších mestách na území celej ČSR.) Najlepším prostredím pre tajné vysviacky boli nemocnice, kde v tom čase ešte mohli pôsobiť rehoľné sestry. O tajných vysviackach si P. Hnilica nerobil žiadne záznamy a sám odhadol počet ním tajne vysvätených kňazov na 40 až 50.⁵⁴ V lete 1951 bol na neho vydaný zatykač a ŠtB sa ho usilovala za každú cenu vypátrať. Koncom augusta 1951 bol nútený opustiť svoj podnájom v Brne a prejsť do úplnej ilegality. Odcestoval do Bratislavy, kde sa v nemocnici stretol s pátrom Markom.⁵⁵ Zdôveril sa mu, že po ňom pátra bezpečnosť, a preto uvažuje o odchode do exilu. Vyžiadal si Markovu mienku o svojom zámere. Marko s jeho odchodom do exilu súhlasil. Podľa dohody sa Hnilica mal v Ríme prihlásiť u generála jezuitov pátra Jeana-Baptistu

⁴⁹ HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 2. diel. Trnava : Dobrá kniha, 1996, s. 13.

⁵⁰ HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 1. diel, s. 149-150.

⁵¹ HNILICA, Pavol M. Slovo na záver. In VNUK, František. *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 255.

⁵² KUNDŘÍK, Ján. Tajná biskupská vysviacka v Rožňave. In *Duchovný pastier*, roč. 82, 2001, č. 1, s. 31.

⁵³ HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 1. diel, s. 152.

⁵⁴ Tamže, s. 164.

⁵⁵ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7 KS MV Žilina. Dok. č. B/4-V-5460. Protokol o výpovedi s obvineným Matějem Marko. Žilina 1. 10. 1955.

Janssensa, podať mu správu o situácii jezuitov v ČSR a vyžiadať si pokyny, aké stanovisko zastáva k tajným vysviackam kňazov a biskupov z radov jezuitov. Hnilica sa mal po nejakom čase vrátiť späť do ČSR a ak by nemohol prejsť cez železnú oponu, mal zariadiť sprostredkovanie pokynov cez Vatikánsky rozhlas.⁵⁶ Je zaujímavé, že Hnilica pri jednom z posledných rozhovorov navrhol Markovi, aby prešiel do ilegality. Pritom sa mu ponúkol, že preňho zaobstará falošný občiansky preukaz.⁵⁷ Marko to však odmietol.

V súvislosti s plánovaným odchodom Hnilicu do exilu sa otvorila otázka jeho nástupcu. Hnilica pátrovi Markovi oznámil, že tajomník biskupa Pobožného mu radil, aby vysvätil za seba nového biskupa z radov jezuitov a potom odišiel do exilu. Bolo to logické aj z toho dôvodu, že ak by bol biskup Pobožný zaistený a musel by sa priznať k tajnej biskupskej vysviacke Hnilicu, Hnilica by bol v tom čase už v zahraničí a ŠtB by sa nedozvedela, že tu pôsobí ďalší tajne vysvätený biskup.⁵⁸ Páter Marko súhlasil s ďalšou tajnou biskupskou vysviackou. Dohovorili sa na tom, že Hnilica vysväti za biskupa dvadsaťsedemročného tajne vysväteného kňaza, jezuitu Jána Chryzostoma Korca. Páter M. Marko Korca bližšie nepoznal. Začiatkom roka 1951 ho naň upozornil mladý jezuita Ferdiš Takáč ako na schopného teológa a filozofa, ktorý sa môže venovať mladým jezuitom pracujúcim alebo študujúcim v Bratislave pri súkromnom tajnom štúdiu, ale aj pri ich duchovnej formácii. Marko potom poslal Hnilicu do Nitry za Korcom s odkazom, aby prišiel do Bratislavy na stretnutie. Marko sa s Korcom osobne stretol na jar 1951 v bratislavskej Štátnej nemocnici. Korec Markovu výzvu prijal.⁵⁹ Vyhovovalo mu to aj preto, že plánoval študovať na univerzite v Bratislave chémii a biológii. Prestáhoval sa do Bratislavy a zamestnal sa v podniku Priemstav. Popri tom sa tajne venoval príprave mladých jezuitov.

Páter Marko pozval Korca ako najvhodnejšieho kandidáta na biskupskú vysviacku prostredníctvom mladého jezuitu Karola Ďurčeka na rozhovor k sebe do bratislavskej Štátnej nemocnice. Marko, Hnilica a Korec potom na spoločnom stretnutí prediskutovali možnosť Korcovej tajnej biskupskej vysviacky. Korec ponuku prijal pod podmienkou, že bude aj ďalej členom Spoločnosti Ježišovej a že nebude musieť tri roky vykonávať nič mimoriadne, napríklad kňazské vysviacky.⁶⁰ Vysviacku vykonal P. Hnilica v noci z 24. na 25. augusta 1951 v bratislavskom podnájme J. Korca na Turčianskej ulici č. 46 u rodiny Haťapkovcov, ktorej členovia nevedeli o tom, že Korec je tajne vysvätený kňaz.⁶¹ Podľa výpovede J. Ch. Korca: „*Hnilica prišiel za mnou na pracovisko, pracoval*

⁵⁶ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina. Dok. č. B/4-V-5460. Protokol o výpovedi s obvineným Matějem Marko. Žilina 5. 10. 1955.

⁵⁷ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KSMV Žilina. Protokol o výpovedi s obvineným Matějem Marko. Žilina 20. 8. 1955.

⁵⁸ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina. Dok. č. B/4-V-5460. Protokol o výpovedi s obvineným Matějem Marko. Žilina 5. 10. 1955.

⁵⁹ AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Protokol o výpovedi so svedkom M. Marko. Bratislava 16. 3. 1960.

⁶⁰ KOREC, Ján Ch. *Od barbarskej noci*. Bratislava : LÚČ, 1990, s. 88.

⁶¹ Ondrej Haťapka, bývalý redaktor Národných novín a prednosta banky Slávie, bol v tom čase väzený. Odsúdili ho v roku 1951 senátom Štátneho súdu v Bratislave na 8 rokov väzenia v súvislosti s činnosťou bývalého partizánskeho veliteľa Viliama Žingora. V čase, keď J. Ch. Korec býval v byte rodiny Haťapkovcov,

som vtedy v Priemstave, a odišli sme na môj byt v Bratislave, Turčianska ulica. Tu ma Hnilica tajne vysvätil za biskupa jezuitského rádu. Pri vysviacke nebol prítomný nikto. Po nej sme odišli k Markovi, ktorému sme oznámili, že vysviacka bola prevedená.“⁶² Alebo: „Tento akt Hnilica previedol sám. Takým spôsobom prevedený akt vysviacky mňa za biskupa, bol prevedený v dôsledku ‚ťažkých časov‘, ktoré od zrušenia rádu jezuitov sústavne existujú.“⁶³ V tejto súvislosti je zaujímavé, že páter M. Marko uviedol pri vyšetrovaní iné súvislosti biskupskej vysviacky J. Ch. Korca: „Korece vysvätil Pavel Hnilica v sakristii nemocniční kaple v Bratislavě. Jako svědkové tajného svěcení jesuity Jana Korca byli přítomní Karol Ďurček z Bratislavy a Ferdinand Takáč, který také přinesl obřadní knihu, která je potřebná při vysvěcování biskupů. Knihu jsme pak dali tajnému biskupovi Korecovi, aby on mohl pokračovat ve vysvěcování tajných kněží a biskupů.“⁶⁴ M. Marko bol pevne presvedčený o tejto verzii tajnej biskupskej vysviacky J. Ch. Korca a zopakoval ju aj pri vyšetrovaní ako svedok v roku 1960.⁶⁵ Tu treba zobrať do úvahy fakt, že páter M. Marko sa na tajnej biskupskej vysviacke J. Ch. Korca priamo nezúčastnil a K. Ďurček a F. Takáč jednoznačne popreli svoju osobnú účasť na tejto vysviacke.⁶⁶ Biskupská vysviacka J. Ch. Korca mala ostať v úplnom utajení. To do istej miery vysvetľuje skutočnosť, že sa na nej okrem svätiteľa a sväteného nezúčastnila iná osoba ako svedok. Aspoň P. Hnilica ani J. Ch. Korec zhodne v spomienkových textoch tvrdili, že na vysviacke nebol prítomný nikto iný okrem nich dvoch. Korcove

bývala tam žena O. Haľapku so synom Kamilom, ktorý sa už vtedy zaoberal závodnou cyklistikou a neskôr sa stal cyklistickou legendou. Po návrate O. Haľapku z väzenia si Korec našiel nový podnájom.

⁶² AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Protokol o výpovedi s obvineným Jánom Korecom. Bratislava 16. 3. 1960.

⁶³ AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Protokol o výpovedi s Jánom Korecom. Bratislava 11. 3. 1960.

⁶⁴ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina, dok. č. B/4-V-5460. Protokol o výpovedi s obvineným Matĕjem Marko. Žilina 5. 10. 1955.

⁶⁵ Podľa výpovede pátra M. Marka: „Ja som s tým plne súhlasil a spolu s Hnilicom sme vybrali Jána Koreca, býv. jezuitského kňaza zamestnaného v Bratislave, ako vhodného na tajného jezuitského biskupa. Túto vysviacku Jána Koreca za tajného biskupa previedol Hnilica na jeseň 1951 v nemocničnej kaplnke v Bratislave podľa obradnej knihy – rituálu požičaného z Trnavy, s mojím vedomím a súhlasom a za prítomnosti dvoch svedkov a to Karola Ďurčeka a Ferdinanda Takáča, býv. jezuitov, aspoň ja som o tom presvedčený, že menovaní dvaja robili tam svedkov. Nepopierateľným faktom je, že Ján Korec bol vtedy Hnilicom vysvätený za tajného jezuitského biskupa. Celý tento akt bol pripravený odo mňa a konal sa v nemocničnej kaplnke v Bratislave na Miletičovej ulici v tzv. Cholera barákoch (infekčná nemocnica), kde som ja sa vtedy liečil ako pacient na TBC. Priamo tohoto aktu som prítomný nebol, ale pred samotným aktom tajnej vysviacky ma navštívil Hnilica a Korec v malej jedálničke neďaleko kaplnky a tam som bol aj od nich po prevedení aktu oboznámený, že vysviacka Koreca na tajného biskupa bola Hnilicom prevedená. Miestnosť, v ktorej som Koreca a Hnilicu prijal a po akte očakával, patrí do objektu nemocnice, resp. kde sú ubytované ošetrovatelky – rehoľné sestry. Okrem Hnilicu, Koreca a spomínaných dvoch svedkov (ktorí by prípadne mohli dokázať cirkevným vrchnostiam, že akt vysviacky Koreca bol skutočne prevedený) pri uvedenej vysviacke nebol nikto prítomný.“ AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Protokol o výsluchu svedka Mateja Marka. Bratislava 5. 3. 1960.

⁶⁶ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina. Protokol o výpovedi s předvedeným K. Ďurček. Žilina 23. 11. 1955; AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Protokol o výpovedi s K. Ďurčekom. Bratislava 10. 3. 1960; AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Protokol o výsluchu svedka F. Takáča. Bratislava 5. 3. 1960.

podmienky viceprovinciál páter Marko nesplnil, pretože napriek dohode poslal už ani nie po polroku za novým tajným biskupom adeptov kňazstva, aby ich vysvätil. Korec to pripisoval Markovej povahe, ktorá sa vyznačovala impulzívnosťou a priamosťou.⁶⁷ To, samozrejme, zvyšovalo riziko prezradenia. Korec sa po svojej biskupskej vysviacke už s Markom na slobode nestretol.

P. Hnilica, hoci v stálom nebezpečenstve zaistenia, pôsobil ďalej v ilegalite až do októbra 1951. Zmenil si identitu (nechal si narásť fúzy, nosil tmavé okuliare), zaobstaral si falošný občiansky preukaz na meno Hatličák. Pritom sa dokázal postarať o falošné doklady aj pre ďalších ukrývajúcich sa kňazov. Doklady sa získali aj vďaka rehoľným sestričkám z nemocníc, ktoré neodovzdali občianske preukazy zomrelých pacientov, pričom na preukaze sa vymenila iba fotografia. Nakoniec zvážil situáciu a rozhodol sa odísť do exilu. Hraničnú rieku Moravu prekročil so skupinou ďalších osôb 3. decembra 1951. Zástupca viceprovinciála páter Marko Hnilicovi pred odchodom do exilu nedal žiadne odporúčanie ani ho neinštruoval, ako sa má hlásiť v zahraničí. Podľa jeho vyjadrenia: „*Vedel som, že Hnilicovi budú veriť, lebo v Ríme majú zoznam všetkých jezuitov a medzi nimi i Hnilicu.*“⁶⁸ Táto skutočnosť Hnilicovi do istej miery sťažila jeho kredibilitu v zahraničí.

Dispozície o ďalšom postavení P. Hnilicu prišli z Ríma 21. decembra 1951. Generál jezuitov Jean-Baptiste Janssens napriek očakávaniu rozhodol, že musí zostať v rakúskom Innsbrucku a tu riadne dokončiť teologické štúdiá. V ten istý deň dostal list aj od svojho priateľa jezuitu Felixa Litvu z Ríma. Z neho sa dozvedel závažné informácie: „*O Tvojom návrate domov veľmi pochybujem a ani neviem, či by bol taký potrebný... Čo bolo treba vykonať, vykonal som všetko. Len to išlo všetko úžasne pomaly. Do Ríma som prišiel až v auguste a odpoveď prišla až koncom septembra. Odpoveď bola: Quod factum est, factum est male. Teda nemalo sa stať! Preto abstinendum od všetkého.*“⁶⁹ Čo sa stalo, nemalo sa stať. Hnilica na tento list odpovedal: „*Prekonal som množstvo fyzických prekážok a nebezpečí. Konečne som tu, pred bránami Ríma a ďalej mi nemožno! Už nie fyzické prekážky, nebezpečie polície, ale morálna prekážka: nie je žiaduce... Uznávam, že sme chybili, prenáhlili sa. Podrobujem sa plne posudku Sv. Stolicy a som ochotný prijať akékoľvek pokánie. Ba prosím oň kvôli vlastnému uspokojeniu, že nemôžem niečo odčiniť. Ale je potrebné a bolo by bývalo žiaduce o veci podrobnejšie a osobne informovať, prečo a ako prišlo k tomu. Vysvetliť mnohé iné spleť vecí, ktoré súrne žiadajú a čakajú na osvetlenie a úpravy Sv. stolice. To bol cieľ mojej cesty, prečo som sa vystavil toľkému nebezpečenstvu. Nie aby som sám ušiel pred nebezpečenstvom, to som sa mohol skrývať s menším rizikom doma, ale jedine kvôli vyjasneniu situácie: otázka pp. biskupov, seminár, tajné vysviacky, atď. Potom i sama moja vec mala pokračovanie. ,Quo factum est, factum est male‘ malo ešte i druhé vydanie...*“⁷⁰

⁶⁷ KOREC, Ján Ch. *Od barbarskej noci*, s. 92.

⁶⁸ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina, dok. č. B/4-V-5460/55. Protokol o výpovedi s obvineným M. Marko. Žilina 5. 10. 1955.

⁶⁹ HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 2. diel, s. 23.

⁷⁰ Tamže, s. 24. Posledná citovaná veta je narážkou na tajnú biskupskú vysviacku J. Korca.

Pavol Hnilica podľa rozhodnutia generála jezuitov študoval na teologickej fakulte v Innsbrucku. Vo februári 1952 za ním z Ríma pricestoval jeho priateľ F. Litva. Oznámil mu stanovisko generála jezuitov, že bude môcť dokončiť semester v Innsbrucku a potom odísť do Ríma. Litva Hnilicu informoval, že otázka tajných biskupských vysviacok je v súčasnosti osobitne delikátna aj z dôvodu udalostí v Číne, kde práve v roku 1951 v podmienkach komunistickej vlády došlo k vysviackam biskupov bez vedomia Svätej stolice.⁷¹ Svätá stolica zaujala stanovisko k tajným biskupským vysviackam, udeľovaným bez jej vedomia dekrétom Posvätnej kongregácie svätého Oficia *De consecratione episcopi sine canonica provisione* z 9. apríla 1951. Podľa neho každý biskup, ktorý bez vedomia Svätej stolice udelí alebo prijme biskupskú vysviacku niekomu, kto nebol menovaný ani potvrdený Svätou stolicou, je týmto činom (*ipso facto*) exkomunikovaný (vylúčený z cirkvi), a to aj vtedy, keď konal pod tlakom vážnych obáv.⁷² Tento dekrét bol zverejnený 21. apríla 1951, čo svedčí o naliehavosti problému. Jeho zmyslom bolo jednak zabrániť vnútornému rozvratu cirkvi, a to najmä zo strany komunistických vlád, ktoré mohli prinútiť niektorých biskupov, aby udeľovali biskupskú vysviacku nevhodným osobám, ale aj zabrániť tomu, aby biskupskú vysviacku nemohli svojvoľne prijať nevhodné osoby.

Pavol Hnilica sa o dekrete *De consecratione episcopi sine canonica provisione* dozvedel až po príchode do exilu. Teda nemal o ňom vedomosť, keď v auguste 1951 svätzil za biskupa Jána Chryzostoma Korca. Prípad nebol jednoduchý a Pavol Hnilica jeho zložitosť vystihol v spomienkovej reflexii: „Niektoré kuriálne miesta nechceli akceptovať moje vysvätenie za biskupa a mali námietky proti Korcovi, ktorého som na žiadosť mojich rehoľných predstavených pred útekou zo Slovenska vysvätil za biskupa. Neodsúdili môj krok, lebo vedeli, že som ho uskutočnil v podmienkach prenasledovania Cirkvi u nás, ale nepoznali podrobnosti, a preto dlho uvažovali, či ho majú schváliť. Pre mňa bolo veľmi dôležité, aby Svätá stolica čím skôr schválila náš postup, aby uznala moju i Korcovu vysviacku za legitímnu. Nešlo iba o platnosť, ale aj o legitimitu.“⁷³

V septembri 1952 dostal P. Hnilica od generála jezuitov rozhodnutie o pokračovaní v teologických štúdiách v Ríme. Tu mal väčšie možnosti kontaktov a priamy dosah na kúriu. Na požiadanie jezuitských predstavených v roku 1953 začal pracovať na rozsiahlejšej správe o prenasledovaní katolíckej cirkvi v ČSR, určenej pre generála jezuitov J. B. Janssens a pápeža Pia XII. Pri zostavení správy mu pomáhali slovenskí jezuiti v Ríme: Felix Litva, Stanislav Polčín, Michal Lacko. Asi 200-stranovú správu dokončil v máji 1954. Toto svedectvo vychádzajúce z autentickej skúsenosti a presne označujúce formy a metódy útlaku cirkvi sa stretlo s nečakaným ohlasom. Generál jezuitov Janssens poveril jedného belgického pátra, aby urobil zo správy asi 100-stranový výťah a zverejnil ju.⁷⁴ Stalo sa to v auguste 1954 pod názvom *La lutte du Communisme athée contre l'Eglise dans un pays d'Europe Centrale*. (Boj ateistického komunizmu proti cirkvi v krajinách

⁷¹ ABPH, P. Paolo 106, Spomienky P. Hnilicu. Otázky môjho príchodu do Rakúska. 4. 7. 1982.

⁷² *Acta apostolicae sedis*, roč. 43, 1951, č. 18, s. 217-218.

⁷³ VNUK, František (ed.). *Rozhovory. Ľudia a udalosti v živote biskupa Pavla Hnilicu*. Bratislava : Smaragd, 2001, s. 80.

⁷⁴ MICHEL, A. (HNILICA, Pavol Mária). *Náboženské problémy v krajine ovládanej komunistami*. Trnava : Dobrá kniha, 2006, s. 120.

strednej Európy). Autor sa skrýval pod pseudonymom A. Michel. Kniha vyšla postupne v deviatich jazykoch.

Počiatočná nedôvera a pochybnosť k Pavlovi Hnilicovi sa postupne vytratili. V júli 1954 si ho predvolali Mons. Corrado Bafile a Antonio Samoré z vatikánskeho Štátneho sekretariátu a oznámili mu, že „na priamy príkaz Sv. Otca Svätá stolica bezvýhradne schvaľuje všetky postupy Katolíckej cirkvi na Slovensku a že biskup J. Ch. Korec... dostáva všetky fakulty a právomoci, ktoré sú potrebné pre pastoračiu v podmienkach, keď je spojenie s Rímom nemožné.“⁷⁵ Mons. Antonio Samoré zo Štátneho sekretariátu pritom poznamenal, že „v moderných dejinách Cirkvi sa ešte nestalo, aby Svätá stolica dala niekomu také rozsiahle fakulty, a že to udivovalo a prekvapilo všetkých cirkevných činiteľov v blízkosti Svätého Otca.“⁷⁶ Text tohto dôležitého dokumentu s hlavičkou Štátneho sekretariátu je datovaný 21. júla 1954. Pre jeho dôležitosť z hľadiska tajnej biskupskej vysviacky P. Hnilicu a ďalších tajných biskupských vysviacok vo vtedajšom Československu ho na tomto mieste uverejňujeme v úplnosti:

„ŠTÁTNY SEKRETARIÁT
JEHO SVÄTOSTI

Provinciál spoločnosti Ježišovej na Slovensku alebo ten, kto vykonáva jeho úrad, je oprávnený vybrať po porade s niektorým ďalším duchovným po pozitívnom úsudku vhodného kňaza na vysvätenie za biskupa, a to tak, že sú súčasne prítomní dvaja biskupi, aby pre každý prípad bolo zabezpečené vykonávanie moci, ktorá vychádza zo svätenia pre rehoľný rád v danej krajine. Je dovolená (legitímna) vysviacka aj bez prítomnosti dvoch spolusvätitel'ov. Ak niektorý z nich zomrel alebo je úplne hatený vykonávať svoju činnosť, je zvolený a vysvätený ďalší tým istým spôsobom a tak ďalej.

VO VATIKÁNE, 21. augusta 1954.

Pečiatka

ŠTÁTNY SEKRETARIÁT JEHO SVÄTOSTI

NB.

V tak výnimočných prípadoch, ktoré znemožňujú aplikovať jednotlivé kánonické nariadenia, ktoré sa týkajú vysviacok a znemožňujú tak obrátiť sa na legitímnu cirkevnú autoritu, [tajne vysvätený biskup] môže vysviacať novokňazov bez zachovávania týchto nariadení. Rovnako môže udeliť kňazom, či už svetským alebo rehoľným, spovednú fakultu.“⁷⁷

Oznámenie o udelení rozsiahlych fakúlt, ktoré prevzal Pavol Hnilica, bolo adresované provinciálovi jezuitov na Slovensku. Nespomínalo sa v ňom žiadne konkrétne meno ani územie. Do rúk jezuitov bolo zverené smerovanie skrytej cirkvi v čase komunistického

⁷⁵ VNUK, František (ed.). *Rozhovory. Ľudia a udalosti v živote biskupa Pavla Hnilicu*, s. 81.

⁷⁶ HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 2. diel, s. 39.

⁷⁷ ABPH, P. Paolo 102, Segretaria di Stato di Sua Santità. Vatikán 21. 7. 1954.

prenasledovania. Keď Pavol Hnilica tento dokument ukázal generálovi jezuitov J. B. Janssensovi, považoval to za neočakávané a mimoriadne ocenenie jezuitov zo strany pápeža.⁷⁸ Po troch rokoch zápasov a neistoty to bolo prvé veľké víťazstvo nielen Pavla Hnilicu, ale celej skrytej cirkvi na Slovensku. Podľa vyjadrenia Pavla Hnilicu: „*Toto bol najšťastnejší deň od môjho odchodu z vlasti. Duša mi spievala Magnificat i Te Deum. Bol to balzam na všetky rany a bolesti.*“⁷⁹ Pavol Hnilica sa potom postaral, aby sa rozhodnutie o udelení mimoriadnych fakúlt dostalo na Slovensko. Stalo sa tak prostredníctvom jeho známeho talianskeho obchodníka a člena Hnutia fokoláre, ktorý v rámci svojich obchodných ciest príležitostne cestoval aj do ČSR. Podľa spomienky Pavla Hnilicu tento obchodník ešte v roku 1954 odcestoval do ČSR, kde sa v Prahe stretol s bratom Pavla Hnilicu jezuitom Jozefom Hnilicom, ktorý ho predstavil ďalšiemu slovenskému jezuitovi Petrovi Dubovskému. Taliansky obchodník mu ústne tlmočil rozsiahle fakulty a Dubovský to dal na vedomie tajne vysvätenému biskupovi Jánovi Chryzostomovi Korcovi. Podľa svedectva jezuitu Karola Ďurčeka, blízkeho spolupracovníka a priateľa Jána Chryzostoma Korca, sa tlmočenie rozsiahlych fakúlt uskutočnilo tak, že on sám sprostredkoval stretnutie talianskeho obchodníka s Jánom Chryzostomom Korcom priamo v Bratislave a počas stretnutia bol v blízkosti prítomný. Taliansky obchodník podľa neho odovzdal Korcovi tento odkaz pápeža: „*Ut sint semper duo episcopi: unus activus et alter passivus.*“⁸⁰ V prípade ohrozenia smel tajne vysvätený biskup po porade s provinciálom jezuitov, prípadne s dôveryhodnou osobou z radov jezuitov vysvätiť nového biskupa, ktorý by nastúpil na jeho miesto. Je možné, že svedectvá Pavla Hnilicu a Karola Ďurčeka si neodporujú, ale sa dopĺňajú. Taliansky obchodník pricestoval najprv do Prahy, kde nadviazal kontakt so spomenutými osobami a odtiaľ cestoval za Korcom do Bratislavy.

Situácia tajne vysväteného biskupa J. Ch. Korca na Slovensku bola zložitá. V novembri 1951 odišiel z Priemstavu a zamestnal sa ako robotník vo výrobnom chemickom družstve Tatrachema. Za týmto rozhodnutím sa skrývala Korcova túžba študovať na vysokej škole. V tom čase totiž práca vo výrobe bola najlepším odrazovým mostíkom pre prijatie na štúdium na vysokej škole. Keď v roku 1952 odišiel z Bratislavy do Čiech zástupca viceprovinciála páter Marko, Korec sa pre jezuitov v Bratislave stal kľúčovou osobou. Mesačne sa stretával asi s 50 ľuďmi, ktorých duchovne viedol, pripravoval na skúšky, skúšal, ale aj im pomáhal vybavovať praktické veci týkajúce sa ubytovania.⁸¹ V roku 1954 zmenil zamestnanie. Jeho novým pracoviskom sa stal Ústav hygieny práce a chorôb z povolania, kde pracoval najprv ako chemický laborant a neskôr ako knihovník až do roku 1958. Keď ho odtiaľ po previerkach prepustili, našiel si prácu ako nočný strážnik v podniku Prefa a napokon od novembra 1958 sa zamestnal v Chemických závodoch Juraja Dimitrova ako pomocný údržbár v pradiarni. Korec sa usiloval úplne splynúť s prostredím, kde pracoval. Prijal aj formálne členstvo v masových organizáciách. V roku

⁷⁸ VNUK, František (ed.). *Rozhovory. Ludia a udalosti v živote biskupa Pavla Hnilicu*, s. 81.

⁷⁹ Tamže.

⁸⁰ ĎURČEK, Karol. *Tajne svätení slovenskí biskupi v službe Cirkvi*, s. 189; Podobne uvádza obsah posolstva adresovaného J. Ch. Korcovi LIŠKA, Ondrej. *Jede Zeit ist Gottes Zeit, die Untergrund-Kirche in der Tschechoslowakei. 1948 – 1989*. Leipzig : St. Beno, 2003, s. 29.

⁸¹ KOREC, Ján Ch. *Od barbarskej noci*, s. 82.

1951 sa stal členom Revolučného odborového hnutia a počas práce v Ústave hygieny členom Zväzu československo-sovietskeho priateľstva.⁸² Jeho usilovnosť, pracovitosť, priateľskosť a otvorenosť možno vyčítať aj v hodnoteniach z pracoviska. Napríklad v posudku Chemických závodov J. Dimitrova v Bratislave sa o Korcovi písalo: „*Pracovník bol snaživý a svedomitý. Bol zapojený v soc. súťaži a bol vyhodnotený a odmenený ako najlepší pracovník. Na pracovisku sa choval slušne, absenciu nerobil. Bol organizovaný v ROH a bol členom dielenského výboru. Na desaťminutovkách živo diskutoval aj o medzinárodných udalostiach. Bol sčítaný, svojich spolupracovníkov často presvedčoval o nutnosti vybudovania socializmu v našej vlasti. Postoj k nášmu zriadeniu prejavoval kladný. Bol inteligentný, tichej povahy. Medzi spoluzamestnancami obľúbený. Jeho minulosť nepoznáme, túto sme nešetřili.*“⁸³

Na jar 1955 začala ŠtB realizovať väčšiu akciu, namierenú proti jezuitom. Vychádzala z poznatkov, získaných agentúrnou cestou, ale aj z výpovedí, získaných počas vyšetrovania skupiny Rudolf Šesták a spol. odsúdenej v skupinovom procese 12. – 15. októbra 1954 pred Najvyšším súdom v Prahe. Jeden z odsúdených v tejto skupine – Juraj Jendželovský – vypovedal o aktivitách svojho brata – jezuitu Jána Jendželovského. Ján Jendželovského ŠtB zatkla 2. mája 1955. Z jeho rozsiahlej výpovede sa ŠtB dozvedela veľa informácií o živote jezuitov v ilegálite, o vedení rehole a jej aktivitách. Neboli v nej zmienky o tajných biskupských vysviackach. Dňa 29. apríla 1955 zaistila Vladimíra Koláňa, ktorý vypovedal o oprave cyklostylu pre pátra M. Marku ešte v roku 1951. Kontakt s Markom mu zabezpečili niektorí mladí rehoľníci, ktorí si vykonávali vojenskú službu.⁸⁴ Cyklostyl slúžil na rozmnožovanie samizdatovej náboženskej literatúry. Dňa 9. júna 1955 bol zatknutý R. Mikuš, 18. júla 1955 M. Marko a zatknutie neminulo ani provinciála Jána Srnu. Táto vlna zatýkania sa nemusela zastaviť, a preto sa odôvodnene cítil ohrozený aj J. Ch. Korec. V danej situácii sa rozhodol vysvätiť za biskupa tridsaťročného jezuitu Dominika Kaľatu, ktorý prijal biskupské svätenie 10. septembra 1955 v Bratislave.⁸⁵ Tak sa zabezpečila kontinuita pôsobenia skrytej cirkvi na Slovensku.

Rozsiahle zatýkanie a výsluchy spojené s konfrontáciami viedli k tomu, že vyšli najavo bližšie okolnosti tajných biskupských vysviacok P. Hnilicu a J. Ch. Korca. O biskupskej vysviacke P. Hnilicu vypovedal 30. septembra 1955 zaistený jezuita, J. Ch. Korcom tajne vysvätený kňaz Ferdiš Takáč. O tajných biskupských vysviackach podrobne vypovedala pred vyšetrovateľmi ŠtB po počiatočnom zdráhaní aj najpovolanejšia osoba viceprovinciál M. Marko, a to 1. a 5. októbra 1955. O tajnej biskupskej vysviacke P. Hnilicu vypovedal 13. októbra 1955 aj ďalší viceprovinciál R. Mikuš. Keď vyšetrovatelia ŠtB počas výsluchu blízkeho priateľa J. Ch. Korca Karola Ďurčeka osobne konfrontovali s M. Markom vo veci Korcovej tajnej biskupskej vysviacky, Ďurček najprv popieral, no

⁸² AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Protokol o výpovedi s obvineným Jánom Korecom. Bratislava 9. 4. 1960.

⁸³ AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Prípis Chemických závodov J. Dimitrova KS MV v Bratislave. Korec, Ján – posudok. Bratislava 23. 3. 1960.

⁸⁴ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. Ministerstvo vnútra – Správa vyšetrovaní, dok. č. B/4-V-18936-55. Protokol o výpovedi s obvineným V. Kolárom. Praha 11. 7. 1955.

⁸⁵ ĎURČEK, Karol. *Tajne svätení slovenskí biskupi v službe Cirkvi*, s. 191.

napokon Korcovu biskupskú vysviacku potvrdil.⁸⁶ Podľa výpovede K. Ďurčeka: „*Pokiaľ sa týka tajného štúdia schádzali sme sa pod vedením Korca a tiež Marka na rôznych miestach a niekoľkokrát som sa s ďalšími zišiel tiež u nás v byte v Bratislave.*“⁸⁷ J. Ch. Korec sa vo svojich spomienkach vyjadril, že správu o prezradení svojej tajnej biskupskej vysviacky sa dozvedel začiatkom decembra 1955.⁸⁸ ŠtB Korca v tomto období sledovala, ale nezaistila ani nevypočúvala, hoci vedela, že je tajne vysvätený biskup. Išlo zrejme o taktický zámer s cieľom počkať a súčasne pozorne rozpracovať osoby okolo Korca a neskôr podľa potreby udrieť.

Hlavný úder bol vedený na skupinu slovenských jezuitov na čele s provinciálom Jánom Srnom. Skupina zatknutých bola zostavená tak, aby reprezentovala jezuitov z rôznych generácií a s rôznym postavením a funkciami v reholi. Proces sa konal v dňoch 24. až 27. apríla 1956 pred Najvyšším súdom v Prahe.⁸⁹ ŠtB začiatkom roka 1960 začala realizovať skupinu mladých jezuitov, ktorí sa usilovali žiť podľa pravidiel svojej rehole popri svojom civilnom zamestnaní. Dôležitým cieľom bolo zatknúť tajne vysväteného biskupa J. Ch. Korca. Ako prví boli 20. januára 1960 zatknutí Rajmund Ondruš, Dominik Kaľata a Ján Lešo, po nich 1. februára 1960 nasledoval Ľudovít Buček a 9. marca 1960 Karol Ďurček. Tajne vysvätený biskup J. Ch. Korec bol napokon zatknutý 11. marca 1960. Po Korcovi bol ako posledný 22. marca 1960 zatknutý Emil Krapka. Vo väzení sa tak ocitli obidvaja tajne vysvätení biskupi. Kaľatova tajná biskupská vysviacka v tom čase ešte nevyšla najavo. Aj preto ho zaradili do prvého, menšieho procesu, ktorý sa konal 13. apríla 1960 pred senátom Krajského súdu v Košiciach. Okrem D. Kaľatu v ňom odsúdili aj mladého jezuitu Jána Leša.⁹⁰ Tým, že prezident A. Novotný vyhlásil k 9. máju 1960 amnestiu, ktorá sa vzťahovala aj na trestné činy, za ktoré boli odsúdení Kaľata a Lešo, oboch prepustili na slobodu.

J. Ch. Korec pri výsluchoch vo vyšetrovacej väzbe nepopieral svoju tajnú vysviacku, no zdôrazňoval, že k nej došlo „*v dôsledku ťažkých časov, ktoré od zrušenia rádu jezuitov sústavne existujú*“.⁹¹ Tým dal jasne najavo, že vysviacka bola východiskom z núdze a nemuselo k nej dôjsť, nebyť perzekúcií, teda že bola dôsledkom pomerov, v ktorých sa jezuiti a vôbec celá cirkev ocitli. Korec vo svojich výpovediach potvrdzoval iba to, čo ŠtB vedela, prípadne uvádzal iba približné všeobecné tvrdenia. Napríklad priznal, že

⁸⁶ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V-487/7. KS MV Žilina. Protokol o výpovedi s predvedeným K. Ďurček. Žilina 23. 11. 1955.

⁸⁷ Tamže.

⁸⁸ KOREC, Ján Ch. *Od barbarskej noci*, s. 115.

⁸⁹ J. Srna dostal najvyšší trest 12 rokov väzenia, Ján Dieška 11 rokov, Rudolf Mikuš 10 rokov, Matej Marko 10 rokov, Oskar Formánek 10 rokov, Juraj Bak 9 rokov, Klement Korbačka 8 rokov, Ferdiš Takáč 8 rokov. Jána Jendželovského a Andreja Ratulovského z tejto skupiny prepustili z vyšetrovacej väzby a neodsúdili. KRAPKA, Emil – Mikula, Vojtech (zost.). *Dejiny Spoločenosti Ježišovej na Slovensku 1561 – 1988*. Cambridge : Dobrá kniha, 1990, s. 404.

⁹⁰ D. Kaľata bol odsúdený na 4 roky väzenia a Ján Lešo na 2 roky väzenia. SNA Bratislava, f. Námetník generálneho prokurátora, k. č. 34, dok. č. 046/60-ZO. Prípis Krajskej prokuratúry v Košiciach námestníkovi generálneho prokurátora v Bratislave. Košice, 12. 1. 1961.

⁹¹ AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. KS MV Bratislava. Protokol o výpovedi s J. Korcom. Bratislava 11. 3. 1960.

tajné kňazské vysviacky udeľoval iba trom osobám, a to v rokoch 1953 a 1954, teda nie v roku 1952. Ďalej neuviedol presný dátum svojej biskupskej vysviacky. Raz tvrdil, že bola v septembri 1951, inokedy v októbri 1951. Korec musel za svoje aktivity v súvislosti s pokračovaním činnosti jezuitov a za tajnú kňazskú vysviacku čeliť obvineniu z vlastizrady, ostatní z podvracania republiky. Proces s mladými jezuitmi na čele s J. Ch. Korcom sa konal v Bratislave 17. až 19. mája 1960. Nie je vylúčené, že jeho konanie bolo naplánované náročky po vyhlásení prezidentskej amnestie z 9. mája 1960, aby sa mohol realizovať v plnej miere celý výkon trestu. Už na začiatku hlavného pojednávania pred senátom Krajského súdu v Bratislave jasne vyhlásil: „*vinným sa necítim byť*“.⁹² Svoju činnosť označil ako čisto nábožensky motivovanú. Páter M. Marko, ktorý v procese vystupoval ako svedok, na hlavnom pojednávaní v súvislosti s Korcovou vysviackou vyslovil názor: „*U Korca išlo o tajnú vysviacku za biskupa. Toto bolo v rozpore s kanonickým právom.*“⁹³ Rozsudok, vynesený v procese J. Korec a spol. 21. mája 1960, bol tvrdý.⁹⁴ Samotný tajne vysvätený biskup J. Ch. Korec ostal vo väzení osem rokov. Prepustili ho podmienene na skúšobnú dobu 7 rokov až 23. februára 1968. Korec sa ihneď po prepustení zapojil do oživeného náboženského života a v období zostreného náboženského útlaku počas normalizácie sa stal najvýraznejšou osobnosťou skrytej cirkvi na Slovensku.

Biskupská vysviacka P. Hnilicu ostávala napriek jeho dlhšiemu pobytu v exile stále nezverejnená, jeho meno sa teda oficiálne neuvádzalo medzi menami ostatných katolíckych biskupov. Hľadala sa teda forma, akou zverejnenie urobiť. Pápež Pavol VI. v apríli 1964 P. Hnilicovi navrhol, aby odcestoval z Ríma s tým, že keď sa vráti, prijme ho na súkromnej audiencii. Vatikánsky denník *L'Osservatore Romano* mal potom priniesť správu, že pápež prijal na audiencii P. Hnilicu ako biskupa. P. Hnilica odcestoval do Nemecka. Pápež Pavol VI. ho 13. mája 1964 vymenoval za titulárneho biskupa rusadského.⁹⁵ Istotne nešlo o náhodne vybraný dátum. Stalo sa to totiž na výročie prvého zjavenia Panny Márie vo Fatime (13. mája 1917). Pavol VI. pri príležitosti vymenovania za titulárneho biskupa potom prijal P. Hnilicu na súkromnej audiencii v sobotu 16. mája 1964 na svätodušnú vigíliu (sobota pred sviatkom Zoslania Ducha Svätého). Biskup Hnilica si kľakol pred pápežom, ktorý mu vložil ruky na hlavu a pomodlil sa *Veni Creator Spiritus*.⁹⁶ Správa o audiencii P. Hnilicu u pápeža Pavla VI. bola podľa predchádzajúcej dohody uverejnená v denníku *L'Osservatore Romano* 18. júna 1964. Išlo o krátku noticku na titulnej strane pod nadpisom *Nostre informazioni*, kde sa uviedlo, že Svätý Otec prijal na súkromnej

⁹² AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478. Zápisnica o hlavnom pojednávaní. Krajský súd v Bratislave, Bratislava 17. 5. 1960.

⁹³ Tamže.

⁹⁴ Ján Ch. Korec bol odsúdený na 12 rokov väzenia a po odpykaní trestu na zákaz pobytu v Západoslovenskom kraji po dobu 10 rokov, Karol Ďurček bol odsúdený na 3 roky väzenia, Rajmund Ondruš na 3 roky väzenia, Ľudovít Buček na 4 roky, Emil Krapka na 3 a pol roka väzenia a po odpykaní trestu na 5 rokov zákaz pobytu v Západoslovenskom kraji. AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V 1478, dok. č. 1T019/60. Rozsudok J. Korec a spol. Bratislava 21. 5. 1960.

⁹⁵ *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale*, annus 56, 30. 5. 1964, ser. 3, vol. 6. Città del Vaticano : Typis Polyglottis Vaticanis, 1964, s. 404.

⁹⁶ HNILICA, Ján – VNUK, František. *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi*. 2. diel, s. 72. V tejto publikácii sa uvádza nepresný dátum audiencie – 17. 5. 1964. Svätodušná vigília pripadla na sobotu 16. 5.

audiencii Pavla Hnilicu, titulárneho biskupa rusadského.⁹⁷ Meno P. Hnilicu sa nachádza medzi inými tromi menami osôb prijatých pápežom na audienciu. Správa je uvedená bez komentára a bez dátumu konania audiencie. Informáciu o „novom slovenskom biskupovi“ priniesla aj slovenská exilová tlač. Vyzdvihovala skutočnosť, že ide o prvého slovenského biskupa, pôsobiaceho priamo v Ríme. Neobsahovala však zmienku o Hnilicovej tajnej biskupskej vysviacke.⁹⁸

Obaja prví tajne vysvätení biskupi – Hnilica a Korec sa posledný raz stretli v roku 1951. Ich ďalšie osobné stretnutie sa uskutočnilo až po 13 rokoch v rámci audiencie, ktorú pápež Pavol VI. udelil biskupovi Korcovi 8. júla 1969. Korec sa chcel pôvodne zúčastniť na slovenskej púti, ktorá mala namierené do Ríma, kde sa 14. februára 1969 konali slávnosti 1100. výročia úmrtia sv. Cyrila. Štátne orgány mu však nevydali načas pas a cestovné povolenie. Keď ich v marci dostal, rozhodol sa, že do Ríma predsa vycestuje. Jeho pobyt trval desať dní. Počas audiencie Korec pápeža informoval o situácii cirkvi v ČSR a vyrozprával mu niekoľko zážitkov z väzenia. Po skončení osobného rozhovoru s biskupom Korcom pápež zavolať biskupa Hnilicu. V jeho prítomnosti daroval biskupovi Korcovi prsteň, pektorál (náprsný kríž), dve mitry a biskupskú berlu. Tieto insígnie pochádzali z čias, keď bol arcibiskupom v Miláne.⁹⁹ Bol to prejav mimoriadnej úcty a uznania. Istotne mali aj symbolický význam, ktorým pápež pri osobnom stretnutí potvrdil Korcovu biskupskú hodnosť. Ďalšie osobné stretnutie biskupov Hnilicu a Korca sa uskutočnilo pre nepriazeň politických pomerov až o dlhých 20 rokov. Bolo to 23. decembra 1989, teda krátko po páde komunistického režimu. Obidvaja tajne vysvätení biskupi sa stretli v panelákovom podnájme J. Ch. Korca v Bratislave-Petržalke 23. decembra 1989.

V podmienkach prenikania sovietskeho vplyvu do stredovýchodnej Európy bola Svätá stolica postavená pred zložitú situáciu, ktorú bolo potrebné riešiť. V pomerne geograficky rozsiahlom regióne s prevažne katolíckym obyvateľstvom boli v krátkodobej aj dlhodobej perspektíve ohrozené miestne cirkvi a vôbec náboženský život. Svätá stolica preto urobila opatrenia, ktoré mali zabezpečiť kontinuitu cirkvi a náboženského života v nových pomeroch. Usilovala sa posilniť existujúce cirkevné štruktúry a prebudiť katolíkov k zvýšenej aktivite. Toto úsilie sa križovalo s úplným prevzatím moci komunistickou stranou v Československu v roku 1948, ale aj s atmosférou studenej vojny. Pre prípad otvoreného prenasledovania cirkvi slúžili mimoriadne pápežské fakulty. Tie mali zabezpečiť personálnu kontinuitu cirkvi a jej život aj v podmienkach prenasledovania. Mimoriadne fakulty sa nedotkli kompetencie pápeža pri výbere a vymenovaní biskupov. V rokoch 1949 – 1951 môžeme sledovať postupné zvyšovanie miery utajovania biskupských vysviacok v závislosti od zostrovania proticirkevného tlaku komunistického režimu. Platí to pre české krajiny i pre Slovensko. Ak sa 14. augusta 1949 ešte uskutočnili biskupské vysviacky A. Lazíka a R. Pobožného ako relatívne slobodné akty so štátom striktné limitovanou účasťou verejnosti, vysviacky K. Matouška, F. Tomáška a Š. Barnáša na jeseň 1949 už boli neverejné s účasťou niekoľkých vybraných osôb. Vysviacky L. Hlada, K.

⁹⁷ *L'Osservatore Romano*, roč. 104, 18. 6. 1964, č. 139, s. 1.

⁹⁸ Pozri napríklad Nový slovenský biskup v Ríme. In *Hlasy z Ríma*, roč. 13, 1964, č. 7-8, s. 3-4.

⁹⁹ KOREC, Ján Ch. *Od barbarskej noci*, s. 392.

Otčenáška a A. Richtera v roku 1950 sa konali v úplnom utajení. Biskupská vysviacka P. Hnilicu v januári 1951 bola tiež tajná, no na rozdiel od predchádzajúcich vysviacok pri nej chýbal predchádzajúci súhlas Svätej stolice a pápežský menovací dekrét. V extrémnych podmienkach prenasledovania cirkvi a nemožnosti komunikácie so Svätou stolicou viceprovinciál jezuitov M. Marko a P. Hnilica využili epikia ako konanie v dobrej viere, ktoré predpokladalo dodatočný súhlas. Vysviacka P. Hnilicu prebehla v úplnom utajení. Zúčastnil sa na nej svätiteľ biskup R. Pobožný a dvaja kňazi. V tejto línii prijal v auguste 1951 tajnú biskupskú vysviacku aj J. Ch. Korec. Súhlas Svätej stolice vo veci týchto dvoch tajných biskupských vysviacok prišiel v roku 1954 a stal sa zdrojom posilnenia skrytej cirkvi a jej aktivít na Slovensku aj v celom vtedajšom Československu.

The first secret episcopal consecrations in Slovakia

Róbert Letz

Summary

The Holy See had to take measures to ensure the continuity of the Church and religious life in conditions unfavourable to the Church in the face of the penetration of Soviet influence into Central Europe. It sought to strengthen existing ecclesiastical structures and to awaken Catholics to increased activity. These efforts intersected with the complete seizure of power by the Communist Party in Czechoslovakia in 1948, but also with the atmosphere of the Cold War. In the event of open persecution of the Church, the papal faculties served in an extraordinary way. These were to ensure the personal continuity of the Church and its life even under conditions of persecution. The extraordinary faculties did not affect the competence of the Pope in the selection and appointment of bishops. Between 1949 and 1951 we can trace a gradual increase in the degree of secrecy surrounding episcopal ordinations, depending on the sharpening of the anti-ecclesiastical pressure of the communist regime. This is true for the Czech lands as well as for Slovakia. If on 14 August 1949 the episcopal consecrations of Ambroz Lazík and Róbert Pobožný were still carried out as relatively free acts with strictly limited public participation, the consecrations of Kajetán Matoušek, František Tomášek and Štefan Barnáš in the autumn of 1949 were already private with the participation of a few selected persons. The ordinations of Ladislav Hlad, Karel Otčenášek and Anton Richter in 1950 were held in complete secrecy. The episcopal consecration of Pavol Hnilica in January 1951 was also secret, but unlike the previous consecrations, it lacked the prior approval of the Holy See and the papal decree of appointment. In the extreme conditions of persecution of the Church and the impossibility of communicating with the Holy See, Jesuit Vice-Provincial Matej Marko and Pavol Hnilica used the *epikeia* as a *bona fide* act that presupposed an additional approval. The ordination of the secretly ordained Jesuit priest P. Hnilica took place in complete secrecy. It was attended by Bishop R. Pobožný and two priests. In this line, in August 1951, a secretly consecrated priest - Jesuit Jan Ch. Korec was consecrated. The approval of the Holy See in the matter of these two secret episcopal ordinations came in 1954 and became a source of strengthening of the hidden Church and its activities in Slovakia and in the whole of the then Czechoslovakia.

Súdny proces a obhajoba ministra financií prvej Slovenskej republiky JUDr. Mikuláša Pružinského pred Národným súdom v októbri a novembri 1947

Karol Fremal

Národný súd v Bratislave na verejnom hlavnom pojednávaní konanom v dňoch 20. – 25., 27., 29. – 31. októbra 1947, 3. – 6. a 11. novembra 1947 za účasti predsedu krajského súdu Karla Bedrnu ako predsedu, Dr. Juraja Šujana ako obžalobcu, Vojtecha Petráša, Jána Lovasíka, Imricha Treskoňa, Jozefa Rieckeho, Karola Polakoviča a Ernesta Galvána ako prísediacich¹ prerokoval obžalobu v poradí Jozefa Siváka, bývalého ministra školstva a národnej osvety a poslanca slovenského snemu, Dr. Gejzu Fritza, bývalého predsedu Najvyššieho správneho súdu, ministra pravosúdia a poslanca slovenského snemu, Júliusa Stana, bývalého ministra dopravy a verejných prác a poslanca slovenského snemu, Dr. Mikuláša Pružinského, bývalého ministra financií,² Dr. Gejzu Medrického, bývalého generálneho tajomníka HSĽS, ministra hospodárstva a poslanca slovenského snemu, Dr. Štefana Tisa, bývalého predsedu Hlavného súdu, predsedu vlády a ministra zahraničia a pravosúdia, Štefana Haššíka, bývalého župana a ministra národnej obrany (v neprítomnosti), Dr. Aladára Kočiša, bývalého šéfredaktora Slováka, generálneho tajomníka HSĽS a ministra školstva a národnej osvety, a Ing. Ľudovíta Lednára, bývalého ministra dopravy.

Veľmi rozsiahla obžaloba (71 strán textu aj s odôvodnením rozsudkov) pozostávala z hlavných bodov za ich činnosť do vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939, t. j. za rozbitie Československej republiky (ČSR) – celkove z 11 hlavných bodov, z 50 hlavných bodov obžaloby za ich činnosť po vzniku a počas existencie prvej Slovenskej republiky až do apríla 1945, keď odišli do zahraničia a z jedného hlavného bodu obžaloby za činnosť v zahraničí ako činiteľov slovenskej exilovej vlády a za obnovenie slovenskej štátnosti v apríli a máji 1945.³

Zhrnutie obžaloby:

Bod A. „*Všetci obžalovaní ako členovia vlády, poslanci Snemu, všetci však ako exponovaní politickí činitelia pričinili sa o rozbitie Československej republiky, o odstránenie*

¹ Vo funkcii prísediaceho na súde bol väčšinou Ivan Burčák, súdny notár. Pozri zápisnicu z procesu. SNA Bratislava, f. Tnľud, č. 72/45/67 s. 1n.

² JUDr. Mikuláš Pružinský zo všetkých vyšších predstaviteľov prvej Slovenskej republiky súdených pred Národným súdom v rokoch 1945 – 1947 mal zvoleného obhajcu JUDr. Štefana Krála. Vzhľadom na svoje právnické vzdelanie sa často obhajoval sám. JUDr. Štefan Král bol zvoleným obhajcom aj obžalovaných Júliusa Stana a Gejzu Medrického a vystupoval ako obhajca ex offio Gejzu Fritza a Aladára Kočiša. SNA Bratislava, f. Tnľud, č. 72/45/67.

³ Kópia rozsudku a obžaloby Národného súdu, s. 1-71. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej. Originál rozsudku uložený v SNA Bratislava, f. Tnľud, č. 72/45 rozsudok, s. 1-71. V tomto texte sú uvedené len tie najdôležitejšie body obžaloby. Pozri aj rozsudok, v ktorom sú uvedené skoro tie isté pasáže o činoch a prečinoch obžalovaných.

jej demokratického poriadku a o zavedenie fašistického režimu. Za tým účelom exponovane pôsobili k 6. októbru 1938, ku 14. marcu 1939, pričom všetci prispeli k utvoreniu Slovenského štátu pod ochranou Nemecka.“⁴

Body B, C. „Jozef Sivák, Dr. Gejza Fritz, Július Stano, Dr. Mikuláš Pružinský a Dr. Gejza Medrický ako členovia slovenskej vlády a exponovaní politickí činitelia sa pričínili o odstránenie demokratického poriadku Československej republiky a o zavedenie fašistického režimu, podporili v značnej miere vojenské, politické a hospodárske záujmy nacistického Nemecka, spôsobili škodu vojnovému úsiliu Sovietskeho zväzu a Spojencov, spôsobili škodu slovenskému národu, domácim, demokratickým a protifašistickým organizáciám, pričínili sa o vedenie vojny proti Sovietskemu zväzu a Spojencom a napokon činnosť a ideje fašistických okupantov a domácich zradcov verejne propagovali, obhajovali a schvaľovali.“⁵

⁴ Obžaloba v bode A sa zamerala aj na to, že „Vývíjali politickú činnosť smerujúcu k odstráneniu demokratického poriadku v Československej republike, bezohľadne uplatňovali požiadavku autonómie aj za cenu Republiky a napomáhali úsiliu jej zahraničných nepriateľov o jej rozbitie. Spolu s inými vedúcimi činiteľmi HSES sa zúčastnili v dňoch 5. a 6. októbra 1938 na zasadnutí výkonného výboru HSES v Žiline, spolu s nemarxistickými stranami a Manifestom a inými dokumentami vyhlásili autonómiu Slovenska, vytvorili autonómnu slovenskú vládu, ktorá v nasledujúcich dňoch zastavila činnosť Komunistickej strany Československa (KSČ), sociálnodemokratickej strany (SDS) a 27. novembra 1938 aj Slovenskej národnej strany (SNS). S ostatnými politickými stranami vytvorili jednotnú stranu – Stranu slovenskej národnej jednoty, v podstate HSES, a po nedemokratických voľbách do Slovenského snemu 18. decembra 1938 položili základy totalitného fašistického režimu na Slovensku. Obžalovaní spolu s inými poslancami dňa 14. marca 1939 vyhlásili samostatný Slovenský štát a tým odtrhnutie Slovenska od Československej republiky.“ Kópia rozsudku a obžaloby Národného súdu, s. 3-10. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

⁵ Podstatné veci z obžaloby v bodoch B a C: „Po vyhlásení Slovenskej republiky pod ochranou nacistického Nemecka, obžalovaní sa stali členmi vlády a v dňoch 18. až 23. marca 1939 v Berlíne spolupôsobili pri uzavretí zmluvy o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenskou republikou (tzv. Schutzvertrag), čím vydali Slovensko do úplnej závislosti od nacistického Nemecka a jeho použitia nemeckou brannou mocou pre útočné ciele proti Poľsku a neskoršie proti ZSSR. Súhlasili aj s dohodou o nemecko-slovenskej hospodárskej a finančnej spolupráci, čo viedlo k postupnému vysávaniu národného dôchodku Slovenska. Ako členovia vlády spolu s inými v roku 1940 nariadili pripraviť a uzavrieť dohodu s Nemeckom o vysielaní slovenských robotníkov do Nemeckej ríše, na základe ktorej na práce odišlo do Nemecka okolo 120-tisíc slovenských robotníkov. Preplácaním ich zárobkov v markách zapríčinili škodu v rozsahu 2,3 miliardy slovenských korún. Spolu s inými obžalovaní v januári 1940 súhlasili s uzavretím zmluvy, ktorou sa dalo k dispozícii Nemeckej ríši 25 slovenských podnikov a tovární na výrobu zbraní, munície a vojenského materiálu. Výrobky zbrojárskeho priemyslu na Slovensku, ktoré sa dodali nacistickému Nemecku, súdni znalci odhadli na sumu 3,8 miliárd Ks, ktorú Nemecká ríša však v skutočnosti nezaplatila. Súhlasili s príchodom nemeckých poradcov na svoje ministerstvá, podieľali sa na vytvorení jednotnej mládežníckej organizácie Hlinkovej mládeže, k útoku na Poľsko poskytli letiská, miesta sústredenia nemeckej armáde na útok proti Poľsku z juhu zo slovenského územia, odobrili aj účasť slovenskej armády na protipoľskom ťažení, neskoršie propagovali účasť na vojne proti Sovietskemu zväzu. Neaprotivovali proti pristúpeniu Slovenska k Paktu troch a Paktu proti Kominterne, ani proti vyhláseniu vojny USA a Anglicku v decembri 1941. Podporovali a podpísali ako členovia vlády a poslanci Slovenského snemu viaceré opatrenia, vyhlášky a aj zákony proti židovskému obyvateľstvu na Slovenku pri zbavovaní občianskych a ľudských práv, pri arizácii a vyvlastnení židovského majetku a pri ich deportáciách do nacistických vyhladzovacích táborov.“ Kópia rozsudku a obžaloby Národného súdu, s. 10-19. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

Bod D. „Všetci obžalovaní akýmkoľvek spôsobom marili boj slovenského národa proti nacistom a okupantom, za slobodu a za obnovenie Československej republiky, akokoľvek zúčastnili sa na úsilí fašistických okupantov v úmysle potlačiť Slovenské národné povstanie a znemožniť partizánsky boj a aj inak pomáhali okupačným vojskám a orgánom.“⁶

Bod E. „Obžalovaní bývalí ministri ako členovia vlády a exponovaní politickí činitelia spôsobili škodu domácim demokratickým a protifašistickým skupinám a organizáciám, ktoré viedli boj za slobodu tým, že nariadili ich perzekúciu, spôsobili im protiprávnu ujmu pre rasovú, národnú, náboženskú a politickú príslušnosť, tiež nariadili vysťahovanie slovenských ľudí do zaisťovacích táborov a na prácu v prospech nemeckého vedenia vojny.“⁷

Bod F. Prakticky opakuje obžalobu uvedenú v bodoch B až E s výnimkou, že Dr. Štefan Tiso a Štefan Haššík „perzekúciu aj nariaďovali a horlivo vykonávali za pritažujúcich okolností“.⁸

Hneď prvý deň súdneho procesu obžalobca Dr. Juraj Šujan rozšíril obžalobu slovami: „Vzhľadom na okolnosť, že obžalovaní J. Sivák, G. Fritz, J. Stano, M. Pružinský a G. Medrický boli už 6. októbra 1938 a v dobe Mníchova vedúcimi činiteľmi HSLS, preto títo obžalovaní sú zodpovední za všetky činy, ktoré vedenie HSLS do tohto momentu spáchalo. Preto dodáva Národný súd rozšírenú obžalobu na vyššie uvedených obvinených.“⁹

V prípade Mikuláša Pružinského bol najvážnejší bod obžaloby rozbitie Československej republiky. V nej a vo vynesennom rozsudku nad ním pod signatúrou TnĽud 72/45 pod č. 10 na s. 10 sa uvádza: „Dr. Mikuláš Pružinský ako minister hospodárstva

⁶ Obžaloba zdôraznila, že „Všetci obžalovaní spolu s inými spoluprácou s nemeckou armádou a to zásadnými rozhodnutiami vo vláde marili, potláčali a znemožňovali boj slovenského národa za slobodu a obnovenie Československa a prenasledovali účastníkov povstania a partizánskeho boja, zároveň pomáhali Nemcom zadržiavať front postupujúcej Červenej armády a čs. vojska. Spolu s inými obžalovaní hneď po vymenovaní novej vlády 5. septembra 1944 sprísnilo a znásobili perzekučný režim. Súhlasili s tým, aby oddiely HG, HM, POHG, Domobrany pomáhali nemeckej armáde a iným nemeckým bezpečnostným jednotkám schytávať účastníkov odboja a ich pomocníkov a aby podnikali aj samostatné akcie. Takéto osoby väznili, týrali, usmrcovali a odovzdávali Nemcom. Bolo takto zavraždených a pochovaných v masových hrobách asi 4 316 ľudí a si 30 tisíc ľudí odvlečených do koncentračných táborov v Nemecku, kde ich značný počet zahynul.“ Kópia rozsudku a obžaloby Národného súdu, s. 20-31. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

⁷ Obžalovací spis sa zameriaval na prenasledovanie účastníkov Povstania, uzavretie dohody s nemeckým veliteľstvom na Slovensku o financovaní, zásobovaní a ubytovaní nemeckej armády, s vytváraním Domobrany, prenasledovaní účastníkov odboja, na systém vládnych komisií a vládnych poverencov v oblastiach obsadených nemeckým vojskom, propagáciu osláv potlačenia SNP v Banskej Bystrici, sprísenie perzekučného režimu, nariadenie o povinnej evakuácii obyvateľstva z oslobodeného územia Červenou armádou a čs. vojskom, povinné nasadenie civilného obyvateľstva na obranné a zákopové práce, na hospodársku evakuáciu materiálnych, potravinových a iných komodít, na pokračovanie ich štvavej kampane proti povstalcovi a partizánovi, proti Čechom a osloboditeľským vojskám, propaganda a štvanie proti zahraničnému odboju a proti obnoveniu ČSR, na napomáhanie a súhlas s nacistickým terorom a represáliami, s vypaľovaním dedín a osád za podporu partizánskeho hnutia, vydanie židovského obyvateľstva a politických väzňov do rúk nacistických represívnych orgánov. Kópia rozsudku a obžaloby NS v Bratislave č. TnĽud 72/45, s. 32-45. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

⁸ Tamže, s. 50.

⁹ SNA Bratislava, f. TnĽud 72 č. 72/45/67.

*Slovenskej krajiny v dňoch 1. a 2. marca 1939 v Berlíne a na príkaz Dr. Jozefa Tisu ako predsedu vlády – po predchádzajúcom dohovore s Dr. Ferdinandom Ďurčanským a inými – v úmysle získať ďalšiu podporu vedúcich politických činiteľov nacistického Nemecka, zúčastnil sa rokovaní vedených s Göringom a hlavne so štátnym tajomníkom W. Kepplerom o podmienkach politickej a hospodárskej spolupráce Slovenskej krajiny s nacistickým Nemeckom, pri ktorej príležitosti Göring sľúbil všetku hospodársku pomoc, ak sa Slováci od Československej republiky odtrhnú.*¹⁰

Niektorí autori¹¹, ale aj minister hospodárstva v autonómnej slovenskej vláde M. Pružinský, boli presvedčení, že dezinterpretácia výsledkov návštevy ministra autonómnej slovenskej vlády M. Pružinského v Berlíne v dňoch 1. – 3. marca 1939 do značnej miery spôsobila vojenský zásah čs. vlády v Prahe na Slovensku 9. – 10. marca, ktorý vošiel do histórie a povedomia ľudí ako Homolov puč. A nielen oni, verili tomu aj členovia retribučného Národného súdu v Bratislave. Obžaloba preto obvinila M. Pružinského aj z rozbitia Československej republiky.

Nemecká strana na politický tlak na slovenských politikov využívala aj ekonomické rokovania s hospodárskymi ministrami a odborníkmi slovenskej autonómnej vlády ešte aj tesne pred marcovou krízou československej štátnosti v dňoch 14. a 15. marca 1939. Už predtým sa konalo niekoľko významných nemecko-slovenských rokovaní o koncepcii vzájomnej hospodárskej spolupráce za účasti nemeckého odborníka na hospodárske otázky strednej Európy a štátneho sekretára ministerstva zahraničných vecí W. Kepplera.¹²

Vo svojej obhajovacej reči M. Pružinský uviedol: „*Na jednej ministerskej rade vo februári 1939 tehdajší slovenský ministerský predseda Dr. Jozef Tiso mi povedal, aby som išiel vo všetkých hospodárskych otázkach vyjednávať do Berlína. Cestu som bedlive pripravil. Zostavil som písomný program, do ktorého som pojal okrem o vývoze jatočného hovädzieho dobytku a jednaní o gbelskej nafte, ešte nasledujúce body : vývoz zeleniny zo Záhoria, vývoz dreva a návšteva slovenských kúpeľov, ktoré boli sŕne práve tak, ako vývoz dobytku. Moju cestu do Berlína som riadne listovne oznámil tehdašiemu ministrovi zahraničia Františkovi Chvalkovskému 28. februára 1939.*“¹³

Delegácia zložená z ministrov M. Pružinského, F. Ďurčanského a expertov Š. Polyáka, P. Zaťka a tajomníka Obchodnej komory v Banskej Bystrici J. Balka viedla rokovania s W. Kepplerom a inými nemeckými hospodárskymi pracovníkmi v dňoch

¹⁰ Podrobnejšie je táto problematika spracovaná FREMAL, Karol. Rôzne názory na pobyt, rokovania, výsledky a dôsledky slovenskej hospodárskej delegácie v Berlíne v dňoch 1.-3. marca 1939. *Historický zborník*, roč. 27, č. 1/2017. Martin : Matica slovenská, 2017, s. 39-51.

¹¹ Karol Sidor v publikácii-pamätiach *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava : vydavateľstvá Odkaz a Ozveny, 1991, s. 62-63, s. 66-67, s. 77-80 s poznámkovým aparátom Františka Vnuka; TKAČ, Marian. *M. Pružinský 3. marca 1939 v Berlíne : „Som tu kvôli kapuste a nie novému štátu.“* www.prop.sk z 11. februára 2009; ĎURICA, S. Milan. *Jozef Tiso. 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava : LÚČ, 2006, s. 221-222. Myslí si to aj autor tejto štúdie.

¹² HALLON, Ľudovít. Zmeny orientácie hospodárskej politiky na Slovensku 1938-1939 a vznik Slovenského štátu. In MIČKO, Peter – HALLON, Ľudovít et. al. *Lesk a tieň hospodárskeho rozvoja na Slovensku v rokoch 1939-1941*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2015, s. 43-44.

¹³ Kópia rukopisu 70-stránkovej obhajoby M. Pružinského pred NS v novembri 1947 pod nadpisom *Spríevodný spis k mojej obhajobe*, s. 45-48. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

1. – 3. marca 1939 v Berlíne. „*Ministri Tretej ríše H. Göring a J. Ribbentrop oznámili obidvom slovenským ministrom, že Nemecko poskytne Slovensku širokú hospodársku pomoc, ak sa rozhodne vyhlásiť svoju štátnu samostatnosť.*“¹⁴

Nemôžeme mať ilúzie o tom, že sa H. Göring M. Pružinskému¹⁵ nevyhrážal, ale tiež že nesľuboval všetko možné, len aby sa Slováci osamostatnili a tým uľahčili Hitlerovi rozbiť Československú republiku a okupovať české krajiny. Treba si však uvedomiť, že M. Pružinského obžaloba Národného súdu obvinila priamo z rozbíjania Československa, za čo mohol dostať aj výnimočný trest.¹⁶ Preto sa bránil, a oprávnene, že on sám a členovia delegácie (s výnimkou vtedy ešte radikála F. Ďurčanského) rokovali výlučne len a len o hospodárskych otázkach vzájomného obchodu, výmeny tovarov, ale tiež o perspektívach ekonomickej spolupráce, čo v tom čase Slovensko nevyhnutne potrebovalo. Podľa môjho názoru, v tomto vypovedal pravdivo. Samozrejme, že musel vo svojom referáte informovať najvyšších predstaviteľov autonómneho Slovenska, čím nemecká strana podmieňuje svoju hospodársku podporu a pomoc. Iná vec je v tom, že česká strana pochopila zasadanie slovenskej autonómnej vlády, najvyšších predstaviteľov slovenského snemu a predsedníctva HSĽS zo dňa 6. marca 1939, najmä po bezprostrednej a skreslenej informácii P. Teplanského a po iných skutkoch a rokovaní radikálnych prívržencov na vytvorení samostatného slovenského štátu ako o snahu o odtrhnutie sa od českých krajín, o rozbitie a zánik československého štátu, ale nie ako obchodné a hospodárske rokovanie o ďalšom postupe a vyhlídkach Slovenska v najbližšom čase. Dezinterpretácia vznikla na základe informovania pražskej vlády ministrom financií slovenskej autonómnej vlády Pavlom Teplanským, že slovenská delegácia v Berlíne bola žiadať hospodársku a finančnú pomoc od tretej ríše a Nemci prostredníctvom maršala H. Göringa im ju sľúbili pod podmienkou vyhlásenia štátnej samostatnosti Slovenska aj s tým, že Slováci sa rozhodli pre samostatnosť.¹⁷

Zástupcovia Nemecka potvrdili veľký záujem o nerastné bohatstvo a potravinové zdroje Slovenska. Pre nemecký priemysel mohli mať význam aj dodávky polotovarov a niektorých druhov priemyselných výrobkov.¹⁸ O tom, že členovia delegácie na čele

¹⁴ ČARNOGURSKÝ, Pavol. *14. marec 1939*. Bratislava : VEDA SAV, 1992, s. 165. Tiež MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 37. Cituje však knihu HOENSCH, J. K. *Slovensko a Hitlerova východná politika (Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiou a separatizmom 1938 – 1939)*. Bratislava : VEDA SAV, 2001, s. 139.

¹⁵ H. Göring ho prijal 1. marca 1939 vo svojej rezidencii v Berlíne. Privítal ho slovami „*Ak sa neosamostatníte, ponechám Vás napospas Maďarom!*“ Pre istotu to zopakoval ešte raz. Až potom sa začalo jednať o hospodárskych otázkach. Kópia rukopisu 70-stránkovej obhajoby M. Pružinského pred NS v novembri 1947, s. 49-50. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

¹⁶ Kópia rozsudku a obžaloby NS v Bratislave č. Tnľud 72/45, 1+ 70 s. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

¹⁷ P. Teplanský závery z tohto zasadania chybné pochopil ako snahu a zámer slovenskej strany bezprostredne vytvoriť samostatný štát s pomocou nacistického Nemecka a rozdeliť Československú republiku. Preto sa rozhodol ihneď opustiť rokovanie a urýchlene ešte v ten istý deň odcestovať do Prahy a informovať českú stranu napriek tomu, že spomínané zasadnutie bolo vyhlásené za prísne dôverné a tajné.

¹⁸ HALLON, Ľudovít. *Hospodárstvo Slovenska v rokoch 1939 – 1945*. In *Slovenská republika 1939 – 1945. Slovensko v 20. storočí*. IV. zväzok. Bratislava : VEDA SAV, 2015, s. 241.

s M. Pružinským okrem F. Ďurčanského rokovali výlučne o hospodárskych otázkach a ekonomickej spolupráci s Nemeckom, svedčia aj písomné záznamy nemeckej strany z rokovaní W. Kepplera, H. Kehrt a A. Roschea, H. Morahta na Zahraničnom úrade v Berlíne 1. a 2. marca 1939¹⁹ a písomný záznam J. Balka o dodávkach slovenskej ropy Nemecku.²⁰

M. Pružinský vo svojej obhajovacej reči a v písomnej forme obhajoby doslova uviedol: „*Táto moja cesta bola v istej miere nesprávne komentovaná najmä v českej tlači a českými politickými kruhmi. Ja som z mojej iniciatívy nešiel do Berlína, pravdou je, že ma tam poslal Dr. Jozef Tiso, predseda autonómnej vlády. Ja som nešiel do Berlína vyjednávať ohľadom rozkúskovania Československa, ale som išiel vyjednávať v hospodárskych záležitostiach a ominóznou otázkou nadhodil len Göring. Nič som ohľadom rozkúskovania Československa nevyjednával, nič som neuzavrel, nič som nepodpísal, v tejto otázke môj postoj bol priamo pasívny.*“²¹

Minister Mikuláš Pružinský išiel do Berlína rokovať predovšetkým o hospodárskych záležitostiach, o vzájomnom obchode a výmene tovarov, surovín s Nemeckom a nadviazať s ním prvé, predovšetkým ekonomické vzťahy a obchodnú spoluprácu. Aj autonómne Slovensko sa nevyhnutne potrebovalo rozvíjať, spolupracovať a obchodovať so silným hospodárskym partnerom. „*Nevyrovnaný rozpočet Slovenskej krajiny na rok 1939, snaha zlepšiť hospodársku situáciu posilnením ekonomických kontaktov s Nemeckom bolo dôvodmi vyslania delegácie ministrov M. Pružinského, F. Ďurčanského, odborníka P. Zaťka a Jána Balka do Berlína na prelome februára a marca 1939.*“²² „*Hospodárska závislosť slovenskej autonómnej vlády od pražského centra, ktoré pri rokovaníach kladlo rôzne podmienky politického a hospodárskeho charakteru, postavila pred slovenských predstaviteľov otázku hľadania alternatív pre hospodársku spoluprácu. Vzhľadom k dominantnému postaveniu Nemecka v stredoeurópskom priestore sa ako jediný reálny partner javilo nacistické Nemecko. Finančná a hospodárska slabosť Slovenska, bola hlavnou príčinou, že nevyhnutne smerovali k rokovaniam s Nemeckom za účelom poskytnutia hospodárskej pomoci. Nemecká strana túto situáciu samozrejme chcela prioritne využiť na rozpad republiky.*“ Takto zdôvodnil príčiny vyslania slovenskej hospodárskej delegácie na rokovania v Berlíne začiatkom marca 1939 historik hospodárskych dejín P. Mičko.²³

Ak aj došlo k politickým rokovaniam o budúcom štátoprávnom a medzinárodnom postavení Slovenska, tak M. Pružinský sa na nich nezúčastňoval a staval sa k nim veľmi pasívne. Predpokladáme, že tu hlavným aktérom takýchto rozhovorov a rokovaní bol F.

¹⁹ SCHVARC, Michal – SCHRIFT, David. *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu*. Dokumenty II. Bratislava : ÚPN, 2010, dokument č. 86, s. 455-458 a dokument č. 88, s. 464-467.

²⁰ Tamže, č. dokumentu 94, s. 481-482.

²¹ Kópia rukopisu 70-stránkovej obhajoby M. Pružinského pred NS v novembri 1947, s. 51. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

²² BYSTRICKÝ, Valerián. Zahranično-politické aktivity Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal et. al. *Rozbitie alebo rozpad. Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : VEDA SAV, 2010, s. 149.

²³ MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1939 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 29 a s. 37.

Ďurčanský, v tom čase predstaviteľ radikálneho krídla v HSL'S a HG, a to predovšetkým z vlastnej iniciatívy.²⁴ Ostatní členovia slovenskej delegácie boli národohospodári, ekonomickí a finanční odborníci, ktorí rokovali výlučne len a len o otázkach hospodárskeho charakteru.

Prirodzene, že nemecká strana v tom čase podmieňovala akékoľvek vzájomné vzťahy a styky v tejto oblasti, svoju finančnú, hospodársku a inú pomoc Slovensku nátlakom na jeho odtrhnutie od českých krajín, teda na vyhlásenie samostatnosti. Využiť to na rozbitie Československej republiky a okupáciu českých krajín. Získať tak pred svetom čistý štít za porušenie Mníchovskej dohody poukazovaním, že československý štát sa rozpadol v dôsledku domácich príčin a vnútropolitckej krízy.

Druhým najväčším obvinením Mikuláša Pružinského, bývalého ministra financií v prvej, druhej a tretej vláde prvej Slovenskej republiky (14. marec 1939 – apríl 1945) v procese pred Národným súdom v dňoch 20. októbra – 11. novembra 1947, bola jeho účasť a činnosť v slovenskej exilovej vláde v Kremsmünsteri v apríli a máji 1945,²⁵ ktorej vyvrcholením bolo rokovanie a podpísanie dohody s predstaviteľmi americkej armády na čele s generálom W. A. Colliersom 8. mája 1945.²⁶ Milan S. Ďurica o tomto akte napísal: „*Vláda SR v exile v rakúskom Kremsmünsteri podpísala dokument, ktorým sa bezvýhradne podrobila veliteľovi XX. korpusu III. americkej armády, generálovi Waltonovi Walkerovi. Tento dokument sa považuje za formálny zánik Slovenskej republiky z hľadiska medzinárodného práva. Bolo to 8. mája 1945.*“²⁷ Zmluvu podpísali jeho zástupca gen. W. A. Colliers a dvaja americkí dôstojníci plk. T. O. Curtis a kpt. D. A. Allard. Za slovenskú vládu jej predseda Štefan Tiso, ministri Mikuláš Pružinský, Gejza Medrický, Aladár Kočiš, ako aj Tido J. Gašpar a guvernér Slovenskej národnej banky Rudolf Kubiš.²⁸ Bol to dokument, ktorým predseda slovenskej vlády bezvýhradne a úplne podrobil seba osobne i členov svojej vlády, ich rodiny, ich vládnu politiku americkej armáde. „*Objektívne nemal dokument žiadnu platnosť, nebol tam súhlas Snemu, ani podpis prezidenta. Podľa vatikánskej diplomacie dokument potvrdzoval zánik Slovenskej republiky.*“²⁹

V zmluve sa gen. Walker zaviazal chrániť slovenskú kolóniu v Kremsmünsteri, ako aj Slovákov, ktorí sa nachádzali na území okupovanom americkou armádou. Slovenská vláda sa zaviazala, že neurobí žiaden politický krok, ktorý by mohol byť v nesúlase s dotýčným veliteľstvom americkej armády. Gen. Colliers vyjednával na základe inštrukcií jeho vyššieho veliteľa. Už pri svojej prvej návšteve v kláštore dostal zo slovenskej strany

²⁴ *Svedectvá pravdy o Slovensku*. I. diel. Sereď : Reprint, 1997, s. 392.

²⁵ O pobyte Mikuláša Pružinského v Kremsmünsteri podrobnejšie pozri FREMAL, Karol. Minister financií prvej Slovenskej republiky Mikuláš Pružinský v Kremsmünsteri v apríli a máji 1945. In *Historický zborník*. Roč. 28, č. 2/2018. Martin : Matica slovenska, 2018, s.75-90.

²⁶ Kópia obžaloby proti M. Pružinskému, s. 1-3. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

²⁷ ĎURICA, S. Milan. *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Košice : PRESSKO, 1995, s. 223.

²⁸ MEDVECKÝ, Matej – HOLAK, Martin. Denník Dr. Štefana Tisu. *Pamäť národa*, 2006, č. 4, s. 68-70.

²⁹ ĎURICA, S. Milan. *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava : Ústav dejín kresťanstva na Slovensku, LÚČ, 2006. Tretie, opravené a doplnené vydanie. S. 460-461.

informácie o slovenskej vláde a jej činnosti za vojny a súčasne mu bola predložená žiadosť o ochranu proti Sovietom a proti vydaniu do ČSR.³⁰

V obžalobe a rozsudku nad M. Pružinským sa zdôrazňovalo: „*Bolo vzaté v úvahu, že emigroval zo Slovenska, utiekol do cudziny a v čase, keď už celé Slovensko, ba celá republika bola oslobodená Červenou armádou a I. československým armádnym zborom v SSSR, aj potom vyvíjal úsilie na zachovanie Slovenského štátu,*³¹ vydával sa spolu aj s obžalovanými Dr. A. Kočišom, G. Medrickým, Š. Haššíkom, Dr. Štefanom Tisom a Dr. Jozefom Tisom za jedinú legitímnu slovenskú vládu, a to v žiadosti na predstaviteľov západných spojencov, v ktorej podrobovali im aj smer politický, utečeneckej vlády Slovenskej republiky, ako sa sami nazývali, aj v prípise americkým Slovákovi zo dňa 14. mája 1945.“³²

V priebehu procesu a hlavne vo svojej obhajovacej reči sa M. Pružinský snažil vecne a presvedčivo vyvrátiť tento v poradí druhý najvážnejší bod jeho obžaloby. Reagoval na všetky výčitky, výhrady a obvinenia, ktoré súviseli s jeho emigráciou a činnosťou v zahraničí.³³

Kvôli rýchlemu postupu sovietskych vojsk odišiel prezident prvej Slovenskej republiky Jozef Tiso do rakúskeho benediktínskeho kláštora Kremsmünster, kde prišiel s najužším sprievodom na troch autách vo štvrtok 5. apríla 1945.³⁴ Pre prezidenta a pre slovenskú vládu o výbere Kremsmünsteru v Rakúsku za evakuačné centrum rozhodli dva faktory: blízkosť hraníc Slovenska a skutočnosť, že táto oblasť sa stane súčasťou americkej okupačnej zóny. Podľa M. S. Ďuricu v piatok 30. marca 1945 sa J. Tiso rozhodol presídlieť vládu do Holíča, časť vládnej skupiny do Skalice. Hneď po Veľkej noci sa obidve vládne skupiny odtiaľ presťahovali do rakúskeho benediktínskeho kláštora Kremsmünster, ktorý im dala k dispozícii nemecká vláda.³⁵ J. Tiso tam prišiel vo štvrtok

³⁰ MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*. Partizánske : Priatelia prezidenta Tisu v cudzine a na Slovensku, 1992, s. 178. Tiež MEDVECKÝ, Matej – HOLAK, Martin. Denník Dr. Štefana Tisu. *Pamäť národa*, 2006, č. 4, s. 48-70.

³¹ Text obžaloby doslova uvádza, „že sa všetci obžalovaní dohodli vyvíjať u zahraničných vojenských a politických činiteľov úsilie o zachovanie, prípadne i obnovenie Slovenského štátu, čo po úteku zo Slovenska až do 23. mája 1945 aj prevádzali, čím spáchať mali trestný čin domácej zrady“. Kópia obžaloby a rozsudku proti M. Pružinskému, s. 62-63. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

³² Kópia obžaloby a rozsudku Národného súdu v Bratislave zo dňa 11. novembra 1947, s. 69-71. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

³³ Podrobnejšie pozri FREMAL, Karol. Minister financií prvej Slovenskej republiky Mikuláš Pružinský v Kremsmünsteri v apríli a máji 1945. In *Historický zborník*. Ročník 28/2018, č. 2. Martin : Matica slovenská, 2018, s. 75-87.

³⁴ Potvrdzuje to aj Š. Tiso vo svojom denníku: „Zo Skalice sme odišli 4. apríla 1945 o 16.30, lebo boľševické vojsko bolo už v Perneku za Bielymi (Malými, pozn. autora) Karpatami. Odišiel prezident a celá vláda (mimo Lednára) v jednej kolóne. Po 3 hod. prestávke v noci do Kremsmünsteru sme došli 5.ho o 11h. In MEDVECKÝ, Matej – HOLAK, Martin. Denník Dr. Štefana Tisu. *Pamäť národa*, 2006, č. 4, s. 66.

³⁵ BOBÁK, Ján. Zápas o slovenskú republiku, v časti pod názvom *Prezident a slovenská vláda v exile*. In MULÍK, Peter, et. al. *Prelom dejín. Rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Martin : Matica slovenská, 2015, s. 87. Ako uviedol Alexander Mach vo svojich memoároch pod názvom *Z ďalekých ciest*: „Exil sa začínal v Rakúsku. Slávny kláštor benediktínov, ktorý hral takú významnú úlohu za rána európskej kultúry podunajských krajín, stal sa od Veľkej noci 1945 útočiskom popredných činiteľov Slovenskej republiky,

5. apríla so svojím sprievodom. Prezidentovi prideliť apoštolskú izbu v samom opátstve. Ostatní boli ubytovaní núdzovo vo veľkom komplexe kláštorných budov. Doviezli si aj potraviny, pretože v Nemecku už nič nebolo a neexistovalo.³⁶

Okrem iných popredných predstaviteľov a funkcionárov režimu prvej Slovenskej republiky, jej orgánov a inštitúcií, politických, hospodárskych, kultúrnych a spoločenských činiteľov odišť do emigrácie s celou svojou rodinou, manželkou, synom Jánom a dcérou Máriou sa rozhodol aj minister financií slovenskej vlády od roku 1939 Mikuláš Pružinský.

Ako uviedol vo svojich zápiskoch, ale aj vo svojej obhajovacej reči pred Národným súdom, mal pre odchod do zahraničia, teda pre emigráciu do Kremismünsteru, niekoľko vážnych dôvodov. Na prvom mieste to boli strach a obava z prenasledovania a represii voči sebe a jeho rodine po skončení vojny za dlhoročnú činnosť v HSĽS a vo vláde v rokoch 1939 – 1945. Všetci ľudácki činitelia boli veľmi dobre informovaní o vraždách, násilnostiach a zločinoch pred vypuknutím SNP, v jeho priebehu a počas partizánskej vojny v horách, patrične propagované a zveličené ľudáckou a nacistickou propagandou, ktorých sa dopúšťali sovietski a niektorí naši partizáni. K tomu sa pridali správy o vyčiniťaní sovietskych a rumunských vojakov v priebehu oslobodzovacích bojov na Slovensku. Napr. články ľudáckej tlače o situácii v Liptovskom Mikuláši po znovudobytí mesta začiatkom februára 1945 nemeckými jednotkami.³⁷ Obával sa tiež frontových bojov a poprevratového chaosu, ale tiež o svoj osud a svoju rodinu. V obhajovacej reči doslova povedal: „*Išiel som, lebo sa agitovalo, zachráňme si svoj život. Utekal som pred kanónmi a bombardovaním. Bál som sa Nemcov, že ma násilím odvedú do Nemecka. Išiel som do Kremismünsteru, aby som sa zachránil pred hrôzou vojny, pred poprevratovým chaosom a tam si aj trochu odpočinúť. Tiež na odporúčania mojich najbližších spolupracovníkov, ktorí mi radili, aby som v dobe prevratu na Slovensku nebol na očiach.*“ A uzavrel to slovami: „*do Kremismünsteru ma zahnal pud sebazáchovy.*“³⁸

Pred Národným súdom, ktorý ho obvinil z členstva a z politickej činnosti v slovenskej exilovej vláde, teda z ďalšej vlastizrady voči už obnovenej Česko-slovenskej republike, sa pochopiteľne vytrvalo a tvrdo bránil. Nepopieral, že sa pravidelne schádzali bývalí ministri, „*ale ja som to nikdy nepovažoval za opravdovú*

ich rodín, skupiny dôstojníckej stráže a v ich strede, v najkrajších komnatách kláštora bolo sídlo prezidenta-vyhnanca.“ MACH, Alexander. *Z ďalekých ciest*. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 75.

³⁶ ĎURICA, S. Milan. *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava : Ústav dejín kresťanstva na Slovensku, LÚČ, 2006, s. 454-455. „Vo vojnu rozvrátenom a zničenom Nemecku a Rakúsku boli dezolátne pomery (najmä hlad),“ konštatoval aj Anton Rašla v knihe spomienok na proces s J. Tisom. Bratislava : TATRAPRESS, 1990, s. 21.

³⁷ Reportáže uverejnili denníky Gardista a Slovák v dňoch 18., 20., 22. a 25. marca 1945. Archív Múzea SNP Banská Bystrica.

³⁸ Kópia obhajovacej reči M. Pružinského pred Národným súdom, s. 8 a 12, tiež Zápisky pod názvom *Objasnenia Kremismünsteru*, s. 1-2. Tu už pripúšťa aj určitý nátlak z nemeckej strany (gen. H. Höfle), „aby slovenskí štátni predstavitelia odišli na územie Ríše a zachránili si tak svoje životy“. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

*ministerskú radu. Ani ja som sa necítil de iure ako minister.³⁹ Schádzali sme sa na spoločné porady nie ako funkcionári už neexistujúceho Slovenského štátu, lebo sme nemali nijakú výkonnú moc, ale ako dôverníci tamojšej slovenskej kolónie. Radili sme sa o spoločných našich záležitostiach, veď spoločne sme bývali, spoločne sme sa stravovali a mali sme aj spoločné problémy, ako prežiť toto pre nás ťažké a osudové obdobie.*⁴⁰

Obžaloba a členovia Národného súdu odmietli túto obhajobu M. Pružinského ako neoprávnenú a zavádzajúcu. Argumentovali posledným rozhlasovým prejavom J. Tisa z 27. apríla 1945,⁴¹ že v zahraničí existuje legálna exilová slovenská vláda a aj slovenský prezident, ktorí pokračujú v boji za slovenskú štátnosť, ale tiež výpoveďou T. J. Gašpara, ktorý označil porady a stretnutia bývalých ministrov v Kremsmünsteri za vládne a politické. Okrem iných záležitostí T. J. Gašpar potvrdil skutočnosť, že v Kremsmünsteri sa rokovalo aj o novej slovenskej vláde, v ktorej podľa výrokov J. Tisa už nemali byť členmi jej niektorí doterajší členovia, vrátane M. Pružinského a G. Medrického. „*Jednak už v auguste 1944 podali demisiu, ktorá však nebola prijatá, a jednak ich J. Tiso nazval „slabingermi“, ktorých treba vymeniť.*“⁴²

Prokurátori a sudcovia Národného súdu použili proti jeho obrane a obhajobe aj pre nich najpresvedčivejší argument, že rokovania s americkými vojenskými predstaviteľmi viedli ako členovia slovenskej exilovej vlády a podpísali sa ako jej ministri, vrátane M. Pružinského, na dvoch významných dokumentoch pre slovenský politický exil.⁴³ Nejde nám o analýzu alebo hodnotenie tohto aktu a jeho výsledku. Predovšetkým z hľadiska našej témy nás najviac zaujíma, aký postoj k nemu mal Mikuláš Pružinský, ako hodnotil

³⁹ „Ja som sa nepovažoval za aktívneho ministra už aj preto, lebo ním nechcel som byť.“ Tamže.

⁴⁰ Tamže, s. 2. K tomu dodal: „Tak sme sa radili ako pre tamojšie deti zriadiť detskú opatrovňu, ako zrealizovať autoriadičský kurz, ako a kedy sa má vypínať elektrický prúd, teda všedné banálne veci a neboli nijaké ministerské porady. O nejakej vláde nebolo možné hovoriť, veď štyria ministri chýbali Haššík, Lednár, Ondruška, Mach, teda polovica“. Minister dopravy a spojov Ľudovít Lednár odmietol emigrovať a ostal na Slovensku, Štefan Haššík, minister národnej obrany, pobudol niekoľko prvých dní emigrácie v Kremsmünsteri a odišiel do Talianska, minister vnútra Alexander Mach takisto odišiel z kremsmünsterského kláštora a navštevoval slovenské komunity v Rakúsku a Nemecku, Štefan Ondruška, predseda Najvyššieho úradu pre zásobovanie, nebol v tom čase v Kremsmünsteri. Porovnaj Pamäti Š. Tisa. In MEDVECKÝ, Matej – HOLAK, Martin. Denník Dr. Štefana Tisu. *Pamäť národa*, 2006, č. 4 s. 66-70.

⁴¹ Prejav J. Tisa vysielač nemecký rozhlasový vysielač Donauser Sender nahraný krátko pred jeho odchodom z kláštora. Bol určený pre Slovákov doma i v zahraničí. Zdôraznil v ňom myšlienku, „že štát slovenský jestvuje, lebo žije a pôsobí jeho prezident, vláda a ostatné orgány štátnej správy. Spolu so slovenskou vládou sme tu na to, aby sme zastupovali a bránili prirodzené právo slovenského národa na svojský, samostatný národný a štátny život“. Bližšie pozri ŽURICA, S. Milan. *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava : Ústav dejín kresťanstva na Slovensku, LÚČ, 2006, s. 458-460. Tu je prejav prezidenta J. Tisa uverejnený v plnom znení. Tiež BOBÁK, Ján. Zápas o slovenskú republiku, v časti pod názvom Prezident a slovenská vláda v exile. In MULÍK, Peter, et. al. *Prelom dejín. Rok 1945 v slovenských a európskych dejinách*. Martin : Matica slovenská, 2015, s. 89; LETZ, Robert. Problém zániku a právnej kontinuity prvej Slovenskej republiky. In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*. Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1996, s. 35.

⁴² PRUŽINSKÝ, Mikuláš. *Zápisky Objasnenia Kremsmünsteru*, s. 7-8. Tiež kópia obhajoby M. Pružinského pred Národným súdom. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

⁴³ Tamže.

jeho obsah a aké príčiny ho viedli k tomu, aby ho podpísal. Navyše ako minister slovenskej exilovej vlády. Nesmieme zabúdať na skutočnosť, že celé konanie, vzťahy k nemu a vysvetlenie tohto skutku, podliehali jeho snahe obhájiť sa pred súdom z obvinenia, v tom čase z hrdelného zločinu, vlastizrady. Aký mal skutočný názor na svoju činnosť v slovenskej exilovej vlády a k jej činnosti, sa už nedozvieme.

Prvý dokument – dohodu s vysokými dôstojníkmi americkej armády – podpísal exminister Mikuláš Pružinský po dlhšom váhaní a s dvomi výhradami. „*Ja som uviedol proti tejto listine dve námietky: nepáčil sa mi výraz podriadime našu politiku a po druhé nepáčila sa mi tá okolnosť, že sa hovorilo o vláde a o ministroch, ktorí vlastne už neexistovali.*“⁴⁴ Tu už zrejme v obhajobe M. Pružinského zapracoval obranný reflex proti obžalobe, že politicky pracovali, že existovala exilová (v origináli utečenecká) vláda a že pokračovali v činnosti ako jej riadni ministri. Uvádza hlavné príčiny, prečo tento dokument podpísal, pretože ostatní činitelia vyvíjali na neho tlak asi v tom zmysle, že „*ak to nepodpíše, ohrozuje sľúbenú americkú ochranu pre neho a celú jeho rodinu, ale tiež aj pre celú kremsmünsterskú slovenskú kolóniu*“.⁴⁵

Ďalej uvádza okolnosti, „*ktoré nás vystrašili a viedli k tomu, aby sme hľadali ochranu u amerického generála*“ a potom ich aj vymenoval: „*Deň pred príchodom amerických vojsk (Američania prišli do Kremsmünsteru 5. mája 1945) v budove, kde sme bývali, vypukol z neznámych príčin požiar. Horelo aj v obci. V budove ubytovaní francúzski zajatci nás chceli vyrabovať. To isté sa tvrdilo aj o istej čiastky domáceho obyvateľstva. Boli tam aj ozbrojení maďarskí vojaci. Všetci si chceli svoje takmer nijaké zásoby potravín, šatstva a obuvi doplniť z našich skromných zásob. Za takýchto okolností sme dokument podpísali všetci.*“⁴⁶

Obžaloba proti predsedovi a ministrom tretej slovenskej vlády, vrátane Mikuláša Pružinského, využila aj text listu zo 14. mája 1945, ktorý adresovali a cez americké vojenské orgány poslali slovenským krajanom v USA na čele s Jozefom Huškom.⁴⁷ Mikuláš Pružinský vo svojej obhajobe zdôraznil: „*List Jozefovi Huškovi som tiež podpísal. Vlastne v tomto liste nejde o nič iného, ako o prosbu k americkým Slovákom, aby v prípade potreby nás zásobovali potravinami, prípadne šatstvom alebo peniazmi.*“⁴⁸ Výraz

⁴⁴ Kópia obhajoby M. Pružinského, s. 10. Súkromný archív Márie Pružinskej-Litawskej.

⁴⁵ PRUŽINSKÝ, Mikuláš. *Zápisky Objasnenia Kremsmünsteru*, s. 3.

⁴⁶ Kópia obžaloby a rozsudku Národného súdu v Bratislave zo dňa 11. novembra 1947, s. 69-71. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej. Podrobnejšie o týchto udalostiach píše aj Š. Tiso vo svojom denníku na s. 66-71: „... francúzski zajatci začali roznášať veci zo skladov. Aj obyvateľstvo sa vrhlo na všetko, čo nebolo americké. Začali rabovať sklady v kláštore. Francúzski zajatci sa dobývajú k našim potravinám. Zahnali sme ich. Americký kapitán sľúbil pomoc a vyhráža sa zastrelením, kto bude prichytený, že kradne.“

⁴⁷ „Obžalovaný Mikuláš Pružinský vydával sa spolu aj s obžalovanými Dr. Aladárom Kočišom, Gejzom Medrickým, Štefanom Haššikom, Dr. Štefanom Tisom za jedinú legitímnu slovenskú vládu, a to v žiadosti na predstaviteľov západných spojencov, v ktorej podrobovali im aj smer politický ,utečeneckej vlády Slovenskej republiky‘, ako sa sami nazývali, aj v prípise americkým Slovákom zo dňa 14. mája 1945.“ Kópia obžaloby a rozsudku Národného súdu v Bratislave zo dňa 11. novembra 1947, s. 69-71. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej.

⁴⁸ Malo to byť v prípade, keď sa im minú vlastné zásoby a prostriedky a len vtedy, keď budú prinútení k dlhšiemu pobytu v zahraničí.

*„slovenská vláda‘ mi tiež vadil a tak isto som brojil proti tomu, aby sme sa podpisovali ako ministri. A ako v prípade, keď som nechcel prvú listinu podpísať, začali sa mi vyhrážať, že nebudem brať účasť v prípadnej podpore od amerických Slovákov. Druhý argument, ktorý použili proti mne, bol ten, že americké veliteľstvo, ktoré bolo ochotné list doručiť po svojej linke, nebude večne čakať, kým sa dohodneme.“*⁴⁹

V záverečnej časti svojej obhajoby Mikuláš Pružinský niekoľkokrát zdôraznil a podložil navrhovanými príslušnými dokumentmi a svedkami, že *„nebol za rozbitie Československej republiky a do Kremsmünsteru nešiel s úmyslom nevrátiť sa na Slovensko a už vôbec tam nešiel s úmyslom vyvíjať nejakú politickú činnosť“*.⁵⁰

K bodom obžaloby B, C, D, E a F. V prospech Mikuláša Pružinského vypovedali viacerí ľudia, či už ako svedkovia obžaloby, alebo podľa návrhov jeho samotného. Okrem svedkov (na procese proti obžalovaným funkcionárom, ministrom a poslancom) svedčili a vypovedali desiatky rôznych slovenských, českých i nemeckých, vysokých politických, hospodárskych, vojenských činiteľov, vedúce osobnosti z HSĽS, HG, HM, ale aj odbojári, povstaleckí vojaci a dôstojníci, partizáni, rasovo a politicky prenasledovaní ľudia. Napr. ako svedkovia vystupovali priamo na procese gen. Ferdinand Čatloš, minister národnej obrany, Alexander Mach, minister vnútra, Tido J. Gašpar, vedúci Úradu propagandy, Martin Sokol, predseda slovenského snemu, Imrich Karvaš, guvernér Slovenskej národnej banky a predseda Najvyššieho úradu pre zásobovanie, Peter Zaťko, generálny tajomník Ústredného združenia slovenského priemyslu, nemecký veľvyslanec Hans Elard Ludin, gen. Herman Höfle, veliteľ nemeckých okupačných vojsk na Slovensku, Vavro Šrobár, predseda povstaleckej SNR, Jozef Styk, člen ilegálnej a povstaleckej SNR (uvádzam ich dobové funkcie), a desiatky ďalších.⁵¹

Obžaloba zozbierala, zaznamenala a využila okrem ich výpovedí aj značný počet verejných prejavov obžalovaných pri rôznych oslavách, výročiach a významných udalostiach v danom období, ich články v tlači, osobitne v novinách *Slovák* a *Gardista*, ich vystúpenia a slávnostné prejavy pri výročiach, slávnostiach, verejných zhromaždeniach, v rozhlase a v rôznych mestách a regiónoch Slovenska. K dispozícii boli rôzne dokumenty aj písomné záznamy z rokovaní vlády, snemu, zo Štátnej rady a pod. Je to dôležitý archívny materiál a prameň pre výskum politicko-spoločenskej a hospodárskej situácie na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny. Takéto písomnosti, dokumenty a materiály boli priložené k hlavnému spisu každého z obžalovaných v rozsahu desiatok až stoviek strán. Napr. v trestnom spise proti M. Pružinskému ako prílohy okrem už vyššie uvedených boli jeho články uverejnené v novinách a časopisoch – *Slovák*, *Gardista*, *Slovenský hospodársky denník*, *Slovenská pravda*, *Slovenská sloboda*, dokonca *Magyar Hírlap*, verejné prejavy na viacerých miestach a pri rôznych príležitostiach,

⁴⁹ PRUŽINSKÝ, Mikuláš. *Zápisky Objasnenia Kremsmünsteru*, s. 5-6.

⁵⁰ Kópia obhajoby M. Pružinského, s. 58. Súkromný archív Márie Pružinskej-Litawskej.

⁵¹ Celkove pred Národným súdom s obžalovanými ministrami slovenských vlád svedčilo vyše sto svedkov obžaloby a obhajoby. Obžaloba využila aj poznatky, svedectvá a výsledky z procesov proti V. Tukovi a potom proti J. Tisovi, A. Machovi a F. Ďurčanskému.

ale aj správy hospodárskeho, osobitne finančného charakteru, plány rozpočtov na jednotlivé roky, ich vyhodnotenie, jeho vystúpenia vo vláde, v sneme, v Komitete hospodárskych ministrov atď.⁵²

V bode E obžaloby dominovala tragédia židovského obyvateľstva na Slovensku. Podľa údajov M. Pružinského pred NS do septembra 1944 zamestnával na ministerstve financií a v bankovníctve 90 židovských odborníkov s výnimkami a pracovnými povoleniami, ktoré chránili ich a rodinných príslušníkov pred prvou vlnou deportácií. Päť židovských občanov pred transportom do vyhladzovacích táborov zachránil osobitne. Podľa prehlásenia advokáta Dr. Mateja Weinera, ktorý bol počas slovenského štátu predsedom Židovskej obce v Liptovskom Mikuláši, to boli menovite Dezider Gottlieber a Zigmund Friedmann s rodinami. Zabránil aj vyvlastneniu bytu Júliusovi Weissovi príslušníkmi HG.⁵³

Bývalý pracovník ministerstva financií Pavol Holmík ako svedok obžaloby i obhajoby vypovedal na súde, že „minister M. Pružinský bol vo svojom odbore uznávanou kapacitou. Na žiadny spôsob neuprednostľoval členov HG alebo HSĽS. Personálne vybavoval veci len cestou odbornosti. Priamo na ministerstve Židov zamestnával asi desiatich a potom ešte tridsať židovských odborníkov⁵⁴. Na otázku obžalobcu Dr. Juraja Šujana, koľko židovských spoluobčanov teda zachránil, M. Pružinský odpovedal, že „spolu s rodinnými príslušníkmi som zachránil asi 600 duší“.⁵⁵ A. Mach to vo svojej výpovedi potvrdil. „Pružinský vôbec nezasahoval do politiky. Bol to typický apolitický človek, ktorý funkcie vykonával ako odborník. Zamestnával Čechov i Židov. Nekompromisne hájil pred Nemcami záujmy Slovenska, ako o tom vypovedali už I. Karvaš a P. Zat'ko. Vystupoval proti riešeniu židovskej otázky. V. Tuka po Salzburgu ho chcel z vlády odstrániť, ale pretože bol jedinečný odborník, musel ho tam ponechať.“⁵⁶ Podobne pred súdom svedčil aj gen. Ferdinand Čatloš, bývalý minister Národnej obrany vo vláde: „Dr. Pružinský vykonával svoju funkciu čiste len ako odborník. Všetci členovia vlády boli proti vojne proti Poľsku a Sovietskemu zväzu.“⁵⁷ V tejto súvislosti bola dôležitá výpoveď pred súdom Martina Sokola, bývalého predsedu slovenského snemu, o výnimkách pre židovských spoluobčanov, ktoré mohli udeľovať príslušné ministerstvá (rezorty) vlády. „Nechceli sme

⁵² SNA Bratislava, f. Tnľud, č. 72/45/67.

⁵³ SNA Bratislava, f. Tnľud, 72/45/54, č. 162/34 a č. 164/34.

⁵⁴ SNA Bratislava, Tnľud 72/45/67. Zápisnica z pojednávania, s. 62. O vzťahu Pružinského k nacistickému Nemecku sa svedok P. Holmík, vyjadril, „že celé tri mesiace pod rozličnými zámienkami odmietal osobne prevziať nemecké vyznamenanie Veľkokríž rádu nemeckého orla. Vyznamenanie si prevzal až na sťažnosť a osobnú intervenciu nemeckého veľvyslanca H. Ludina u prezidenta J. Tisa“. Okrem toho svedok P. Holmík sa vyjadril, že obžalovaný M. Pružinský vedel o národnom povstaní, lebo bol v spojení s Dr. Karvašom a Ing. Zat'kom. M. Pružinský však hneď reagoval, že „mu o povstaní nepovedali nič“, čo neskoršie potvrdil aj I. Karvaš vo svojom svedectve. Tamže, s. 145.

⁵⁵ Tamže, s. 147. V tejto súvislosti je zaujímavý údaj v prehlásení advokáta Dr. M. Weinera o výroku hlavného židovského rabína na Slovensku Armina Friedera, že „popri Sivákovi, ministrom školstva, mal Pružinský veľkú zásluhu na záchrane Židov, ktorí ešte na Slovensku zostali“.

⁵⁶ SNA Bratislava, f. Tnľud, 72/45/67. Zápisnica z pojednávania, s. 68. Podľa výpovede A. Macha, G. Medrický a M. Pružinský nechceli byť v slovenskej vláde ani pri jej reorganizácii začiatkom septembra 1944. Ostali len na nátlak prezidenta J. Tisa, „ktorý ich zúfale žiadal, aby si ponechali svoje rezorty“. Obaja ministri podľa A. Macha „vedeli šikovne odsúvať nemecké požiadavky a úspešne odrážať nemecký tlak“.

⁵⁷ SNA Bratislava, f. Tnľud, 72/45/67. Zápisnica z pojednávania, s. 54-55.

*zúžiť udeľovanie výnimiek na rezort vnútra pod vedením A. Macha, ale uzniesli sme sa, že toto právo patrí do kompetencie jednotlivých rezortov. Urobili sme to preto, lebo sme mali garanciu, že jednotliví vedúci rezortov, ministerstiev, budú v tejto veci benevolentne pokračovať.*⁵⁸ Tak sa aj stalo. Najviac výnimiek udelili ministerstvo školstva (J. Sivák), hospodárstva (G. Medrický), financií (M. Pružinský) a dopravy a spojov (J. Stano).⁵⁹

Osobitný vzťah mal M. Pružinský k niektorým účastníkom protifašistického odboja a Slovenského národného povstania.

V osvedčení predsedu RNV v Nemeckej Ľupči Ľudovíta Kráľa zo 16. júla 1945 sa uvádza, že Juraj Pružinský, syn a správca Rudolf Okoličániy, s vedomím majiteľa veľkostatku M. Pružinského, bojovníkom SNP dodali 70 metrákov zemiakov, 35 metrákov žita, 5 baranov, 2 ošípané a 3 kravy, okrem iných menších dodávok. Dokument potvrdil aj záchranu „*členmi rodiny Pružinských pred nacistami Ľudovíta Kráľa st., ukrývanie povstaleckých dôstojníkov škpt. Jaroslava Šolca a por. Jozefa Kráľa vo vlastnom byte v Bratislave a záchranu na smrť odsúdenej spravodajkyne partizánov Annu Kráľovú, učiteľku v Nemeckej Ľupči, ktorá bola väznená v Ružomberku a neskoršie v Žiline. Všetkých menovaných od istej smrti zachránil Dr. Mikuláš Pružinský s manželkou*“.⁶⁰ Uvedené údaje potvrdili všetci členovia RNV v Nemeckej Ľupči. Iný dokument podpísaný predsedom a tajomníkom už Miestneho národného výboru v Nemeckej Ľupči z 30. augusta 1945 uvádza, že ešte pred Povstaním partizáni v Liptove (išlo o 160 až 180 osôb) dostali z veľkostatku M. Pružinského 48 metrákov obilia, 65 metrákov zemiakov, 8 oviec a 2 ošípané.⁶¹

Svedectvo Čecha Františka Jurečku, účastníka SNP v 1. ČSA na Slovensku a po vojne predsedu Koordinačného výboru odbojových zložiek v Brezne, a jeho syna partizána uvádza, „*že im M. Pružinský vybavil nielen pobyt na Slovensku ako Čechom, ale pred, počas Povstania a partizánskej vojny v horách jeho veľkostatok zásoboval povstalcov i partizánov*“.⁶² Iný odbojár Ing. Ľudovít Gavora, väznený gestapom po potlačení SNP, svedčil, že na zákrok M. Pružinského nebol transportovaný do Mauthausenu. Ostal vo väzení v Bratislave, čím mu podľa neho zachránil život.⁶³

Významný účastník odboja a SNP v Liptove, svedok obžaloby Ľudovít Šenšel potvrdil, že sa s Pružinským poznali, „*ale nemôžem o ňom povedať, že by som z neho cítil nejakú neprajnosť. Díval som sa na neho kriticky, keďže sme boli v ideovom rozpore, avšak nič konkrétneho proti nemu nemôžem dosvedčiť*“.⁶⁴ Na záver o vzťahu M. Pružinského k odboju je potrebné zacitovať pasáže z rozsudku k tejto problematike,

⁵⁸ SNA Bratislava, Tnľud 72/45/67, zápisnica z pojednávania, s. 79.

⁵⁹ Výnimka chránila pred deportáciou toho, kto ju dostal, ale aj jeho rodičov, manželku a deti.

⁶⁰ Potvrdenie škpt. Jaroslava Šolca z 9. mája 1947, že v čase nemeckej okupácie v decembri 1944 v Bratislave dostal stravu a ubytovanie u testinej M. Pružinského M. Královej (matka jeho manželky) pri vykonávaní odbojovej činnosti, pričom sa dvakrát zhováral s ministrom M. Pružinským o postavení Slovenska v súčasnosti a budúcnosti. SNA Bratislava, f. Tnľud 72/45/54. č. 159/34.

⁶¹ Kópie dokumentov. originály sú SNA Bratislava, f. NS Tnľud 72/45/54, č. 159/34, 16034, 162/34, 164/34 a 168/34) a v súkromnom archíve M. Pružinskej-Litawskej.

⁶² SNA Bratislava, f. Tnľud, 72/45/54, č. 160/34.

⁶³ SNA Bratislava, f. Tnľud, 72/45/54, č. 168/34.

⁶⁴ SNA Bratislava, Tnľud 72/45/67, zápisnica z pojednávania, s. 37.

„že Mikuláš Pružinský a Gejza Medrický neštvali proti povstalcovi a partizánovi ani počas SNP, ani proti partizánovi po jeho potlačení“.⁶⁵

Najviac pozitívnych hodnotení na súdnom pojednávaní v prospech obžalovaného Mikuláša Pružinského vyslovil Martin Sokol, bývalý predseda slovenského snemu, a Imrich Karvaš, bývalý guvernér Slovenskej národnej banky a predseda Najvyššieho úradu pre zásobovanie. M. Sokol na procese prehlásil: „*Dr. Pružinský bol vždy pokladaný za odborníka a nie za politika. Nemám vedomosti, že by sa počas slovenského štátu politicky angažoval. Bol to statočný človek a dobrý odborník.*“⁶⁶ V podobnom duchu charakterizoval M. Pružinského aj I. Karvaš: „*Keby som chcel charakterizovať činnosť Dr. Pružinského ako človeka, ktorý sa ani proti mravným a právnym zákonom neprevinil. V Komitáte hospodárskych ministrov sa určoval postup voči požiadavkám Nemcov. Keď sa jednalo o záchranu koruny, o ochranu Národnej banky, o zavedenie Ríšskej marky ako platidla na Slovensku, prejavil najvyššie porozumenie a jednal korektne. Jeho postoje boli veľmi lojálne k Židom, Čechom a k ľuďom v odboji a Povstaní.*“⁶⁷ Potvrdil obranu M. Pružinského, že odmietol požiadavku vysokých predstaviteľov štátu oddisponovať do zahraničia 100 miliónov slovenských korún v zlate na ich politickú činnosť v prípadnom exile. Tiež zabránil okolkovať peniaze po Povstaní, „*lebo ľudia v horách by boli stratili platidlá*“.⁶⁸

Proces s obžalovanými bývalými členmi slovenskej vlády pod vedením Jozefa Tisa (od 14. marca 1939 do 26. októbra 1939), Vojtecha Tuku (od 26. októbra 1939 do 5. septembra 1944) a Štefana Tisa (od 5. septembra 1944 do začiatku apríla 1945) sa konal aj 21. októbra 1947, keď po obhajobe J. Stana vystúpil pred Národným súdom aj obžalovaný Mikuláš Pružinský, bývalý minister financií a poslanec slovenského snemu. Predseda senátu nariadil odvedenie predchádzajúceho obžalovaného J. Stana z pojednávacej siene a nariadil predvedenie obžalovaného JUDr. Mikuláša Pružinského.⁶⁹ Predseda senátu mu prečítal jeho výpovede z predchádzajúcich výsluchov a pojednávaní. Vyzval ho, aby predniesol svoju obhajobu.

M. Pružinský začal svoju obhajobu nasledovne: „*Obžalobe som porozumel, vinným sa cítim čiastočne. Pridržiavam sa svojej výpovede, ktorá bola prečítaná a k tejto dodávam. Ja som v strane nebol považovaný za politika a ani týmto som nechcel byť, ale iba odborníkom vo finančných veciach.*“⁷⁰ Ľutoval viacero rozhodnutí a nariadení vlády, s ktorými vnútorne nesúhlasil, ktoré pod tlakom okolností nadobudli platnosť a poškodili viacerých ľudí. „*V ministerskej rade sa nehlasovalo. Čo povedali V. Tuka a A. Mach, tak sa rozhodlo. Zápisnice o zasadaniach vlády sa hneď nepodpisovali. Dodatočne ich priniesli na podpis, niekedy až 30 kusov. Tieto zápisnice som si prečítal pred podpisom*

⁶⁵ Tamže, 72/45 rozsudok, s. 39.

⁶⁶ Tamže, 72/45/67 zápisnica z pojednávania, s. 78.

⁶⁷ Tamže, s. 142-143.

⁶⁸ Tamže, s. 146.

⁶⁹ Pri obhajovacích rečiach obžalovaných v zasadacej sieni boli prítomní len členovia senátu, prísediaci, súdny personál, obhajcovia a sám obžalovaný, zatiaľ len bez svedkov obžaloby či obhajoby.

⁷⁰ SNA Bratislava, Tnľud, č. 7245/67, zápisnica z pojednávania, s. 19-20.

iba vtedy, keď sa týkali štátnych financií.“⁷¹ Túto skutočnosť potvrdil vo svojej výpovedi aj G. Medrický: „Je pravda, že vo vláde sa nehlasovalo a v prípade rôznosti názorov si V. Tuka diktátom presadil svoje. Aj s deportáciami Židov Tuka prišiel ako s hotovou vecou.“⁷² Najpodrobnejšie sa k danému problému vyjadril vo svojej obhajobe exminister dopravy Július Stano: „Poznamenávam, že vo vláde sa nikdy nehlasovalo, i keď sa rozhodovalo o takých veciach, ktoré sa nemali stať. Tuka si vždy presadil svoje. Neustále sa vyhrážal Nemcami v tom zmysle, že ak si Slováci nevedia urobiť poriadok, tak ho prídu urobiť Nemci. Alebo keď Slováci nedokážu vyriešiť nejaký problém a otázku, tak ich prídu vyriešiť Nemci. Potvrdil fakt, že zápisnice z rokovaní vlády sa podpisovali dodatočne, či bol prítomný člen vlády alebo nie.“⁷³

V nasledujúcich častiach obhajoby sa Mikuláš Pružinský predovšetkým sústredil na dve hlavné obvinenia z vlastizrady, t. j. zo svojej obchodnej cesty do Berlína v dňoch 1. – 3. marca 1939, a na svoju účasť a činnosť v Kremsmünsteri v apríli až máji 1945. Keďže tieto záležitosti boli a sú podrobne a obsiahlo spracované v dvoch štúdiách K. Fremala, ale aj v predchádzajúcich častiach tohto textu (pozri strany 3-10), je potrebné sa zamerať na iné aspekty obhajovacej reči M. Pružinského. Hneď v úvode spomenul v súvislosti s nariadeným prepúšťaním zo štátnych služieb účastníkov odboja a SNP, že on v rezorte prepustil z práce len takých účastníkov Povstania, ktorí boli v horách, a tých, ktorí nebrali plat. Do odboja nebol zapojený, i keď sa veľmi dobre poznal s I. Karvašom a P. Zaťkom, „avšak nikdy mi nehovorili, že sa chystá povstanie“.⁷⁴

Obhajca JUDr. Š. Král mal v procese veľmi ťažkú úlohu, pretože obhajoval súčasne až piatich obžalovaných ministrov bývalej slovenskej vlády po 5. septembri 1944, vrátane Mikuláša Pružinského. Je obdivuhodné, ako to zvládol už vtedy v porovnaní s dnešnými poznatkami a závermi historickej vedy o danom období. Úplne stačí oboznámiť čitateľa s jeho závermi pri obhajobe svojich piatich obžalovaných z rozbitia Československej republiky a kolaborantstva s nacistickým Nemeckom.

Pred Národným súdom jasne a presvedčivo vyhlásil, že Dr. Gejza Fritz, Július Stano, Dr. Mikuláš Pružinský, Dr. Gejza Medrický a Dr. Aladár Kočiš nemohli a nechceli rozbiť Československú republiku, ale snažili sa úprimne a statočne odstrániť chyby a nedostatky vo vzťahoch medzi českým a slovenským národom.⁷⁵ Naopak práve tým by posilnili Československú republiku. Všetci spomínaní obžalovaní (a nielen oni – poznámka Karola Fremala) patrili k tým predstaviteľom HSĽS, pre ktorých autonómia Slovenska

⁷¹ Tamže.

⁷² Tamže, s. 23.

⁷³ Tamže, s. 7. Podľa výpovede Jozefa Siváka zápisnice o zasadaniach vlády robil Izidor Koso. Najprv priamo na zasadnutiach si robil poznámky a neskoršie podľa nich vyhotovil zápisnice. Po dlhšej dobe sa podpisovali bez ohľadu na to, či dotýčný účastník zasadania bol prítomný, alebo nie. Tiež potvrdil, že sa nikdy nehlasovalo. SNA Bratislava, Tnľud, zápisnica z pojednávania, s. 14.

⁷⁴ Tamže, s. 18. Napriek tomu, že nevedel nič o prípravách Povstania, súhlasil s presunom vyše troch miliárd slovenských korún na stredné Slovensko (Banská Bystrica) pod zámienkou ich ochrany pred bombardovaním Bratislavy.

⁷⁵ Tých nedostatkov, chýb a nezrovnalostí vo vzájomných vzťahoch Slovákov a Čechov v rokoch prvej ČSR bolo veľmi veľa, o tom dnes nepochybuje ani jeden historik, ktorý sa seriózne zaoberá daným obdobím (poznámka K. Fremala).

bola konečným cieľom. Navyše ani jeden z nich nebol do 14. marca 1939 významným rozhodujúcim činiteľom. Ako správne vyhlásil obhajca obžalovaných JUDr. Štefan Král, Československú republiku rozbila agresívna politika nacistického Nemecka, fašistického Talianska s príspevím neoprávnených územných nárokov beckovského Poľska a horthyovského Maďarska s veľkou účasťou nemeckej, poľskej a maďarskej národnostnej menšiny v ČSR. Taká bola a doteraz je historická pravda. Obhajca prirodzene nezabudol na zradný postoj západných spojencov Francúzska a Anglicka 30. septembra 1938 pri rokovaní a podpisovaní Mníchovskej dohody.⁷⁶

Obhajca JUDr. Štefan Král jednoznačne dokázal pred Národným súdom, že obvinenie z kolaborácie s nacistickým Nemeckom a súhlas s jeho požiadavkami na slovenskú vládu a jednotlivých ministrov sa odohrávalo pod jasne vynúteným obrovským nemeckým tlakom. Obžalovaní ministri súhlasili s niektorými vecami len preto, aby v prípade nesúhlasu neboli katastrofálne dôsledky pre krajinu a národ.⁷⁷ Po potlačení SNP vo vláde ostali aj preto, aby zachraňovali všetko, čo mohli, smeli a čo sa dalo ešte zachrániť. Napr. spomaľovali a prekazili odvoz viacerých podnikov, tovární, ich strojového zariadenia, surovín, tovarov, výrobkov, potravín⁷⁸ z územia Slovenska, bránili hromadnej nútenej evakuácii slovenského obyvateľstva z jednotlivých regiónov pred príchodom frontu, intervenovali v prospech zatknutých a väznených slovenských občanov a v mnohých prípadoch im zachránili život.⁷⁹

Všetky rozhodnutia a nariadenia vlády sa obžalovaní ministri snažili zmierniť a odmietajú, ako to len bolo možné za danej geopolitickej situácie. V tejto súvislosti bola nastolená otázka, prečo sa nevzdali svojich funkcií? Obhajca presvedčivo dokázal, že na uvoľnené miesta a funkcie by prišli ľudácki radikáli, ľudia pronemecky orientovaní a doslova rôzni dobrodruhovia, ktorí by spôsobili v daných rezortoch absolútne škody. Naopak, podľa svedectva, správy a vyjadrení prof. A. Maturu, ktorý na súde vystupoval vo funkcii hospodárskeho odborníka, zásluhou hospodárskych ministrov a ich Komitétu, predovšetkým G. Medrického, M. Pružinského, I. Karvaša a P. Zaťka, boli výsledky slovenského hospodárstva alebo ekonomiky veľmi úspešné minimálne do konca roka 1943.⁸⁰ Na záver svojej všeobecnej obhajovacej reči Š. Král skonštatoval, že „*všetci hospodárski ministri slovenskej vlády boli odporcovia nacizmu, Nemci to vedeli, Nemcom prekážali a oni sa ich snažili odstrániť a zbaviť funkcií*“.⁸¹

Po tejto všeobecnej úvahe na začiatku svojej obhajovacej reči pristúpil obhajca JUDr. Š. Král ku konkrétnej obhajobe každého z piatich obžalovaných exministrov slovenskej vlády osobitne. Konštatoval, že obžalovaný M. Pružinský svoje pozície

⁷⁶ SNA Bratislava, Tnľud, obhajovacia reč JUDr. Š. Krála, č. 72/45/69, s. 6.

⁷⁷ Tamže, s. 10-11. V. Tuka vždy vyhlásil, že berie zodpovednosť na seba. Okrem toho V. Tuka, A. Mach, ale aj prezident J. Tiso v prípade odporu a nesúhlasu ministrov veľmi často používali „osvedčený“ argument, že v tom prípade hrozí vojenská okupácia Slovenska nemeckou armádou a bude ešte horšie.

⁷⁸ M. Pružinský a G. Medrický už po potlačení Povstania zabránili Nemcom vyviezť zo Slovenska 1 200 vagónov cukru a narychlo ho rozdeliť obyvateľstvu. Tamže, s. 21.

⁷⁹ Pozri výpovede svedkov obhajoby v zápisnici z pojednávania. Tnľud, č. 72/45/67, s. 5-149.

⁸⁰ SNA Bratislava, Tnľud, Obžaloba M. Pružinského č. 72/45/54-55, č. 167/34.

⁸¹ Tamže, obhajovacia reč JUDr. Š. Krála, č. 72/45/69, s. 7.

v československom a potom v slovenskom parlamente a vo všetkých slovenských vládach nezastával ako politik, ale ako hospodársky a finančný odborník. Zdôraznil aj skutočnosť, že do Berlína začiatkom marca 1939 nešiel ako politik, ale výlučne ako odborník. Vždy a všade nekompromisne hájil záujmy Slovenska, ako o tom svedčili I. Karvaš a P. Zat'ko, prof. A. Matura, ale aj iní odborníci a svedkovia.

Napriek mnohým politickým a iným oprávneným výhradám voči režimu prvej Slovenskej republiky musíme priznať, že poskytuje úspešný príklad originálnej, tvorivej a vlastnej hospodárskej politiky. Slovenskí národohospodári (I. Karvaš, P. Zat'ko, G. Medrický, M. Pružinský, J. Stano, D. M. Krno, T. Tvarožek, R. Briška, J. Stanek, A. Horváth, J. Fundárek, J. Klinovský a iní) obstáli pred prísnou tvárou ekonomickej vedy a praxe.

Bolo to možné aj vďaka tomu, že v slovenskom hospodárstve vedúce funkcie patrili predovšetkým odborníkom bez ohľadu na ich zmýšľanie a stranícku príslušnosť. I. Karvaš, P. Zat'ko, J. Klinovský, J. Stanek, T. Tvarožek, D. M. Krno priamo pracovali v odbojovom hnutí. Boli to ľudia s protinacistickým zameraním, čo dokázali pri hospodárskom zabezpečení SNP. Hospodárski ministri G. Medrický, J. Pružinský, J. Stano patrili k umiernenému Tisovmu krídlu HSĽS a v slovenskej vláde. Slovenské záujmy boli pre nich prvoradá a často s podporou prezidenta J. Tisa a gen. F. Čatloša vedeli sa úspešne postaviť proti nemeckým požiadavkám.

Nacisti sa nielen snažili preniknúť do slovenského hospodárstva, ale chceli ho aj ovládať. To sa im do roku 1944 nepodarilo a ani po vypuknutí SNP celkom úplne, i keď krajina bola už okupovaná a nemecké vojenské, bezpečnostné a politické orgány si na Slovensku robili, čo chceli.

O hospodárskej prosperite Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny svedčia výroky uznávaných osobností, či už sympatizujúcich s režimom, alebo bojujúcich proti nemu. „*Bolo to obdobie hospodárskej prosperity*“ (Seton Watson alias Scotus Viator), „*bola to oáza pokoja a blahobytu uprostred vojnou zachvátenej Európy*“ (Ladislav Mňačko), „*bol to slovenský hospodársky zázrak*“ (Eugen Löbl). „*Na rozdiel od Ríše na Slovensku bolo dostať všetko a voľne*“ (W. Venohr, nemecký historik). „*To, čo sa povaluje na uliciach Bratislavy, z toho by Ríša žila dva týždne*“ (H. Himmler na jeseň 1944 pri návšteve Bratislavy).⁸² A na záver týchto výrokov citát zo správy V. ilegálneho ústredného vedenia KSS o vývine na Slovensku po 6. októbri 1938 datovanú 7. júla 1944, ktorú priniesol do Moskvy K. Šmidke: „*Hospodárske otázky sa podarilo dobre zvládnuť a to i k prekvapeniu ľudí, svojho času režimu naklonených. Dnes je na Slovensku pomerne dosť tovaru, zásobovanie vcelku dobre funguje, proti okolitým územiám (Čechy, Maďarsko, Nemecko, Rakúsko, Poľsko) je na Slovensku najlepšie, a to čo do výšky reálnych miezd, tak aj i možností zakúpenia tovaru. Platy zamestnancov a robotníkov boli mnoho ráz zvyšované, závody majú rôzne výhody, o nedostatku základných tovarov pre konzum nemôže byť ani reči. Slovenská koruna je v strednej Európe najlepšou menou. Vcelku*

⁸² Podrobnejšie pozri FREMAL, Karol. Ekonomická prosperita prvej Slovenskej republiky. *Kultúra*. Roč. X., č. 4, 2007, s. 12.

*možno povedať podľa 6-ročných skúsenostiach, že Slovensko je schopné hospodársky a finančne samostatne existovať.*⁸³

Celá hospodárska politika od vzniku slovenskej samostatnej ekonomickej jednotky sa vyznačovala obrannou taktikou proti expanzívnej a agresívnej hospodárskej politike nemeckej ríše. Snaha zachovať v hospodárskych rokovaníach čo najväčšiu samostatnosť hospodárskej politiky, ubrániť sa nemeckým drastickým požiadavkám a zachovať v hospodárskych rokovaníach zásadu rovný s rovným bolo základnou a vedúcou myšlienkou počas celej existencie Slovenskej republiky.

Dejiny hospodárskej politiky Slovenska v období druhej svetovej vojny vykazujú celý rad opatrení, ktorých účelom bola obrana slovenských záujmov, či už išlo o zavedenie rozličných clearingových účtov s rôznymi výmennými kurzami marky, o zachovanie bezcolného styku medzi Slovenskom a Protektorátom, proti zavedeniu marky ako druhého platidla popri slovenskej korune, o obmedzenie vývozu určitých tovarov do Nemecka, ich zatajovanie atď.

V rokoch prvej Slovenskej republiky poľnohospodárski, sezónni a priemyselní robotníci odchádzali na práce do Nemecka, Rakúska, českých krajín, ako aj do iných častí tretej ríše. V žiadnom prípade to neboli nútené práce, ako to do omrzenia opakovala marxistická literatúra a komunistická propaganda. Slovenskí robotníci tam odchádzali dobrovoľne s cieľom dobre si zarobiť. Na tieto práce sa v obciach prísne vyberalo. Ľudia sa striedali. Slovenský robotník v Nemecku dostával mzdu v nemeckých markách a doma mu ich preplácali v hodnotných slovenských korunách. Keďže kurz ríšskej marky voči slovenskej korune bol nacistami umelo o sto percent nadsadený, dostávali za každú marku vyše 11 slovenských korún. Bolo to pre nich nesmierne výhodné, preto v prvých rokoch existencie Slovenskej republiky odchádzalo na práce do Nemecka každoročne 40-tisíc robotníkov.⁸⁴ Po roku 1942 tento záujem pracovať v zahraničí opadol najmä v dôsledku čoraz väčších náletov spojeneckého letectva na územie a objekty v Nemecku. Aj týmto spôsobom sa podarilo zlikvidovať chronickú chorobu Slovenska – nezamestnanosť. Kým obvodní notári ešte v roku 1939 vykazovali v obciach približne 10 – 30 nezamestnaných, v roku 1940 a v nasledujúcich rokoch už evidovali len nepatrný počet.⁸⁵

⁸³ PLEVZA, Viliam. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. 3. zväzok. Dokumenty. Bratislava : Pravda, 1984, dokument č. 228, s. 338. Rovnaké pasáže o ekonomike Slovenska nájdeme aj v správe G. Husáka K. Gottwaldovi z 2. februára 1945, ktorú prvýkrát uverejnil vo svojom diele PREČAN, V. *SNP. Dokumenty*. Bratislava, 1965.

⁸⁴ Za zarobené peniaze v Nemecku si ľudia na Slovensku stavali nové domy, hospodárske budovy, renovovali staré, kupovali pôdu, pozemky, rôzne iné veci a predmety bežnej spotreby pre zlepšenie svojho materiálneho a sociálneho postavenia. Z tohto dôvodu je nepochopiteľné, že obžaloba v bode B vyčítala obžalovaným M. Pružinskému a G. Medrickému: „Ako členovia vlády spolu s inými v roku 1940 nariadili pripraviť a uzavrieť dohodu s Nemeckom o vysielaní slovenských robotníkov do Nemeckej ríše, na základe ktorej na práce odišlo do Nemecka okolo 120-tisíc slovenských robotníkov. Preplácaním ich zárobkov v markách zapríčinili škodu v rozsahu 2,3 miliardy slovenských korún.“

⁸⁵ Podrobnejšie pozri MIČKO, Peter. Špecifiká odchodu slovenských robotníkov do „Tretej ríše“ v roku 1942 a negatívne faktory pôsobiace na pokles záujmu robotníkov o prácu v Nemecku. In UHRÍN, Marian. *Slovensko v roku 1942*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, s. 190-202.

Množstvo pracovných príležitostí sa prejavilo aj rozširovaním výroby v už existujúcich alebo v novopostavených závodoch, továrňach a podnikoch. Rozsiahla investičná činnosť vo všetkých odvetviach národného hospodárstva, predovšetkým v priemysle, doprave a stavebníctve poskytovala ďalšie tisíce pracovných možností.

Slovenská národná banka začala s devízovými zásobami v hodnote 126-tisíc korún a nedisponovala prakticky žiadnym zlatom. Za päť rokov mala 700 kg zlata v Bazileji, 200 kg v Berne a 280 kg zlata v Kremnici, ktoré počas SNP previezli do Banskej Bystrice a potom z letiska Tri Duby do Moskvy. Slovensko vstúpilo do obnovenej Československej republiky so 100 miliónmi dolárov v zlate. Malo menu, ktorá sa skoro vyrovnala kúpnej sile švajčiarskeho franku. Bola desaťkrát silnejšia ako protektorátna koruna. Napriek tomu sa po vojne vymieňala v pomere k nej 1 : 1, čím podľa odhadu odborníkov Slovensko stratilo asi 20 miliárd korún. Štátne financie boli vyrovnané, ako aj obchodná bilancia so všetkými vtedajšími partnermi okrem Nemecka.

V hospodárskych vzťahoch medzi Slovenskom a Nemeckom platilo clearingové, t. j. bezhotovostné zúčtovanie vzájomných obchodných transakcií. Ríša najmä v rokoch 1944 – 1945 nie vždy hradila dodávky slovenského tovaru, výrobkov a surovín, preto sa slovenské požiadavky pripisovali na dlh, teda clearingový účet. Ten postupne vzrástol až na 12 miliárd. Tieto dlhy Nemecko Slovensku dodnes neuhradilo! Okrem toho kurz nemeckej marky voči slovenskej korune bol umelo nadsadený v pomere 1 : 11. Reálny kurz bol 1 : 6 a od roku 1942 1 : 4. V roku 1945 ríšska marka už nemala nijakú cenu, ale slovenské hodnoty Nemecko v ešte zvýšenej miere ako predtým využívalo a bezohľadne drancovalo.

Hospodárstvo prvej Slovenskej republiky malo svoj vlastný vnútorný vývoj. Dosiahlo nesporne pozitívne výsledky, ktoré sa potom premietli do takej dôležitej sociálnej oblasti aj do životnej úrovne ľudí. Najviac investičných prostriedkov išlo do priemyslu, každoročne 10 %, čo predstavovalo 6 miliárd slovenských korún. Stavali sa nové podniky a továrne, rozširovala sa výroba v už existujúcich závodoch, budovali sa nové energetické zdroje, prebiehala výstavba a obnova všetkých druhov komunikácií.

Za prvých 5 rokov existencie štátu vzniklo viac ako 200 priemyselných podnikov, postavilo sa 95 km nových železníc, 287 km dopravných komunikácií. Na Váhu sa začali stavať vodné elektrárne a začalo sa s výstavbou Oravskej priehrady. 800 obcí bolo elektrifikovaných, o 11 300 km sa rozšírila telegrafná a telefónna sieť. Počet koncesionárov rozhlasu stúpol o 35-tisíc na celkových 115-tisíc. Počet robotníkov v priemysle sa zdvojnásobil.⁸⁶

Uskutočnila sa čiastočná pozemková reforma. Slovenskí roľníci dostali pôdu po českých, maďarských a židovských veľkostatkároch. Celkove rozdelili 13 400 ha ornej a 18 000 ha lesnej pôdy. V čase vojny slovenskí roľníci zaznamenali vysokú konjunktúru poľnohospodárskej výroby a patrili k oporám vtedajšieho režimu a k obyvateľom s najvyššou životnou úrovňou.

Dobré hospodárske výsledky sa prirodzene premietli aj do sociálnej sféry. Prvá Slovenská republika realizovala populárne sociálne opatrenia ako napr. rodinné prídavky

⁸⁶ KAMENEC, Ivan. *Slovenský štát*. Praha : ANOMAL, 1992, s. 88-95.

na deti, poskytovala drahotné príplatky, uskutočnila valorizáciu miezd, zaviedla sociálne poistenie robotníkov, predĺžila sa platená dovolenka, zlepšilo sa invalidné, starobné a nemocenské poistenie, poskytovala sociálne príspevky starým ľuďom a chudobným občanom, každoročne organizovala zimnú pomoc tým, ktorí to najviac potrebovali. Na rozdiel od všetkých európskych krajín, okrem Švajčiarska a Švédska, základné potraviny a mnohé výrobky bežnej spotreby si občania mohli kúpiť voľne v obchodnej sieti alebo na trhu. O to všetko sa zaslúžili uvedení hospodárski odborníci a v nemalej miere aj súdení a napokon aj odsúdení hospodárski ministri slovenských vlád v rokoch 1939 – 1945 na čele s Gejzom Medrickým, Mikulášom Pružinským a Júliusom Stanom a ich spolupracovníkmi. Viacerí z nich svedčili v ich prospech pred Národným súdom v októbri a novembri 1947. O hospodárskej prosperite prvej Slovenskej republiky vypracoval posudok ako znalec univ. prof. Dr. A. Matura.⁸⁷ Jeho odborný posudok na súde použil obhajca Š. Král v záverečnej časti svojej obhajovacej reči: „*Slávny Národný súd, keď teda hospodárstvo Slovenska až do povstania bolo vedené dobre, v prospech slovenského národa a Československej republiky*⁸⁸, ako je to znaleckým posudkom objektívne zistené, musíme priznať, že veľkú zásluhu na tom majú dvaja obžalovaní Dr. G. Medrický a Dr. Mikuláš Pružinský. Musíme priznať, že keď oni do povstania nekompromisne chránili slovenské záujmy, že v tejto snahe konali aj po Povstaní, kým Slovensko nebolo oslobodené.“⁸⁹

Obhajca JUDr. Štefan Král viacerých obžalovaných exministrov slovenských vlád v rokoch 1938 – 1945, vrátane JUDr. Mikuláša Pružinského, v závere svojej obhajovacej reči charakterizoval nasledovne: „*Obžalovaný Dr. Pružinský bol na čele ministerstva financií. Tento rezort viedol nie ako politik, ale ako odborník. Svedok A. Mach vo svojej výpovedi uviedol, že Pružinský bol typický apolitický človek, že zastával jemu zverenú funkciu len ako odborník. Obžalovaný Pružinský zamestnával tak ako Čechov, tak i Židov. Obžalovaný Pružinský, ako dokázali svedkovia Dr. Zaťko a Dr. Karvaš, dôsledne a nekompromisne hájil slovenské záujmy. Obžalovaný Pružinský vo všetkých svojich konaniach jednoznačne sa pridržiaval smerníc určených Komitétom hospodárskych ministrov. Obžalovaný Pružinský nielen Slovákmí, ale aj Čechmi bol považovaný vždy za vzor čestného človeka, čo potvrdil aj terajší minister školstva Dr. Stránsky vo svojom diele Hovory k domovu.*“⁹⁰

V závere svojej obhajovacej reči JUDr. Š. Král otvorene nežiadal oslobodenie obžalovaných, ale apeloval na súd a prísediach slovami: „*Slávny Národný súd. V krátkom čase vynesiete rozsudok nad obžalovanými. Ráčte si uvedomiť, že oni bojovali za také štátoprávne usporiadanie Republiky, ako je dnešné. Ráčte si uvedomiť, či by československý domáci odboj mal taký úspech, aký mal, keby na vedúcich politických*

⁸⁷ SNA Bratislava, Tnľud 72/45/54-55, dokument 6, č. 166-67/34.

⁸⁸ Podľa znalca prof. A. Maturu M. Pružinský okrem opatrení proti nemeckým požiadavkám a návrhom, ktoré presadzoval nemecký poradca na ministerstve financií Dr. Gébert, „umožnil rozsiahle investície do hospodárstva Slovenska. Týmto opatreniami dosiahlo sa aj presunutie asi dvoch miliárd korún štátnych daní z časov vojny do pokladnice obnovenej ČSR“. Tamže, s. 1-2 znaleckého posudku.

⁸⁹ SNA Bratislava, Tnľud, obhajovacia reč JUDr. Š. Krála, č. 72/45/69, s. 12-13.

⁹⁰ SNA Bratislava, Tnľud, obhajovacia reč JUDr. Š. Krála, č. 72/45/69, s. 12-13.

a hospodárskych miestach slovenského štátu neboli stáli takí ľudia, akí sú obžalovaní. Po dôkladnom zvážení všetkých týchto momentov, ráčte vyniesť rozsudok, na ktorý bude môcť byť hrdá Československá republika a ktorý prospeje slovenskému národu.“⁹¹

Národný súd v Bratislave na verejnom hlavnom pojednávaní konanom v dňoch 20. – 25., 27., 29. – 31. októbra 1947, 3. – 6. a 11. novembra 1947 za účasti predsedu krajského súdu Karla Bedrnu ako predsedu, Vojtecha Petráša, Jána Lovasíka, Imricha Treskoňa, Jozefa Rieckeého, Karola Polakoviča a Ernesta Galváňka ako prísediacich a Dr. Juraja Šujana ako obžalobcu vyniesol a dňa 11. novembra 1947 verejne vyhlásil tento rozsudok:

„Obžalovaný Dr. Mikuláš Pružinský, narodený dňa 13. decembra 1886 v Liptovskom Svätom Mikuláši, príslušný do Nemeckej Lupči, statkár, bývalý minister financií, ženatý rím. kat., československý štátny občan, posledne bytom v Bešeňovej, t. č. vo väzbe⁹² Národného súdu je vinný v zmysle obžaloby a odsudzuje sa na 6 rokov trestnice ako trest hlavný, na 10 rokov straty občianskych práv a na konfiškáciu jednej polovice majetku ako trest vedľajší.“⁹³

Pri výmere trestu sa Národný súd zaoberal predovšetkým otázkou, či sú u obžalovaných dané okolnosti pre premenu trestu smrti na trest na slobode uvedené v § 6 nar. č. 33/1945 v znení vyhl. č. 58/1946 Zb. n. SNR.⁹⁴ „Naproti tomu u všetkých ostatných obžalovaných (okrem Štefana Haššíka, ktorého odsúdili v neprítomnosti na trest smrti zastrelením) pri skúmaní podmienok predpísaných v § 6 cit. nar. vzal Národný súd za zistené a dokázané, že obžalovaní zaslúžili sa vo veľa prípadoch o to, aby židovskí spoluobčania jednak dostali pracovné povolenia, jednak snažili sa aj priamo o záchranu ich životov, ďalej pomáhali účinne aj národnostne prenasledovaným, aj účastníkom Národného povstania a ich rodinným príslušníkom a tak vzal Národný súd za dokázané, že obžalovaní zaslúžili sa významne o záchranu životov politicky, národnostne a rasove prenasledovaných. Boli preto dané u všetkých obžalovaných podmienky na použitie § 6 cit. nar. Uložil preto Národný súd obžalovaným a použitím tohto ustanovenia namiesto trestu smrti, trest straty slobody, a to vo výmere, ktorá bola uznaná za primeranú ich zavineniu.“⁹⁵

⁹¹ Tamže.

⁹² Národný súd v trestnej veci proti Dr. Mikulášovi Pružinskému pre trestný čin podľa § 2, 3, 4 nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR na tajnej porade konanej 19. februára 1946 podľa § 35 ods. 2 vyk. nar. č. 55/1945 Sb. N. o návrhu obžalobcu na uvalenie väzby z 15. februára 1946, č. Onľud 9/46-2. atď. sa takto uzniesol „Návrhu obžalobou na uvalenie väzby na obvineného Dr. Mikuláša Pružinského sa vyhovuje, uvalenú väzbu Národný súd z dôvodov podľa § 141 č. 2, 3 Trp schvaľuje s tým, že väzba sa začína predbežne dňom vydania čísl. úradom a trvá do vynesenia rozsudku.“ Kópia dokumentu Národný súd č. Tnľud 9/46. Súkromný archív Márie Pružinskej-Litawskej.

⁹³ Kópia rozsudku Národný súd Tnľud 72/45. Rozsudok končí konštatovaním, že „sa obžalovanému započítava do trestu na slobode celá väzba, a to od 19. mája 1945 do 11. novembra 1947. Súkromný archív Márie Pružinskej-Litawskej.

⁹⁴ Kópia obžaloby proti členom tretej slovenskej vlády v rokoch 1944-1945, s. 68. Súkromný archív Márie Pružinskej-Litawskej.

⁹⁵ Kópia rozsudku Národný súd Tnľud 72/45. Súkromný archív M. Pružinskej-Litawskej. Z odôvodnenia rozsudku u M. Pružinského jasne vyplýva, že ho odsúdili hlavne v dvoch bodoch obžaloby, za vlastizradu proti Československej republike. V prvom prípade za jeho obchodnú cestu do Berlína začiatkom marca 1939

Všetky súdne procesy bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 pod hlavičkou Národného súdu v Bratislave s vedúcimi a poprednými politickými, hospodárskymi, vojenskými, kultúrnymi predstaviteľmi autonómneho Slovenska a prvej Slovenskej republiky mali výrazný politický charakter. O tom dnes už nepochybuje značný počet historikov a publicistov zaoberajúcich sa daným obdobím. Hlavným cieľom a úlohou týchto procesov (neobjektívnych, jednostranných, vykonštruovaných, často s dopredu dohodnutým rigoróznym rozsudkom) bolo skompromitovať, dehonestovať a zničiť politické strany a hnutia, ktoré stáli za dlhoročným bojom o autonómne postavenie Slovenska a rovnoprávnosť slovenského národa v Československej republike od jej vzniku a boli spojené so vznikom a 6-ročnou existenciou prvej slovenskej štátnosti v podobe najprv Slovenského štátu a potom Slovenskej republiky. Ich hlavným zmyslom bolo tiež zastrašiť nespravodlivými tvrdými rozsudkami všetkých tých, ktorí by len pomysleli angažovať sa za slovenskú štátnosť v budúcnosti. V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že v podobnom duchu sa konali a rovnaký účel mali po nastolení komunistickej totality aj početné mosterprocesy s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami.⁹⁶

Autor tohto textu nadviazal na prvé dve štúdie o ministrovi Dr. Mikulášovi Pružinskom⁹⁷ uvedenou prácou o komplexnej obhajobe JUDr. Mikuláša Pružinského, ministra financií v troch vládach prvej Slovenskej republiky, pred Národným súdom v októbri a novembri 1947. Bude na čitateľovi, aby posúdil, či rozsudok 6 rokov väzenia bol voči nemu primeraný a spravodlivý.

a potom za účasť v „utečeneckej slovenskej vláde“ (podľa terminológie Národného súdu) v Kremsmünsteri v apríli a máji 1945.

⁹⁶ V mojej vyše 55-ročnej výskumnej praxi som sa nikdy nestretol s pojmom český buržoázy nacionalizmus alebo český buržoázy nacionalista. Za to viacerí tzv. slovenskí buržoázni nacionalisti zaplatili životom alebo dlhoročným väzením, tragédiou a zničeným životom ich a ich rodín (poznámka K. Fremala).

⁹⁷ FREMAL, Karol. Rôzne názory na pobyt, rokovania, výsledky a dôsledky slovenskej hospodárskej delegácie v Berlíne v dňoch 1. – 3. marca 1939. In *Historický zborník*, roč. 27, č. 1/2017. Martin : Matica slovenská, 2017, s. 39-51; FREMAL, Karol. Minister financií prvej Slovenskej republiky Mikuláš Pružinský v Kremsmünsteri v apríli a máji 1945. In *Historický zborník*, roč. 28, č. 2/2018. Martin : Matica slovenská, 2018, s. 75-90.

**Prozess gegen den Finanzminister der ersten Slowakischen Republik
Judr. Mikuláš Pružinský vor Nationalgericht im Oktober und November 1947
und seine Verteidigung**
Karol Fremal

Zusammenfassung

Alle Prozesse gleich nach Ende des Zweiten Weltkriegs in der Slowakei in Jahren 1945 – 1948, die unter dem Kopf des Nationalgerichts in Bratislava mit führenden und prominenten politischen, wirtschaftlichen, militärischen, kulturellen Vertreter der autonomen Slowakei und der ersten Slowakischen Republik, hatten deutlich politischer Charakter. Mehrere Historiker und Publizisten, die sich mit diesem Zeitabschnitt befassen, zweifeln daran heute nicht.

Das Hauptziel und Aufgabe dieser Prozesse (nicht objektiven, einseitigen, konstruierten, oft mit dem im Voraus abgemachten rigorosen Urteil) war, die politischen Parteien und Bewegungen, die nach Autonomie der Slowakei und nach Gleichberechtigung der slowakischen Nation in der Tschechoslowakischen Republik gestrebt hatten und mit der Entstehung und 6-jähriger Existenz der ersten Staatlichkeit, zuerst slowakischen Staat und dann der Slowakischen Republik gebunden waren, kompromittieren, entwürdigen und fertigzumachen. Der Zweck dieser Prozesse war, alle, die sich in der Zukunft um slowakische Staatlichkeit engagieren möchten, mit den ungerechten harten Verdikten zurückzuschrecken. Im Zusammenhang damit ist anzuführen, dass auch zahlreiche Monsterprozesse mit sog. slowakischen bourgeoisen Nationalisten nach dem Antritt des kommunistischen Totalitarismus in derselben Richtung stattfanden und dieselbe Absicht hatten.

Ústava ČSSR z roku 1960 a slovensko-české ústavné vzťahy 1960 – 1992

Bruno Čanády

I. Obdobie unitárnej čs. ústavy (1960 – 1968)

Koncom 50. rokov 20. storočia začalo pražské centrum politickej a vládnej moci pod taktovkou A. Novotného¹ urýchlene pripravovať novú, ešte unitárnejšiu a vysoko centralistickú čs. ústavu. V novej ústave bolo vyhlásené domnelé víťazstvo socializmu. To malo komunistickému režimu na jednej strane ideologicky pomôcť zastrieť hlavne ekonomické problémy štátu a jeho občanov. Na druhej strane to korešpondovalo s vtedajšími bombastickými vyhláseniami komunistickej strany a vlády v Sovietskom zväze (vtedy v štýle Chruščova²). Historicky po prvý raz bola oficiálne v čs. ústave z roku 1960 zakotvená vedúca úloha (vedúca sila) KSČ v štáte a spoločnosti. Dodajme, že v 50. rokoch takúto moc de facto KSČ a jej štruktúry už získali, najmä svojím politicko-mocenským útlakom. Napriek ústavným, ale len fiktívnym zárukám v ústave z r. 1948, tak napríklad živnostníci (vrátane väčšiny samostatne hospodariacich roľníkov) boli dlhodobými politicko-ekonomickými opatreniami v podstate „triedne a majetkovo zlikvidovaní“ a začlenení do stanovených foriem štátneho a družstevného vlastníctva. Ešte pred ústavnými zmenami ÚV KSČ vytvorilo na prípravu novej socialistickej ústavy odbornú komisiu.³ Dobové názory zo slovenského prostredia boli voči novej ústave dosť kritické, osobitne k degradácii slovenských národných orgánov a k celkovému oslabeniu slovenského vplyvu v čs. štátoprávnej realite. **„Rozborom novovymedzenej pôsobnosti SNR prideme k záveru, že sa v porovnaní s predchádzajúcim stavom podstatne zúžila.“**⁴ Došlo

¹ Antonín Novotný, v r. 1953 – 1968 prvý tajomník ÚV KSČ a v r. 1957 – 1968 prezident ČSSR.

² Nikita Sergejevič Chruščov, v r. 1953 – 1964 prvý tajomník ÚV KSSZ a v r. 1958 – 1964 predseda rady ministrov ZSSR.

³ V komisii ÚV KSČ pre vypracovanie ústavy pracovali od septembra 1959 J. Bartuška, O. Šik, H. Balík, Z. Jičínský, P. Levit, J. Mural, P. Peška, J. Jíra, Z. Mlynář, J. Hanák, L. Novák, I. Bystřina, V. Knapp a iní odborníci. Celoštátna konferencia KSČ (5. 7. – 7. 7. 1960) schválila návrh novej socialistickej ústavy, ktorú Národné zhromaždenie následne schválilo 11. júla 1960. V tomto smere bol ústrednou postavou prvý tajomník KSČ a prezident A. Novotný so značnou necitlivosťou k slovenskej problematike. Okrem iného sa zmenil názov štátu, štátny znak a oslabilo sa postavenie Slovenskej národnej rady a došlo k zrušeniu Zboru povereníkov. Centralizácia mala pomôcť riešiť aktuálne hospodárske problémy a socialistická ideológia mala propagandisticky prekryť oslabovanie ekonomiky štátu (pozn. B. Č.).

⁴ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 214. Ústavný zákon č. 33/1956 Zb. vymedzil oveľa širšie jej zákonodarnú právomoc formuláciou, že sa uznášala na zákonoch Slovenskej národnej rady „v súlade s celoštátnym zákonodarstvom“, a to vo veciach národnej alebo regionálnej povahy... ďalšie obmedzenie, predstavuje formulácia: „pokiaľ k zabezpečeniu všestranného hospodárskeho a kultúrneho rozvoja Slovenska vyžaduje osobitnú úpravu“ (s. 214).

k celoštátnej redukcii počtu krajov (krajských národných výborov) a počtu okresov (okresných národných výborov). Na Slovensku sa vytvorili tri kraje (KNV)⁵ a zaniklo dovtedajších šesť krajov a dovtedajšie malé okresy (ONV), ktoré nahradili väčšie územné celky. V roku 1960 sa na Slovensku znížil počet okresov z 89 na 33 okresov. Zanikli okresy, ktoré s malými zmenami fungovali v rokoch 1923 až 1960.

Štruktúra Ústavy Československej socialistickej republiky⁶ č. 100/1960 Zb. schválená Národným zhromaždením 11. júla 1960 sa skladala celkovo zo 112 článkov v nasledovných ústavných častiach.

Vyhlásenie. Prvá hlava: *Spoločenské zriadenie*⁷. Druhá hlava: *Práva a povinnosti občanov*⁸. Tretia hlava: *Národné zhromaždenie*.⁹ Štvrtá hlava: *Prezident republiky*.¹⁰ Piata hlava: *Vláda*.¹¹ Šiesta hlava: *Slovenská národná rada*. Siedma hlava: *Národné*

⁵ Na Slovensku vznikol Západoslovenský Krajský národný výbor (KNV) so sídlom v Bratislave, Stredoslovenský KNV so sídlom v B. Bystrici a Východoslovenský KNV so sídlom v Košiciach. Na základe zákona č. 36/1960 Zb. o územnom členení štátu mal Západoslovenský kraj celkovo 12 okresov, Stredoslovenský kraj tiež 12 okresov a Východoslovenský kraj len 9 okresov s príslušnými okresnými národnými výbormi.

⁶ V rokoch 1960 – 1990 to bola Ústava ČSSR. V rokoch 1990 – 1992 to bola Ústava ČSFR.

⁷ Čl. 1 až Čl. 18 ústavy. Podľa Čl. 1 ods. 1 ČSSR je „socialistický štát“. V zmysle Čl. 1 ods. 2 je ČSSR „jednotný štát dvoch rovnoprávných bratských národov“. Podľa Čl. 1 ods. 3 ČSSR „patrí k svetovej socialistickej sústave“. Čl. 2 uvádzal, že štátnu moc vykonávajú zastupiteľské zbory. Čl. 3 ústavy upravoval volebné právo. Podľa Čl. 4 „Vedúcou silou v spoločnosti a v štáte je ... KSČ“. V zmysle Čl. 7 ods. 1 „Ekonomickým základom“ ČSSR je „socialistická hospodárska sústava“. Tiež, že „socialistická hospodárska sústava, v ktorej sú výrobné prostriedky zospoločenšené a celé národné hospodárstvo je plánovite riadené...“ Ďalej tu bol Čl. 8 ods. 1 upravujúci „socialistické spoločenské vlastníctvo“ (Čl. 7 ods. 2). Čl. 9 uvádzal „malé súkromné vlastníctvo založené na osobnej práci“. Čl. 12 ods. 1 sa dotkol štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva, ktorým sa riadilo „celé národné hospodárstvo“.

⁸ Čl. 19 až Čl. 38 ústavy. Podľa § 32 ods. 1 ústavy: „Sloboda vyznania je zaručená. Každý môže vyznávať akúkoľvek náboženskú vieru, alebo byť bez vyznania, aj vykonávať náboženské úkony, pokiaľ to nie je v rozpore so zákonom.“ Tiež, že „všetci občania majú právo na prácu a na odmenu za vykonanú prácu podľa jej množstva, akosti a spoločenského významu“ (Čl. 21 ods. 1). „Všetci občania majú rovnaké práva a rovnaké povinnosti. Rovnoprávnosť všetkých občanov bez zreteľa na národnosť a rasu je zaručená“ (Čl. 20 ústavy).

⁹ Čl. 39 až Čl. 60. Podľa Čl. 39 ods. 1 „národné zhromaždenie je najvyšším orgánom štátnej moci ČSSR. Je jediným celoštátnym zákonodarným zborom“. Národné zhromaždenie ČSSR malo 300 poslancov (Čl. 39 ods. 2) a poslanci boli volení na obdobie 4 rokov (Čl. 39 ods. 3). Národné zhromaždenie mohlo zrušiť zákon SNR, nariadenia a uznesenia vlády a všeobecné záväzné nariadenia KNV (Čl. 41 ods. 3). Tiež volilo prezidenta ČSSR (Čl. 43 ods. 1) a volilo a odvolávalo členov Najvyššieho súdu ČSSR (Čl. 46. ods. 1). Vzniklo Predsedníctvo NZ (Čl. 59 ods. 1).

¹⁰ Čl. 61 až Čl. 65. Prezident ČSSR ako predstaviteľ štátnej moci bol volený Národným zhromaždením (Čl. 61 ods. 1) a zodpovedal NZ (Čl. 61 ods. 2). Podľa ústavy prezident bol volený na päťročné volebné obdobie (Čl. 63 ods. 3).

¹¹ Čl. 66 až Čl. 72. Vláda ČSSR bola výkonným orgánom štátnej moci ČSSR a zodpovedala za výkon funkcie Národnému zhromaždeniu (Čl. 66). Vláda ČSSR zjednocovala, riadila a kontrolovala činnosť ministerstiev a ostatných ústredných orgánov štátnej správy a riadila a kontrolovala prácu národných výborov (Čl. 68). Ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy mohli na základe zákonov a vládnych nariadení vydávať všeobecne záväzné právne predpisy (Čl. 72). NZ mohlo svojím uznesením navrhnúť prezidentovi odvolať vládu alebo jej člena (Čl. 70 ods. 1).

výbory¹². Ôsma hlava: *Súdy a prokuratúra*.¹³ Deviata hlava: *Všeobecné a záverečné ustanovenia*.¹⁴

Z hľadiska porovnania nového postavenia slovenských národných orgánov podľa ústavy z roku 1960 oproti predchádzajúcemu legislatívnemu stavu došlo k celkovému a výraznému oslabeniu postavenia Slovenskej národnej rady. „SNR v novom ústavnom postavení však stratila všetku originálnu právomoc a stala sa orgánom štátnej moci vyradeným z jej faktického uskutočňovania v rámci stupňovitého riadenia.“¹⁵ K šiestej hlave ústavy z roku 1960 ešte kriticky uveďme a to dokonca podľa dobových autorov: „V bode a) čl. 74 ústavy bola všeobecne vyjadrená závislosť a podriadenosť Slovenskej národnej rady Národnému zhromaždeniu ako jedinému skutočnému nositeľovi originálnej celoštátnej zákonodarnej moci.“ Podľa kritického vyjadrenia slovenských historikov z tohto obdobia, tak ústava z roku 1960 bola charakterizovaná tým, že „slovenské národné orgány boli funkčne, politicky a pracovne ešte užšie späté s ústrednými celoštátnymi orgánmi moci a správy pri plnení celoštátnych úloh...“¹⁶ Unitárnosť ČSSR ústavne vychádzala z Čl. 1 ods. 2 ústavy z roku 1960, z ktorého doslova citujeme: „Československá socialistická republika je jednotný štát dvoch rovnoprávných bratských národov, Čechov a Slovákov.“ Šiesta hlava pôvodnej Ústavy ČSSR z roku 1960 mala názov Slovenská národná rada, ktorá ústavne bola „národným

¹² Čl. 86 až Čl. 96. Národné výbory boli orgánmi štátnej moci a štátnej správy v krajoch, okresoch a obciach a boli volené na obdobie štyroch rokov (Čl. 86).

¹³ Čl. 97 až Čl. 106. Podľa ústavy boli volené (na štyri roky) nezávislé ľudové súdy a to Najvyšší súd, krajské a okresné súdy, vojenské súdy a miestne ľudové súdy (Čl. 98). Sudcovia celoštátneho Najvyššieho súdu ČSSR boli volení na štyri roky Národným zhromaždením, sudcovia krajských súdov boli volení krajskými národnými výbormi a sudcovia okresných súdov boli volení občanmi na základe všeobecného, rovného, priameho volebného práva s tajným hlasovaním (Čl. 99). Podľa Ústavy z roku 1960 citujeme „Sudcovia sú pri výkone svojej funkcie nezávislí a sú viazaní jedine právnym poriadkom...“ Sudcovia mohli byť odvolaní voličmi alebo zastupiteľským orgánom, ktorý ich do funkcie zvolil (Čl. 102). Generálny prokurátor bol zodpovedný Národnému zhromaždeniu a bol menovaný a odvolávaný prezidentom ČSSR (Čl. 105).

¹⁴ Čl. 107 až Čl. 112 ústavy. Samotný Čl. 107 ods. 1 uvádzal: „Územie Československej socialistickej republiky tvorí jednotný a nedeliteľný celok.“ Podľa Čl. 111 ústavy: „Ústava sa môže meniť iba ústavným zákonom.“ „Zákony ani iné právne predpisy nesmú odporovať ústave. Výklad a používanie všetkých právnych predpisov musí byť v súlade s ústavou.“ Z hľadiska slovenskej časti nového štátneho znaku ČSSR uveďme: „Štátny znak Československej socialistickej republiky tvorí červený štít tvaru husitskej pavézy s päťramennou hviezdou v hornej časti, na ktorom je biely dvojchvostý lev majúci na hrudi červený štítok s modrou siluetou Kriváňa a vatrou zlatej farby. Kresba znaku je zlatá“ (Čl. 110 ods. 1 ústavy z roku 1960).

¹⁵ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADSKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 213. „Ústava z roku 1960 síce zakotvila Slovenskú národnú radu ako národný orgán štátnej moci a správy na Slovensku, ale bez konkrétneho priestoru na jej vykonanie“ (s. 213). „... Zbor povereníkov a povereníctva ako osobitné orgány boli zrušené... Slovenská národná rada mohla prerokovať a schvaľovať v podstate iba svoj vlastný rozpočet (ako každá iná organizácia), rozpočet svojich orgánov a priamo riadených inštitúcií na Slovensku, ktorých počet bol nepatrný“ (s. 215).

¹⁶ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADSKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 214-219. „V reláciách celoštátnej legislatívy sa zákonodarná moc SNR celkom zúžila a obmedzila na menej významné otázky. Keďže sa presne nedefinovalo, čo spadá pod pojem národné alebo regionálne, mohli ústredné orgány v praxi ďalej obmedzovať zákonodarnú právomoc a iniciatívu Slovenskej národnej rady, k čomu aj došlo“ (s. 214-215).

orgánom štátnej moci a správy na Slovensku“ (Čl. 73 ods. 1 ústavy). Slovenská národná rada podľa Čl. 74 ústavy mala nasledovnú pôsobnosť (kompetencie):

1. Slovenská národná rada sa mohla uznávať na zákonoch Slovenskej národnej rady, ale len v súlade s celoštátnym zákonodarstvom a to vo veciach národnej alebo regionálnej povahy, pokiaľ to bolo potrebné na zabezpečenie všestranného hospodárskeho a kultúrneho rozvoja Slovenska a vyžadovalo to osobitnú úpravu.

2. SNR sa uznávala na zákonoch Slovenskej národnej rady v prípadoch, v ktorých ju na to čs. Národné zhromaždenie splnomocnilo zákonom.

Dodajme, že podľa Čl. 77 ods. 1 ústavy návrhy zákonov Slovenskej národnej rady mohli podávať poslanci SNR, komisie SNR a Predsedníctvo Slovenskej národnej rady.

3. SNR sa zúčastňovala na príprave štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva a v rámci štátneho plánu mohla súhrnne prerokúvať otázky rozvoja národného hospodárstva a kultúry na Slovensku.

4. Prerokúvala a schvaľovala rozpočet Slovenskej národnej rady, jej orgánov a ňou priamo riadených inštitúcií na Slovensku.

5. Podávala návrhy zákonov Národnému zhromaždeniu.

6. Vykonávala kontrolu v medziach vlastnej právomoci.

7. Zabezpečovala v duchu rovnoprávnosti priaznivé podmienky pre všestranný rozvoj života občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti.

8. Volila Predsedníctvo Slovenskej národnej rady a z jeho členov povereníkov Slovenskej národnej rady.

9. SNR prerokúvala správy predsedníctva, komisií a povereníkov Slovenskej národnej rady.

Zasadania Slovenskej národnej rady zvolávalo Predsedníctvo Slovenskej národnej rady najmenej dvakrát do roka, pričom zasadanie sa muselo zvoliť, ak o to požiadala aspoň tretina poslancov Slovenskej národnej rady. Slovenská národná rada bola schopná sa uznávať, len ak bola prítomná nadpolovičná väčšina všetkých poslancov. Na platnosť uznesenia SNR bol potrebný súhlas nadpolovičnej väčšiny prítomných poslancov. Zákony Slovenskej národnej rady podpisoval predseda Slovenskej národnej rady.

Po zrušení povereníctiev a Zboru povereníkov boli ich neadekvátnou náhradou novokoncipované Komisie Slovenskej národnej rady. Podľa Čl. 78 ústavy Slovenská národná rada zriaďovala pre jednotlivé úseky svojej činnosti komisie Slovenskej národnej rady ako svoje iniciatívne, kontrolné a výkonné orgány. Komisie SNR plnili úlohy vyplývajúce z hospodárskeho a kultúrneho rozvoja Slovenska. Rokovali a uznávali sa o uvedených veciach. Pomáhali ich zabezpečovať a predkladali svoje uznesenia a návrhy Slovenskej národnej rade a Predsedníctvu Slovenskej národnej rady. Členov komisií SNR volila Slovenská národná rada zo svojich poslancov a z politických, hospodárskych, kultúrnych a iných pracovníkov na Slovensku. Za predsedov komisií volila Slovenská národná rada spravidla povereníkov Slovenskej národnej rady. Boli to však povereníci bez reálnych povereníctiev. Znamenalo to okrem iného doslova úpadok postavenia slovenských národných orgánov, osobitne (ale nielen) výkonnej činnosti Slovenskej národnej rady. Reálne riadenie voči Slovensku bolo plne v rukách pražských ministerstiev a troch krajských národných výborov na Slovensku. Slovenská národná rada po roku

1960 sa stala pre mnohých z českých krajín a pre štruktúry KSČ len nepochopiteľným appendixom v štruktúre čs. štátnych orgánov a akýsi relikv minulosť, ktorý už nezodpovedal potrebám centrálneho a plánovitého rozvoja ČSSR. Subjektivistický prístup režimu, ale predovšetkým problémy v národnom hospodárstve¹⁷ pretrvávali a narastala všeobecná nespokojnosť v spoločnosti, nielen na Slovensku. To všetko vytváralo v polovici 60. rokov 20. storočia zvýšený tlak na zmeny v hospodárstve, v spoločnosti a v štáte za existencie „novotnovského“ byrokratického režimu. Podľa ústavy z roku 1960 naďalej existovali na Slovensku volení poslanci Slovenskej národnej rady. Signifikantný bol záväzný text sľubu poslanca SNR, ktorý sľuboval vernosť ČSSR, veci socializmu a odkazu SNP, nie však vernosť slovenskému národu, ani občanom na Slovensku a ešte menej Slovensku ako takému.¹⁸ Fungovalo Predsedníctvo Slovenskej národnej rady, ktoré malo 16 členov a skladalo sa z predsedu SNR, podpredsedov SNR a z ďalších členov predsedníctva (Čl. 83 ods. 1 ústavy). Predsedníctvo SNR bolo zodpovedné Slovenskej národnej rade. Členov Predsedníctva SNR volili a odvolávali poslanci Slovenskej národnej rady. Inak Predsedníctvo Slovenskej národnej rady bolo výkonným orgánom Slovenskej národnej rady v rámci jej veľmi obmedzených právomocí (Čl. 84 ods. 1). Uvedme, že z členov Predsedníctva SNR volila a odvolávala Slovenská národná rada povereníkov Slovenskej národnej rady (Čl. 85 ods. 1). Prostredníctvom Predsedníctva SNR sa vopred prerokovali správy a pripravovali návrhy pre zasadanie Slovenskej národnej rady. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady riadilo a zjednocovalo prácu komisií a povereníkov Slovenskej národnej rady. Na základe zákonov Slovenskej národnej rady a na ich vykonanie vydávalo uznesenia a nariadenia. V rozsahu určenom čs. vládou mohlo Predsedníctvo SNR vymenúvať a navrhovať štátnych funkcionárov na Slovensku. Samotní povereníci Slovenskej národnej rady plnili úlohy predovšetkým v medziach právomocí Slovenskej národnej rady. Zároveň plnili aj úlohy v rozsahu určenom čs. vládou a to pri hospodárskej a kultúrnej výstavbe Slovenska. Reálna, ale i formálne-legislatívna degradácia pozostatkov slovenských národných orgánov a *od roku 1960 vznik povereníkov bez povereníctiev* dokumentuje v roku 1960 zrušenie Povereníctva vnútra a v rokoch 1960 – 1968 neexistenciu ústredného orgánu pre vnútorné veci (a pre všeobecnú verejnú správu). V tomto období na Slovensku (do r. 1967) existovala Komisia SNR pre miestne hospodárstvo na čele s povereníkom a v rokoch 1967 – 1968 nová Komisia SNR pre národné výbory na čele s povereníkom (predsedom komisie SNR).¹⁹ Až nadobudnutím účinnosti ústavného zákona o čs. federácii vznikla od 1. 1. 1969 republiková zákonodarná a výkonná moc s vládou Slovenskej socialistickej republiky (SSR) ako s riadiacim orgánom voči národným výborom a s Ministerstvom vnútra SSR ako ústredným orgánom štátnej správy pre veci vnútorné na Slovensku. *Rok 1968 sa stal transformačným predelom Ústavy ČSSR z roku*

¹⁷ Napríklad v r. 1963 bol zaznamenaný ekonomický pokles oproti predchádzajúcemu roku. Problematické čs. hospodárstvo sa začalo riadiť len ročnými plánmi. Dňa 20. 9. 1963 predsedu vlády ČSSR V. Širokého nahradil J. Lenárt. Predsedom SNR sa stal (23. 9. 1963) M. Chudík (pozn. B. Č.).

¹⁸ Čl. 80 Ústavy ČSSR z r. 1960. Poslanec SNR mohol byť zároveň poslancom Národného zhromaždenia (Čl. 81 ods. 3). Člen Predsedníctva SNR mohol byť zároveň členom čs. vlády (Čl. 83 ods. 4).

¹⁹ Od 1. septembra 1967 začal svoju činnosť Inštitút Slovenskej národnej rady pre národné výbory. Bol to predchodca dnešného Inštitútu pre verejnú správu v Bratislave (pozn. B. Č.).

1960. Ústava sa štátoprávne transformovala z unitárnej ústavy z roku 1960 do novej federalizovanej podoby.²⁰

II. Obdobie platnosti ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii (1968 – 1992)

A. Prelomový rok 1968 a prípravné obdobie vzniku čs. federácie

Rok 1968 bol (do 21. 8. 1968) rokom obrodného procesu. Medzinárodne známu Pražskú jar 1968 odštartovala Bratislavská (doslova Slovenská) jar.²¹ Samotný rok 1968 bol štátoprávnym medzníkom vo vývoji slovensko-českých vzťahov a znamenal následný vznik symetrického federálneho modelu. V uvedenom roku došlo k spojeniu všeobecných demokratizačných snáh s osobitnými požiadavkami Slovákov na federatívne riešenie slovensko-českých vzťahov. *Obrodný proces na Slovensku v roku 1968 súvisel so špecifickým obrozením slovenskej štátoprávnej situácie a posilnením politického významu Slovenska.* Slovenská národná rada mala prerokovať na zasadnutí 14. a 15. marca 1968 zo slovenského hľadiska vtedy aktuálne dôležitý návrh zákona o hlavnom meste Slovenska Bratislavy. Začiatok štátoprávneho procesu a zápas za suverenitu Slovákov bezprostredne tiež súvisel s uznesením Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 38 z 11. marca 1968. Počas rokovania SNR v dňoch 15. a 16. marca 1968 viedol zasadanie Slovenskej národnej rady jej podpredseda F. Barbírek²², ktorý uviedol, že „Slovenská národná rada by mala vykonávať na území Slovenska plnú zákonodarnú právomoc, okrem otázok, ústavou taxatívne zverených do výlučnej pôsobnosti Národného zhromaždenia, a to najmä v otázkach ústavnoprávnych, v oblasti zahraničných vzťahov, národnej obrany a meny. Pri vymedzení vzťahov vlády ČSSR a Rady ministrov Slovenska sa má vychádzať (podľa Barbírka, pozn. B. Č.) zo zásady, že výkonnú moc na Slovensku majú výkonné orgány Slovenskej národnej rady na všetkých úsekoch štátnej správy a hospodárskeho riadenia, okrem výlučne celoštátnej povahy, akými sú najmä národná obrana, zahraničná politika a menové otázky. Okruh otázok právomocí vlády a jej orgánov treba spresniť a taxatívne v ústavnoprávnom akte fixovať.“ Slovenská národná rada a jej predsedníctvo sa zjednotilo na návrhu, aby sa „vrcholný výkonný orgán na Slovensku nazýval Radou ministrov Slovenska“. To malo „vystihovať nové postavenie kolektívneho výkonného orgánu SNR nielen vo vnútroštátnom živote, ale aj z hľadiska medzinárodnej reprezentácie“. Pri zhodnotení vtedajšieho stavu (podpredseda SNR Barbírek ako de facto

²⁰ Podľa čl. 143 ods. 1 ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii: „Zrušujú sa ustanovenia čl. 1 ods. 2 a čl. 12, ďalej ustanovenia tretej, štvrtej, piatej a šiestej hlavy (čl. 39 až 85), ako aj ustanovenia článkov 107 až 109 a článku 111 ústavy (ústavný zákon č. 100/1960 Zb.).“

²¹ Aj podľa českých historikov: „Slovenská otázka... sa stala poslednou rozbuškou, ktorej odpálenie uvoľnilo cestu k Pražskej jari.“ Pozri napríklad PACNER, Karel. *Osudové okamžiky Československa*. Praha : Albatros Praha, 2001, s. 313. Dodajme, že verejným symbolom pohrdania A. Novotného voči Slovensku bolo jeho ostentatívne odmietnutie daru Matice slovenskej (pozn. B. Č.).

²² František Barbírek (1927 – 2001) bol od roku 1964 poslancom SNR a v rokoch 1966 – 1968 podpredsedom SNR. Od marca do júna 1968 bol v čase neobsadenia funkcie predsedu SNR faktickým úradujúcim predsedom Slovenskej národnej rady.

úradujúci predseda SNR) doslova uviedol: „Objektívne nedostatky tzv. asymetrického usporiadania počas jeho doterajšieho uplatňovania v štátoprávnej a politickej praxi viedli k jeho diskreditácii... neumožňuje uplatniť zásadu rovný s rovným, samourčovacie právo a národnú svojbytnosť.“²³ **Plénum Slovenskej národnej rady (SNR) dňa 15. marca 1968 prijalo historické Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o smere progresívneho rozvoja**, kde sa konštatovalo: „Slovenská národná rada je presvedčená, že federatívne usporiadanie štátu posilní našu socialistickú demokraciu a upevní československú štátnosť, založenú na zásadách bratstva a najužšej spolupráce našich národov a národností.“²⁴ Vo *Vyhlásení SNR o smere progresívneho rozvoja* sa požadovalo:

1. Nové štátoprávne postavenie Slovenska v rámci **federatívneho usporiadania štátu**.

2. **Úplná zákonodarná právomoc Slovenskej národnej rady**, ktorú by mala vykonávať na území Slovenska, okrem vecí ústavou taxatívne zverených do výlučnej pôsobnosti Národného zhromaždenia.

3. Výkonným orgánom Slovenskej národnej rady mala prislúchať výkonná moc na Slovensku a to na všetkých úsekoch štátnej správy a hospodárskeho riadenia, okrem výlučne celoštátnej povahy, akými sú najmä národná obrana, zahraničná politika a menové otázky.

4. Formálne a reálne oddelenie orgánu zákonodarnej moci predstavovanej Slovenskou národnou radou od slovenských orgánov moci nariadovacej a výkonnej.

5. **Zákaz majorizácie slovenského národa cez politické a ústavné vylúčenie možnosti majorizovať slovenský národ.**

6. Kreovanie štátnych tajomníkov v rámci obnovenia inštitúcie štátnych tajomníkov v postavení členov vlády v centrálnych orgánoch.

Dobová literatúra doslova uvádzala: „Vyhlásenie Slovenskej národnej rady je dokument veľkého politického a štátnického dosahu a úrovne a možno ho zaradiť na roveň známej historickej Deklarácie Slovenskej národnej rady z revolučného roku 1944.“²⁵ *Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o smere progresívneho rozvoja z 15. marca 1968 malo nesporný historický význam, ktoré odštartovalo štátprávny proces uplatnenia sebaurčovacích slovenských práv*. Dnes je to spravidla pre mnohých málo známy dokument a pre iných nie plne docenený. Bol to dobový Manifest slovenského národa a verejné prihlásenie vtedajších predstaviteľov Slovenska a slovenského národa k právu

²³ „Stanovisko SNR na nové vymedzenie právomoci a zodpovednosti SNR. Štátoprávne vzťahy oboch našich národov na princípe úplnej rovnoprávnosti. Prejav podpredsedu SNR, ministra Ing. Františka Barbírka.“ Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o smere progresívneho rozvoja. In *NÁRODNÉ VÝBORY, časopis pre poslancov a pracovníkov NV*, číslo 7, marec 1968. Inak F. Barbírek ešte uviedol: „... Pri neexistencii vlastných národných (českých, pozn. B. Č.) orgánov vzbudzoval dojem nadbytočnosti slovenských národných orgánov. Na Slovensku zasa vyvolával presvedčenie, že Slováci si doma nevládnu alebo, že sa o všetkom rozhoduje výlučne v Prahe.“

²⁴ *NÁRODNÉ VÝBORY, časopis pre poslancov a pracovníkov NV*, číslo 7, marec 1968.

²⁵ RÁKOŠ, Elo – RUDOHRADESKÝ, Štefan. *Slovenské národné orgány 1943-1968*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1973, s. 273. Slovenská národná rada už v tomto štádiu si uvedomovala, že „nové štátoprávne usporiadanie bude znamenať pre slovenské národné orgány nielen nové právomoci, ale aj povinnosti, a to v takom rozsahu, aký nemá v doterajšej histórii československej štátnosti obdobu“ (s. 277). „Ústavný zákon (o čs. federácii, pozn. B. Č.) tiež nepovažovala (SNR, pozn. B. Č.) za nejaké provizórium, ale v podstate za súčasť novej československej socialistickej ústavy“ (s. 275).

na zvrchovanosť slovenského národa a na dôslednú sebarealizáciu štátoprávných práv. A to všetko ešte v totalitnom období, i keď v čase začiatku obrodného procesu. Súhrnne táto nadčasová Výzva SNR mala nasledovné štátoprávne dôsledky:

a) Súbežná demokratizácia²⁶ a federalizácia sa stali neoddeliteľnou súčasťou obrodného procesu. SNR nastolila úlohu „dôsledného zrovnoprávnenia štátotvorných národov Čechov a Slovákov a jeho zodpovedajúceho ústavného vyjadrenia“ ako „neoddeliteľnú súčasť demokratizačných opatrení“.

b) Odstránenie minulých štátoprávných deformácií v slovensko-českých vzťahoch, ktoré boli dovtedy zjavne v neprospech Slovenska. Zároveň SNR vyhlásilo, že „treba odstrániť všetky dovtedajšie deformácie štátoprávneho usporiadania českého a slovenského národa“ a tzv. asymetrický model sa „na Slovensku preukázateľne zdiskreditoval“ a „niet k nemu dôvery ako v štátoprávnej forme na vyjadrenie rovnoprávných vzťahov“.

c) *Presadzovanie rovnosti a zvrchovanosti slovenského národa*. SNR proklamovala nutnosť realizácie zásad „rovného s rovným, samourčovacieho práva o národnej zvrchovanosti“ a „federatívne usporiadanie“.

Vyhlásenie SNR z 15. marca 1968 bolo zároveň oficiálnym vyhlásením národnej – slovenskej zvrchovanosti, pričom SNR oficiálne požadovala transformáciu unitárneho čs. štátu na čs. federáciu. Uvedme ešte, že Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o smere progresívneho rozvoja z 15. marca 1968 bolo historické, i keď v súčasnosti, žiaľ, nedostatočne prezentované štátoprávne politikum. Nadčasovosť tohto dobového štátoprávneho postoja SNR je, že *bezvýhradne nastolila otázku dôsledného zrovnoprávnenia štátotvorných národov Čechov a Slovákov a jeho zodpovedajúceho ústavného vyjadrenia ako neoddeliteľnej súčasti demokratizačných opatrení*.²⁷ *Demokratizácia a federalizácia sa stali neoddeliteľnou súčasťou obrodného procesu*.²⁸ Pri celkovej príprave návrhu federatívneho usporiadania došlo v rámci SNR k del'be práce medzi odborné komisie a odborné skupiny pri Predsedníctve SNR. Napríklad odborníci z prvej odbornej skupiny

²⁶ Optimálne bolo federalizáciu a demokratizáciu rozvíjať súbežne. Na Slovensku bola v roku 1968 federalizácia prioritou. Zároveň na Slovensku paralelne existovali snahy o prehĺbenie demokratizácie v celej spoločnosti. V roku 1968 v českých krajinách vznikali aktivity, že najskôr demokratizovať a až potom (možno) federalizovať. Vznikla tak na Slovensku obava, aby nebola federalizácia odsunutá. Nakoniec pokračujúcu demokratizáciu celej spoločnosti definitívne zastavila sovietska intervencia z augusta 1968. Jediným výdobytkom obrodného procesu v r. 1968 bola federalizácia ČSSR. Demokratizáciu v celej čs. spoločnosti nahradila normalizácia, ktorá pokračovala až do r. 1989 (pozn. B. Č.).

²⁷ ČANÁDY, Bruno. Právne základy a cesty k česko-slovenskej federácii z roku 1968. In *Historický zborník*, č. 1/2016, Martin : Matica slovenská, 2016, s. 82.

²⁸ V roku 1968 vznikla v Československu (osobitne v Česku), ale v menšej miere aj na Slovensku spoločensko-politická polemika, či najskôr demokratizovať a až potom federalizovať (pozri napr. Kultúrny život z r. 1968) alebo postupovať súbežne, prípadne uprednostniť proces federalizácie. Ak to zhrnieme, v českých krajinách vysoko uprednostňovali (aj z časového hľadiska postupu) demokratizáciu pred federalizáciou. Na Slovensku bola prioritou federalizácia so súbežnou demokratizáciou spoločnosti. Podobné úvahy rázne ukončil vstup vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR (21. 8. 1968), kedy nastal koniec možnosti demokratizácie spoločnosti a zostala len federalizácia štátu. Autentická federácia mohla však vzniknúť len v demokratizovanej spoločnosti. V období normalizácie do roku 1989 existovala vysoko centralizovaná federácia na čele s nomenklatúrou KSČ a centralizovanou štátnou byrokraciou (pozn. B. Č.).

(zriadenej Predsedníctvom SNR) riešili základné štátoprávne a inštitucionálne vzťahy, vrátane vzťahov slovenských národných orgánov k parlamentu, vláde a k hospodárskej sfére. V druhej skupine sa venovali otázkam, ktoré sa viac dotýkali riadenia hospodárstva, najmä plánu, rozpočtu, finančnej, investičnej a technickej politiky a zahranično-ekonomických vzťahov. Konečne tretia odborná skupina pri Predsedníctve SNR sa zaoberala otázkami vedy, školstva, kultúry, zdravotníctva, vnútra a národných výborov. Výsledkom súhrnnej činnosti odborných skupín pri Predsedníctve SNR boli *Tézy pre vypracovanie návrhu ústavného zákona o federalizácii štátu*.²⁹ Musíme v tejto súvislosti zdôrazniť, že tieto tézy nerátali ešte s českými národnými orgánmi pri príprave federácie. Neskôr už s preferenciou symetrického štátoprávneho riešenia. Alternatívne sa nevylučoval ani asymetrický model federácie. Dôležité tu bolo nastavenie ekonomického modelu federácie. Mala vzniknúť nová federálna ústava. Nakoniec bol budúci federálny parlament (plánovaný zo strany vtedajšej SNR) v dvoch alternatívach.

1. Dvojkomorový čs. parlament so Snemovňou ľudu a Snemovňou národov.

2. Národné zhromaždenie ako čs. parlament sa mal vytvoriť spojením Českej národnej rady a Slovenskej národnej rady. Pritom budúca SNR mala mať 100 alebo 150 poslancov.

Z vlastnej iniciatívy Predsedníctvo SNR pripravovalo predpoklady pre budúce fungovanie slovenských – národno-štátnych orgánov. S tým súviseli otázky organizačné a personálne a zriadili sa v rámci SNR nové útvary.³⁰ Osobitná skupina poslancov SNR sa zúčastnila priamo na príprave návrhu ústavného zákona o československej federácii a to spolu s odborníkmi.³¹ Pri požiadavkách Slovenskej národnej rady na federalizáciu Československa sa častokrát argumentačne odvolávalo na nutnosť odstránenia nedostatkov vtedajšieho neuspokojivého stavu úpravy štátoprávnych vzťahov slovenského a českého národa a to v duchu zásad Košického vládneho programu. V tomto období vznikol iniciatívny – legislatívny návrh SNR predložený čs. vláde a Predsedníctvu Národného zhromaždenia. Zároveň nebolo v tomto období jednoznačné, či preváži riešenie symetrické, alebo asymetrické. Minimálne sa malo novým ústavným zákonom riešiť postavenie a kompetencie aspoň slovenských národných orgánov. Slovenská národná rada však preferovala symetrické federatívne usporiadanie, čo vyplývalo

²⁹ V rámci pripravovaných návrhov del'by kompetencií uved'me: 1. Výlučné federálne otázky – zahraničné veci, národná obrana, mena a správa štátnych rezerv. 2. Spoločné otázky – plánovanie, financie, zahraničný obchod, otázky cien, práce a sociálnych vecí, emisnej činnosti, patentov, cla a iné. 3. Výlučné národné otázky – priemysel, poľnohospodárstvo, stavebníctvo, celá oblasť spoločenskej spotreby, doprava, súdnictvo, prokuratúra a iné.

³⁰ V tejto súvislosti sa plánovali nové útvary SNR ako predpokladané budúce slovenské štátne (výkonné) orgány. Vo funkciách námestníkov povereníkov (vedúcich útvarov) boli navrhovaní vtedajší špičkoví (externí) odborníci z praxe, ktorí však neboli členmi SNR. Napríklad útvár pre prácu a sociálne veci (Ľudovít Kozár), útvár pre ceny (Ján Ferianc), útvár pre priemysel (Miloslav Ukropec), útvár pre dopravu a spoje (Emil Vrtiak), útvár pre zahraničný obchod (Ernest Gajdoš). Vznikla aj Hospodárska rada pri Predsedníctve SNR ako poradný orgán pre hospodársku a sociálnu politiku. SNR začala organizovať personálnu prípravu a výber kádrov pre oblasť zahraničných služieb a reprezentáciu Slovenska.

³¹ V osobitnej skupine poslancov SNR boli O. Klokoč (od júna 1968 predseda SNR, pozn. B. Č.), F. Barbírek, M. Berník, V. Daubner, I. Ďurišová, Š. Fábry, J. Gajdošík, J. Gonda, V. Kapišovský, A. Košťál, J. Križ, A. Machata, J. Marejka, V. Mihálik, J. Paško, J. Strcula, A. Ťažký, K. Tomaškovič, M. Žákovič a Š. Žbirka.

s prevažujúcich požiadaviek obyvateľov Slovenska na riešenie štátoprávnych vzťahov ako federácie Slovenska a českých krajín. Uvedme, že ešte v marci 1968 najvyššie československé stranické orgány KSČ viac-menej preferovali asymetrický model usporiadania štátoprávnych vzťahov Slovákov a Čechov. K tomu prispelo prvé aprílové zasadanie ÚV KSČ v roku 1968, ktoré tiež vychádzalo skôr zo zásady asymetrického riešenia štátoprávnych vzťahov Slovákov a Čechov. Opieralo sa o zásady Košického vládneho programu. Podľa takýchto prístupov a predstáv sa mala ústavným zákonom riešiť del'ba zákonodarnej kompetencie medzi SNR a Národným zhromaždením ČSSR. V rámci Slovenskej národnej rady by došlo k opätovnému oddeleniu zákonodarnej a výkonnej moci. Tiež by bol zakotvený zákaz majorizácie. Doslova sa v návrhoch uvádzalo: „Ústavný zákon má výslovne stanoviť aj to, že v štátoprávnych otázkach vzťahov Čechov a Slovákov nemôže byť reprezentácia slovenského národa majorizovaná.“³² Na spresnenie dodajme, že 22. marca 1968 A. Novotný po širokom spoločensko-politickom tlaku abdikoval na funkciu prezidenta ČSSR a nahradil ho L. Svoboda. Nová československá vláda bola vytvorená na čele s O. Černíkom 8. apríla 1968. J. Smrkovský sa stal novým predsedom Národného zhromaždenia ČSSR (18. apríl 1968). Až v novom Akčnom programe Komunistickej strany Československa, ktorý bol zverejnený 10. apríla 1968, sa zásluhou slovenskej politickej reprezentácie a nového prvého tajomníka ÚV KSČ A. Dubčeka objavuje požiadavka, citujeme: „Preto treba vypracovať a prijať ústavný zákon, ktorý zakotví princíp symetrického usporiadania...“ Zároveň uvedený politický program vychádzal zo zásady „plnej rovnoprávnosti“ a počítal s novou ústavou ešte pred budúcimi voľbami do Národného zhromaždenia a Slovenskej národnej rady.³³ V roku 1968 na aprílovom rokovaní pléna ÚV KSČ novozvolený prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček³⁴ oficiálne zdôraznil: „Ústavný zákon má výslovne stanoviť aj to, že v štátoprávnych otázkach vzťahov Čechov a Slovákov nemôže byť reprezentácia slovenského národa majorizovaná.“ Zároveň sa prihlásil k potrebe federatívneho usporiadania štátoprávnych vzťahov.³⁵ Protagonista slovenských federalizačných požiadaviek G. Husák 25. apríla 1968 uviedol: „Verejná mienka za posledné štyri mesiace dospela k tomu, že vzťahy našich dvoch národov sa majú riešiť federáciou. Teraz ide o to túto zásadu konkretizovať, ústavne rozpracovať... po vyhlásení programu vlády sú také názory, aby sa vytvorila politická komisia (riadiaca komisia) pre tieto otázky, pravdepodobne pri Predsedníctve vlády.“³⁶ Programové vyhlásenie novej vlády prijalo Národné zhromaždenie ČSSR 3. mája 1968 s výrazne federalizačným obsahom. Následne 15. mája 1968 vznikol výbor pod vedením predsedu vlády O. Černíka a tiež kľúčová *vládna komisia*

³² *Pravda*, 2. apríl 1968.

³³ *Akčný program Komunistickej strany Československa*. Bratislava, 1968.

³⁴ Novotného pád nezapríčinili len ekonomické problémy. Hlavnou a bezprostrednou príčinou pádu bola hlboká slovenská nespokojnosť s prístupom A. Novotného k Slovensku a Slovákom. Pôvodnými kandidátmi na prvého tajomníka ÚV KSČ bol Dubček alebo Černík. Novotný navrhoval Lenárta alebo Laštovičku. Dubček bol nakoniec zvolený za prvého tajomníka ÚV KSČ ako kompromisný kandidát na návrh Lenárta (pozn. B. Č.).

³⁵ *NÁRODNÉ VÝBORY*, časopis pre poslancov a pracovníkov NV, číslo 8, apríl 1968.

³⁶ *NÁRODNÉ VÝBORY*, časopis pre poslancov a pracovníkov NV, číslo 11, máj 1968.

pre riešenie odborných otázok federácie na čele s podpredsedom vlády G. Husákom. V tom čase sa vo všeobecnosti ešte vo vtedajšej českej politickej reprezentácii stále nepočítalo s vytvorením českých národných orgánov. Bývalý prvý tajomník KSČ A. Novotný veľmi provokatívne (dobovo) vyhlásil, že „keď federáciu, tak dôsledne!“³⁷ To bol nielen Novotného odkaz, ale i názor časti vtedajších českých elít pre slovenskú politickú reprezentáciu, že keď Slováci chcú federáciu, tak len pri zastavení, resp. obmedzení peňažných tokov (miery prerozdelenia) z českých krajín na Slovensko. Dňa 16. apríla 1968 na zasadnutí Predsedníctva SNR bola vymenovaná *pracovná komisia na prípravu legislatívnych návrhov nového štátoprávneho usporiadania* pod politickým vedením podpredsedu SNR J. Kríža³⁸ ako predsedu pracovnej komisie, ale pod faktickým odborným vedením K. Laca. V nadväznosti na slovenské iniciatívy na symetrické čs. usporiadanie začali od 17. apríla 1968 prípravné a odborné práce na návrhu ústavného zákona o čs. federácii (tzv. malú ústavu). V tomto smere príslušná komisia SNR intenzívne pracovala na návrhu ústavného zákona o federácii pre celé Československo. Samotný návrh predložila Právnej komisii SNR a Predsedníctvu SNR 30. apríla 1968. Bol to prvý variant téz legislatívnych opatrení na realizáciu nového štátoprávneho usporiadania. Druhý variant znamenal upravené znenie legislatívnych téz, ktoré prerokovalo a schválilo Predsedníctvo SNR 8. mája 1968.³⁹ Argumentovalo sa, že doterajšie postavenie slovenských národných orgánov sa stalo neorganickou súčasťou československého štátneho aparátu. Takto nemohli objektívne plniť svoje funkcie a stali sa aj z českého pohľadu nadbytočné. Právny odborník K. Laco doslova uviedol: „Slováci si doma nevládnu, že vo všetkom rozhodujú centrálné orgány...“ a ďalej: „Realizácia dôsledne demokratických zásad vyžaduje symetriu na úrovni národných orgánov, ktorých vznik, existencia, účel i postavenie a kompetencia sa zakladajú na reprezentácii dvoch samobytných, rovných a rovnoprávných národov s právom na samourčenie (so všetkými dôsledkami), v rovnakom záujme, význame a dosahu štátotvorných, tvoriacich podstatu, zmysel i poslanie československej štátnosti.“ Uvedeným požiadavkám a nárokom zodpovedal len federatívny model.⁴⁰ Súbežne riadiaca komisia ÚV KSS na prípravu federatívneho štátoprávneho usporiadania 6. mája 1968 v Bratislave navrhovala, aby do 20. júna 1968 bol vypracovaný návrh ústavného zákona o československej federácii. S následným schválením legislatívy najneskôr do 28. 10. 1968. V tejto súvislosti navrhovala vznik ústrednej komisie pre prípravu federalizácie pri vláde republiky (československej, pozn. B. Č.) a českého výboru pre prípravu federalizácie. Musíme však zdôrazniť, že Pracovná skupina Predsedníctva SNR pre prípravu legislatívnych návrhov nového štátoprávneho usporiadania už 6. mája 1968 pripravila materiál *Zásady návrhu téz ústavného zákona o úprave štátoprávnych vzťahov Čechov a Slovákov (o československej*

³⁷ Uviedol A. Novotný na plenárnom zasadnutí ÚV KSČ 4. apríla 1968. Na Slovensku sa toto vyhlásenie chápalo ako vyhrážka: „Keď chcete federáciu, nebudeme viac na vás doplácať.“ Pozri napr. ROSA, Jozef. Za dôslednú federáciu. In *Predvoj*, roč. IV., č. 17, Bratislava, 1968.

³⁸ Jozef Kríž (1917 – 1979).

³⁹ *Návrh téz legislatívnych opatrení na realizáciu akčného programu ÚV KSČ, 2 (pracovný materiál). Návrh predložený podpredsedom SNR J. Krížom na základe uznesenia Predsedníctva SNR z 11. marca 1968, č. 38.*

⁴⁰ *Pravda*, 24. a 25. apríla 1968.

federácii). K. Laco sa stal v Prahe pri vláde ČSSR predsedom ústavnoprávnej subkomisie odbornej vládnej komisie pre vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom štátovom usporiadaní ČSSR (podpredsedom subkomisie bol P. Peška), ktorá začala pracovať od 27. mája 1968. Odborná vládna komisia 7. augusta 1968 pripravila *Návrh zásad federatívneho usporiadania ČSSR* a 25. septembra 1968 prijala *Stanovisko k federalizácii ČSSR*. Na spresnenie uveďme, že odborná vládna komisia pripravila prvý pracovný náčrt ústavného zákona o čs. federácii (21. 9. 1968) s následným návrhom ústavného zákona o československej federácii (26. 9. 1968). Až 18. 10. 1968 prijala odborná vládna komisia vypracovaný (konečný) text vládneho návrhu ústavného zákona o čs. federácii. Vo vtedajšej politicky vypätej situácii bol veľmi dôležitý časový faktor a to aj podľa dobových aktérov udalostí.⁴¹ Pripravovaná „malá ústava“, dobový pracovný názov pre pripravovaný ústavný zákon o čs. federácii, bola napríklad v auguste 1968 ohrozená prerušením prác. Udialo sa to niekoľkokrát pred 21. 8. 1968 aj po tomto kľúčovom dátume. Na zachovaní tempa prác (a na jeho akcelerácii) mala hlavnú zásluhu slovenská politická reprezentácia, ktorá svojimi iniciatívami urýchlila prípravu riešenia štátových vzťahov Slovákov a Čechov. Na celoštátnej úrovni mali Slováci a Slovensko oveľa väčší záujem o urýchlené federatívne usporiadanie, ako to bolo vo väčšej časti českej spoločnosti. Dňa 8. apríla 1968 vymenoval prezident L. Svoboda novú československú vládu. Podpredseda čs. vlády G. Husák viedol činnosť vlády vo vzťahu k príprave nového štátovného usporiadania ako súčasť programového vyhlásenia vlády. Samotné programové vyhlásenie čs. vlády (z 24. apríla 1968) počítalo „s inštitúciou štátnych tajomníkov podľa národnostného hľadiska a s takou úpravou, ktorá ústavne vylúči možnosť majorizácie v zásadných otázkach“.⁴² Návrh na vytvorenie Výboru pre prípravu československej federácie a odbornej komisie vlády pre vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom štátovom usporiadaní republiky pripravil podpredseda čs. vlády G. Husák. Československá vláda návrh schválila 15. mája 1968. Zároveň čs. vláda schválila vytvorenie *odbornej komisie na prípravu návrhu ústavného zákona o novom štátovom usporiadaní ČSSR*. Pod vedením G. Husáka vznikla 30-členná odborná komisia s paritným českým a slovenským zložením. Súbežne vznikol aj politický Výbor pre prípravu československej federácie. Husák svojou politickou a organizačnou aktivitou sa pokúšal urýchliť tempo štátových prípravných prác na reálny vznik federácie ako úlohu č. 1 zo slovenského pohľadu. Takpovediac prvoradú národnú a historickú úlohu. Odborné rokovania a zasadania komisie sa uskutočňovali na mnohých miestach v okolí Prahy a v nej samotnej. Uveďme Zbraslavský zámok, neskôr zámok Koloděje pri Prahe, kde prebiehali rokovania odbornej vládnej

⁴¹ „Faktor času bol nesmierne dôležitý. Členovia odbornej vládnej komisie zdôrazňovali, že zložité otázky, spojené s prípravou obsahovej stránky novej štátovnej úpravy sa musia riešiť rozvážne a konfrontovať s mienkou všetkých, ktorých sa mala pripravovaná tzv. malá ústava – ako sa zvykla označovať – dotýkať“ (s. 270). Časový faktor prišiel na pretras až oveľa neskôr na rokovaní novovzniknutej štátovnej komisie ČNR (14. 8. 1968), kde odznali návrhy na prerušenie práce odbornej vládnej komisie z dôvodu údajnej „časovej tiesne“ (s. 324). Pozri napr. PLEVZA, Viliam. *Národnostná politika KSČ a Česko/slovenské vzťahy*. Bratislava : Práca, 1979, s. 270-324.

⁴² *Pravda*, 25. apríla 1968.

komisie, prizvaných expertov v nadväznosti na legislatívne a iné podklady, a to od 27. mája 1968. Následne prebiehali rokovania v pražskom hoteli Internacionál.⁴³ Legislatívne tézy – zásady boli súčasťou návrhov riešenia nového štátoprávneho usporiadania v rámci prípravy legislatívnych podkladov pre návrh novej československej ústavy. Odborná vládna komisia mala ústavnoprávnu a tiež ekonomickú subkomisiu. Návrh legislatívnych téz – zásad boli odbornou komisiou vypracované ku koncu júna 1968. Stanovený termín schválenia do 28. 10. 1968 pokladali niektorí českí členovia komisie za príliš krátky. Uvedme J. Boguszáka a iných. Hlavne česká strana sa snažila o vytvorenie ústavného medzičlánku. Teda ústavného zákona o postupe k federalizácii a vytvoreniu českého a slovenského orgánu, ktoré by schválili vlastný ústavný zákon o federalizácii. Žiadali predložením návrhov verejnosti, čo mohlo vyvolať nielen posun termínu, ale i prehĺbiť rozpornosť postojov. Tak by k federalizácii došlo až po 1. januári 1969. Proti tomu sa postavila nielen slovenská časť⁴⁴ odbornej vládnej komisie. Žiadala zotrvať na dodržaní vytýčeného harmonogramu prác a to so schválením ústavného zákona o federalizácii do 28. októbra 1968. Tak ako to predpokladali schválené návrhy zásad (tézy) ústavného zákona o čs. federácii z konca júna 1968. Na zámku v Kolodějoch bol 6. júna 1968 akceptovaný návrh na prípravu a schválenie ústavného zákona o príprave federatívneho usporiadania v ČSSR. Uvedme, že návrh zásad federatívneho usporiadania ČSSR bol nakoniec navrhnutý, resp. predložený 7. 8. 1968. Slovenská verejnosť a slovenská politická reprezentácia požadovala rýchlejší postup pri príprave a realizácii novej federálnej legislatívy, na rozdiel od väčšiny českej politickej reprezentácie a českej verejnosti. Slovenská strana požadovala, aby postavenie Slovenska bolo rovnoprávne, spravodlivé, bez možnosti majorizácie českou väčšinou a to v rámci autentickej federácie. Problematika prípravy a zvolených postupov vo vzťahu k budúcej československej federácii spočívali najmä v otázkach: a) Časového faktora, či dôjde k schváleniu ústavného zákona o československej federácii do 28. 10. 1968, t. j. k 50. výročiu vzniku Československa, alebo v neskoršom termíne (možno v priebehu roka 1969). b) Potrebnosti a vhodnosti, aby pred schválením ústavného zákona o československej federácii bol pripravený a schválený ústavný zákon o procedúre prípravy samotného ústavného zákona o čs. federácii. c) Rušenie cca 40 percent článkov ústavy z roku 1960 z titulu ústavného zakotvenia federácie. V tejto súvislosti bola naliehavá potreba riešiť otázku vhodnosti pripravovať takýto ústavný zákon spolu s novou ústavou. d) Jednou z otázok bola, kto prerokuje a do akej miery budú návrhy novej federálnej legislatívy prerokované nielen s odbornou, ale hlavne s laickou (širokou) verejnosťou v rámci rôznych demokratických mechanizmov. S tým súviseli názory z časti českého politického prostredia,

⁴³ Od septembra 1968 rokovala odborná vládna komisia priamo v Prahe (hotel Internacionál).

⁴⁴ Karol Laco (1921 – 2009). Univerzitný profesor na Právnickej fakulte UK v Bratislave. Od 17. apríla 1968 aktívne viedol po odbornej stránke pracovnú komisiu Slovenskej národnej rady na prípravu legislatívnych návrhov nového štátoprávneho usporiadania. V období normalizácie sa stal podpredsedom federálnej vlády ČSSR. V záujme historickej objektivity uvedme, že v októbri 1989 K. Laco spolu s M. Čalfom presadzoval podľa direktív KSČ ešte pred koncom federálneho a socialistického (totalitného) obdobia, aby federálna ústava a ústavy národných republik boli prijaté naraz v tzv. trojjedinej ústave. To bolo v rozpore s vtedajšími základnými slovenským požiadavkami, aby sa najskôr samostatne prijali republikové (národné) ústavy.

že najskôr treba demokratizovať spoločnosť a až potom federalizovať štát. e) Kompetenčný rozsah, t. j. aký bude rozsah kompetencií národných súčastí nového federálneho modelu s osobitným ohľadom na rozvoj hospodárstva a pripravovanú ekonomickú reformu⁴⁵ vrátane formy a obsahu štátoprávneho modelu. Bude to autentická federácia alebo tzv. silná (tuhá) alebo zovretá federácia,⁴⁶ alebo centralizovaná federácia, alebo tzv. voľná federácia – federácia s konfederatívnymi prvkami.⁴⁷ S tým tiež súviseli aj vysokocitlivé otázky prerozdelených mechanizmov medzi jednotlivými súčasťami federácie. f) Majú vzniknúť nové národné české orgány ako štátprávny partner SNR alebo stačí, aby boli využité doterajšie štruktúry z hľadiska reprezentovania postavenia a záujmov českého národa a to prostredníctvom Národného zhromaždenia ČSSR. Na rokovaní odbornej vládnej komisie koncom mája 1968 boli znovu otvorené otázky prípravy osobitného ústavného zákona o procedúre federalizácie. Tiež spôsob zakotvenia nového, ale len dočasného českého národného orgánu – Českej národnej rady. *Národné zhromaždenie ČSSR bolo pred vznikom ČNR v dvojjedinej funkcii. Čs. parlament popri tom, že bol spoločným politickým a ústavným reprezentantom českého a slovenského národa, tak bol zároveň pokladaný za osobitného reprezentanta záujmov českého národa.* Na Výbore pre prípravu čs. federácie boli v dňoch 6. a 7. júna 1968 prerokované dva varianty riešenia – zastúpenia českého národa.

A. Vznikne Česká národná rada ako pandant ústavnému reprezentantovi slovenského národa – SNR, ktorú vytvorí Národné zhromaždenie ČSSR tak, že zvolí na návrh Národného frontu dočasnú ústavnú reprezentáciu – Českú národnú radu z radov českých poslancov Národného zhromaždenia ČSSR a to v počte 92 členov, čo zodpovedalo vtedajšiemu počtu členov SNR.

B. Alternatívne vznikne Česká národná rada, ktorú vytvorí Národné zhromaždenie ČSSR tak, že zvolí na návrh Národného frontu členov z radov poslancov Národného zhromaždenia ČSSR, ako i nečlenov NZ z radov významných predstaviteľov českého národa.

Slovenskou stranou boli zamietnuté návrhy na rozšírenie počtu členov SNR o významných predstaviteľov slovenského národa na návrh Slovenského národného frontu, tak ako to bolo pri Českej národnej rade. *ČNR (na rozdiel od vtedajšej SNR) bola len dočasným českým národným orgánom politickej reprezentácie českého národa. Obe národné rady však mali uzatvoriť politickú dohodu o vecnom obsahu federácie.* V roku 1968 novokonštituovaná ČNR mala oprávnenie vyjadrovať české národnopolitické

⁴⁵ *Problémy štátoprávneho usporiadania ČSSR* (10.7.1968), *Ekonomické otázky federatívneho usporiadania ČSSR* (10. 7. 1968), *Informácia o stave prác na prípravách nového štátoprávneho usporiadania* (22. 7. 1968).

⁴⁶ Autormi návrhu tzv. silnej, tuhej alebo zovretej čs. federácie boli J. Grospič a Z. Jičínský. Vypracovali v tomto smere *Téze o ideově-politických zásadách a základních ústavních principech čs. federace. Třetí varianta státoprávního uspořádání* (zo 4. júna 1968, pozn. B. Č.). Z. Jičínský sa neskôr stal predsedom štátoprávnej komisie ČNR.

⁴⁷ Návrh tzv. voľnej federácie (de facto konfederácie) vznikol pod autorstvom J. Boguszáka. Podľa autora Česko-slovenská konfederácia mala byť len reprezentačne spojená na základe parity s obmedzenými celoštátnymi orgánmi. Tiež vypracoval *Návrh dualistické (třetí) varianty nového státoprávního uspořádání ČSSR (Příloha č. 1 ke třetí variantě)*.

stanovisko. Mohla viesť a organizovať prípravné práce v súvislosti s konštituovaním českých národných orgánov, ale hlavne predložiť NZ ČSSR iniciatívne legislatívne a iné návrhy. V tejto súvislosti čs. parlamentu boli ponechané dovtedajšie kompetencie. To sa netýkalo kompetencií daných SNR a ČNR. Dňa 24. júna 1968 schválilo Národné zhromaždenie ČSSR **ústavný zákon č. 77/1968 Zb. o príprave federatívneho usporiadania ČSSR** ako ústavný základ prác na novom federatívnom štátoprávnom usporiadaní. Uvedený návrh ústavného zákona predložil čs. parlamentu predseda ústavnoprávneho výboru NZ ČSSR akademik V. Knapp ako *Návrh výboru ústavnoprávneho na vydanie ústavného zákona o príprave federatívneho usporiadania Československé socialistickej republiky (dôvodová správa)* (tlač 185). Následne ústavný zákon č. 77/1968 Zb. o príprave federatívneho usporiadania ČSSR nadobudol účinnosť 24. júna 1968. Vo svojej preambule uvedený ústavný zákon uvádzal základné legislatívne (štátoprávne) východiská, pričom doslova citujeme: „*Vychádzajúc z práva českého a slovenského národa na sebaurčenie, zo zásady ich rovnoprávnosti a v snahe umožniť federatívne usporiadanie Československej socialistickej republiky na základe dohody ústavnej politickej reprezentácie oboch národov.*“ *Pre Slovensko bol dôležitý § 1 ústavného zákona, kde bol zakotvený zákaz majorizácie.* Uvádzal, že „na prijatie ústavného zákona upravujúceho štátoprávne vzťahy medzi českým a slovenským národom je potrebný súhlas najmenej troch pätín všetkých poslancov Národného zhromaždenia zvolených v českých krajoch a najmenej troch pätín všetkých poslancov Národného zhromaždenia zvolených na Slovensku“. Naopak § 3 a § 4 ústavného zákona upravoval postavenie novokonštituovanej Českej národnej rady. Doslova, že „Česká národná rada sa zriaďuje ako dočasný orgán ústavnej politickej reprezentácie českého národa“. Zároveň Česká národná rada mala pôsobiť až do ustanovenia českého národného štátneho orgánu, ktorý mal byť zvolený vo všeobecných voľbách. Základnou úlohou Českej národnej rady bolo vyjadrovať národné politické stanovisko k usporiadaniu vzťahov českého a slovenského národa a zabezpečovať prípravné práce spojené s ustanovením českého národného štátneho orgánu. ČNR mala právo predkladať Národnému zhromaždeniu iniciatívne návrhy v súvislosti s federatívnym usporiadaním Československej socialistickej republiky. Z hľadiska kreácie tak ČNR volilo Národné zhromaždenie „na návrh Národného frontu z poslancov Národného zhromaždenia zvolených v českých krajoch a z význačných predstaviteľov verejného života českého národa, ktorí nie sú poslancami Národného zhromaždenia“. Vo vzťahu k SNR ústavný zákon (§ 6) dával možnosť (nie povinnosť) rozšíriť počet členov SNR. Doslova, že „na plnenie úloh vyplývajúcich z tohto ústavného zákona môže Slovenská národná rada na návrh Slovenského Národného frontu rozšíriť počet svojich členov o význačných predstaviteľov verejného života slovenského národa, ktorí nie sú poslancami Slovenskej národnej rady“. **Celkovo ústavný zákon č. 77/1968 Zb. o príprave federatívneho usporiadania ČSSR vychádzal z nasledovných princípov: 1. sebaurčenie českého národa a slovenského národa, 2. rovnoprávnosť českého národa a slovenského národa, 3. dohoda politických reprezentácií českého národa a slovenského národa, 4. zákaz majorizácie a 5. ústavné zakotvenie vzniku Českej národnej rady.** Slovenská národná rada a ČNR sa stali národné štátne orgány ústavnej politickej reprezentácie českého a slovenského národa. Ešte uveďme, že historický *Akčný program Slovenskej národnej rady* odznel

na plenárnej schôdzi Slovenskej národnej rady 27. júna 1968. Podpredseda (a faktický úradujúci predseda) SNR F. Barbírek ⁴⁸ uvedený akčný program priamo predniesol poslancom Slovenskej národnej rady. Vtedajší Akčný program SNR uvádzal: „Prípravu návrhu ústavného zákona o federalizácii pokladá Slovenská národná rada za svoju prvoradú úlohu. V návrhu tohto zákona bude potrebné vymedziť funkciu a pôsobnosť národných orgánov v tom zmysle, že na svojom území *suverénne vykonávajú zákonodarnú, vládnu a výkonnú právomoc, včítane riadenia národného hospodárstva.*“⁴⁹ Uvedený Akčný program SNR vyjadroval základnú požiadavku, aby ústavný zákon o československej federácii bol Národným zhromaždením ČSSR schválený do 28. októbra 1968 a aby sa „súčasný provizórium nepredlžovalo“. Slovenská národná rada 27. júna 1968 zvolila O. Klokoča za svojho predsedu. Národné zhromaždenie 10. júla 1968 (historicky) zvolilo (prvú) Českú národnú radu. Za predsedu ČNR bol zvolený na ustanovujúcej schôdzi Českej národnej rady Č. Čísař. Podpredseda čs. vlády G. Husák uviedol: „... *Česká národná rada nie je na základni tohto ústavného zákona (ústavného zákona č. 77/1968 Zb., pozn. B. Č.) zákonodarným zborom. Zákonodarné národné zbory – aj keď sa bude český orgán aj naďalej volať Česká národná rada – sa vytvoria až z priamych volieb...* aj Slovenská národná rada môže ako zákonodarný orgán vystupovať v súčasnosti len v tom zložení, ktoré vzišlo z priamych volieb.“⁵⁰ Dôležitým návrhom odbornej vládnej komisie pre prípravu ústavného zákona o československej federácii bolo jej vyjadrenie, že pokladá „za vhodné, aby SNR a ČNR ako reprezentanti českého a slovenského národa spoločne vyhlásili vznik čs. federácie vo forme štátno-politického dokumentu, ktorý by obsahoval aj motívy založenia federácie.“⁵¹ V auguste 1968 mala odborná vládna komisia pripravené dva varianty pre budúce Federálne zhromaždenie (FZ).

1. Jednokomorový systém Federálneho zhromaždenia (FZ). Vznikla by len jedna komora parlamentu, kde by sa vytvorili hlasovacie celky (český a slovenský) pre určité druhy hlasovania.

2. Dvojkomorový systém FZ. Vznikli by dve komory parlamentu, pričom jedna z nich podľa všeobecného hlasovacieho práva a druhá komora s rovnakým počtom poslancov z jednotlivých národných republík.

V reálnych úvahách mala vzniknúť: 1. výlučná kompetencia federácie, 2. výlučná kompetencia národných republík, 3. spoločná kompetencia federácie a národných republík. Intervencia 21. augusta 1968 vážne ohrozovala pôvodný časový a vecný plán prípravy čs. federalizácie. V roku 1968 politický vývoj slovensko-českých vzťahov bol

⁴⁸ František Barbírek (1927 – 2001).

⁴⁹ *NÁRODNÉ VÝBORY, časopis pre poslancov a pracovníkov NV*, číslo 14, júl 1968. *Akčný program SNR a návrh tiež legislatívnych opatrení na realizáciu Akčného programu ÚV KSČ a Vyhlásenia SNR z 15. marca 1968.* Podľa Akčného programu SNR: „Pôsobnosť federálnych orgánov treba v ústavnom zákone vymedziť na výlučne celoštátne veci, akými sú zahraničné veci, národná obrana a štátne rezervy, ako i na určovanie zásad emisno-menovej politiky... ekonomika ČSSR je syntézou dvoch integrovaných národných ekonomík, ktoré budú riadené českými a slovenskými národnými orgánmi...“

⁵⁰ K ústavnému zákonu o federácii. In *NÁRODNÉ VÝBORY, časopis pre poslancov a pracovníkov NV*, číslo 15, júl 1968.

⁵¹ Aká bude nová ústava. Z rokovania komisie NZ pre prípravu novej ústavy ČSSR. In *NÁRODNÉ VÝBORY, časopis pre poslancov a pracovníkov NV*, číslo 18, august 1968.

viac komplikovanejši, ale na základe aktivít slovenskej politickej reprezentácie malo predsa dôjsť k prijatiu ústavného zákona o československej federácii do historického výročia vzniku Československa, teda do 28. októbra 1968. Podľa dobových vyjadrení českých politikov, z nich uveďme vtedajšieho predsedu ČNR Č. Císařa, ktorý zdôraznil: „V časti českej verejnosti sa dosiaľ plne neprekonali všetky rozpaky. Nemám na mysli len prežívajúce pocity českej nacionálnej nadradenosti, s ktorými musíme rátať a proti nim bojovať, ale napr. nedostatok českej národnej štátnosti, ktorá bola po 50. rokoch prekrytá československou štátnosťou.“ Vtedajší predseda vlády ČSSR (O. Černík) dobovo uviedol: „Veľmi často sa totiž táto skutočnosť (federatívne usporiadanie, pozn. B. Č.) interpretovala a v niektorých prípadoch je to tak ešte dosiaľ, že ide len o riešenie slovenskej otázky.“⁵²

B. Obsah ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii a ďalší normalizačný vývoj (1968 – 1989)

Na základe zákonodarnej iniciatívy Slovenskej národnej rady tá predložila Národnému zhromaždeniu „*návrh na vydanie ústavného zákona o československej federácii*“ (tlač 207) a to v spojitosti s uznesením SNR zo 4. októbra 1968.⁵³ V tejto spojitosti SNR 6. septembra 1968 schválila text návrhu ústavného zákona o čs. federácii a tiež *Návrh zásad federatívneho usporiadania ČSSR*. Naproti tomu Česká národná rada⁵⁴ prijala uznesenie zo 4. októbra 1968, ktorým ČNR predložila prostredníctvom tlače č. 206 Národnému zhromaždeniu ČSSR „*iniciatívny návrh ústavného zákona o československej federácii*“. Slovenská národná rada žiadala rovnoprávne postavenie Snemovne ľudu a Snemovne národov, čo nezodpovedalo vtedajším českým požiadavkám. Česká národná rada navrhovala, aby Snemovňa ľudu mala väčšie kompetencie ako Snemovňa národov. Ďalšie slovensko-české nezhody⁵⁵ prostredníctvom stanovísk SNR a ČNR sa prejavili aj v iných otázkach. Slovenská strana (SNR) navrhovala priamu voľbu do Snemovne národov. Naopak česká strana (ČNR) navrhovala len delegovanie poslancov z radov ČNR a SNR. Významným bodom slovensko-českých nezhôd bolo postavenie federálnych orgánov a to hlavne federálnych ministerstiev, v rámci spoločných kompetencií. Slovenská strana prostredníctvom SNR navrhovala právnu úpravu ústavným zákonom. Naproti tomu ČNR

⁵² V bratskom zväzku Čechov a Slovákov. In *NÁRODNÉ VÝBORY, časopis pre poslancov a pracovníkov NV*, číslo 22, október 1968.

⁵³ *Stanovisko Slovenskej národnej rady k článkom návrhu ústavného zákona o čs. federácii, vypracovaného odbornou vládnu komisiou pre prípravu návrhu ústavného zákona o československej federácii* (Príloha k uzneseniu SNR zo 4. 10. 1968).

⁵⁴ Dostupné na internete: www.psp.cz. Návrh predsedníctva ČNR zo dňa 17. septembra 1968 na prijatie Stanoviska ČNR k Návrhu zásad federatívneho usporiadania ČSSR, z ktorého citujeme: „... alternatívu jednokomorového federálneho shromáždění voleného podle obecně demokratického principu rovného zastupování. Jednokomorový federální sbor by se dělil na dvě národní části: jednu by tvořili poslanci volení v českých zemích a druhou poslanci volení na Slovensku.“

⁵⁵ Rozpory v návrhoch zo strany ČNR a SNR pretrvávali a ani neboli odstránené na spoločných rokovaníach národných rád v Brne v dňoch 2. a 3. októbra 1968.

navrhovala riešiť uvedenú otázku len obyčajným zákonom. Rozpor bol aj vo formálnej otázke názvu štátu. Slovenská strana chcela presadiť nový názov vyjadrujúci federatívnu zmenu. Pre ČNR bolo skôr prijateľné ponechanie pôvodného názvu (ČSSR), bez zmeny. Rokovania Ústavnoprávneho výboru Národného zhromaždenia ČSSR sa uskutočnilo v dňoch 21., 22., a 25. októbra 1968. Nakoniec bola výborom schválená *Spoločná správa výborov Národného zhromaždenia k návrhu ústavného zákona o československej federácii* (tlač 210) s niektorými čiastkovými pripomienkami a úpravami. Stalo sa to až 26. októbra 1968. Spresníme, že v Národnom zhromaždení ČSSR bol 27. októbra 1968 (podľa parlamentných stenoprotokolov) prerokovaný *Návrh Českej národnej rady, Slovenskej národnej rady a vlády na vydanie zákona o československej federácii a spoločná správa výborov Národného zhromaždenia*. Tiež sa uvádzalo, že „... novou skutočnosťou, ktorá nie je uvedená v písomnej pozvánke, je to, že k návrhu oboch národných rád sa pripojila vláda republiky v zmysle článku 52, ods. 1 ústavy.“ Spoločne návrh odôvodnili: „predseda Českej národnej rady dr. Čestmír Císař, predseda Slovenskej národnej rady Ondrej Klokoč a menom vlády jej predseda Ing. Oldřich Černík“. Spravodajcom výborov Národného zhromaždenia bol akademik Viktor Knapp⁵⁶, ktorý poukázal na určité rozpory.⁵⁷ **Dňa 27. októbra 1968 bol návrh ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii prerokovaný a schválený Národným zhromaždením ČSSR.**⁵⁸ Ústavný zákon o čs. federácii bol slávnostne podpísaný ústavnými činiteľmi na Bratislavskom hrade v deň 50. výročia Deklarácie slovenského národa (30. 10. 1968) a následne nadobudol účinnosť od 1. januára 1969. V dovtedajšej Ústave z roku 1960 nahradil ústavný zákon o čs. federácii tretiu až šiestu hlavu Ústavy ČSSR, ktorý preto označovali za malú čs. ústavu.⁵⁹ Historický ústavný zákon č.143/1968 Zb. o československej federácii, ktorý bol schválený Národným zhromaždením 27. októbra 1968 nakoniec nadobudol platnosť

⁵⁶ Dostupné na internete: www.psp.cz. Na parlamentnom rokovaní 27. 10. 1968 k návrhu ústavného zákona o čs. federácii predseda ČNR Č. Císař uviedol: „V čem jsme se někdy neshodovali, byly cesty a formy, jak uskutečnit myšlenku federalizace, jak zabezpečit hladké fungování příštího nového systému státní moci a správy, aby byl životaschopný, účinný, pružný a hospodárny. V diskusích bylo patrné, že snaha po racionálním uspořádání věcí se nemůže vždycky krýt s požadavkem složité soustavy záruk plné rovnoprávnosti obou národů a jejich republik.“ „Česká národní rada na svém plenárním zasedání 23. a 24. října podrobně projednala jednotlivé stanoviska vlády ke sporným otázkám a plně se za ně postavila jako za rozumné a v dané chvíli správné východisko. Byl jsem pověřen, abych vám toto naše usnesení tlumočil. Jím jsme zkorigovali iniciativní návrh, který jsme odeslali Národnímu shromáždění dne 7. října. Včerejší společná schůze výborů Národního shromáždění jednomyslně rozhodla dále pozměnit v některých otázkách návrh ústavního zákona, zejména ve způsobu voleb do Sněmovny národů. Předsednictvo České národní rady, které bylo včerejší schůzi přítomno, vzalo tuto poslední změnu na vědomí.“

⁵⁷ Dostupné na internete: www.psp.cz. Spoločný spravodajca výborov NZ SR V. Knapp na rokovaní NZ (27. 10. 1968) uviedol určité čiastkové rozpory v návrhoch SNR a ČNR, oba boli predložené 7. 10. 1968. Boli ujednotené a bol predložený spoločný návrh. Podľa slov spravodajcu Knappa sa 24. októbra 1968 „národné rady (ČNR a SNR, pozn. B. Č.) s vládou zjednotili na spoločnom návrhu, ku ktorému sa vláda podľa oznámenia svojho predsedu z 24. 10. 1968 pripojila v zmysle článku 52 ods. 1 našej ústavy“.

⁵⁸ Vtedajšie Národné zhromaždenie schválilo návrh ústavného zákona jednohlasne a to všetkými 249 prítomnými poslancami vtedajšieho NZ.

⁵⁹ Odhadovalo sa, že ústavný zákon o čs. federácii z r. 1968 sa dotkol minimálne 40 percent, možno až 50 percent z obsahu pôvodnej Ústavy ČSSR z r. 1960 (pozn. B. Č.).

už 4. novembra 1968, ale s účinnosťou od 1. januára 1969. Komisia pre ústavnoprávnu problematiku ako poradný orgán kolégia ČSAV pre vedu o štáte a práve, ktorá vznikla ešte 27. marca 1968 ďalej pracovala na príprave novej (komplexnej) čs. ústavy, čo však v r. 1969 – 1989 zastavil normalizačný proces.

Predovšetkým (a nielen) preambula ústavného zákona č. 143/1968 Zb. obsahovala základné národné a občianske – ústavné princípy dotýkajúce sa práv českého národa a slovenského národa a všetkých občanov v rámci *ústavnej dohody zástupcov českého národa a slovenského národa* a to nasledovné **ústavné princípy**.

1. Ústavná suverenita českého národa a ústavná suverenita slovenského národa.

2. Národná svojbytnosť českého národa a národná svojbytnosť slovenského národa.

3. Potvrdená zvrchovanosť českého národa a zvrchovanosť slovenského národa a tým aj národných republík a to pri symetrickom modeli federácie.

4. Vznik národných štátov (národných republík) a to Českej republiky (vtedy Českej socialistickej republiky) a Slovenskej republiky (vtedy Slovenskej socialistickej republiky).

5. Ústavne zakotvený formálny secesionizmus spojený s neodňateľným právom na sebaurčenie až do oddelenia a to českého národa a slovenského národa a ich formálna možnosť vystúpenia z federálneho zväzku.

6. Národno-územný základ národných republík a čs. federácie.

7. Ústavne zakotvená rovnosť a rovnoprávnosť českého národa a slovenského národa s ústavne zakotvenou garanciou – so zákazom majorizácie.

8. Dobrovoľnosť československého federálneho zväzku.

9. Koexistencia suverénit a národných záujmov národných republík a záujmov federácie,

10. Právo českého národa a slovenského národa utvárať si slobodne spôsob a formu svojho národného a štátneho života.

11. Ústavné záruky pre plný vnútorný národný rozvoj (neboli celkom v súlade s aktuálnymi demokraticko-politickými podmienkami).

12. Z hľadiska ústavy tu boli rovné, demokratické práva a slobody, právo na všestranný rozvoj a právo na blahobyt a spravodlivejšie základy pre všetkých občanov, čo malo zodpovedať vtedajším demokraticko-politickým podmienkam, osobitne v českej spoločnosti a osobitne v slovenskej spoločnosti. (Dodajme, že v r. 1969 – 1989 nastúpila plná normalizácia.)

Celkový rámec ústavného zákona o československej federácii proklamoval, že táto ústavná legislatíva je výrazom vôle dvoch svojbytných suverénnych národov. Osobitne však rovnoprávneho postavenia Českej socialistickej republiky (ČSR) a Slovenskej socialistickej republiky (SSR). Samotný ústavný zákon o československej federácii vymedzoval *Československú socialistickú republiku (ČSSR) ako federatívny štát dvoch rovnoprávných národov a to Čechov a Slovákov. Išlo o dobrovoľný zväzok ústavne rovnoprávných národných štátov – českého a slovenského národa, ktorý bol založený na práve na sebaurčenie každého z nich. Z hľadiska ochrany záujmov Slovenska sa*

rovnoprávnosť prejavovala aj v zákaze majorizácie a v paritnom zložení Snemovne národov ako jednej z komôr Federálneho zhromaždenia. „Z princípu rovnosti a rovnoprávnosti obidvoch národných štátov vyplýva ich rovnosť pri tvorbe a uskutočňovaní federálnej štátnej vôle.“⁶⁰ Štátne územie ČSSR tvorilo územie Českej socialistickej republiky a územie Slovenskej socialistickej republiky, pričom územné členenie mali stanoviť zákony jednotlivých národných rád. Občianske politické práva občanov a záruky ich uskutočňovania boli na celom území federácie (ČSSR) podľa uvedeného ústavného zákona rovnaké. Štátnym občanom federálneho štátu ČSSR⁶¹ bol občan každej z oboch národných republík. **Český jazyk a slovenský jazyk sa mal používať podľa ústavného zákona č. 143/1968 Zb. (vždy) rovnoprávne a to pri vyhlasovaní zákonov a iných všeobecne záväzných právnych predpisov.** Obidva jazyky sa používali rovnoprávne pri rokovaní všetkých štátnych orgánov ČSSR a obidvoch republík vo vzťahu k všetkým občanom a to v konaní pred takýmito štátnymi orgánmi a v ich ostatnom styku.

V ústavnom zákone č.143/1968 Zb. o československej federácii bola stanovená:

A. Výlučná pôsobnosť (kompetencie) federácie – ČSSR v taxatívne (teda v presne vypočítaných) veciach.

B. Spoločná (alebo delená) pôsobnosť (kompetencie) federácie a národných republík v taxatívne vymedzenej časti v prospech federácie a v zostávajúcej časti národným republikám.

C. Výlučná pôsobnosť (kompetencia) národných republík (ČSR a SSR) vo veciach nezahrnutých v predchádzajúcich bodoch.

Kompetencie federácie a národných republík vykonávali zákonodarné, vládne a výkonné orgány a sudy. Čs. federácia a národné štáty mali každý svoju osobitnú (delenú) suverenitu, ktorú mali vzájomne rešpektovať. Čs. federácia bola riadená jednotnou federálnou štátnou mocou (federálnymi štátnymi orgánmi). Národné republiky (ČSR a SSR) boli ústavne rovnoprávne subjekty, ktoré na základe rovnoprávnosti a dobrovoľnosti sa slobodne spojili do federálneho zväzku. Spoločnými subjektmi združeného – federatívneho čs. štátu bola Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika v rámci federálnej štátnosti. Ústavne bola zakotvená integrácia ekonomík oboch národných republík, ktorá bola založená na jednotnom vnútornom trhu, najmä na jednej mene a na voľnom pohybe pracovných síl, tovaru a peňažných prostriedkov. Za štátne vlastníctvo bolo pokladané vlastníctvo čs. federácie (ČSSR) a vlastníctvo národných republík.

Po prijatí ústavného zákona o československej federácii bol prijatý ústavný zákon č. 144/1968 Zb. o postavení národností v ČSSR. Normalizácia⁶², ktorá politicky nastala po (od) roku 1969 sa naplno prejavila (od r. 1970) v legislatívnej premene pôvodne koncipovanej

⁶⁰ CUBÍNEK, Lubor. O ústavnom zákone československej federácie. Princíp rovnosti a rovnoprávnosti. In *NÁRODNÉ VÝBORY, časopis pre poslancov a pracovníkov NV*, číslo 22, október 1968.

⁶¹ Občan jednej národnej republiky mal na území druhej republiky rovnaké práva a rovnaké povinnosti ako občan tejto druhej republiky a to na celom území ČSSR. Zmena nastala normalizačným ústavným zákonom č. 125/1970 Zb.

⁶² Normalizácia sa prejavila v personálnych čistkách. V roku 1968 mala KSČ okolo 1 650 000 členov, z ktorej v r. 1968 – 1969 odišlo asi 120-tisíc členov KSČ. V roku 1970 bolo vylúčených z KSČ asi 67-tisíc členov a vyškrtnutých bolo okolo 260-tisíc členov KSČ. Na Slovensku z 305-tisíc členov KSČ nedostalo

viac-menej autentickej československej federácie na centralizovanú československú federáciu s významným posilnením postavenia federálnych orgánov na úkor republikových kompetencií. Prispel k tomu hlavne ústavný zákon č. 125/1970 Zb., ale tiež ústavný zákon č. 57/1969 Zb., zák. č. 133/1970 Zb., zák. č. 145/1970 Zb., ústavný zákon č. 43/1971 Zb., zák. č. 103/1971 Zb. a iné právne predpisy. Nastala centralizácia národného hospodárstva vrátane jednotného plánovania a jednotného rozpočtovania. Československé štátne občianstvo sa v novelizovanej ústavnej legislatíve stalo rozhodujúcim aj pre občianstva ČSR a SSR. Udialo sa to v rámci normalizačných opatrení, ktoré vychádzali z priority štátneho občianstva ČSSR. Štátne občianstvo po novom ústavnom zákone č. 125/1970 Zb. sa stalo jednotným občianstvom ČSSR. Uvedený ústavný zákon zaviedol jednotné a centralizované národné hospodárstvo.

Ak sa vrátíme k pôvodnému ústavnému zákonu o čs. federácii z roku 1968, ten samostatne konštituoval národné štáty, ich federálny záväzok (čs. federálny štát – ČSSR) a upravoval vzájomné kompetencie národných republík a federácie (ČSSR).

Do pôsobnosti čs. federácie (ČSSR) kompetenčne patrili taxatívne vymedzené veci.⁶³ Základným interpretačným pravidlom bolo, že do pôsobnosti národných republík boli dané všetky veci, ktoré neboli ústavným zákonom Federálneho zhromaždenia výslovne – taxatívne vymedzené do pôsobnosti federácie – ČSSR. Bolo to negatívne vymedzenie pôsobnosti národných republík. *To dokumentovalo, že federálna moc bola odvodená od moci národných štátov (republík).* Ústavne bolo finančné hospodárenie ČSSR, Českej republiky a Slovenskej republiky (národných republík) pokladané za samostatné.⁶⁴ Pri hospodárení s rozpočtovými prostriedkami štátneho rozpočtu federácie a štátnych rozpočtov republík sa mali uplatňovať jednotné zásady finančnej a rozpočtovej politiky. Malo to byť dohodnuté medzi vládami ČSSR a národných republík. Politická prax v období normalizácie však dala rozhodujúce slovo federálnym stranickým a štátnym orgánom. Samotné dane a poplatky sa mohli ukladať len na základe zákona, pričom ústavný zákon stanovil, ktoré dane a poplatky boli v pôsobnosti Federálneho zhromaždenia. V ostatných prípadoch dane a poplatky stanovili zákony národných rád.

Územie ČSSR (federácie) bolo jednotným colným územím. Do pôsobnosti ČSSR patrila zákonná úprava vlastníctva. Zákonmi národných rád mohli národné republiky právne upravovať majetok národných republík a majetok národných výborov (hlavne, ale nielen obcí).

Federálne zhromaždenie ČSSR bolo najvyšším orgánom štátnej moci a jediným zákonodarným zborom federácie (ČSSR). Samotné Federálne zhromaždenie

nové stranické legitimácie okolo 53-tisíc členov. V českých krajinách stratilo členstvo v KSČ približne 473-tisíc osôb (pozn. B. Č.).

⁶³ Tu patrí: a) zahraničná politika, uzavieranie medzinárodných zmlúv s výnimkou tých, ktorých uzavieranie patrí do pôsobnosti Českej (socialistickej) republiky a Slovenskej (socialistickej) republiky, zastupovanie ČSSR v medzinárodných vzťahoch a rozhodovanie o otázkach vojny a mieru, b) obrana a ekonomické zabezpečenie obranyschopnosti ČSSR s výnimkou civilnej ochrany obyvateľstva, c) mena, d) federálne štátne hmotné rezervy, e) ochrana federálnej ústavnosti.

⁶⁴ Legislatívna centralizačná zmena nastala ústavným zákonom č. 125/1970 Zb. a viedla k posilneniu postavenia federálnych orgánov vo sfére financií a plánovania.

tvorili dve snemovne: Snemovňa ľudu a Snemovňa národov, ktoré mali rovnoprávne postavenie.

Snemovňa ľudu mala 150 poslancov, ktorí boli volení v celej ČSSR (federácii) priamou voľbou. *Snemovňa národov bola z hľadiska slovenských národných záujmov reprezentantom formálne rovného štátoprávne postavenie obidvoch republík.* Snemovňa národov mala 150 poslancov, z ktorých sa 75 volilo priamou voľbou v Českej republike (vtedy ČSR) a 75 priamou voľbou v Slovenskej republike (vtedy SSR). Snemovňa ľudu bola schopná uznášať sa, ak bola prítomná nadpolovičná väčšina jej poslancov. Tiež Snemovňa národov bola schopná uznášať sa, ak bola prítomná nadpolovičná väčšina jej poslancov zvolených v Českej republike a nadpolovičná väčšina poslancov zvolených v Slovenskej republike. Bežne na platné uznesenie bol potrebný súhlas nadpolovičnej väčšiny prítomných poslancov v každej snemovni, pokiaľ ústavný zákon neustanovoval niečo iné. V rámci ústavných záruk a to v rámci zákazu majorizácie bolo nutné na prijatie federálnej ústavy, ústavného zákona Federálneho zhromaždenia a na ich zmenu, na prijatie návrhu na vyhlásenie referenda a na uznesenie o vypovedaní vojny bol potrebný súhlas trojpäťtinovej väčšiny všetkých poslancov Snemovne ľudu, ako aj súhlas trojpäťtinovej väčšiny všetkých poslancov Snemovne národov zvolených v Českej republike a trojpäťtinovej väčšiny všetkých poslancov Snemovne národov zvolených v Slovenskej republike. Ak podľa ústavného zákona formálne platil zákaz majorizácie, tak poslanci hlasovali v Snemovni národov oddelene. A to oddelene poslanci zvolení v Českej republike a oddelene poslanci zvolení v Slovenskej republike. Ústavnou zárukou malo byť, že uznesenie bolo prijaté, ak zaň hlasovala väčšina všetkých poslancov zvolených v Českej republike a väčšina všetkých poslancov zvolených v Slovenskej republike, ak ústavný zákon nevyžadoval kvalifikovanú väčšinu.

Z hľadiska slovenských národných záujmov formálne platil ústavný zákaz majorizácie pri schvaľovaní:

- návrhu zákona o nadobúdaní a strate československého štátneho občianstva,
- návrhov zákonov, ktorými sa ustanovoval spôsob zabezpečenia príjmov štátneho rozpočtu federácie a pravidiel rozpočtového hospodárenia pre štátny rozpočet federácie,
- štátnych rozpočtov a záverečných účtov federácie,
- návrhov zákonov, ktorými sa zriaďovali účelové fondy napojené na štátny rozpočet federácie,
- návrhov zákonov a zákonných úprav výslovne právne uvedených a
- návrhov zákonov, ktorými sa upravovala československá mena.

Tiež zákaz majorizácie platil aj pri schvaľovaní programového vyhlásenia vlády ČSSR (federálnej vlády) a pri hlasovaní o návrhu na vyslovenie dôvery federálnej vláde.

Dôležitým orgánom hlavne medzi zasadaniami parlamentu bolo **Predsedníctvo Federálneho zhromaždenia**, ktoré malo 40 členov, z ktorých 20 volila Snemovňa ľudu a 20 Snemovňa národov. Navyše Snemovňa národov volila 10 členov z poslancov zvolených v Českej republike a 10 členov z poslancov zvolených v Slovenskej republike. Kým si novozvolené Federálne zhromaždenie nezvolilo nové predsedníctvo, tak Predsedníctvo Federálneho zhromaždenia zostávalo vo svojej funkcii aj po uplynutí volebného obdobia.

To platilo aj v prípade, ak Federálne zhromaždenie pre mimoriadne príčiny nezasadalo. V uvedených prípadoch Predsedníctvo FZ prevzalo všetku parlamentnú pôsobnosť s výnimkou práva meniť Ústavu ČSSR a voliť prezidenta ČSSR. Ak bol potrebný zákon, tak neodkladné opatrenia boli prijaté Predsedníctvom FZ vo forme zákonných opatrení, ktoré sa vyhlasovali rovnako ako zákony. Podpisoval ich prezident ČSSR, predseda Federálneho zhromaždenia a predseda vlády ČSSR.

Prezident ČSSR bol podľa ústavy na čele ČSSR. Volilo ho Federálne zhromaždenie a za výkon prezidentskej funkcie bol zodpovedný Federálnemu zhromaždeniu. Na prezidentskú voľbu bola potrebná trojpäťtinová väčšina všetkých poslancov Snemovne ľudu, trojpäťtinová väčšina všetkých poslancov Snemovne národov zvolených v Českej republike a trojpäťtinová väčšina všetkých poslancov Snemovne národov zvolených v Slovenskej republike. Čs. prezident bol hlavným veliteľom ozbrojených síl a tiež vymenúval a odvolával predsedu a ostatných členov federálnej vlády. Z hľadiska kompetencií prezident vyhlasoval na návrh federálnej vlády vojnový stav a na základe rozhodnutia Federálneho zhromaždenia vypovedal vojnu, ak by bola ČSSR napadnutá alebo ak bolo treba plniť medzinárodné zmluvné záväzky o spoločnej obrane proti napadnutiu. Jedine prezident mal právo udeľovať amnestiu, odpúšťať a zmierňovať tresty a mal ďalšie právomoci. Prezident zastupoval federáciu (ČSSR) navonok, dojednával a ratifikoval medzinárodné zmluvy, pričom pri dojednávaní medzinárodných zmlúv, na ktoré nebol potrebný súhlas Federálneho zhromaždenia, mohol prezident preniesť na federálnu vládu alebo s jej súhlasom na jej jednotlivých členov. Prezident ČSSR zvolával zasadania Federálneho zhromaždenia a vyhlasoval jeho zasadanie za skončené, pričom mohol aj rozpustiť Federálne zhromaždenie. Inak podpisoval zákony Federálneho zhromaždenia a zákonné opatrenia jeho predsedníctva a tiež vymenúval vyšších štátnych funkcionárov ČSSR v prípadoch, v ktorých to ustanovoval zákon, ako i vymenúval a povyšoval generálov. Vymenúval profesorov a rektorov vysokých škôl na základe návrhu príslušných orgánov národných republík.

Federálna vláda (ČSSR) bola najvyšším výkonným orgánom štátnej moci ČSSR – federácie. Čs. vláda sa skladala z predsedu federálnej vlády, podpredsedov, ministrov ako členov federálnej vlády, pričom bola povinná po svojom vymenovaní predstúpiť pred Federálne zhromaždenie. Snemovňa ľudu alebo Snemovňa národov Federálneho zhromaždenia mohla vysloviť nedôveru vláde, ale aj jednotlivému členovi federálnej vlády. Čs. federálna vláda plnila úlohy federácie v oblasti obrany, upevňovania bezpečnosti krajiny, rozvíjania zahraničnej politiky, v oblasti hospodárskej výstavby a v ďalších oblastiach pôsobnosti federácie. V tejto súvislosti zabezpečovala plnenie zákonov Federálneho zhromaždenia, pričom federálna vláda zjednocovala, riadila a kontrolovala činnosť federálnych ministerstiev a ostatných federálnych ústredných orgánov. Tiež koordinovala riešenie otázok vyplývajúcich z potreby jednotného zabezpečovania štátnej politiky federácie. Federálna vláda rozhodovala v dôležitých otázkach len v zbere.⁶⁵

⁶⁵ Tu patria otázky: a) o návrhoch zákonov Federálneho zhromaždenia, b) o vládných nariadeniach, c) o vykonávaní programového vyhlásenia vlády, d) o zásadných otázkach vnútornej a zahraničnej politiky, e) o návrhoch štátneho rozpočtu a záverečného účtu federácie, o zásadných hospodárskych opatreniach

Ešte v októbri 1968 sa rozhodlo o vyňatí konštituovania federálnych orgánov (hlavne federálnych ministerstiev) z ústavy. Vznikol osobitný ústavný zákon č. 171/1968 Zb. o zriadení federálnych ministerstiev a federálnych výborov. Následne bol prijatý oveľa viac centralizačný zákon č. 133/1970 Zb. o pôsobnosti federálnych ministerstiev.

Legislatívnym (zákonodarným) orgánom Slovenska (vtedy Slovenskej socialistickej republiky) bola **Slovenská národná rada**⁶⁶. V rámci pôsobnosti Slovenskej národnej rady bolo najmä:

a) uznávať sa na ústavných zákonoch a iných zákonoch republiky a sledovať, ako sa vykonávajú,

b) dávať súhlas na medzinárodné zmluvy, na ktorých vykonanie bol potrebný zákon národnej rady,

c) rokovať o zásadných otázkach vnútornej politiky,

d) schvaľovať štátny rozpočet republiky, preverovať jeho plnenie a schvaľovať štátny záverečný účet republiky,

e) voliť a odvolávať predsedu národnej rady a ostatných členov predsedníctva národnej rady,

f) rokovať o programovom vyhlásení vlády republiky a kontrolovať jej činnosť a činnosť jej členov, ako aj rokovať o dôvere vláde,

g) zriaďovať zákonom ministerstvá a iné ústredné orgány štátnej správy republiky a

h) voliť a odvolávať členov Ústavného súdu republiky.

V r. 1969 – 1989 sa v rámci politickej normalizácie, legislatívnej centralizácie a totalitného komunistického politického režimu nevytvorili republikové ústavné sudy, ani federálny ústavný súd. Ani neboli prijímané ústavné zákony národných republík. Za prítomnosti nadpolovičnej väčšiny všetkých poslancov mohla SNR prerokovať návrh na vyslovenie nedôvery vlády, ak to podala aspoň jedna pätina poslancov národnej rady. Schválené zákony SNR podpisoval predseda národnej rady a predseda vlády republiky. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady si volila SNR zo svojich členov a skladalo sa z predsedu, podpredsedov a ďalších členov. Zostávali vo svojej funkcii aj po uplynutí volebného obdobia SNR, kým si nová národná rada nezvolila svoje predsedníctvo. A keď SNR nezasadala buď preto, že jej zasadanie bolo skončené, alebo preto, že volebné obdobie uplynulo, tak naďalej vykonávalo pôsobnosť národnej rady dovtedajšie predsedníctvo národnej rady. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady nemohlo prijímať a meniť ústavné zákony a uznávať sa na štátnom rozpočte. Prijaté zákonné opatrenia Predsedníctva SNR boli vyhlasované rovnako ako zákony, avšak dodatočne tu musela byť splnená podmienka ich ďalšej platnosti. A tá bola, že museli byť schválené na najbližšom zasadaní národnej rady.

na zabezpečenie hospodárskej politiky, g) o vymenúvaní funkcionárov v prípadoch, v ktorých to ustanovuje zákon Federálneho zhromaždenia, h) o tom, že požiada Federálne zhromaždenie o vyslovenie dôvery a ch) o ďalších otázkach, ak to ustanovoval zákon Federálneho zhromaždenia. Federálna vláda mohla na vykonanie zákona Federálneho zhromaždenia a v jeho medziach vydávať nariadenia, ak išlo o úpravu otázok, ktoré spadali do pôsobnosti federácie.

⁶⁶ Obdobne vo vtedajšej Českej socialistickej republiky bola jediným zákonodarným orgánom Česká národná rada (s rovnakými kompetenciami ako mala vtedajšia Slovenská národná rada).

Do pôsobnosti *Predsedníctva SNR* tiež patrilo:

a) vymenúvať a odvolávať predsedu a ostatných členov vlády republiky a poverovať ich riadením ministerstiev a iných ústredných orgánov,

b) vymenúvať štátnych funkcionárov v prípadoch, v ktorých mu to zveroval zákon,

c) udeľovať ceny a prepožičiavať vyznamenania podľa zákonov republiky,

d) vyhlasovať voľby do národnej rady a všeobecné voľby vtedy do národných výborov – miestnych a mestských národných výborov (MNV, MsNV), okresných národných výborov (ONV) a krajských národných výborov (KNV).⁶⁷ Predseda národnej rady (SNR) mal tiež svoje osobitne vymedzené kompetencie. De facto Predsedníctvo SNR nahradzovalo absenciu hlavy národného štátu v ústave. SNR si zriaďovala výbory ako svoje iniciatívne a kontrolné orgány a volila predsedu výborov a ich ostatných členov.

Vláda republiky bola najvyšším výkonným orgánom štátnej moci republiky, ktorej patrila republiková vládna a nariaďovacia právomoc v národnej republike, pokiaľ to vyplývalo priamo z ústavnej legislatívy alebo nebola súčasťou federálnej výkonnej moci. Na vykonanie zákona národnej rady (SNR) a v jeho medziach mohla vláda republiky vydávať nariadenia ako všeobecne záväzný predpis. Navyše mohla vydávať nariadenia na vykonanie zákona Federálneho zhromaždenia, ak ju na to splnomocnilo. Vláda sa skladala z predsedu, podpredsedov a ministrov, pričom bola povinná po svojom vymenovaní predstúpiť pred národnú radu a predložiť jej svoj program a požiadať SNR (ČNR) o vyslovenie dôvery. Keďže z titulu výkonu funkcie zodpovedala SNR, tak tá jej mohla vysloviť nedôveru. Vláda republiky rozhodovala v zbore, pokiaľ bola prítomná nadpolovičná väčšina jej členov s tým, že na platnosť uznesenia bol potrebný súhlas nadpolovičnej väčšiny prítomných členov vlády. Slovenská vláda (republiková vláda) formálne riadila a kontrolovala vtedajšie národné výbory, pokiaľ išlo o výkon štátnej správy.⁶⁸

Vláda republiky (vláda Slovenskej socialistickej republiky⁶⁹) rozhodovala v zbore najmä:

a) o návrhoch zákonov,

b) o vládnych nariadeniach,

c) o vykonávaní programového vyhlásenia vlády,

d) o súhlase s medzinárodnými zmluvami, ktorých vykonávanie patrilo do pôsobnosti republiky,

e) o návrhoch štátneho rozpočtu a záverečného účtu republiky,

f) o zásadných hospodárskych opatreniach na zabezpečenie hospodárskej politiky,

g) o vymenúvaní funkcionárov v prípadoch, v ktorých to ustanovoval zákon,

h) o tom, že mohla požiadať národnú radu o vyslovenie dôvery a

ch) o ďalších otázkach, ak to ustanovoval zákon národnej rady.

⁶⁷ To znamená: a) zastupoval národnú radu navonok, b) podpisoval zákony národnej rady a zákonné opatrenia jej predsedníctva, c) prijímal sľub členov vlády republiky a d) zvolával a viedol schôdzky národnej rady.

⁶⁸ Riadiace oprávnenie vlády voči národným výborom bolo síce oprávnením de jure, ale de facto riadiace oprávnenie voči národným výborom sa v bežnej praxi realizovalo prostredníctvom republikového ministerstva vnútra a to prostredníctvom jeho širokých koordinačných oprávnení (pozn. B. Č.).

⁶⁹ Obdobne vláda Českej socialistickej republiky.

Predsedenstvo vlády si vlády republík (SSR a ČSR) mohli zriadiť na výkon bežnej rozhodovacej činnosti ako svoj orgán. Historicky prvým predsedom slovenskej vlády (oficiálne vlády Slovenskej socialistickej republiky) bol v roku 1969 Š. Sádovský.⁷⁰

Podľa zákona SNR č. 207/1968 Zb. o zriadení ministerstiev a iných ústredných orgánov štátnej správy Slovenskej socialistickej republiky vznikali **prvé republikové ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správy republiky**. Na základe zákonov Federálneho zhromaždenia a zákonov národnej rady a v ich medziach mohli vydávať všeobecne záväzné právne predpisy. Podmienkou bolo výslovné splnomocnenie prostredníctvom zákona. Monokratickým orgánom na čele každého ministerstva bol vždy člen vlády (minister), ale na čele ostatných ústredných orgánov štátnej správy spravidla nebol člen vlády. Ale existovali aj tu určité výnimky, napr. Slovenská plánovacia komisia a iné ministerstvá a ústredné orgány štátnej správy.⁷¹

Obdobie normalizácie v legislatívno-štátoprávnej sfére odštartoval ústavný zákon č. 125/1970 Zb. z 20. decembra 1970, ktorým sa menil a dopĺňal ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii. Táto novelizácia svojím rozsahom a centralizačno-normalizačným obsahom patrila k historicky najrozsiahlejšiemu zásahu do ústavného zákona č. 143/1968 Zb. Novelizačná centralizácia s preferovaním moci pražského federatívneho centra zmenila pôvodné fundamenty federácie a základnú štruktúru vzťahov medzi federálnymi a republikovými štátnymi orgánmi vypracovanú a schválenú v obrodnom roku 1968. Pôvodná štruktúra vzťahov federácie a národných republík bola zmenená presunutím dôležitých kompetencií z národných republík na orgány federácie. Centralizácia okrem zvýšenej závislosti na pražských orgánoch centrálneho plánovania a centrálneho financovania znamenala aj centralizovanú koncepciu celoštátnej správy. Navyše vedúca úloha KSČ s personálnym prepojením vrcholných štátnych funkcií v národných republikách so straníckymi funkciami v centralizovanej a jednotnej KSČ podstatne dotvárala nový byrokraticko-centralizačný model vzťahov, stranícko-štátnej podriadenosti a systému riadenia štátu v celom normalizačnom období v rokoch 1969 – 1989. Normalizačné podmienky aplikácie ústavného zákona o československej federácii v r. 1969 – 1989, napriek mnohým negatívam, mali tiež svoju stále pozitívnu stránku. Federácia postupne povzniesla a na vyše dvadsať rokov relatívne stabilizovala na solídnej štátoprávnej úrovni základné čs. štátoprávne vzťahy. Dôsledkom toho bolo sebavedomejšie postavenie slovenského národa v čs. federácii. A to napriek dočasnej absencii mnohých demokratických práv, vrátane národnej svojprávnosti. Dokazovalo to však, že *spoločná čs. spoločnosť je fiktívnou spoločnosťou, ktorá sa reálne skladá osobitne zo slovenskej spoločnosti a osobitne z českej spoločnosti*. Nakoniec čas pracoval pre budúce Slovensko a jeho ešte svojbytniejšie štátoprávne postavenie. Vo svojom celkovom súhrne ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii bol pre slovenský národ jediným, ale nesporným a veľmi pozitívnym výsledkom obrodného procesu z r. 1968. A to napriek tomu, že prešiel do roku 1989 centralisticko-antidemokratickými novelami, tak po roku

⁷⁰ Štefan Sádovský (1928 – 1984).

⁷¹ Predovšetkým ministerstvá vo svojej pôsobnosti odvetvovo alebo prierezovo riadili a to hlavne metodicky príslušné národné výbory (pozn. B. Č.).

1989 sa (čiastočne) vrátil k svojim východiskovým základom. Možno povedať k svojim štátoprávnym koreňom a to v rámci celkovej demokratizácie spoločnosti. Nakoniec však rekonštruovaná (po r. 1989) čs. federácia definitívne skončila 31. decembra 1992 a to na prahu vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Ani čs. federácia (v r. 1969 – 1992) nemohla garantovať Slovensku a slovenskému národu plné podmienky pre jeho všestranný rozvoj a medzinárodné uplatnenie. Historicky však ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii nesporne vytvoril rozsiahle štátoprávne, politické, hospodárske, organizačné, personálne a psychologické predpoklady na prechod od československej federácie k samostatnému štátnemu vývoju Slovákov a Slovenska. Ústavný zákon o čs. federácii svojím vznikom a existenciou prispel k postupnému uplatňovaniu suverenity slovenského národa v novom štátoprávne samostatnom poňatí. Významne ovplyvnil a urýchlil štátoprávne (doslova národné) dozretie slovenského národa na prahu novej doby.

C. Historické porovnanie ústavného zákona o čs. federácii z r. 1968 s ústavným zákonom o autonómii Slovenskej krajiny z r. 1939

Pri historickom porovnaní slovenskej krajinskej autonómie z roku 1938 s československou federáciou z roku 1968 nám vychádzajú nasledovné **komparatívne závery**.

1. Prijatie legislatívy autonómie Slovenskej krajiny v roku 1938 bolo najväčším výdobytkom slovenského národa v období rokov 1918 – 1938, tak rovnako v období Československa v rokoch 1945 – 1989 (1992) sa „federalizácia stala najväčším výdobytkom slovenského národa v povojnovom Československu“⁷².

2. Slovenská krajinská autonómia a československá federácia spoločne vznikli len *výhradne z iniciatívy slovenského národa a vtedajších slovenských predstaviteľov*. Ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny z r. 1938 ako novela Ústavnej listiny z r. 1920 bol symbolicky v celoštátnej zbierke zákonov a nariadení publikovaný len v slovenskom jazyku. Obdobne zákon o čs. federácii z r. 1968 novelizoval socialistickú ústavu z r. 1960.

3. Legislatívne zmeny umožnili štátoprávne dohody (zmluvy) suverénneho slovenského národa so suverénnym českým národom a ich štátoprávnymi predstaviteľmi v roku 1938, ako aj v roku 1968. V oboch prípadoch, teda ani v roku 1938, ani v roku 1968, to nebola dohoda slovenského národa s československým štátom. Muselo dôjsť len k *dohode slovenského národa a českého národa* reprezentovaného v roku 1938 na základe Žilinskej dohody slovenskou autonómnou vládou a v roku 1968 Slovenskou národnou radou s českým národom reprezentovaným vtedajšími československými či skôr českými národnými orgánmi. To bol štátoprávny predpoklad, aby došlo potom k formálnemu schváleniu novej dohodnutej ústavnej autonómnej (1938) alebo federatívnej (1968) legislatívy v čs. parlamentoch.

4. Slováci v roku 1938 a v roku 1968 si priali originálnu suverenitu slovenského národa a *originálnu suverenitu národných slovenských autonómnych orgánov a v roku*

⁷² ČANÁDY, Bruno. Právne základy a cesty k česko-slovenskej federácii z roku 1968. In *Historický zborník*, č. 1/2016, Martin : Matica slovenská, 2016, s. 76.

1968 *originálnu suverenitu národných štátov (národných republik)*. Z tej sa následne odvodzovala suverenita spoločného štátu (federácie) a ich spoločných orgánov. Išlo o autenticкую autonómiu alebo autenticкую federáciu.

5. Bola to *symetrická federácia v roku 1968 alebo asymetrická autonómia v roku 1938*. Symetrický alebo asymetrický štátoprávny vzťah však dôsledne vychádzal z originálnej suverenity národných štátov (v r. 1968), resp. originálnej suverenity slovenského národa a slovenských autonómnych orgánov (v r. 1938). V rokoch 1938 – 1939 a v rokoch 1968 – 1989 sa uvedené štátoprávne postuláty len ťažko realizovali v československej štátoprávnej praxi. Autentická federácia z roku 1968 sa reálne premenila na centralistickú federáciu a autonómia z roku 1938 fungovala len niečo vyše päť mesiacov.

6. Pri vzájomnej koexistencii Slovákov a Čechov vznikala v roku 1938 a 1968 *odvodená suverenita* a to v roku 1938 spoločného čs. štátu (Č-SR) a v roku 1968 spoločného čs. federálneho štátu (ČSSR) pri plnom rešpektovaní originálnej národnej suverenity, presnejšie Slovenskej krajiny (v r. 1938) a Slovenskej (socialistickej) republiky (v r. 1968).

7. Po prvý raz v československých dejinách sa faktická federalizácia Česko-Slovenska reálne a legislatívne uskutočnila v roku 1938. Bolo to **tridsať rokov pred prijatím ústavného zákona o československej federácii z roku 1968**. Dodajme, že **v roku 1938 to bol štátoprávne asymetrický model spoločného štátu federatívnej povahy a v roku 1968 symetrický model československej federácie**.

8. *Zákaz majorizácie* zabezpečovali v roku 1938 – 1939 kúrie v rámci čs. parlamentu a po roku 1968 to bola novokoncipovaná druhá komora čs. parlamentu – Federálneho zhromaždenia v podobe osobitnej Snemovne národov, ktorá bola postavená na rovnoprávnom českom a slovenskom personálnom zložení. Navyše tu bol vymedzený okruh otázok, kde sa zákaz majorizácie uplatňoval. V období normalizácie v r. 1969 – 1989 pri vtedajšom uplatňovaní vedúcej úlohy KSČ a pri prehlbujúcej sa ekonomicko-politickej centralizácii štátu boli do značnej miery sformalizované možnosti reálneho uplatňovania mechanizmov zákazu majorizácie.

9. Právna povaha ratihabície nastala len vo vzťahu k schváleniu autonómneho zákonodarstva z roku 1938 a to spätne od 7. 10. 1938. Naproti tomu pri ústavnom zákone o čs. federácii z roku 1968 tu bola až následná právna účinnosť od 1. 1. 1969.

10. Uplatnená suverenita slovenského národa v štátoprávnej oblasti sa stala spoločným menovateľom *prirodzeno-právnych požiadaviek slovenských elít* v rokoch 1938 a 1968. V oboch prípadoch to znamenalo štátoprávnu a legislatívnu transformáciu unitárneho československého štátu na zložený štát federatívnej povahy. Bolo to v roku 1938 a následne v roku 1968 v úplne rozdielnych spoločenských, ekonomických a geopolitických podmienkach a s rôznymi historickými protagonistami. Roky 1938 a 1968 sú rokmi slovenských veľmi inovatívnych štátoprávnych návrhov vtedajších politických reprezentácií, ktoré mali svoju nespornú legislatívnu kvalitu. Neskôr tiež mala slovenská autonómia z roku 1938 nepriamo inšpirovať slovenských tvorcov čs. federalizácie v roku 1968 a snád mala tiež určitý inšpiračný význam napríklad neskôr pre zahraničných tvorcov riešenia štátoprávnej úpravy vzťahov (napr. Flámov a Valónov v Belgicku a i.).

11. Ústavné zmeny z roku 1938 a z roku 1968 *zásadne zmenili obsah a rozsah vtedajších ústav*, teda Ústavnej listiny z roku 1920 a neskôr Ústavy ČSSR z roku 1960.

Po roku 1968 vzniklo symetrické usporiadanie federácie a v roku 1938 prostredníctvom autonómneho zákonodarstva vznikla reálna, ale nie celkom klasická federácia na podklade asymetrického štátoprávneho modelu.

12. Z právno-historického hľadiska nebolo rozhodujúce oficiálne používanie pojmov federácia v roku 1968⁷³ a autonómia v roku 1938. Najpodstatnejšia bola *reálna miera suverenity národných a celoštátnych orgánov a reálny obsah a rozsah kompetencií*, t. j. konkrétne právomoci celoštátnych a slovenských národných orgánov štátnej moci a správy.

13. Českými orgánmi reprezentujúcimi český národ (a jeho záujmy) boli celoštátne orgány, ktoré tu boli v roku 1938 (1939). Takto Československa republika z r. 1938 bola v dvojvtednom postavení. Neobsahovala len celoštátne zákonodarné, výkonné a súdne orgány Č-SR, ale zároveň to boli aj národné české orgány. V roku 1968 vznikli samostatné orgány vyjadrujúce suverenitu českého národa, preto došlo k *formálnemu – ústavnému oddeleniu orgánov federácie od českých (a slovenských) národných orgánov*. To znamenalo symetrický vznik národných republík a jej orgánov samostatne v Česku a samostatne na Slovensku.

14. Pri porovnaní stavu v roku 1938 a v roku 1968 je dôležitá komparácia reálnej, zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci slovenských národných orgánov po roku 1968 a v roku 1938. Osobitne *miery reálnych štátoprávných a vecných kompetencií vo vzťahu k pražskému centru celoštátnej moci*. Je nutné objektívne posúdiť právnymi predpismi dané a spoločenskými podmienkami umožnené nielen teoretické, ale hlavne reálne možnosti skutočného výkonu suverenity, verejnej a ekonomickej moci.

15. Formálne bola Slovenská (socialistická) republika v rokoch 1969 – 1992 národnou republikou a národným štátom popri federálnom štáte. Slovenská krajina bola v rokoch 1938 – 1939 (formálne) autonómnou čiastkou Československej republiky.

16. V roku 1938 a v roku 1968 bola ústavne zakotvená suverenita slovenského národa, ústavne zakotvená *rovnoprávnosť slovenského národa a českého národa s ústavne garantovaným zákazom majorizácie* a to v prospech slovenského národa a Slovenska.

17. Na rozdiel od pôvodného textu Ústavnej listiny z r. 1920, tak jej novela a to autonómna legislatíva z roku 1938 potvrdila aj z českej strany formálne (legislatívne) *opustenie dovtedajšieho čechoslovakistického prístupu*. Naopak v roku 1968 tu už nebol čechoslovakizmus v legislatívnom alebo politickom význame. Bolo to však s formálnym (legislatívnym) uznaním štátotvornosti slovenského národa (od roku 1945) z českej strany, ale v rámci centralistického československého, vtedy socialistického štátu.

18. V roku 1938 vtedajšia autonómna legislatíva počítala s prijatím slovenskej ústavy, čo sa do konca slovenskej autonómie pre krátkosť času nenaplnilo. V roku 1968 tu bola Slovenská národná rada ako národný parlament, ktorý mohol od roku 1969 formálne prijímať zákony, ústavné zákony a slovenskú ústavu, ale *až v roku 1992 vznikla samostatná slovenská ústava*.

19. Snem Slovenskej krajiny ako národný parlament, ktorý vznikol v roku 1938 mohol prijímať zákony, ústavné zákony, národnú ústavu a zriaďovať samostatné súdy, nie však samostatný ústavný súd. Slovenská krajinská vláda, pozostávala z piatich členov, ktorí tvorili aj súčasť ústrednej vlády. Zároveň spolu podpisovali legislatívne a vládne akty

⁷³ Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii.

Č-SR, pokiaľ sa týkali záležitosti Slovenskej krajiny. V roku 1969 legislatívne vznikla nová Slovenská národná rada ako národný parlament, tiež republiková vláda podriadená SNR, ktorá bola formálne oddelená od federálnej vlády. *Do roku 1989 sa nenaplnili ústavné možnosti vzniku republikového ústavného súdu a republikovej ústavy. Spravidla sa ani neprijímali v r. 1969 – 1989 republikové ústavné zákony.*

20. *Novelizácia pôvodných ústav sa uskutočnila v roku 1938, kedy bola novelizovaná Ústavná listina z roku 1920 a v roku 1968 bola novelizovaná Ústava ČSSR z roku 1960. Nevznikli samostatné republikové ústavy, ani nevznikli úplne nové celoštátne ústavy.*

21. *Positívne a negatívne vymedzenie výlučných a spoločných kompetencií v r. 1938 a 1968. V roku 1938 boli ústavným zákonom zakotvené slovenské výlučné právomoci aj negatívnym spôsobom, teda ich právomoc tu vznikla, pokiaľ nebola ústavným zákonom priamo zverená orgánom spoločnému štátu – Č-SR. Obdobne bol takýto prístup (negatívne vymedzenie právomoci národných republík) zvolený v roku 1968. Na druhej strane boli ústavne (pozitívnym spôsobom – taxatívnym výpočtom) vymedzené predovšetkým spoločné veci.*

22. *Reálne možnosti slovenskej politickej a vládnej reprezentácie boli ovplyvnené podmienkami výrazne rozdielných spoločenských režimov v rokoch 1938 a 1968, vrátane rozdielných zahraničných mocenských hegemonov a to Nemecka v r. 1938 – 1939, a Sovietskeho zväzu v r. 1968 – 1989. Pochopenie miery reálnej suverenity Slovenska vychádzali z konkrétnych historicko-spoločenských podmienok a to v rámci zloženého československého štátu.*

23. *Dlhoročný právny dualizmus (od r. 1918) doplnil v r. 1938 štátoprávny dualizmus (dokonca až trializmus), v roku 1968 vznikol štátoprávny dualizmus, ale s veľmi obmedzeným právnym dualizmom. V národnej – republikovej legislatíve (v textoch obdobných právnych predpisov) po roku 1968 boli v ČSR a SSR obsahové rozdiely len minimálne.*

24. *V r. 1938 – 1939 nemala medzinárodnoprávnu subjektivitu Slovenská krajina reprezentujúca suverenitu slovenského národa, ale spoločný československý štát. V r. 1969 – 1992 v rámci československej federácie malo medzinárodnoprávnu subjektivitu len Československo a nie Slovenská (socialistická) republika (SSR), ani Česká (socialistická) republika (ČSR).*

25. *Primárna suverenita Slovenskej krajiny, resp. Slovenskej socialistickej republiky voči vtedajšiemu spoločnému československému štátu vychádzala z ústavného zákona o autonómii Slovenskej krajiny č. 299/1938 Zb. z. a n. a z ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii (spolu s ústavným zákonom č. 77/1968 Zb. o príprave federatívneho usporiadania ČSSR), ktoré vyjadrovali prvotnú ústavnoprávnu suverenitu slovenského národa.*

26. *Implicitná možnosť osamostatnenia národného subjektu – Slovenskej krajiny od roku 1938 a dokonca s explicitnou takouto secesionistickou možnosťou po roku 1968, kde ústavná legislatíva priamo dávala takúto (vtedy skôr teoretickú) možnosť.*

27. *Predpokladom štátoprávnych zmien boli politické dohody, vyhlásenia zvrchovanosti a následné štátoprávne dohody. Na základe Žilinskej dohody zo 6. októbra 1938⁷⁴*

⁷⁴ Súčasťou Žilinskej dohody zo 6. 10. 1938 bol hlavne Manifest slovenského národa (Žilinský manifest) a Vyhlásenie ako prejav suverenity slovenského národa adresovaný suverénnemu českému národu a s ňou

a v roku 1968 na základe Vyhlásenie SNR z 15. marca 1968⁷⁵ došlo k jednostrannému vyhláseniu slovenskej zvrchovanosti (slovenskej suverenity) na základe stále existujúcich prirodzených práv slovenského národa. Vyhlásenie o autonómii Slovenska 6. 10. 1938 podpísali predstavitelia dôležitých (rozhodujúcich) slovenských politických strán (zástupcovia slovenského národa) a prijala československá vláda (zástupca českého národa). Následná legislatíva vznikala len na základe dohody slovenského národa a českého národa, vtedy zastupovaného priamo orgánmi československého štátu⁷⁶.

28. Miera demokratickosti bola spojená s narastajúcim deficitom demokracie (v r. 1938 a po r. 1968). Tiež tu bola rozdielna povaha spoločenských zmien. Medzi federálnou povahou štátu v roku 1938 a klasickou československou federáciou v roku 1968 bolo niekoľko štátoprávno-spoločenských rozdielov. Popri asymetrickejšť čs. štátu v roku 1938 a symetrickejšť spoločného štátu po roku 1968 tu boli zásadné spoločenské a ekonomické rozdiely. Predvojnová občianska – vtedy kapitalistická spoločnosť v roku 1938 a socialistická (ľudovodemokratická) spoločnosť v roku 1968 s podstatne inými spoločensko-ekonomickými a demokratickými základmi. *Postupne obmedzujúcu, ale stále existujúcu demokraciu (1938) nahradila o niekoľko desaťročí výrazná komunistická antidemokratická (normalizačná) totalita (po r. 1968)*. Demokratická povaha obrodného procesu zanikla vstupom vojsk Varšavskej zmluvy v roku 1968 a následnou tvrdou normalizáciou. Vývoj od roku 1938 a po roku 1968 na základe vonkajších geopolitických vplyvov znamenal aj všeobecný a postupný nárast úpadku demokracie a oslabovania občianskych práv. Po roku 1968 normalizácia a prehlbujúca sa vedúca úloha KSČ znemožnila demokratizáciu v spoločnosti. Naopak prejavila sa veľmi výrazným centralizmom v politickej a ekonomickej rovine.

29. *Obmedzená miera ovládania hospodárstva zo strany národného subjektu* v r. 1938 a po r. 1968. Koncom roka 1938 (a neskôr) tu politicky dominovala HSEŠ a to pri zachovaní súkromného vlastníctva, vrátane súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov. V rokoch 1948 – 1989 bolo pod dominanciou KSČ súkromné vlastníctvo veľmi obmedzené. Bolo tu predovšetkým socialistické vlastníctvo (štátne vlastníctvo a čiastočne družstevné vlastníctvo), navyše pri neexistencii súkromného vlastníctva

spojenej ústrednej pražskej vláde. Rok 1968 a to v podstatne iných spoločenských podmienkach bol tiež rokom prejavu zvrchovanosti slovenského národa. Roky 1938 a 1968 sú rokmi prejavov slovenskej suverenity so zásadnou štátoprávnou premenou spoločného štátu a zmenou ústavy.

⁷⁵ Plénum Slovenskej národnej rady 15. marca 1968 prijalo zásadné a štátoprávno-historické *Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o smere progresívneho rozvoja* ako vyhlásenie slovenskej zvrchovanosti (slovenskej suverenity), pričom SNR sa týmto faktickým slovenským manifestom vyhlásila za štátoprávneho predstaviteľa Slovenska (slovenského národa). Doslova citujeme: „samourčovacího práva o národnej zvrchovanosti“. Pozri tiež ČANÁDY, Bruno. Právne základy a cesty k česko-slovenskej federácii z roku 1968. In *Historický zborník*, č. 1/2016, Martin, 2016, s. 81-83. Inak Pražská jar v roku 1968 sa začala Bratislavskou jarou, tak ako v roku 1938 išla iniciatíva zo Slovenska (vtedy zo Žiliny a Bratislavy) do Prahy (pozn. B. Č.).

⁷⁶ Podľa historikov funkciu českých národných orgánov dlhodobo plnili celoštátne československé orgány „pričom český národ... považoval ich aj za svoje národné orgány.“ GOSIOROVSKÝ, Miloš. K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa. In *Historický časopis*, č. 1/1968, Bratislava, s. 379.

výrobných prostriedkov. Obdobie normalizácie po roku 1968 znamenalo značnú centralizáciu národného hospodárstva (cez centrálné plánovanie) s výrazným oslabením národných kompetencií. Na druhej strane po roku 1938 dochádzalo k snahám o posilnenie slovenského vplyvu na národné hospodárstvo, vrátane financií a bankovej sféry, čo súviselo s tým, že v roku 1939 po vzniku slovenskej štátnosti vznikla aj národná mena.

30. *Finančná závislosť národného subjektu v r. 1938 a v r. 1968 na spoločnom štáte.* V oblasti financií si v roku 1938 a po roku 1968 zachovali orgány spoločného štátu rozhodujúce postavenie. V období autonómie v r. 1938 – 1939 bol stanovený podiel Slovenska na spoločných celoštátnych prostriedkoch vo výške podielu Slovenska na daňovom výnose pri jednoznačnej prevahe súkromného vlastníctva v rámci kapitalistickej spoločnosti. V roku 1968 a po ňom tu bolo jednotné socialistické vlastníctvo výrobných prostriedkov s plánovanou a direktívnou ekonomikou a s direktívnymi rozpočtami a to všetko v rámci celospoločenskej tzv. normalizácie (1969 – 1989).

31. *Na obranu a zahraničnú politiku mal rozhodujúci vplyv spoločný čs. štát.* Podľa legislatívy mal byť umiestnený na území Slovenskej krajiny v roku 1938 primeraný kontingent vojenských útvarov, čo sa pre krátkosť plne nerealizovalo. Príslušníci Slovenskej krajiny sa mali zadeliť predovšetkým do útvarov, ktoré boli umiestnené na slovenskom území a podriadené Slovenskému krajinskému veliteľstvu. Súhlas Snemu Slovenskej krajiny v roku 1938 bol potrebný pre medzinárodné zmluvy, ktoré sa týkali výlučne slovenských kultúrnych, kultových a hospodárskych otázok, ktoré spadali do právomoci Slovenskej krajiny. Reálne kompetencie národných republík v oblasti obrany a zahraničnej politiky po roku 1968 boli minimálne a to v rámci silnejúcej centralizácie. Košický vládny program (1945) umožňoval vytvorenie slovenských vojenských jednotiek, čo sa do r. 1992 vôbec nerealizovalo.

Nové štátoprávne postavenie Slovenska (v rokoch 1938 – 1939 a 1969 – 1992) a to autonomizácia v r. 1938 a federalizácia po roku 1968 vytvorila vcelku pozitívne podmienky pre progresívny rozvoj Slovenska a „všestranné štátoprávne, politické, hospodárske, organizačné, personálne psychologické predpoklady pre následný vznik a úspešné fungovanie nezávislého slovenského štátu“.⁷⁷ Od roku 1939 (do roku 1945) a neskôr od roku 1993 (až doteraz).

D. Obdobie demokratizácie čs. ústavy a ústavného zákona o čs. federácii (1989 – 1992)

Delená suverenita (s primárnou suverenitou národných republík) a formálna trojdeľba moci zákonodarnej, moci výkonnej a moci súdnej vo federálnom čs. štáte a v oboch národných republikách (národných štátoch) bola do jesene 1989 politicky a právne deformovaná totalitným režimom a reálnym zakotvením vedúcej úlohy (sily)

⁷⁷ ČANÁDY, Bruno. Ústavný zákon o autonómii Slovenskej krajiny z roku 1938 a jeho právno-historické súvislosti. In BOBÁK, Ján a kol. *Slovenské štátoprávne snahy v dvadsiatom storočí*. Martin : Matica slovenská, 2019, s. 156.

KSČ v štáte a spoločnosti podľa vtedy platnej Ústavy ČSSR z roku 1960. *Novembrové udalosti z roku 1989 odštartovali prevratné demokratické, štátoprávne a ekonomické zmeny. Možno symbolicky a podobne ako v r. 1968, kde tzv. obrodný proces sa prvotne začal odvíjať z Bratislavy, tak tzv. nežná revolúcia nezačala 17. 11. 1989 v Prahe, ale deň predtým (16. 11. 1989) študentskými protestmi a pochodmi v Bratislave.* Ešte uveďme, že v roku 1989 (na úplnom konci totalitného obdobia) prioritne išlo o zrušenie ustanovenia ústavy o vedúcej úlohe KSČ, tiež o zrušenie ustanovení ústavy o Národnom fronte či o ideologických ustanoveniach o marxisticko-leninskom svetovom názore. Nastala legislatívna zmena pri voľbe prezidenta a hlavne pri kooptácii poslancov. Z legislatívno-politického hľadiska odštartoval začiatok demokratických ústavných zmien – ústavný zákon z 29. novembra 1989 č. 135/1989 Zb., ktorým sa menil ústavný zákon č. 100/1960 Zb., teda Ústava Československej socialistickej republiky. *Obsahoval zásadnú historickú, politickú a ústavnú zmenu a to zrušenie vedúcej úlohy (sily) KSČ v štáte a spoločnosti.*⁷⁸ Po roku 1989 „návrh nového vymedzenia kompetencie federácie sa svojím spôsobom vracal k pôvodnému chápaniu ústavného zákona č. 143/1968 Zb. a prekonával jeho centralistickú novelizáciu z roku 1970“. V tejto súvislosti ústavný zákon č. 556/1990 Zb. vtedajšie Federálne zhromaždenie „po veľmi kontroverznej diskusii neskôr prijalo“.⁷⁹ Zmena podľa ústavného zákona č. 46/1990 Zb. súvisela s tým, „že pripravované voľby sa mali konať podľa princípu pomerného zastúpenia... oproti dovtedajšiemu volebného systému (väčšinovému) spojenému od r. 1954 s tzv. jednomandátovými obvodymi...“⁸⁰ Určitou politickou rozbuškou do slovensko-českých politicko-ústavných vzťahov bolo prvé parlamentné vystúpenie novozvoleného čs. prezidenta V. Havla z 23. 1. 1990 vo veci zmeny ústavy dotýkajúcej sa nového názvu štátu a nového štátneho znaku. Aj podľa vtedajšieho podpredsedu Federálneho zhromaždenia a ústavného právnika Z. Jičínského, tak „V. Havel prišiel s uvedenými návrhmi bez toho, aby si nechal vykonať analýzu tejto problematiky...“⁸¹ Uveďme ešte, že Slovenská národná rada 1. marca 1990 schválila návrh ústavného zákona, ktorým sa zmenil názov zo Slovenskej socialistickej republiky (SSR) na Slovenskú republiku (SR) a zároveň slovenský parlament prijal stanovisko za nový

⁷⁸ Podľa čl. I ústavného zákona č. 135/1989 Zb. citujeme: „Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky sa mení takto: 1. Článok 4 sa vypúšťa.“ Uvedený historický ústavný zákon ešte podpisoval prezident ČSSR G. Husák. To bol Husákov posledný štátno-politický akt, ktorým definitívne ukončil svoju dlhoročnú politickú kariéru (pozn. B. Č.).

⁷⁹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. Ke stroskotání československého federalizmu. In *Dělení Československa. Deset let poté...* Praha : Volvox Globator, Karel Vodička (eds.), 2003, s. 57. „Vytvoril sa tak nový ústavný základ pre vzťahy federácie a republík. Nebol... len návratom k status quo ante... umožňoval, aby predovšetkým republikové vlády mohli uskutočňovať vlastnú politiku a samostatne rozhodovať...“

⁸⁰ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Československý parlament v polistopadovém vývoji. Federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990.* Praha : NADAS-AFGH, s. r. o., 1993, s. 97.

⁸¹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Československý parlament v polistopadovém vývoji. Federální shromáždění mezi 17. listopadem 1989 a 8. červnem 1990.* Praha : NADAS-AFGH, s. r. o., 1993, s. 107. Dobový aktér Jičínský veľavravne dodáva: „V tomto Havlovom prístupe k návrhu zmeny názvu čs. štátu i štátneho znaku sa prejavil určitý výrazný rys jeho osobnosti ako politika, ktorého možno označiť v minulosti bežne užívaným výrazom voluntarizmus a subjektivismus.“

názov štátu – Federácia Česko-Slovensko.⁸² Oficiálnym znakom Slovenskej republiky sa stal dvojkríž na trojvrší a pôvodná bielo-modro-červená vlajka. V roku 1990 bol prijatý **ústavný zákon č. 556/1990 Zb. z 12. 12. 1990, ktorý širšie novelizoval ústavný zákon o čs. federácii**, kde sa upravila vzájomná pôsobnosť ČSFR a národných republík a to aj negatívnym vymedzením kompetencií národných republík.⁸³ Okrem iného bolo výslovne stanovené aj vlastníctvo národných republík a ich samostatné finančné hospodárenie.

V prvom polroku 1992 nakoniec nedošlo k novej československej štátoprávnej a ústavnej dohode „pretože Česi zmýšľali príliš federálne (na Slovensku by sa to označilo ‚unitárne‘) a Slováci výlučne ‚republikovo‘...“⁸⁴ Ak to všetko zhrnieme, tak Ústava ČSSR z roku 1960 prešla mnohými zásadnými novelizáciami. V roku 1968 federalizáciou, po roku 1968 normalizačnou ústavnou úpravou, v roku (a po roku) 1989 demokratizujúcou ústavnou úpravou, osobitne prostredníctvom ústavného zákona č. 23/1991 Zb.⁸⁵ **Z názvu Ústava Československej socialistickej republiky sa stala v roku 1990 najskôr Ústava Česko-slovenskej federatívnej republiky, následne sa to zmenilo na Ústavu Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky (ČSFR)** a to v súlade so zmenami názvu ešte federatívneho štátu. Je trocha paradoxne, že čs. ústava z roku 1960 nebola výslovne zrušená. Ústavu ČSFR výslovne nezrušil ani ústavný zákon č. 542/1992 Zb. o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, i keď uvedený ústavný zákon rušil samotnú ČSFR. Teda rušil priamo štátnu podstatu uvedenej ústavy. Ešte predtým v roku 1992 ukázala zásadne nový štátoprávny smer **Deklarácia Slovenskej národnej rady o zvrchovanosti Slovenskej republiky (17. 7. 1992).**⁸⁶ **Dňa 1. septembra 1992 bola prijatá Ústava Slovenskej republiky pod č. 460/1992 Zb. a k 1. januáru 1993 vznikla samostatná Slovenská republika.** Dodajme, že po 32 rokoch – 31. 12. 1992 bol posledný deň ešte určitej účinnosti čs. ústavy, pôvodne z roku 1960. Ale ešte tu zostal **ústavný**

⁸² Až 6. marca 1990 Česká národná rada odsúhlasila zmenu názvu z Českej socialistickej republiky na Českú republiku. Zároveň ČNR odmietla návrh SNR na jej navrhovanú zmenu názvu federácie. Dňa 29. marca 1990 prijalo Federálne zhromaždenie ČSSR nový názov štátu – Československá federatívna republika (v českom jazyku) a Česko-slovenská federatívna republika (v slovenskom jazyku), čo vyvolalo slovenské protesty. A 20. apríla 1990 prijalo Federálne zhromaždenie nový upravený názov štátu a to Česká a Slovenská Federatívna Republika (ČSFR). Novelizovaná Ústava ČSSR z roku 1960 sa stala Ústavou ČSFR (pozn. B. Č.).

⁸³ V článku 9 sa uvádzalo, že „veci, ktoré nie sú ústavným zákonom Federálneho zhromaždenia zverené do pôsobnosti Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, patria do pôsobnosti Českej republiky a Slovenskej republiky“.

⁸⁴ PITHART, Petr. Paradoxy rozchodu: Filozofická a mravní hľadiska a európske paralely. In *Dělení Československa. Deset let poté...* Praha : Volvox Globator, Karel Vodička (eds.), 2003, s. 197. Podľa dobového aktéra udalostí P. Pitharta: „Pre Slovákov bol problém v tom, že sa s federáciou, ktorá podľa platnej ústavy existovala, už nestotožňovali... Na českej strane to posilňovalo dojem, že dovtedajšia federácia je aj vďaka určitému slovenskému blokačnému ‚právu veta‘ vo federálnom parlamente, už nie federáciou, ale, že je de facto už konfederáciou, v najlepšom prípade nefunkčnou federáciou. Zo slovenského hľadiska bolo zase to, čo niektorí Česi označovali za ‚funkčnú federáciu‘, skôr unitárnym centralistickým štátom“, s. 197-198.

⁸⁵ Napríklad podľa § 5 ústavného zákona č. 23/1991 Zb., ktorým sa uvádzala Listina základných práv a slobôd bol zrušený ústavný zákon č. 144/1968 Zb. o postavení národností v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike.

⁸⁶ Deklarácia bola schválená poslancami Slovenskej národnej rady a to uznesením SNR číslo 26 zo 17. júla 1992. Citujeme z Deklarácie: „Touto deklaráciou Slovenská národná rada vyhlasuje zvrchovanosť Slovenskej republiky ako základ suverénneho štátu slovenského národa.“

zákon č. 23/1991 Zb.⁸⁷, ktorým sa uvádzala Listina základných práv a slobôd, ktorá je však platná a účinná v Slovenskej republike dodnes.

Slovensko-české ústavné vzťahy sa k 1. 1. 1993 definitívne ukončili a nahradili ich medzinárodnoprávne vzťahy dvoch samostatných štátnych subjektov Slovenskej republiky a Českej republiky.

⁸⁷ Podľa § 5 tohto ústavného zákona č. 23/1991 Zb. boli zrušené články 7 až 9, druhá hlava (čl. 19 až 38) a článok 98 čs. Ústavy z roku 1960. Podľa § 6 ods. 1: „Zákony a iné právne predpisy musia byť uvedené do súladu s Listinou základných práv a slobôd najneskôr do 31. decembra 1991. Týmto dňom strácajú účinnosť ustanovenia, ktoré nie sú v súlade s Listinou základných práv a slobôd.“

The Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic of 1960 and Slovak-Czech Constitutional Relations in 1960–1992

Bruno Čanádý

Summary

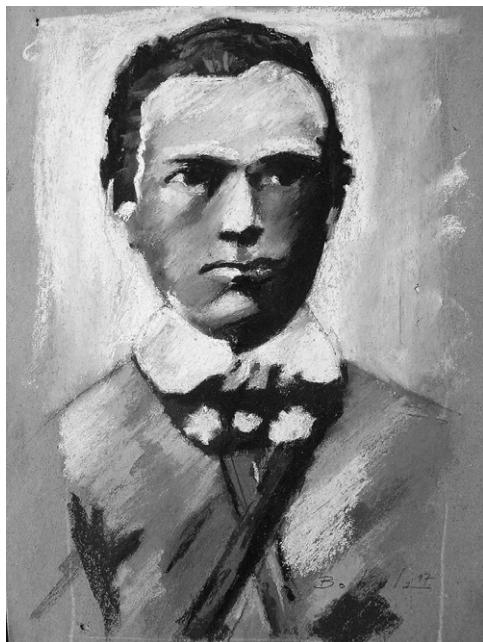
The Constitution of the Czechoslovak Republic was approved by the Czechoslovak National Assembly on July 11, 1960 under No. 100/1960 Coll. and consisted of a total of 112 articles. This constitution, many times substantially amended, was in force between 1960 and 1992. Let us add, this was the constitution of unitary Czechoslovakia of 1960–68, additionally degrading the position of the Slovak national authorities. This sparked dissatisfaction in Slovakia. On March 15, 1968, the Slovak National Council adopted a historic declaration demanding a new statute for Slovakia within the federative arrangement of the Czechoslovak state. The Slovak question was a kind of political detonator that triggered political, democratic and social changes (revival process) throughout Czechoslovakia. The work began on the preparation of the Constitutional Act on the Czechoslovak Federation amending the 1960 Constitution. It also contained a provision prohibiting the majority rule over the representatives of the Slovak nation and Slovakia and its national republic by the Czech majority. After its approval in the Parliament, the Constitutional Act on the Czechoslovak Federation No. 143/1968 Coll. was solemnly and symbolically signed at the Bratislava Castle on the day of the 50th anniversary of the Martin Declaration (October 30, 1968). After the intervention of the troops of the Soviet Union and the states of the Warsaw Pact in 1968, the process of “Normalization” began, meaning national restrictions to the democratic achievements. The newly established Slovak Republic’s national authorities had their competencies limited by the authorities of the Czechoslovak Federation. The democratic changes after 1989 included some modifications to federal legislation. The dissolution of Czecho-Slovakia and the emergence of an independent Slovak Republic as of January 1, 1993, also meant the expiration of the 1960 Constitution.

MATERIÁL

Historizmus Mikuláša Dohnányho.

170 rokov od smrti významného štúrovca

Pavol Parenička

170. výročie predčasného úmrtia (pripadajúce na 2. jún 2022) básnika, dramatika, prekladateľa, literárneho kritika, teatrológa, novinára, publicistu, redaktora, bibliografa, polyglota, organizátora literárneho života, štúrovského dejateľa a historika hurbanovského Slovenského povstania Mikuláša Dohnányho (1824 – 1852) je vzácnou príležitosťou zamyslieť sa nad viacerými aspektmi historizmu a jeho prítomnosťou v celom literárnom diele tejto výnimočnej štúrovskej osobnosti, pretože v mnohých smeroch prekračovali či doplňovali jej historiografické dielo. Historizmus Mikuláša Dohnányho sa totiž rozvíjal v hegelovskom romantickom kontexte kolektívneho ponímania i explikovania slávnej národnej histórie generáciou štúrovcov a hurbanovcov ako

jedna z prioritných, základných a nosných úloh obrodeneckého hnutia a zriedlo morálnych hodnôt ich literárnej tvorby a kultúrno-politického programu.

Mikuláš Dohnány (aj Dohnáni, Dohnányi) patril k príslušníkom mladšej štúrovskej generácie. V intenciách Štúrovej školy sa venoval literárnej tvorbe, ako beletrista sa prezentoval romantickou poéziou a predovšetkým drámou. Od mladosti vyvíjal aj redaktorské aktivity a vyhranil sa ako literárny a divadelný kritik štúrovskej generácie a jej romantickej línie. Najvýraznejšie sa presadil v oblasti historickej spisby v pozícii prvého odborného kronikára prvej fázy štúrovsko-hurbanovského Slovenského povstania roku 1848, pričom jeho, žiaľ, nedokončené dielo ovplyvnilo po viacerých stránkach ďalší vývoj a postoje slovenskej historiografie zaoberajúcej sa touto ťažiskovou udalosťou našich národných dejín v 19. storočí. Dohnányho historizmus nespočíval len v tejto dejepisnej práci o revolučnom roku 1848, ale v istej miere historická tematika prenikala aj do jeho romantickej epicko-poetickej básní v próze a predovšetkým dramatickej spisby, ale tiež do vlastivedných článkov v periodickej tlači, pričom prispieval do 15 slovenských aj inonárodných novín a časopisov.

Mikuláš Dávid Dohnány pochádzal zo zemianskej rodiny s predikátom z Dohnian. Narodil sa 28. novembra 1824 v Dolných Držkovciach v Trenčianskej stolici (dnes súčasť

Veľkých Držkovciach v okrese Bánovce nad Bebravou v Trenčianskom kraji).¹ V rodine Jozefa Dohnányho (1800 – 1870), hospodariaceho na rodinnom zemepanstve v Dolných Držkovciach, a Kristíny, rod. Budayovej (1800 – 1864), sa dospelosti dožili ich štyria synovia, okrem Mikuláša aj Jozef, Ľudovít a Gustáv.

Mikuláš Dohnány chodil do ľudovej školy v Trenčíne. Stredoškolské štúdiá absolvoval v maďarskom Rábe (Győr). V rokoch 1840 až 1844 študoval na ev. lýceu v Bratislave, kde sa stal žiakom Ľudovíta Štúra a agilným členom Slovanského ústavu. Po pozbavení námestníctva profesúry Ľudovíta Štúra na katedre reči a literatúry česko-slovanskej na ev. lýceu odišiel 5. marca 1844 so skupinou jeho najvernejších žiakov z Bratislavy do Levoče, kde pokračoval v lyceálnych štúdiách. Túto protestnú akciu známu ako bratislavský exodus Dohnány komentoval: „*Ako Ľudovít Štúr vedel preniknúť ducha mládeže, videli sme na mládencoch slovenských, ktorí pre urazenie svojej národnosti, zanechajúc hojne požívané dobrodenia bratislavských škôl, vystrojili sa v tuhej zime na ďalekú púť.*“² V Levoči pod vedením Jána Francisciho sa podieľal na formovaní a roku 1845 na vzniku Jednoty mládeže slovenskej nazývanej aj Bratstvo slovenské, ktorá kontinuálne a úspešne nadviazala na činnosť bývalých štúrovských študentských spoločností, od roku 1837 ústavov.

V Bratislave počúval Mikuláš Dohnány a očarili ho historické prednášky Ľudovíta Štúra a v Levoči Jána Francisciho o slávnych dejinách Slovanov a slovenského národa. Štúr sa vo svojich prednáškach, silne ovplyvnený Hegelovým myslením, nezameriaval iba na akési pozitivistické fakty, ale naoko presvedčivo a s elánom vykladal aj filozofiu dejín a hľadal aj nachádzal ich slovanského i slovenského národného ducha, čo malo rozhodujúci vplyv na formovanie aj Dohnányho národného a historického povedomia. Po odchode Jána Francisciho z Levoče do Prešova sa historických prednášok v štúrovskom romantickom šate a filozofovaní v rokoch 1845 až 1846 v levočskej Jednote ujal sám: „*Mikuláš Dohnány prednášal v Levoči tiež svoj názor na dejiny a kultúru a odsunul z dejín v Heglovom zmysle význam Grékov a Rimanov. Uznal súčasný primát Nemcov v dejinách a kultúre, ale i on usudzoval, že Germáni vladárske heslo odovzdajú čo najskôr Slovanom.*“³ Franciscimu agilný Dohnány pomáhal aj pri zbieraní a zapisovaní

¹ O presnom dátume narodenia Mikuláša Dohnányho možno pochybovať, pretože v Archíve Biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice v Martine sa nachádzajú dva dokumenty, ktoré majú totožný dátum. V prvom prípade ide o dátum v Matrike narodených/pokrstených farského úradu cirkvi evanjelickej a. v. v Horných Ozorovciach (vzdialených 10 km od Dolných Držkovciach), kde sa roku 1824 v III. zv. na s. 46 pod poradovým č. 23 a sign. ZCM-858 uvádza, že Mikuláš Dávid Dohnány bol narodený/pokrstený 28. novembra 1824 v Dolných Držkovciach. V matričnom zápise rímskokatolíckej cirkvi v Dolnom Hričove sa v matrike narodených/pokrstených v III. zv. roku 1824 na s. 50 uvádza, že Mikuláša Dávida Dohnányho tu pokrstili 28. novembra 1824. V prvom prípade v Dolných Držkovciach boli jeho krstnými rodičmi Michal Zelenay a Alexander Alexy s manželkami, v druhom dokumente sa uvádza iba Alexander Alexy s manželkou Annou, rod. Arvayovou. Obe obce, teda Dolné Držkovce aj Dolný Hričov, sa síce nachádzali v Trenčianskej stolici, ale sú od seba vzdialené 84 km, čo pri vtedajších komunikačných možnostiach vylučovalo, aby sa narodenie dieťaťa a jeho krst uskutočnili v tom istom čase a mieste za jeden deň.

² DOHNÁNY, Mikuláš. História povstania slovenského z roku 1848. In *Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Rozpomienky, správy a svedectvá* (zostavil Ján V. Ormis). Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 231.

³ PRAŽÁK, Albert. Hegel a Slovensko. In *Bratislava*, 5, 1931, č. 3, s. 384.

slovenských ľudových rozprávok, z ktorých dve neskôr Pavol Dobšinský zaradil do svojich reprezentatívnych výberov (*Svetská krása, Neverná žena*). Prerozprávaj aj povesť *Poklad na Považí*.⁴

Mikuláš Dohnány začal literárne pracovať práve v štúrovskej levočskej Jednote. Pod pseudonymom Mikuláš z Považia písal od roku 1844 príležitostnú poéziu, romantické vlastenecké básne a posudzoval práce spolužiakov, roku 1846 prispieval do rukopisného študentského almanachu *Život*. Na odchod štúrovcov z Bratislavy v marci 1844 reagoval básňou *Nad slovenskou Tatrou jasné zore svietia* a na historickú postavu Matúša Čáka Trenčianskeho básňou *Trenčín*, na svetodejinnú osobnosť Napoleona Bonaparta básňami *Adieu, France! Adieu* a *Na 5. mája* na pamiatku Bonapartovej smrti roku 1821. Prírodné krásy Slovenska ako symbol slobody prezentoval v básňach *Váh, Pohľad na Považie, K Dunaju*, vlastenecké motívy dominujú vo veršoch *Moja žiadosť, K rodu môjmu, Improvizácie*, alegorické obrazy obsahujú básne *Zakliata krajina, Nádeja, Orol, Syn Tatier, Slovo, Pieseň 1 a 2, Minulosť a budúcnosť, Lipa, Spevec, Fialôčka, Pútnik, Ku géniu*. Básnické dedikácie s ódickým charakterom venoval významným predstaviteľom slovenského národného hnutia (*Jánovi Kollárovi, Jankovi Rimavskému na pamiatku jeho mena dňa 24. júna 1845, Michalovi Miloslavovi Hodžovi 29. októbra 1845*). Apelatívne vyznievajú básne *K Životu! a Ohlas*. Básne *Orol* a *K rodu môjmu* uverejnil v rokoch 1845 až 1846 v Štúrovom *Orle tatranskom*,⁵ do Hurbanovho almanachu Nitra roku 1846 prispel alegorickou básňou *Génus slovanský*.⁶ V oblasti intímnej lyriky svoje úbozné city vyspieval v básňach *K M...*, *Návšteva* a *Sestrou ti zostanem*, pričom nimi reagoval na neopätovanú lásku Emílie Jurkovičovej (1830 – 1894), sestry Anny Jurkovičovej, manželky Jozefa Miloslava Hurbana a dcéry Samuela Jurkoviča, ktorá sa napokon vydala za svojho menovca Juraja Jurkoviča, pomocného notára v Brezovej pod Bradlom.

Ako jeden z prvých štúrovcov sa teoreticky zaoberal dramatickou tvorbou. V teatrolologickej stati *Slovo o dramate slovanskom*,⁷ ktorú predniesol v marci 1845 v Levoči, vyslovil názor, že vznik a vývin národnej drámy je determinovaný a priamo závislý od jeho hrdinskej minulosti i súčasnosti, preto by mala tematicky vychádzať z národnej histórie, zobrazovania aktuálnych udalostí v národnom živote a dramatizácie slovenských ľudových rozprávok a povestí. Odmietal, aby sa v domácej dramatickej tvorbe napodobňovala antická, alžbetínska (shakespearovská) či súveká nemecká dráma. V týchto intenciách tematiku hrdinského činu bratislavského exodu spracoval v dráme *Odchod z Bratislavy*,⁸ ktorú štúrovci inscenovali a presne 5. marca 1846 na druhé výročie tejto protestnej akcie jej viacerí účastníci, čo je samo o sebe raritou, lebo autenticky hrali samých seba, premiérovo uviedli v Levoči. V oblasti divadelníctva sa prezentoval ako

⁴ DOHNÁNY, Mikuláš. Poklad na Považí. In *Slovenský pozorník*, 6, 1847, s. 113-116.

⁵ DOHNÁNY, Mikuláš. Orol. K rodu môjmu. In *Orol tatranský*, 1, 1845-1846, č. 17 a 22.

⁶ DOHNÁNY, Mikuláš. Génus slovanský. In *Nitra*, 3, 1846, s. 158.

⁷ DOHNÁNY, Mikuláš. Slovo o dramate slovanskom. In *Sokol* (Dobšinského), 2, 1860, č. 12.

⁸ DOHNÁNY, Mikuláš. *Odchod z Breťislavi (1844 5/3)*. Autor predslovu Edmund Hleba. Martin : Matica slovenská, 1994, 39 s.

dramatický spisovateľ, prekladateľ, teatroológ, herec a organizátor, čím sa zaradil medzi výrazných zakladateľov ochotníckeho divadla na Slovensku.⁹

Začiatkom leta 1846 Mikuláš Dohnány zavŕšil štúdiá absolvovaním teologického kurzu na ev. lýceu v Levoči a v júni 1846 zložil kandidátsku skúšku z teológie u superintendenta potiskej superintendencie Pavla Jozeffyho v Tisovci, podobne ako tak činili všetci levočskí štúrovci. Od konca septembra do polovice decembra 1846 pôsobil v pozícii vychovávateľa v rodine Adolfa Hofstättera v Bytči, potom roku 1847 žil na matkinom majetku v Ovčiarsku. V tom čase sa venoval publicistike, v rokoch 1846 až 1847 patril medzi najaktívnejších dopisovateľov Štúrových *Slovenských národných novín* z Považia. V rokoch 1847 až 1848 bol vychovávateľom v rodine Gy. Szemereho v Levoči, kde sa zároveň stal správcom miestnej Jednoty mládeže slovenskej, pričom jej vedenie po Jánovi Franciscim od roku 1847 ako hlavný správca prevzal Peter Kellner-Hostinský, s ktorým ho spájali priateľské väzby aj historické záujmy. V Levoči sa angažoval aj v štúrovskom spolku miernosti.

Mikuláš Dohnány po svojom druhom príchode do Levoče v rámci správcovstva v miestnej Jednote mládeže slovenskej v predrevolučnom období zintenzívnil svoju literárnu činnosť. Naďalej sa venoval poetickej tvorbe, pričom sa prezentoval ako romantický básnik lyrickými básňami s vlasteneckými motívami, ale písal aj epické básne a básne v próze, ktoré posmrtné vyšli v básnickej zbierke *Dumy*.¹⁰ Z veršovanej epiky patrilo medzi umelecky najhodnotnejšie jeho prebásnenie povesti *Trenčianska studňa*, v ktorej stvárnil známy príbeh o láske Omara a Fatimy zo 16. storočia za časov protitureckého bojovníka Jána Zápoľského. V predrevolučnej etape svojej poetickej tvorby zachytával mladý Dohnány nepokojnú atmosféru druhej polovice 40. rokov 19. storočia a angažovanou lyrikou sa podieľal na vytváraní revolučnej situácie (*Naše storočie*). Pokračoval aj v recenznej činnosti, napr. v Štúrovom *Orle tatranskom* roku 1847 recenzoval básnickú skladbu Andreja Sládkoviča *Marína*.¹¹ V oblasti dramatickej spisby preložil klasickú Molièrovu frašku *Násilná svadba či Manželstvo z prinútenia*, ktorú levočskí štúrovci inscenovali a uviedli roku 1847.

V rokoch 1847 až 1848 ako organizátor divadelného a literárneho života v Levoči bol redaktorom rukopisného študentského zábavníka *Považie*, nadväzujúceho na almanach *Život*, ktorého posledné číslo vyšlo 12. marca 1848, tri dni pred výbuchom revolúcie v Uhorsku. Celkovo zredigoval 24 čísel na 202 stranách, ktoré obsahovali 35 básnických a 10 prozaických príspevkov od autorov Mikuláša Dohnányho, Pavla Emanuela Dobšinského, Jána Čajaka st., Jána Bottu a ďalších členov štúrovskej Jednoty mládeže slovenskej v Levoči. Redaktor *Považia* Mikuláš Dohnány sa v ňom prezentoval predovšetkým básňami a prekladmi Deržavinovej *Ódy na Boha (Boh)* a Byronovej básne *Vysoké hradby obrovskej skaly*, resp. *Vysoké hradby*,¹² ktoré vyšli aj časopisecky.¹³

⁹ ČAVOJSKÝ, Ladislav – ŠTEFKO, Vladimír. *Slovenské ochotnícke divadlo 1830 – 1980*. Bratislava : Obzor, 1983, s. 27 a n.

¹⁰ DOHNÁNY, Mikuláš. *Dumy*. Editor Rudolf Chmel. Bratislava : Tatran, 1968, 228 s.

¹¹ DOHNÁNY, Mikuláš. *Marína*. Spevy Andreja Sládkoviča. Úvaha. In *Orol tatranský*, 2, 1846-1847, č. 56 a 57.

¹² VONGREJ, Pavol. Triptych levočských časopisov. In *Slovenské pohľady*, 95, 1979, č. 12, s. 83-91.

¹³ DERŽAVIN, Gavril Romanovič. *Boh*. In *Orol tatranský*, 3, 1847, č. 82; BYRON, George Gordon. *Vysoké hradby*. In *Lipa*, 3, 1864, s. 354.

V predrevolučnom období sa Mikuláš Dohnány stal stálym členom štúrovského spolku Tatrin. Na posúdenie mu poslal svoju historickú drámu *Dvaja bratia Podmanínovci*, ktorou sa zaoberal tzv. liptovský výbor. O tejto jeho žiadosti sa napokon rokovalo za Dohnányho osobnej účasti na štvrtom zasadnutí spolku Tatrin 10. augusta 1847 v Čachticiach, kde bol v zápisnici uvedený ako bohoslovec, ktoré rozhodlo o knižnej podobe jej vydania.¹⁴ Historickú hru v štyroch dejstvách dopracoval a pod názvom *Podmanínovci* vyšla knižne roku 1848 v Levoči.¹⁵ Tematicky vychádzala z povestí o lúpežných rytieroch na Považí Rafaelovi a Jánovi Podmanínskovcoch, ktorí v 16. storočí v chaose po moháčskej katastrofe v službách Jána Zápoľského bezohľadne pustošili panské majetky a sedliacke dediny, pričom v príbehu sa usiloval o reálny prístup k udalostiam, ale pri kresbe charakterov sa napriek pokusu o psychologickú kresbu postáv nevyhol ich romantickej idealizácii. O Rafaelovi Podmanínskom (Podmanickom) bolo známe, že na svojich majetkoch používal v administratíve češtinu, sídlil na Považskom hrade pri Považskej Bystrici a bol županom Trenčianskej stolice.¹⁶ Bratia Podmanínskovci, podobne ako Matúš Čák, zohrávali dôležitú úlohu v štúrovskej idealizácii slovenských dejín.

Mimoriadny význam má úvahový článok Mikuláša Dohnányho *Sloboda a slobodný národ*, uverejnený 28. apríla 1848 v *Štúrových Slovenských národných novinách*, ktorý patrí medzi najvýraznejšie publicistické príspevky štúrovcov v atmosfére revolučnej jari 1848. Priam z Dohnányho explozívne srší výzva na revolučný boj, lebo pisateľ týchto riadkov je už pevne rozhodnutý: „*Lud slovenský, akože privítaš prvé blesky rannej slobody? Či sa opovážiš aspoň potichu povedať: „Ja som slobodný!”? Ej, ale kto chce byť slobodný, musí najprv vedieť, čo je sloboda? Ale tebe posiaľ nik nepovedal, nesmel povedať, čo je sloboda! Iba keď do duše svojej nahliadneš, vtedy si zanôtiš bolestným hlasom: „Sloboda je zlatá, služobnosť prekliata” a v povestiach ako na skalách driemajúca panna sa ti ona tu i tu predstavuje!*“¹⁷ Tomu iste porozumel aj ten najobyčajnejší človek v mestách a na dedinách na celom Slovensku.

Po prijatí *Žiadostí slovenského národa* 11. mája 1848 zabezpečoval Mikuláš Dohnány ich vytlačenie v tlačiarňi Jána Werthmüllera v Levoči v úctyhodnom náklade 10 000 výtlačkov. Pomáhal tiež expedovať prvých 5 000 kusov tohto základného štúrovského revolučného dokumentu, ďalších 5 000 kusov znemožnili vytlačiť a expedovať brachiálne orgány uhorskej vlády. V máji 1848 Mikuláš Dohnány odišiel z preňho nebezpečnej pôdy v Levoči a vrátil sa do rodného kraja, kde žil v ilegality na viacerých miestach Trenčianskej župy. Niektoré pramene uvádzajú, že krátko pred vypuknutím Slovenského povstania roku 1848 pôsobil ako administrátor na ev. fare v Brezovej pod Bradlom.¹⁸ Podľa

¹⁴ RAPANT, Daniel. *Tatrin. Osudy a zápasy*. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 18, 139, 145.

¹⁵ DOHNÁNY, Mikuláš. *Podmanínovci*. Levoča : b. v., 1848, 49 s.; reedícia DOHNÁNY, Mikuláš. *Podmanínovci. Hra v štyroch dejstvách*. Editorka Božena Čahojová. Bratislava : Lita, 1986, 1. vyd., 52 s.

¹⁶ VARSÍK, Branislav. *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva*. Bratislava : Veda, 1988, s. 106 a 142.

¹⁷ DOHNÁNY, Mikuláš. *Sloboda a slobodný národ*. In *Slovenské národné noviny*, 28. 4. 1848, č. 281, s. 1121-1122.

¹⁸ MICHÁLEK, Slavomír. *Brezová pod Bradlom – osobnosti (ne)známe*. Bratislava : Pozsony, Pressburg, Bratislava (PPB), 1999, s. 51-52.

rodinných spomienok na Mikuláša Dohnányho v tom čase ho údajne zajali maďarskí gardisti a prinútili vstúpiť do domobrany, ale pri prvej príležitosti z tejto jednotky zutekal.¹⁹

Mikuláš Dohnány sa zapojil do Slovenského povstania až počas druhej výpravy slovenských dobrovoľníkov na Slovensko od januára do apríla 1849, keď po víťaznej bitke pri Budatíne prišiel do Martina, kde sa zdržiavali a v Turci úspešne dobrovoľníkov agitovali Ľudovít Štúr a Jozef Miloslav Hurban. Potom sa pohyboval v blízkosti milovaného Ľudovíta Štúra ako jeho pobočník v hodnosti poručíka slovenského dobrovoľníckeho zboru. Po Štúrovom boku prešiel so zborom pamätnú bojovú anabázu cez Turiec, stredoslovenské banské mestá, Malohont, Gemer a Abov do Košíc, kde sa spojili jednotky zboru vedené Štúrom a Hurbanom, ktorý postupoval rovnako z Turca, ale severným smerom cez Oravu, Liptov, Spiš a Šariš. Mikuláš Dohnány sa zúčastnil aj na tretej letnej výprave slovenských dobrovoľníkov roku 1849. Bol prítomný aj na pohrebe s vojenskými poctami významného slovenského dobrovoľníckeho kapitána a štúrovského druha Janka Kučeru 4. novembra 1849 vo Zvolene. Pri tejto príležitosti predčasne zomrelému druhovi, ktorý skončil 1. novembra 1849, predniesol svoju rozlúčkovú báseň *Nad hrobom Janka Kučeru*.²⁰ Z vojenskej služby Dohnány odišiel po rozpustení slovenského dobrovoľníckeho zboru 20. novembra 1849.

V štúrovskom hnutí sa angažoval aj mladší brat Mikuláša Dávida Dohnányho Ľudovít Ján Dohnány (1830 – 1896). V rokoch 1846 až 1848 študoval na gymnáziu v Modre sprvu u Karola Štúra, potom u Janka Kalinčiaka. V rokoch 1846 až 1848 absolvoval filozofický kurz na ev. lýceu v Bratislave, kde vypomáhal v redakcii Štúrových *Slovenských národných novín* a *Orla tatranského*. Ľudovít Ján Dohnány bol v rokoch 1848 až 1849 priamym účastníkom Slovenského povstania a bojoval v slovenskom dobrovoľníckom zbore vo všetkých troch výpravách.

S agilným Mikulášom Dohnánym, oddaným štúrovcom a talentovaným literátom, sa počítalo ako s kandidátom na miesto redaktora vládnych *Slovenských novín* vo Viedni, vychádzajúcich od 10. júla 1849, v ktorých redakcii mal reprezentovať štúrovské hnutie. Keďže panovnícky dvor už v tomto čase s revolučnými a demokraticky založenými štúrovcami vôbec vo svojich plánoch nepočítal a Slovákov na ňom zastupoval ako cisársky dôverník napr. Ján Kollár, naladený v protištúrovskom duchu už od roku 1843, a skupina jemu oddaných staroslovákov, redaktormi sa na jeho podnet stali Daniel Gabriel Lichard a Andrej Ľudovít Radlinský. Pre nespokojnosť s cenzúrou v nastupujúcich absolutistických pomeroch habsburského mocnárstva Radlinský z redakcie odišiel a tak tu pre Dohnányho, zaneprázdneného prípravou na písanie historickej práce o Slovenskom povstaní, zablikala ešte iskierka nádeje, ale nekompromisné postoje Kollára a Licharda, s požehnaním Viedne, na uvoľnené redaktorské miesto roku 1850 dosadili Jonáša Záborského, jedného z najvýraznejších a najzarytejších nepriateľov štúrovcov a osobne Ľudovíta Štúra.

Tieto politické a novinárske rozpory medzi štúrovcami a čechoslovakistickými staroslovákmi sa preniesli aj do literárnej roviny, kde sa odrazili v zápasoch, resp. polemikách okolo básnickej zbierky Jonáša Záborského *Žehry* s podtitulom *Básně a dvě řeči*,

¹⁹ DOHNÁNY, Oľga. Kristína Dohnány. In *Dennica*, 3, 1900, č. 3 (marec), s. 50-52.

²⁰ DOHNÁNY, Mikuláš. Nad hrobom Janka Kučery († dňa 4. nov. 1849). In *Orol*, 7, 1876, č. 5.

knižne vydanéj roku 1851. Záborského zbierka štylizovaná v duchu už anachronických klasicistických postulátov obsahovala dedikačne zamerané ódy, epické básne a epigramy. Záborského poetické dielko sa stalo predmetom zdrvivúcej kritiky štúrovcov, pričom na pozadí bojov o štúrovskú spisovnú slovenčinu a romantickú orientáciu slovenskej literatúry doznievali aj ich politické rozpory so skupinkou staroslovákov. I keď na ostrú, ale oprávnenú kritiku Mikuláša Dohnányho²¹ a Janka Kalinčiaka polemicky zareagovali Daniel Gabriel Lichard, Andrej Ľudovít Radlinský, Ľudovít Matej Šuhajda a aj samotný autor Jonáš Záborský. Klasicismus v slovenskej literatúre bol štúrovcami porazený a definitívne ho nahradil romantizmus, ako aj češtinu v role spisovného a literárneho jazyka na Slovensku štúrovčina. Dohnány sa do polemík okolo *Žehier* zapojil aj politicky motivovanými básňami *Mladému staroslovákovi* a *Odporníkom*.

Po rozpustení slovenského dobrovoľníckeho zboru žil Mikuláš Dohnány bez trvalého zamestnania a príjmu od novembra 1849 až do marca 1851 u príbuzných na rodinných majetkoch v Ovčiarsku, Dolných Držkoviach a Žiline. Naďalej sa venoval básnickej tvorbe, v ktorej sa vracal k povstaleckej problematike, pričom nepodľahol porevolučnej skepse a naďalej sa svojimi veršami usiloval burcovať k novým činom, hoci jeho básnický výraz je viac lyrický a reflexívny (*Čože znamená táto skromná slávnosť?*, *Ideály moje*, *Dobrovoľník slovenský*, *Dobrovoľnícka*). Jeho lyrické dielo uzatvára autobiograficky štylizovaná básnická skladba (29 spevov) nazvaná *Dumy*. Vyzretejším dojmom ako jeho verše vyznela jeho báseň v próze (*Iskry slovenské*) a úvahy (*Vrstovníkom*, *Myšlienky a túžby*), v ktorých sa zamýšľal nad otázkami spojenými s bytím národa a úlohami mladej generácie.

Mikuláš Dohnány sa pokúsil aj o preklady zo svetovej poézie (Homér, Molière, Byron, Deržavin, Kisfaludy). V prípade Homéra preložil úryvok z jeho eposu *Ilias* o lúčení Hektora s Andromaché, ktorý už roku 1847 uverejnil v *Orle tatranskom* v časomiere a štúrovskej slovenčine.²² Prekladať z inonárodných literatúr náročné básnické texty mu umožnili polyglotné vedomosti, na margo ktorých Jozef Miloslav Hurban poznamenal: „... nadobudol si dôkladnú známosť jazykov starých gréčtiny a latinčiny, z novších angličtiny, francúzštiny; nemčinu a maďarčinu tak ovládal, že do viacerých časopisov v týchto rečiach i dopisoval.“²³ Hurban vo svojom výpočte zabudol na ruštinu, lebo okrem toho, že Dohnány prekladal z Deržavina, bol autorom rozsiahlej štúdie z porovnávacej jazykovedy o pomere a rozdieloch ruštiny a slovenčiny.²⁴

Bezprostredne po návrate do civilného života sa Mikuláš Dohnány prezentoval historickou prácou nazvanou *História povstania slovenského z r. 1848*, ktorá vyšla knižne roku 1850 v Skalici ako prvý diel širšie koncipovaného projektu.²⁵ Jeho úvod,

²¹ DOHNÁNY, Mikuláš. Žehry. Básne a dvě řeči od Jon. Záborského. Úsudok. In *Slovenské pohľady*, 1, 1851, zv. 3, s. 185-191; tenže. Vysvetlenie recenzie na Žehry. Tamže, 2, 1852, s. 34-36.

²² OKÁL, Miloslav. Problematika homérskych básní a ich ohlasy u nás. In HOMÉROS. *Odyseia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1986, s. 426.

²³ HURBAN, Jozef Miloslav. Pohreb M. Dohnányho (dokončenie). In *Slovenské pohľady*, 3, 1852, č. 24, s. 198.

²⁴ DOHNÁNY, Mikuláš. Porovnávanie ruštiny so slovenčinou. In *Slovenské pohľady*, 3, 1851, s. 43-48, 81-85, 111-115, 157-161.

²⁵ DOHNÁNY, Mikuláš. *História povstania slovenského roku 1848, 1. zväzok*. Skalica : Fraňo Xavier Škarnicel a synovia, 1850, 167 s.

venovaný vrstovníkom, dotoval 2. marca 1850 v Ovčiarisku a zdôraznil význam literatúry v živote národa. Podrobne v ňom v 44 kapitolách zachytil všetky dôležité udalosti späté so štúrovským hnutím, bojmi o slovenčinu, definoval aj nepriateľov slovenského národa. Čo sa týkalo meruôsmeho roku, zobrazil udalosti v Európe a Uhorsku predchádzajúce vypuknutiu povstania, ako boli jeho vodcovia Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža, Ľudovít Štúr, Josif Jelačić, štúrovské regionálne politické žiadosti až po celonárodný rekurz v Liptovskom Mikuláši a procesy ich prijímania, maďarizačné ataky a brutálne prenasledovanie všetkých slovenských národovcov, osobitne štúrovcov, ich exilové aktivity a prípravy na ozbrojený boj za národné práva proti maďarskému panstvu a peštianskej vláde, osobitne vo Viedni. Dohnány sa podrobne venuje aj činnosti Slovenskej národnej rady, no najmä samotnej prvej ozbrojenej výprave slovenského dobrovoľníckeho zboru na západné Slovensko v septembri 1848 od prvého dňa, analyticky mapuje smery jej ťaženia, víťazstvá i prehry na bojovom poli (Brezová, Senica, Stará Turá), ale hodnotí aj jej význam ako prvoradej historickej udalosti v moderných dejinách slovenského národa, všíma si tiež povstaleckých hrdinov, mučeníkov aj martýrov povstania v 39. kapitole *Holub a Šulek na šibenicu odsúdení*. Ako prídavok jeho prácu zakončuje šesť dokumentov, medzi nimi je zaradená aj ťažisková proklamácia *Bratia, Slováci!*

Dohnányho historická práca vzbudila krátko po svojom vydaní pozornosť v českom prostredí, napr. jej recenziu ešte roku 1850 priniesol Havlíčkov *Slovan*, ale reagovala naňho aj maďarská historiografia a neskôr aj encyklopedistika. Na Slovensku ostávala Dohnányho monografia akoby dlho nepovšimnutá a znova sa o nej začalo diskutovať potom, čo v rokoch 1881 až 1884 v obnovených *Slovenských pohľadoch* časopisecky na pokračovanie vychádzal rozsiahly životopis Ľudovíta Štúra z pera Jozefa Miloslava Hurbana. Ak sa porovná Dohnányho a Hurbanovo spracovanie Slovenského povstania roku 1848, ďaleko výraznejšie, plastickejšie a objektívnejšie je prvé. Nielenže vznikalo bezprostredne po skončení Slovenského povstania, ale Dohnány v ňom vychádzal zo svojich podrobných denníkových záznamov, korešpondencie, dokumentov a čerstvých spomienok. A pretože Dohnány chcel v tejto práci pokračovať ďalšími dielmi, podrobne v rokoch 1850 až 1851 sledoval dobovú literárnu produkciu a robil si o nej bibliografické záznamy, ktoré publikoval aj časopisecky.²⁶ Naproti tomu Hurban nielenže písal o Štúrovi a Slovenskom povstaní so značným časovým odstupom, ale pretože nemal k dispozícii svoj archív ani knižnicu, ktoré mu ešte v septembri 1848 spálili maďarskí gardisti, hoci bol zakladateľom modernej slovenskej biografistiky ako samostatnej historickej disciplíny, jeho rekonštrukcia mala viac spomienkový, emotívny a subjektívny charakter, zároveň povstalecké udalosti aj Štúra idealizoval. V tejto situácii viaceré Hurbanove závery korigoval ďalší významný účastník Slovenského povstania v rokoch 1848 až 1849 Samuel Dobroslav Štefanovič v historicko-polemickej práci *Slovenské povstanie z r. 1848/9*, ktoré vydal pod pseudonymom Očitý svedok roku 1886.²⁷ Historický prínos a odkaz

²⁶ DOHNÁNY, Mikuláš. Knihopis na roku 1850. In *Slovenské pohľady*, 1, 1851, zv. 3, s. 63-66; KUZMÍK, Jozef. Prehľad bibliografie slovenskej a bibliografie inorečovej so slovenskými vzťahmi. In *Knižnica*, 3-4, 1951-1952, s. 45.

²⁷ Očitý svedok (Samuel Dobroslav Štefanovič). *Slovenské povstanie z r. 1848/9*. Trnava : Adolf Horowitz, 1886, 75 s.

Dohnányho diela o meruôsmej revolúcii vo svojich syntetických prácach o dejinách Slovákov vyzdvihoval aj Jozef Škultéty, čo sa potom tradovalo v matičnom prostredí. Preto keď Martin Kukučín písal jedno zo svojich prozaických diel z cyklu o štúrovskom hnutí a povstaní, konkrétne historickú prózu *Klbká*, tajomník Matice slovenskej Štefan Krčméry slávnemu spisovateľovi do chorvátskych kúpeľov Lipik 6. februára 1927 adresoval zásielku, v ktorej mu poslal *Históriu povstania slovenského z r. 1848* Mikuláša Dohnányho ako hlavný informačný zdroj k tejto udalosti.²⁸

V podobnom duchu sa vyjadril o práci Mikuláša Dohnányho aj Daniel Rapant, ktorý si vo svojom monumentálnom diele v piatich dieloch a trinástich častiach (na vyše 7 000 stranách) *Slovenské povstanie roku 1848-49*, nemajúcom obdobu v dejinách slovenskej historiografie a vôbec celej vedy, osvojil nielen Dohnányho terminológiu, ale aj metódu, keď na jednej strane povstalecké udalosti verne a faktograficky nasýtene opisoval, na druhej k historickým výkladom v pozitivistickej dokonalosti zverejňoval k nim aj prislúchajúce dokumenty. Treba poznamenať, že túto metódu už inšpiroval súveký francúzsky historik Adolphe Thiers,²⁹ na ktorého Dohnányho upozornil Ľudovít Štúr ako znalec diela tohto súvekeho historického veľikána. A napokon treba vyzdvihnúť aj edičný počin literárneho historika Cyrila Krausa, ktorý roku 1988 na 140. výročie vypuknutia Slovenského povstania vydal knižne v jednom zväzku diela Mikuláša Dohnányho a Samuela Dobroslava Štefanoviča.³⁰

V situácii bez národne orientovaného ústredného periodika, za ktoré sa rozhodne nemohli považovať viedenské provládne *Slovenské noviny*, Ľudovít Štúr spoločne s Jozefom Miloslavom Hurbanom koncom leta 1850 podali žiadosť o úradné povolenie na vydávanie tlačového orgánu ako náhrady za zaniknuvšie *Slovenské národné noviny*, ktoré prestali vychádzať potom, ako ich bratislavskú redakciu zrušila maďarská vládna moc v júni 1848. Politická situácia po porážke maďarského povstania v rokoch 1848 až 1849, na ktorej participovali aj štúrovci, a skončení Slovenského povstania sa diametrálne zmenila, preto sa so sídlom redakcie perspektívneho obnoveného štúrovského periodika nepočítalo už v pomadžarčenej Bratislave, ale v Trnave, kde malo vychádzať pod názvom *Národné noviny* trikrát do týždňa. V tomto smere podal Ľudovít Štúr už 29. augusta 1850 žiadosť.³¹ Krátko na to sa Štúr 11. septembra 1850 stretol s národne uvedomelými Trnavčanmi v rámci agitačnej cesty za *Národné noviny* po slovenských mestách a vidieku. V dusnej politickej atmosfére rakúskej vojensko-policiajnej okupačnej diktatúry a bachovského neoabsolutizmu v Uhorsku napokon Štúrovo politické periodikum nedostalo povolenie, veď sám Štúr žil v porevolučnom období pod neustálym policajným dozorom. V tomto momente akoby sa aj vysnené redaktorské miesto od Mikuláša Dohnányho vzdalo.

A tak aspoň malým víťazstvom štúrovského hnutia v tých ťažkých časoch „suchoty a nemoty“ bolo, že od 25. júla 1851 do 31. augusta 1852 vychádzali v Skalici a Trnave obnovené Hurbanove *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*. Už začiatkom

²⁸ MINÁRIKOVÁ, Marianna. *Kukučín zblízka. Výber z listov*. Bratislava : Tatran, 189, reg.

²⁹ Louis Adolphe Thiers (1797 – 1877), francúzsky politik a historik.

³⁰ DOHNÁNY, Mikuláš – ŠTEFANOVIČ, Samuel D. *Slovenské povstanie 1848 – 1849*. Edične pripravil Cyril Kraus. Bratislava : Tatran, 1988, 1. vyd., 233 s.

³¹ HUČKO, Ján. *Život a dielo Ľudovíta Štúra*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1988, 2. vyd., s. 217.

marca 1851 pozval Jozef Miloslav Hurban za ich budúceho pomocného redaktora Mikuláša Dohnányho a ten v predstihu prišiel do Skalice, kde sa týždenník tlačil od júla 1851 v skalickej Škarniclovej tlačiarni. Od marca 1852, kedy napísal jednu zo svojich posledných básní (*Ku pamiatke dňa 19. marca 1852 J. M. Hurbanovi*) *Slovenské pohľady* tlačila Spartfantova tlačiareň v Trnave. Redaktorovi Hurbanovi naďalej pomáhal Mikuláš Dohnány až do svojej predčasnej smrti. Počas krátkeho pobytu v Trnave sa intenzívne venoval aj vlastivednému a miestopisnému výskumu tohto významného a najstaršieho slovenského mesta (*Osudy Trnavy; Trnava. Miestopis*),³² zaoberal sa aj cirkevno-historickou problematikou.³³

Administrácia časopisu sídlila a mladý štúrovec bol ubytovaný v Pekárskej ulici č. 199 v dome učiteľa Martina Ďurgalu, ktorý sa o neho staral aj po prepuknutí vážnej duševnej choroby. „*V mene blahoslavenej Trojice povolávam na 30. mája všetkých verných Slovanov do Trnavy*“, začal údajne 22. mája 1852 v náhlej pomätenosti zmyslov vykrikovať Mikuláš Dohnány, „*podľa čoho aj sadzač Pohľadov zastavil svoju prácu*“. Po ďalších prejavoch psychickej nemoci sprevádzanej agresivitou nechal Ďurgala z domáceho liečenia fyzicky násilného slabomyseľného pacienta za asistencie štyroch zriadencov odtransportovať do mestského špitála, vzápätí ho ako ťažký prípad hospitalizovali v župnej nemocnici v Trnave. Tu Mikuláš Dohnány na následky náhleho ochorenia šialenstva,³⁴ vyvolaného zápalom mozgových blán, zomrel v pomätenosti zmyslov (pomätencom ho nazval aj štúrovský druh Viliam Pauliny-Tóth) 2. júna 1852.³⁵ O dva dni neskôr, pred 170 rokmi 4. júna, sa o 17.00 hodine uskutočnila súkromná pohrebná počesnosť v dome Martina Ďurgalu, na ktorej sa zúčastnili aj bratia nebohého Jozef a Gustáv Dohnányovci, odkiaľ telesné pozostatky Mikuláša Dohnányho previezli na ev. cintorín v Trnave.³⁶ Na verejnosti nad hrobom pohrebnú kázeň povedal renegátsky farár a „maďarón“ Karol Pavel Štelcer,³⁷ hoci boli prítomní štyria slovenskí kňazi vrátane Hurbana, samozrejme, ako sa za Bachovho režimu patrilo – po nemecky.³⁸

Hurban zomrelého Mikuláša Dohnányho v redakcii *Pohľadov* nahradil jeho druhom z bývalej Jednoty mládeže slovenskej v Levoči, ďalším štúrovským dejateľom,

³² DOHNÁNY, Mikuláš. *Osudy Trnavy*. In *Slovenské pohľady*, 3, 1852, č. 21 a 22; tenže. Trnava. Miestopis. In (Černého) *Slovenská čítanka*, 2, 1865, s. 284-287.

³³ DOHNÁNY, Mikuláš. Úvahy o kresťanské Unii. In *Česko-bratský věstník*, 1850, č. 66-67.

³⁴ V úmrtnom liste Mikuláša Dohnányho sa ako bezprostredná príčina smrti uvádza šialenstvo (výpis pre úmrtný list v smrtnej matrike farského úradu cirkvi ev. a. v. v Trnave, s. 86, č. 8/1852).

³⁵ ŠTRELINGER, Peter (= Tomáš Winkler). Posledné dni Mikuláša Dohnányho. In *Matičné čítanie*, 5, 10. 12. 1973, č. 12, s. 12; 6, 7. 1. 1974, č. 1, s. 13.

³⁶ *Spríevodca po trnavských cintorínoch* 2. Trnava : Miestny odbor Matice slovenskej, b. r., s. 15.

³⁷ Karol Pavel Štelcer (1813 – 1876) bol spolužiakom Ľudovíta Štúra už v Rábe a Bratislave, ale nepridal sa k štúrovskému študentskému hnutiu. Po vysvätení za ev. kňaza Štelcer na podnet Karola Zaya pôsobil ako kaplán v Štúrovom rodisku v Uhrovci, od roku 1837 bol farárom v Prietrži a Holíči. Štelcer podporoval maďarizáciu vo všetkých oblastiach verejného života na Slovensku, aj v ev. cirkvi, preto sa vyslovoval za Zayov maďarizačný projekt protestantskej únie v Uhorsku. V rokoch 1848 až 1849 Štelcer ako uhrofil a stúpenec nacionalisticky vedeného maďarského povstania vystupoval proti štúrovcovi a hurbanovcovi, ako aj výpravám slovenského dobrovoľníckeho zboru. Napokon pochovával jeho dôstojníka a kronikára v súlade s paradoxmi dejín.

³⁸ HURBAN, Jozef Miloslav. *C. š.*, č. 23, s. 191-192.

talentovaným spisovateľom a redaktorom Pavlom Emanuelom Dobšinským. Nie nadtľho, lebo v septembri 1852 musel vydávanie časopisu *Slovenské pohľady* s redakciou v Trnave zastaviť (posledné číslo vyšlo 31. augusta 1852).³⁹

Na pamiatku Mikuláša Dohnányho bola 28. júna 1928 na 80. výročie vypuknutia Slovenského povstania a 10. výročia vzniku Československej republiky odhalená mramorová pamätná tabuľa s bronzovým reliéfom od Frisca Motošku nad jeho symbolickým hrobom na ev. cintoríne na Nitrianskej ceste v Trnave. Iné pramene uvádzajú, že sa tak stalo až 29. júna 1929 počas zjazdu Slovenskej ev. mládeže v Trnave. Hoci pamätná tabuľa od 17. septembra 1963 bola evidovaná ako národná kultúrna pamiatka, v júli 2011 jej bronzový reliéf odcudzili neznámi vandali.

V rámci Literárnej Levoče sa 4. a 5. mája 1984 konala vedecká konferencia o živote a diele Mikuláš Dohnányho, na ktorej sa zúčastnilo 18 referentov, pričom Maticu slovenskú reprezentovali Pavol Vongrej s príspevkom *Z literárnej kritiky na levočskej pôde* a Miloš Kovačka s prednáškou *Mikuláš Dohnány a romantická žurnalistika*. Vedeckú konferenciu o Dohnánym reflektovala aj súčasná periodická tlač.⁴⁰ Pamätnú tabuľu bratom Mikulášovi a Ľudovítovi Dohnányovcom odhalili rodáci 5. novembra 1999 pri príležitosti 175. výročia narodenia Mikuláša Dohnányho vo Veľkých Držkovciach, pričom v rámci tohto slávnostného podujatia sa uskutočnil aj odborný seminár v Bánovciach nad Bebravou. Na seminári za Maticu slovenskú odzneli referáty Igora Sokolíka (*Život a historické dielo Mikuláša Dohnányho*),⁴¹ Tomáša Winklera (*Mikuláš Dohnány – spolupracovník Jozefa Miloslava Hurbana pri vydávaní Slovenských pohľadov*) a Imricha Sedláka (*Osobnosť Ľudovíta Dohnányho*).

Poznámky o historizme Mikuláša Dohnányho sa usilujú o pohľad na túto významnú a všestrannú osobnosť, ktorá ako dôležitý účastník štúrovského hnutia, rebel, revolucionár a vizionár bola subjektom národných dejín, na druhej strane ako najvýznamnejší historik v období romantizmu sa stal a aj usiloval byť ich objektom prostredníctvom svojej beletristickej tvorby a odborných prác. Netreba zabúdať ani na fakt, že Mikuláš Dohnány pred 170 rokmi 2. júna 1852 tragicky zomrel vo veku dvadsaťsedem rokov! Je priam neuveriteľné, čo za taký krátky čas dokázal aj na poli slovenskej historiografie.

Literatúra

BRTÁŇ, Rudo. Denníky Mikuláša Dohnányho. In *Litteraria*, 2, 1959, s. 186-230.

BRTÁŇ, Rudo. *Slovenskí novinári a publicisti (1700 – 1850)*. Bratislava : Obzor, 1971, s. 42- 48.

ČEPAN, Oskar. Vizionár praxe Mikuláš Dohnány. In *Slovenská literatúra*, 38, 1991, č. 1, s. 1-20.

³⁹ DOBROTKOVÁ, Marta. Trnava v rokoch 1848 – 1918. In *Dejiny Trnavy*, zv. I Editor Jozef Šimončíč. Banská Bystrica – Mesto Trnava, 2010, s. 261.

⁴⁰ *Práca*, 39, 5. 5. 1984, č. 106, s. 2; *Slovenské pohľady*, 100, 1984, č. 10, s. 155-156.

⁴¹ SOKOLÍK, Igor. Mikuláš Dohnány (28. 11. 1824 – 2. 6. 1852). In *Slovenské národné noviny*, 3 (7), 1992, č. 36, s. 10.

HLEBA, Edmund. *Slovenská literatúra 19. storočia. Literárna Levoča v prvej polovici 19. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, 1987, s. 83-86, 107, 108-110.

HURBAN, Jozef Miloslav. *Životopisy a články*. Bratislava : Tatran, 1973, s. 50-53.

CHMEL, Rudolf. Mikuláš Dohnány. In *Romboid*, 9, 1974, č. 10, s. 92-93.

CHMEL, Rudolf. Mikuláš Dohnány – život a dielo. In *Slovenská literatúra*, 14, 1967, č. 3, s. 241-259.

Listy a denníky Mikuláša Dohnányho. Na vydanie pripravil a úvod napísal Rudolf Chmel. Martin : Matica slovenská, 1971, 1. vyd., 217 (6), s.

MRLIAN, Ondrej. Mikuláš Dohnány v redakcii Slovenských pohľadov. In *Litteraria*, 1, 1958, s. 103-128.

ŠTRELINGER, Peter (= Tomáš Winkler). *Kto proti osudu. Biografické miniatúry slovenských spisovateľov*. Bratislava : Tatran, 1976, s. 180-194.

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban. *State o slovenskej literatúre*. Bratislava, 1956, s. 334-350.

Prípravy na mierovú zmluvu s Maďarskom a tvorba štátnych hraníc ČSR

Bruno Čanády

Vznik Československa a historicko-právne procesy vedúce k štátnym hraniciam a Trianonu

V súvislosti s tvorbou štátnych hraníc nového československého štátu si na úvod musíme zodpovedať základnú a prvotnú otázku, kedy vzniklo Československo? K akému dátumu? Ani za prvej ČSR na to medzi špičkovými politikmi a uznávanými ústavnými právnikmi nebola až taká jednoznačná odpoveď. Navyše tu bol tichý boj o zásluhy otcov zakladateľov štátnosti. Boli tu tvorcovia Československa v zahraničí a doma. Veď každý chcel byť tým najdôležitejším. Dnes sa zdá, že 28. október 1918 bol vtedy bezkonkurenčným dátumom. Nebolo to celkom vždy tak. Všetko sa vyvíjalo. V dnešnej dobe sa na to trochu zabudlo pod dojmom dlhoročného októbrového pátosu a školského (ne)vyučovania. Navyše obyčajný ľud vždy potreboval jeden dátum na oslavy a nie komplikované dátumové historické a právne polemiky.

Aké dátumy vzniku Československa boli prezentované?

1. Prvým dátumom bol 28. jún 1918, kedy bola Čs. národná rada uznaná francúzskou vládou (implicitne) za vládu de facto.

Koniec prvej svetovej vojny nielen v medzinárodnom práve, najmä vo francúzskom prostredí zaviedol pojem uznanie národa. Vznikli nové špecifické predpoklady uznania národa, pokiaľ viedol ozbrojený odboj zo zahraničia, s pevnou organizáciou (a jednotným politicko-právnym vedením), personálnym substrátom (hlavne armádou¹) a uznávanými vodcami odboja proti dovtedy zvrchovanému (nepriateľskému) štátu (napr. Rakúsko-Uhorsku) zo strany spojeneckých štátov. Od riadne organizovaného štátu tu však bola dôležitá odlišnosť v tom, že chýbal územný podklad takejto štátnej organizácie. Takže uznanie štátu (zatiaľ ešte) bez štátneho územia bolo nahradené uznaním národa, ktoré stačilo aj do budúcnosti (a platilo aj po získaní svojho teritória) na roveň uznania štátu. Medzinárodnoprávne boli takéto štáty oficiálne uznané ako medzinárodnoprávne subjekty tvoriaceho sa štátu, ešte predtým ako obsadili svoje štátne teritórium, kde sa len dovŕšil

¹ Hlavným zdrojom čs. armády boli vojnoví zajatci. Len v Rusku bolo koncom roka 1916 zajatých vyše 250-tisíc Čechov a Slovákov. Pozri napr. BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce. Dokumenty*. Třetí díl. Praha : Orbis a čin, 1928, s. 581. Vo vtedajšom Rusku v československých légiách pôsobilo okolo 5 000 Slovákov a v talianskych légiách minimálne vyše 500 Slovákov. Pozri napríklad MARKOVIČ, Ivan. *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Praha, 1923, s. 92-93. Podľa rôznych iných zdrojov vo francúzskej légii sa uvádzal počet od 1 600 do 3 000 Slovákov a v ruských légiiach až 6 000 Slovákov. Navyše tu boli americkí Slováci v armáde USA na západnom fronte (pozn. B. Č.).

vznik štátu ako právnickej osoby v zmysle vnútroštátneho práva. Podľa francúzskeho ministerského predsedu G. Clemenceaua: „Heslom Versailleskej zmluvy je oslobodenie národov, nezávislosť národností...“² Obdobne to platí pre trianonskú mierovú zmluvu.

2. Seton Watson dával „konštitutívny účinok“³ vzniku štátu dátumom 9. augusta 1918, 3. septembra 1918 a 15. októbra 1918, čo zodpovedalo oficiálnemu uznaniu Československa zo strany Veľkej Británie, USA a Francúzska. Dodajme, že podľa medzinárodného práva: „Existencia štátu je nezávislá na uznaní.“ Ale na druhej strane: „Jedine a výlučne uznaním sa štát stáva medzinárodnou osobou a subjektom medzinárodného práva.“⁴ Dňa 15. októbra 1918 došlo opätovnou Pichonovou nótou explicitne a oficiálne k uznaniu nového čs. štátu zo strany Francúzska. Dokonca Masaryk a Beneš prvotne zhodne pokladali dátum 15. októbra 1918 za deň vzniku Československa, prípadne aj dátum 14. 10. 1918 ako deň notifikácie vzniku Dočasnej čs. vlády štátom Dohody. Neskôr však obaja akceptovali aj 28. 10. 1918. Z uvedeného vidieť, že dnešná mediálno-verejná monopolizácia českého dátumu 28. októbra (1918) nebola prvotnou voľbou ani „zahraničných českých otcov zakladateľov“, ktorí ako zahraniční bojovníci za čs. štát preferovali význam skôr zahraničných udalostí, ktoré im dávali väčšie zásluhy za vznik čs. štátu. Na rozdiel od iných „domácich českých otcov zakladateľov“. Bola to súčasť nie vždy „tichého zápasu“ medzi zásluhami zahraničného a domáceho (českého) odboja. Uvedme, že 28. 10. 1918 pri pražskom vyhlásení čs. štátu neboli v Prahe ani Masaryk, ani Beneš a ani Kramář – všetci boli vtedy v zahraničí. Teda odohralo sa to bez nich.

3. Hlavným dátumom vzniku čs. štátu bol však nakoniec vybraný 28. október 1918 so známym vyhlásením čs. štátu (nie však čs. republiky) zo strany pražského Národného výboru.

4. Zo slovenského pohľadu bol hlavným dátumom vzniku čs. štátu 30. október 1918 s historickou Deklaráciou slovenského národa, ktorá minimálne dokonala vznik čs. štátu. Uvedený dátum vzniku čs. štátu by favorizovala skutočnosť, že čs. štát vznikol zlúčením českých krajín a Slovenska a nie pripojením Slovenska k Česku. Aj podľa historickej literatúry Československo „nevzniklo pripojením Slovenska k štátu Českej koruny... (ale) ... zeme České a Slovensko sa zlúčili v jediný štát“.⁵ Dátumom zlúčenia je teda dátum 30. 10. 1918 a nie dátum 28. 10. 1918. Dátum 28. 10. 1918 by skôr svedčil nie o zlučovacom princípe vzniku čs. štátu, ale o anekčnom princípe jeho vzniku. Takto dátum 28. 10. 1918 je dátumom vzniku len nového českého štátu s názvom československý štát.

² CLEMENCEAU, Georges. *Velikost a bída jednoho vítězství*. Praha : Nakladatelství Fr. Borový, 1930, s. 150.

³ Pozri PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní související*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 6-7. Podľa tohto ústavného právníka tým, že Rakúsko-Uhorsko 7. októbra 1918 požiadalo prostredníctvom prezidenta Wilsona o prímerie a následne výslovne súhlasilo so stanoviskom prezidenta USA Wilsona, pokiaľ ide o „Čechoslovákov“: „Tým ovšem Rakúsko-Uhorsko uznalo výslovne Čechoslovákov za vojnovú mocnosť a Národnú radu za vládu, je však otázkou, či si bolo ihneď vedomé týchto dôsledkov“, s. 6.

⁴ OPPENHEIM, Lassa Francis Lawrence. *Mezinárodní právo. Svazek I. Mír*. Praha : Orbis, 1924, s. 119. „Medzinárodné právo netvrdí, že štát neexistuje, pokiaľ nie je uznaný, ale neberie to na vedomie pred jeho uznaním“, s. 119.

⁵ Pozri napríklad *Slovník národohospodářský, sociální a politický. I. díl*. Praha : Otakar Janáček, nakladatelství, 1929, s. 465.

5. Podľa K. Kramára takýmto dátumom vzniku čs. štátu bol 14. november 1918, kedy ako ministerský predseda v čs. parlamente (v Národnom zhromaždení) slávnostne vyhlásil Československú republiku.⁶

6. Ďalším možným dátumom vzniku čs. štátu bol 16. júl 1920, kedy nadobudla platnosť saintgermainská mierová zmluva s Rakúskom.⁷ Boli tu však aj iné dátumy (napr. v súvislosti s trianonskou mierovou zmluvou). Trianonská mierová zmluva bola podpísaná 4. júna 1920, ale nadobudla medzinárodnú platnosť až 19. marca 1921. Uvedme, že Uhorsko ako členský štát reálnej únie s názvom Rakúsko-Uhorsko zanikol spolu so zánikom Rakúsko-Uhorska ešte v roku 1918. Nezanikli teda na základe mierových zmlúv, ktoré takto už uzatvárali nové – nástupnícke štáty, ktoré vznikli ešte v roku 1918.⁸ K tomu dodajme, že podľa medzinárodného práva „Rakúsko-Uhorsko zaniklo pádom rakúsko-uhorského mocnárstva r. 1918, tesne pred skončením svetovej vojny. ... Starý štát sa roztrieštil na zlomky, z nich niektoré sa stali medzinárodnými osobami, a niektoré iné boli anektované okolitými štátmi“.⁹

Ale vráťme sa do dynamického vývoja v rokoch 1918 – 1919 a tiež pred rok 1918.

Podstatnou otázkou boli reálne možnosti uplatnenia práva na sebaurčenie národov, ktoré bolo oficiálne a vo všeobecnosti vyjadrené americkým prezidentom W. Wilsonom 11. februára 1918. Wilson v americkom Kongrese vtedy oznámil, že „národy nemajú byť odovzdávané spod vlády jedných k druhým na základe medzinárodnej konferencie alebo dohody medzi protivníkmi. Národné aspirácie musia byť rešpektované, národom sa smie vládnúť len na základe ich vlastného súhlasu. Sebaurčenie nie je obyčajnou fráзou“.

Možno tiež nielen odborná verejnosť tak trochu zabudla, aký bol oficiálny názov hlavnej politickej sily v spojeneckom zahraničí, ktorá presadila vznik Československa a ktorá bola štátmi Dohody postupne uznávaná ako najvyšší čs. orgán a neskôr až ako čs. vládu de facto. Bola to oficiálne **Conseil National des Pays Tchéques et Slovaques, teda: Národná rada krajín (zemí) českých a slovenských**. To je aj jednoznačná odpoveď na dlhoročné historicko-interpretáčnе stereotypy, že čechoslovakizmus (a tzv. československý národ) sa zrodil len zo zahraničnopolitických dôvodov, aby „zakryl“

⁶ Pozri PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 7. Niektorí kladú dátum vzniku čs. štátu na 5. 11. 1918, „kedy sa vrátila delegácia čl. Národného výboru zo Ženevy do Prahy a kedy tak bol zjednaný priamy kontakt medzi vládou medzinárodne uznanou (Nár. radou) a vládou na samostatnom území (Nár. výborom)“, s. 7.

⁷ Pozri PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompas, 1935, s. 8. Podľa autora niektorí tvrdili, že „Československo podľa práva vzniklo až mierovými zmluvami, t. j. dňom, kedy vstúpili, pre tú či onú časť územia v platnosť“, s. 7-8. „Je potrebné rozlišovať“ medzi „štátom ako sociálnym faktom a štátom ako právnickou osobou...“ Podľa názoru českého ústavného právnika (vtedy profesora na Právnickej fakulte UK v Bratislave) Z. Peška: „Štát československý vznikol nesporne ako sociálny fakt dňom 28. októbra 1918“, s. 8.

⁸ Československo, Rakúsko, Maďarsko a Poľsko vzniklo v roku 1918. Obdobne Estónsko, Lotyšsko a Litva. Naopak Rumunsko a Srbsko (neskôr Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov a následne Juhoslávia) a Čierna Hora právne vznikli na základe rozhodnutia Berlínskeho kongresu ešte v roku 1878. Napríklad Bulharsko (Bulharské cárstvo) oficiálne vzniklo v roku 1908. Od Berlínskeho kongresu (1878) bolo Bulharské kniežatstvo nezávislé, ale bolo pod formálnou suverenitou tureckého sultána. Z hľadiska ďalších nových štátov: Nórsko (1905), Albánsko (1912), Fínsko (1917) – pozn. B. Č.

⁹ OPPENHEIM, Lassa Francis Lawrence. *Mezinárodní právo. Svazek I. Mír*. Praha : Orbis, 1924, s.131-136.

pred významnými spojenkami, že ide o spojenie dvoch osobitných národov – Čechov a Slovákov a takto údajne posilnil štátoprávne aspirácie. Z hľadiska historického kontextu taliansko-srbský spor o Dalmáciu (Jadran) bol od polovice roku 1917 hlavne pod tlakom V. Británie kompromisne riešený v smere prísľubu Dohody (Spojencov) o „zjednotení všetkých Slovincov, Chorvátov a Srbov, to znamenalo, že Anglicko a Francúzsko museli definitívne riešiť problém rakúsko-uhorský“¹⁰. To zlepšovalo perspektívu československých štátoprávných ambícií u Spojencov. Navyše vojenské odpadnutie Ruska v druhej polovici roku 1917, nemožnosť oddelenia Rakúsko-Uhorska od vojensky oveľa nebezpečnejšieho Nemecka, potencionálna, ale ešte v r. 1917 reálne neprítomná armáda USA v Európe zvyšovala vojenskú a politickú dôležitosť exilových čs. légii, ale aj exilovej poľskej armády či zostatkovej časti srbskej armády pre Spojencov v Dohode. Nakoniec sa I. svetová vojna rozhodla na vojenskom a v oveľa menšej miere na diplomatickom poli. Pre roky 1917 – 1918 bolo typické, že došlo k značnému nárastu požiadaviek na naplnenie princípu uplatnenia práv národov na sebaurčenie. Ešte v roku 1916 vtedajší veliteľ francúzskej armády maršal Joffre uviedol: „R. 1916 bolo pravdepodobne, že ríša Rakúsko-Uhorska neprežije vojnu.“¹¹ Navyše od apríla 1918 po zverejnení známej aféry Czernin – Clemenceau s verejným odhalením neúspešných zákulisných (a tajných) rakúsko-francúzskych rokovaní s cieľom oddeliť Rakúsko-Uhorsko od Nemecka a to za chrbtom spojeneckého Nemecka sa stal separátny mier s Rakúsko-Uhorskom už reálne nemožný. Následne sa Rakúsko-Uhorsko všestranne a úplne podvolilo svojmu silnejšiemu spojencovi a stratilo poslednú teoretickú šancu na svoju záchranu. Navyše neúspešná nemecká ofenzíva na západnom fronte sa definitívne skončila 8. augusta 1918, ktorý bol nemeckým generálnym štábom označený za „dies alter“ – čierny deň. Predchádzal tomu však už reálny vstup USA do svetovej vojny, ktorý nahradil ruský výpadok. Boli tu však okrem iného aj čs. aktivity na prelome rokov 1917 – 1918.

Z hľadiska nielen slovenských zásluh na vlastnom oslobodení uvedme, že 16. decembra 1917 vznikol **Dekrét o konštituovaní československej armády vo Francúzsku** podpísaný francúzskym prezidentom (R. Poincaré), predsedom vlády a ministrom vojny (G. Clemenceau) a ministrom zahraničných vecí (S. Pichon) s vážnymi medzinárodno-právnymi dôsledkami. To všetko bolo publikované v úradnom liste Francúzskej republiky a vytlačené vo Vestníku zákonov – Journal Officiel de la République Française, roč. 49, č. 344 zo dňa 19. 12. 1917. V článku 2 tohto vládneho dekrétu sa uvádzala Československá národná rada ako citujeme: „**Národná rada zemí českých a slovenských so sídlom**

¹⁰ BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce. Dokumenty*. Třetí díl. Praha : Orbis a čin, 1928, s. 286.

¹¹ JOFFRE, Joseph. *Paměti maršala Joffrea. Kniha II*. Praha : Melantrich, 1933, s. 324. Maršal Joffre uviedol: „Predovšetkým bolo možné v hrubých líniiach narysovať hranice slovanského štátu, obsahujúceho Čechy, Moravu a Slovensko. Tento štát o 11 miliónoch obyvateľov bol by schopný asimilovať Nemcov, ktorí by sa nachádzali v okruhu jeho hraníc. Uhorsko, obmedzené na uhorskú nížinu, prestalo by bývať v Európe elementom neporiadku“ (s. 325). Maršal Joseph Jacques Césaire Joffre (1852 – 1931) bol v rokoch 1914 – 1916 veliteľom francúzskej armády. Navrhol nový mobilizačný plán tzv. Plan XVII ako schému koncentrácie a postupov armád. Bola to francúzska reakcia na nemecký Schlieffenov plán. V roku 1914 viedol prvú bitku na Marne. Na medzispojeneckej konferencii v Doullensu dňa 25. marca 1918 sa stal spoločným veliteľom spojeneckých armád na západnom fronte generál (neskôr od 6. 8. 1918), maršal F. Foch (pozn. B. Č.).

v **Paríži.**¹² Doteraz nie je docenený význam týchto udalostí, ktorý bol historickým začiatkom politicko-právneho procesu vedúceho k Trianonu. Zásluhou M. R. Štefánika Taliansko uzatvorilo historicky prvú medzinárodnoprávnú dohodu s ČsNR, ktorej bol Štefánik podpredsedom. Dohovor z 21. apríla 1918 uzatvoril a podpísal v Ríme osobne M. R. Štefánik s talianskym ministerským predsedom Orlandom. Taliansko medzinárodnoprávne uznalo Československú národnú radu a uznalo samostatné a unifikované čs. vojsko (légie).¹³ Dokonca dodatočne (3. 10. 1918) taliansky ministerský predseda Orlando v talianskom parlamente uviedol, že uvedený dohovor (konvencia) z 21. apríla 1918 bolo uznanie Čs. národnej rady ako vlády de facto. To bola nesporná osobná a diplomatická (dodnes celkom nedocenená) Štefánikova zásluha. Následne sa o medzinárodnoprávnom uznaní Československa (a jeho čs. légií) fakticky rozhodlo už v apríli 1918 zo strany Francúzska a v máji 1918 zo strany V. Británie.¹⁴ Diplomatický uznaním britskou Deklaráciou a to úradne z 9. augusta 1918 od britského ministra zahraničných vecí Balfoura. Takto oficiálne (úradne) bola uznaná Československá národná rada britskou vládou za predstaviteľa budúcej československej vlády. Na rozdiel od francúzskeho uznania nehovorilo sa však v nej výslovne o dočasnej vláde, resp. o vláde de facto. Dokladom, že vtedajšie zahraničné mocnosti presne vedeli, že Česi a Slováci sú dva osobitné (rozdielne) národy, je aj skutočnosť, že v roku 1918 v Londýne pôsobila organizačná zložka Československej národnej rady s názvom, citujeme: **„London Office of the Czecho-Slovak National Council in Paris.“** Na základe uvedených a ďalších skutočností sa Československo stalo od 31. októbra 1918 priamym účastníkom spojeneckých konferencií k pripravovaným podmienkam prímerí. Predovšetkým sa podieľali na rokovaníach s Nemeckom, Rakúskom a Maďarskom ako súčasť víťaznej strany z 1. svetovej vojny. A potom ako priamy účastník mierových konferencií tak mohlo účinne ovplyvňovať jej závery.¹⁵ Dňa 18. januára 1919 boli zástupcovia Československa a Poľska prvý raz pripustení na rokovanie Parížskej mierovej konferencie.

¹² Dňa 7. 2. 1918 bola vydaná Inštrukcia francúzskeho ministerstva vojny a Československej národnej rady o utvorení autonómnej československej armády. Inštrukcia v článku A. II. obsahovala ustanovenie o tom, že veliteľom československej armády generál menovaný francúzskou vládou a so súhlasom citujeme: „Národnej rady českých a slovenských zemí.“

¹³ Pozri napríklad ČANÁDY, Bruno. Vývoj verejnej správy v Československu z aspektu podielu Slovákov (1918-1939). In *Historický zborník*, 28, č. 2/2018. Martin : Matica slovenská, 2005, s.101-102.

¹⁴ Podľa dobového účastníka medzinárodných udalostí Beneša: „O našom uznaní vo Francúzsku bolo však zásadne rozhodnuté – ako som hore vyložil – v apríli 1918, v Anglicku v máji tohto roka, i keď sa to formálne v dokumentoch prejavilo značne neskôr. Rozhodné stanovisko k našim veciam bolo tiež zaujaté na francúzsko- britskej konferencii v Londýne dňa 26. – 28. mája 1918 na základe rokovaní o preprave našej sibírskej armády do Európy...“ „Tiež rozhodnutie vo Washingtone padlo skôr, než sa Amerika začala skutočne zaujímať o našich sibírskych vojakov.“ (s. 202). Tiež tu bolo „prehlásenie (... 1. 6. 1918...), ktorým sa vláda Spojených štátov stavia výslovne za ideu našu (a juhoslovanskú) úplnej samostatnosti...“, s. 237-238. Pozri BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce. Druhý díl*. Praha : Orbis a čin, 1927, s. 202-238.

¹⁵ „Vstup Československa na konferenciu vo Versailles konanej 31. októbra a 1., 2. a 4. novembra (... 1918...) a rokujúcej o prímerí s ústrednými mocnosťami, bol samotnými Spojencami, ako to vyplýva z Pichonovho dopisu zo dňa 3. novembra 1918, odôvodnené naším právnym uznaním, ktoré bolo dosiahnuté počas roka 1918.“ BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce. Druhý díl*. Praha : Orbis a čin, 1927, s. 508.

Ešte niekoľko slov k Rakúsko-Uhorsku a jeho zániku, čo tiež súvisí so vznikom nových nástupníckych štátov. „**Rakúsko-Uhorsko zaniklo rozpadom rakúsko-uhorského mocnárstva r. 1918, tesne pred skončením svetovej vojny.**“ Nastala univerzálna sukcesia. „Univerzálna sukcesia nastáva, keď sa štát rozpadne na časti, ktoré sa buď stanú samostatnými medzinárodnými osobami, alebo sú anektované susednými medzinárodnými osobami.“¹⁶ Na prelome októbra a novembra 1918 vznikol právny stav spočívajúci v rozpade a zániku Uhorska ako členského štátu bývalej rakúsko-uhorskej dualistickej monarchie. V rokoch 1918 – 1919 existovalo medzinárodnoprávne uznané unitárne (nie dualistické) Československo a medzinárodnoprávne neuznané Maďarsko. Inak Maďarsko¹⁷, podobne ako Československo nemohlo odvodzovať svoje nové spoločné československo-maďarské hranice od hraníc bývalého Uhorska. To už definitívne zaniklo. A jeho právnymi nástupcom nebolo len Maďarsko, ale aj iné nástupnícke štáty, vrátane Československa so Slovenskom, ktoré nebolo štátoprávne definované.

Medzinárodnoprávne nebolo územie Slovenska definované ani teritoriálne vymedzené. Ako politický subjekt ho zastupovalo Československo, ktorému Deklarácia slovenského národa dala súhlas prihlásením sa k československej národnej aj štátnej identite. K tomu prispeli významné osobnosti, ktoré sa v zahraničí podstatne zaslúžili o vznik Československa a zánik Uhorska (hlavne Štefánik, Osuský a iní). Martinská deklarácia z 30. 10. 1918 vyjadrila suverenitu slovenského národa, Slovenska a Slovenskej národnej rady. Slovensko a jeho suverénna Slovenská národná rada využila v mene slovenského národa svoje prirodzené sebaurčovacie právo. Suverénne práva Slovákov prostredníctvom konštituovanej Slovenskej národnej rady v tomto období štátoprávne (a výslovne) uznal predseda suverénnej Maďarskej národnej rady M. Károlyi a to v mene Maďarskej národnej rady vo svojom telegrame z 30. 10. 1918. Priamo uznal nielen politicky, ale aj štátoprávne plné sebaurčovacie právo slovenského národa a výslovne uznal Slovenskú národnú radu za jeho predstaviteľa. V telegrame predseda M. Károlyi vystupuje v mene maďarského národa a Maďarskej národnej rady s tým, citujeme: „My stojíme na tom stanovisku, že podľa svätého práva samourčovania, patriace každému národu, Slovenská národná rada, tak rozhodne, ako v záujme slovenského národa za najlepšie uzná.“¹⁸ Dodajme, že 30. októbra 1918 Maďarská národná rada oficiálne prevzala moc a vyhlásila nezávislosť Maďarska. Dokonala tým formálny a faktický zánik Uhorska (Uhorského kráľovstva). Možno uviesť, že predseda Maďarskej národnej rady M. Károlyi sa stal prvým premiérom novovzniknutého Maďarska. Spresníme, že „Károlyi ustanovil Národnú radu, skladajúcu sa z jeho stúpencov, sociálnych demokratov a radikálov. 30. októbra (... 1918...) vypukla revolúcia, vedená vojskom a prívržencami Národnej rady,

¹⁶ OPPENHEIM, Lassa Francis Lawrence. *Mezinárodní právo. Svazek I. Mír*. Praha : Orbis, 1924, s. 127-328.

¹⁷ Dňa 16. 11. 1918 bola vyhlásená Maďarská ľudová republika (doslova: Magyar Népköztársaság). V čase od 21. 3. 1919 do 1. 8. 1919 existovala Maďarská republika rad. Dňa 1. marca 1920 bolo vyhlásené Maďarské kráľovstvo (doslova: Magyar Királyság) na čele s regentom (pozn. B. Č.).

¹⁸ Pozri MEDVECKÝ, Karol. *Slovenský prevrat. Zväzok II*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1930, s. 20. V telegrame je ďalej výslovne uvedené „... v mene Maďarskej národnej rady: Gróf Michal Károlyi, predseda“.

ktorá zosadila vtedajšieho ministerského predsedu...“¹⁹ Bol to historicky a štátoprávne posledný uhorský ministerský predseda gróf János (Ján) Hadik so slovenskou rodovou stopou. Tak Maďarsko svojím osamostatnením (od Uhorska a Rakúsko-Uhorska) paradoxne – významne prispelo k rozpadu a definitívnemu právnemu zániku Uhorska. Bývalému národnodemokratickému a dlhoročnému opozičnému politikovi a novému premiérovi a neskôr prezidentovi Károlyimu sa napriek jeho aktívnej snahe nepodaril vznik (obnovenie) nového „veľkého Maďarska“. V boľševickej podobe sa o „veľké Maďarsko“ v roku 1919 neúspešne pokúsil jeho nástupca maďarský komunista B. Kún.²⁰ V tejto súvislosti Károlyiho vnútorné pohnútky odhaľujú jeho dobové slová: „O osude Maďarska nebudú rozhodovať diplomati víťazných mocností, ale sociálnodemokratická internacionála! Ententa mňa opustila. Ale sa pomstím za to. Taký boľševizmus spravím v Maďarsku, že pride Európa k nemu žobrať!“²¹

Podľa stanoviska štátov Dohody: „Károlyi neni uznaný ako reprezentant ani Uhorska, ani Maďarského štátu, ktorý pre Spojencov ešte neexistuje.“²² Vtedajší minister zahraničných vecí a aktér udalostí (E. Beneš) uvádza: „Novovzniknuté štáty (napr. Rakúsko a nové Maďarsko) medzinárodne právne zatiaľ neexistovali, neboli uznané.“ Naopak „z nových štátov medzinárodnoprávne zatiaľ existovalo len Československo“. Spresňuje, že „Srbsko a Rumunsko mali len svoje staré územie...“²³ Vládna deklarácia prijatá francúzskou vládou bola obsahom prípisu (dopisu) ministra zahraničných vecí, ktorý doručili Československej národnej rade, oboznámená až 29. júna 1918. Preto sa rovnako uvádza aj dátum 28. 6. 1918. Francúzsko verejne a oficiálne uznalo Československú národnú radu „ako najvyšší orgán, spravujúci všetky záujmy národa a ako prvý základ budúcej československej vlády“. Teda fakticky (neoficiálne) ako československú vládu de facto²⁴. Po čase nasledovali ďalšie medzinárodné uznania.²⁵ Tiež boli následne

¹⁹ Pozri *Slovník národohospodářský, sociální a politický. II. díl.* Praha : Otakar Janáček, nakladatelství, 1931, s. 497. „... A 11. januára 1919 Národná rada prehlásila Károlyiho za prezidenta Maďarskej republiky“, s. 497.

²⁰ „Dňa 21. marca (1919), deň potom, čo Spojenci vydali svoje ultimátum, Károlyiho socialistickí spojenci vo vláde navštívili Kúna vo väzení, boli pripravení odovzdať moc komunistom. Béla Kún ešte v tento deň dostal svoju slobodu, svoju revolúciu a svoju moc, všetko bez jediného výstrelu. Deň na to vyhlásil Maďarskú sovietskú republiku.“ Pozri MACMILLANOVÁ, Margaret. *Mírotvorci. Pařížská konference 1919.* Praha : Academia, 2004, s. 264.

²¹ JANŠÁK, Štefan. *MIEROVÁ SMLUVA S MAĎARMI. Niekoľko poznámok na maďarské požiadavky.* Bratislava : Universum Kučera, 1920, s. 53.

²² BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce. Dokumenty.* Třetí díl. Praha : Orbis a čin, 1928, s. 524.

²³ BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce.* Druhý díl. Praha : Orbis a čin, 1927, s. 481.

²⁴ Dopis – nota ministra zahraničných vecí S. Pichona, ktorým francúzska vláda uznáva právo československého národa na samostatnosť a Československú národnú radu za najvyšší orgán spravujúci všetky záujmy národa. (Francúzska nota bola doručená Čs. NR 29. 6. 1918, preto sa niekedy uvádzajú rozdielne dátumy – pozri 28. 6. 1918 ako dátum schválenia vládnej deklarácie.)

²⁵ 9. augusta 1918 úradné uznanie prostredníctvom *Deklarácie* zo strany V. Británie, 3. (2.) septembra uznanie de facto zo strany USA a 15. októbra 1918 opätovné, ale už oficiálne uznanie nového štátu zo strany Francúzska (Pichonova nota). Dokonca Masaryk a Beneš v historickej literatúre zhodne pokladali dátum 15. októbra 1918 za deň vzniku Československa. Dodajme, že francúzsky minister zahraničných vecí S. Pichon v mene francúzskej vlády oficiálne uznal (15. 10. 1918) dočasnú vládu krajín československých. Ďalej oficiálne – V. Británia (23. 10. 1918), Srbsko (23. 10. 1918), Taliansko (24. 10. 1918), USA (12. 11. 1918) a ďalšie štáty.

uzatvárané zmluvy (dohovory) medzi jednotlivými dohodovými (spojeneckými) vládami a Československou národnou radou (napr. 3. 9. 1918 s V. Britániou, 28. 9. 1918 s Francúzskom²⁶). Československá národná rada s oficiálnym názvom, doslovne podľa francúzskeho originálneho textu: Conseil National des Pays Tchéques et Slovaques (Národná rada krajín českých a slovenských). Tá bola Spojencami – štátmi Dohody postupne oficiálne uznávaná ako najvyšší orgán a vláda de facto. Zo Spojencov, tak Veľká Británia dňa 3. septembra 1918.²⁷ Bol to uznávací a aliančný dohovor (konvencia-zmluva) s Československou národnou radou ako súčasť postupného uznávacieho procesu.²⁸ Vznikla veľmi dôležitá tzv. Wilson-Lansingova deklarácia (3. 9. 1918²⁹) uznávajúca Československú národnú radu za vládu de facto zo strany USA. Takéto výslovné označenie Československej národnej rady v Paríži za vládu de facto bolo medzinárodne expressis verbis v podstate po prvýkrát. Ak júnové (1918) francúzske uznanie Československej národnej rady ako vlády de facto bolo implicitné³⁰, tak americké septembrové (1918) uznanie za vládu de facto bolo po prvýkrát priame a explicitné. Taliansko ako spojenecká veľmoc podľa dodatočného verejného (oficiálneho) parlamentného vyjadrenia talianskeho ministerského predsedu Orlanda z 3. 10. 1918 dodatočne pokladalo dohovory (zmluvy) medzi Talianskom a Československou národnou radou z 21. 4. 1918 (resp. z 30. 6. 1918) za oficiálne uznanie tejto Čs. národnej rady za vládu de facto. Uvedený októbrový (1918) výklad zo strany Talianska bol radikálne iný ako talianske veľmi opatrné výkladové postoje z leta 1918. Vojská a geopolitická situácia (s príchodom USA armády na západný front) zásadne menili spojenecké postoje k československej otázke. Od apríla 1918 už úplne jednoznačne v prospech rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku Československa. To aj s pomocou nezastupiteľnej úlohy čs. légii v ruskej občianskej vojne.

Trojčlenná dočasná československá vláda vznikla v Paríži 26. septembra 1918 v zložení: T. G. Masaryk – prezident dočasnej vlády, predseda ministerskej rady a minister financií, E. Beneš – minister zahraničných vecí a minister vnútra, a M. R. Štefánik – minister národnej obrany (vojny) s notifikáciou 14. 10. 1918. Dňa 18. októbra 1918 došlo k Vyhláseniu (Prehláseniu) nezávislosti dočasnou čs. vládou. Zo strany Francúzska a jej vlády došlo k oficiálnemu uznaniu (de jure) dočasnej československej vlády a československého štátu a to 15. októbra 1918.³¹ Veľká Británia tiež oficiálne – de

²⁶ Napríklad zo strany Francúzska išlo o komplex uznávacích dokumentov – deklarácia vlády a nóta ministra zahraničných vecí z 28. 6. 1918 (doručená ČsNR 29. 6. 1918), zmluva z 28. 9. 1918, nóta oficiálneho uznania z 15. 10. 1918, vyjadrenie francúzskej vlády o obsadení Slovenska z 27. 11. 1918.

²⁷ Boli tu však dôležité dohovory ČsNR s talianskou vládou týkajúce sa postavenia zahraničnej čs. armády a to z 21. 4. 1918 a z 30. 6. 1918 a to priamo dohodnuté M. R. Štefánikom. Historický dohovor (zmluvu) z 21. 4. 1918 ako prvý čs. medzinárodnoprávny dokument slávnostne podpisoval v Ríme taliansky ministerský predseda Orlando a podpredseda ČsNR Štefánik ako zástupca novovznikajúceho Československa a jeho zahraničných armád (légii).

²⁸ Uznanie Československej národnej rady a československej armády zo strany V. Británie vyjadroval už „Prípis“ ministra zahraničných vecí (A. J. Balfour) z 5. júna 1918 na medzispojeneckej konferencii vo Versailles.

²⁹ Uvádzal sa aj dátum publikácie 2. 9. 1918.

³⁰ Explicitné uznanie de facto sa uskutočnilo až francúzsko-československou dohodou podpísanou 28. 9. 1918.

³¹ Nóta ministra zahraničných vecí S. Pichona, ktorým Francúzsko úradne uznáva dočasnú československú vládu.

jure uznala Československo 23. októbra 1918. Z hľadiska USA 3. septembra 1918 americký prezident Wilson formou komuniké uznal Československo, ako aj Štát SHS.³² Zároveň bolo vydané vládne „Prehlásenie“. ³³ Japonsko, ktoré spolupracovalo s čs. sibíorskymi légiami, uznalo čs. armádu a národnú radu za jej najvyššiu autoritu (9. 9. 1918). Robert Lansing (minister zahraničných vecí USA) 21. septembra 1918 v úradnej inštrukcii pre amerických mierových vyjednávačov pri samostatnom československom štáte doslova uviedol: v „jednotnom alebo federovanom zo zemí českých a slovenských“³⁴. Historicky uvedme: „Do 24. októbra 1918 bola naša (... československá...) samostatnosť uznaná bez výhrad medzinárodnoprávne všetkými hlavnými spojeneckými štátmi.“³⁵

Lansingova nóta z 18. októbra 1918 vyjadrujúca stanovisko amerického prezidenta Wilsona nepriamo vyhlásila, že ríša habsburská v podstate zanikla. Historicky to bol politický ortieľ nad zánikom Rakúsko-Uhorska. Dodajme, že aj vtedajšia dočasná ruská vláda zaslala nótu (vydanú v Čeljabinsku 7. októbra 1918), v ktorej „uznáva Národnú radu československú za zákonnú vládu československého štátu“. Ešte predtým v septembri 1918 zaslali podobné nóty Japonsko (7. 9. 1918) a Čína.

Československo bolo teda spojeneckými štátmi Dohody uznané ešte pred 28. októbrovom 1918. Následne vznikla otázka stanovenia hraníc nového štátu. Slovenské južné hranice neboli v tom čase ešte jasne spresnené, ale už bolo (minimálne v tom čase medzinárodnopoliticky) uvádzané „slovenské územie“. Ešte začiatkom decembra 1918 zaslal maďarskej vláde nótu hlavný veliteľ spojeneckých vojsk maršál Foch s požiadavkou stiahnuť maďarské vojska zo slovenského územia. Podľa oficiálneho stanoviska Spojencov sa doslova uvádzalo: „Československý štát bol Spojencami uznaný. Jeho vojsko bolo uznané ako vojsko spojenecké. Štát československý mal teda právo obsadiť **slovenské územie** pod titulom vojnovnej mocnosti, ktorá berie účasť na vykonávaní prímeria, v ktorom sa stanovuje obsadenie bývalej monarchie rakúsko-uhorskej. Maďarská vláda sa vyzýva, aby svoje vojská stiahla zo slovenského územia.“³⁶ Vznikla prvá oficiálna slovensko-maďarská hranica, najskôr ako demarkačná línia v zmysle záverov Najvyššej spojeneckej rady. Dodajme, že demarkácia je vždy vytýčenie hraníc. Vznikla oficiálna notifikácia v mene Spojencov a to prostredníctvom listu – nóty francúzskeho ministra zahraničných vecí Pichona ešte z 27. novembra 1918.³⁷ Následne vzniklo spresňujúce

³² Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov.

³³ Dňa 3. septembra 1918 bolo vydané Prehlásenie (Vyhlásenie) vlády Spojených štátov amerických. uznávajúce Česko-Slovenskú národnú radu za vládu de facto a jej vojsko za vojsko vojnu vedúce, prejavujúce ochotu vstúpiť v styk s takto uznanou faktickou vládou. (V historickej literatúre sa uvádza aj dátum 2. 9. 1918.)

³⁴ KADLEC, Richard. Čs. brigáda ve Francii. In *Československá legie ve Francii*. První sborník francouzských legionářů k desátému výročí samostatnosti Českoslov. republiky. Praha, 1928. Nákladem Kruhu francouzských legionářů, s. 126.

³⁵ BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce*. Druhý díl. Praha : Orbis a čin, 1927, s. 377-378.

³⁶ Podľa nóty zástupcu Spojencov pplk. Vixa v Budapešti, spojenej s výzvou maďarskej vláde, aby okamžite evakuovala slovenské územie (3. 12. 1918). Takéto rozhodnutie Spojencov bolo doručené zástupcovi čs. vlády (4. 12. 1918). Pozri napr. BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce*. Druhý díl. Praha : Orbis a čin, 1927, s. 491.

³⁷ Výzva pplk. Vixa maďarskej vláde, aby okamžite stiahla svoje vojská zo slovenského územia (3. 12. 1918) a vyjadrenie pplk. Vixa československému delegátovi (M. Hodžovi) v Budapešti o obsahu svojej nóty

teritoriálne vymedzenie, čo bolo notifikované tzv. Pichonovou demarkačnou (hraničnou) čiarou a to na základe spojeneckej nóty z 21. 12. 1918. Bola vlastne stanovená prvá hranica slovenského územia (Slovenska). Historicky to bolo prvé teritoriálne vymedzenie Slovenska zo strany medzinárodnej autority. Išlo o vymedzenie hraníc slovenského územia nielen francúzskou vládou, ale bolo to so súhlasom vlád Veľkej Británie, Talianska a USA. Došlo k nej uvedenou oficiálnou nótou francúzskeho ministra zahraničných vecí z 21. 12. 1918, ktorý vystupoval v mene všetkých Spojencov cez pplk. Vixa³⁸ – šéfa vojenskej misie Spojencov v Budapešti. Následne vojenská misia Spojencov oboznámila priamo maďarskú vládu prostredníctvom bezprostrednej nóty náčelníka spojeneckej misie z 23. 11. 1918³⁹, ktorú priamo adresoval maďarskému premiérovi s následným doručením maďarskej vláde 24. 12. 1918. Došlo k vymedzeniu slovenského územia⁴⁰ a bolo maďarskou povinnosťou mocensky vyprázdniť uvedené – medzinárodne uznané a vymedzené slovenské územie. Navyše postavenie Československa bolo posilnené aj tým, že došlo v tom období k trvalému pozvaniu na medzispojenecké konferencie. Tiež priamo na nastávajúce rokovania Parížskej mierovej konferencie.

Z hľadiska uplatňovania slovenských sebaurčovacích práv uveďme, že Slovenská národná rada fakticky vznikala ešte v polovici októbra 1918.⁴¹ Oficiálne vystúpeniu Slovenskej národnej rady z 30. 10. 1918 prostredníctvom Martinskej deklarácie ešte predchádzal vznik Slovenskej národnej rady pre Bratislavu a okolie (27. 10. 1918).⁴² Vytvárali sa miestne a regionálne národné rady (SNR) a slovenské dobrovoľnícke gardy po celom Slovensku.

Špecifikom vývoja verejnej správy, vrátane ústrednej štátnej moci na Slovensku počas prípravy trianonskej mierovej zmluvy, bolo od 12. decembra 1918 postavenie

odovzdanej maďarskej vláde týkajúcej sa rozkazu Najvyššej spojeneckej rady, aby maďarská vláda stiahla svoje vojská zo Slovenska (4. 12. 1918).

³⁸ Fernand Vix (1876 – 1941), neskôr divízy generál, nositeľ francúzskeho radu Čestnej légie (III. triedy – komandér).

³⁹ „Budapešť 23. decembra 1918... 1. Severná hranica... Uhorska. 2. Západná hranica... Uhorska až k rieke Dunaj. 3. Dunaj až k ústiu rieky Ipľ. 4. Rieka Ipľ a Rimavská Sobota, mesto, ktoré má patriť Slovensku. 5. Priama línia od Rimavskej Soboty až k ústiu rieky Uh. 6. Tok rieky Uh až k užšiemu sedlu.“ Nóta z 23. 12. 1918 označovala hranice Slovenska za „hranice historické“. (Pozri PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé*. Praha : Československý kompás, 1935, s. 10-11.

⁴⁰ Západná hranica bývalého Uhorska, tok Dunaja (od vtoku Moravy do Dunaja) po ústie Ipľa do Dunaja, tok rieky Ipľ (po Veľkú nad Ipľom), priama línia od západu na východ a to od Rimavskej Soboty (mesto na slovenskom území) – k ústiu rieky Uh (doslova k ústiu Uhu do Bodrogu, ale rieka Uh priamo ústi do Laborca), ďalej tok rieky Uh až po hranicu bývalej Haliče (vtedy Poľsko, dnes Ukrajina). Bola vymedzená popri vonkajších hraniciach bývalého Uhorska (na západe a na severe) nanovo južná, ale i východná hranica Slovenska. Takto Slovensko so slovenským územím predstavovalo historicko-etnicko-geograficko-hospodársko-politický celok (pozn. B. Č.).

⁴¹ OPOČENSKÝ, Jan. *Konec monarchie Rakousko-Uherské*. Praha : Čin a orbis, 1928. „V polovici októbra 1918 vytvorila sa Slovenská národná rada,“ s. 741.

⁴² „Už 27. októbra 1918 bola založená Slovenská národná rada pre Prešporok a okolie. Medzi zakladajúcimi členmi boli napríklad Samuel Zoch, Ferdiš Juriga, Florián Tománek, Štefan Krčméry, Emanuel Lehotský, Ján Pocisk, Michal Korman a Ignác Kellner a ďalší. Pozri KORMAN, Michal. Ako sme pripravovali novú Bratislavu. In *Pamätný spis Bratislavy hlavného mesta Slovenska*. Bratislava, 1934, nákladom vlastným (mesto Bratislava), usporiadal Dr. Ovidius Faust, Linografia K. Jaroň a spol., s. 54.

a fungovanie Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Bola to inštitúcia sui generis a to v neoficiálnom postavení slovenskej vlády. „Minister s plnou mocou bol teda na Slovensku splnomocnencom celej vlády a substitútom každého rezortného ministra vo všetkých veciach...“⁴³ Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska mohlo do 5. marca 1920, teda počas platnosti dočasnej československej ústavy, „vykonávať nariaďovacie práva, ktoré mal v bývalom Uhorsku panovník, uhorská ministerská rada, a to dokonca praeter lege. Zároveň minister na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska mohol používať splnomocnenia pôvodne určené pre bývalú uhorskú vládu o výnimočných opatreniach v prípade vojny prostredníctvom zákonných článkov č. 63/1912 a č. 50/1914. Tak mohol minister s plnou mocou pre správu Slovenska nielen aplikovať, ale aj upravovať platné zákony, mal postavenie inštančného orgánu, zriaďoval úrady a mohol robiť všetko na udržanie poriadku, na konsolidovanie pomerov a na zabezpečenie riadneho štátneho života.“⁴⁴ **Minister s plnou mocou pre správu Slovenska predložil (27. 2. 1919) „Návrh novej demarkačne čiary na Slovensku“, kde žiadal nasledovné územné úpravy v prospech Slovenska:**

– Rozšírenie tzv. Bratislavského predmostia o obec Jarovce a dnes rakúske obce Edelstahl, Kittsee a Hainburg. Až na rakúske mestečko Hainburg boli ostatné obce súčasťou bývalého Uhorska.

– Posunutie južnej línie hraníc pri ohybe Dunaja od obce Veröce k Balassagyarmat (Balážske Ďarmoty) a určité úpravy na východnom Slovensku, vrátane získania teritória trasy železnice do Čopu a železnice Čop – Užhorod.

Dokonca na začiatku mierovej konferencie francúzska strana neodmietala čs.-juhoslovanský územný koridor. Historik M. Hronský k tomu uvádza: „Bez námietok sa v materiáli rozoberá možnosť koridoru s Juhosláviou, ktorý by politicky oddeľoval Rakúsko od Maďarska a bol by 200 km dlhý a 80 km široký.“⁴⁵

Prípravu na Parížsku mierovú konferenciu a na uzatvorenie mierovej zmluvy z maďarskej strany začal maďarský premiér M. Károlyi prostredníctvom novozriadeného ministerstva pre národnostné menšiny. V neskoršom období (po potlačení Maďarskej republiky rad) to bola Kancelária mierových príprav na ministerstve zahraničných vecí.⁴⁶ V roku 1918 vznikol v Československu Úrad pre prípravu Parížskej mierovej konferencie a to na prípravu rokovania a tvorbu podkladov (memoránd) pre mierovú konferenciu.⁴⁷ Z relevantných podkladových údajov ešte dodajme, že v roku 1919 bolo na území Maďarska

⁴³ HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo*. Část všeobecná. Praha : Melantrich, 1934, s. 110.

⁴⁴ ČANÁDY, Bruno. Slovenské župy v Česko-Slovensku (1918-1928). In *Historický zborník*, 17, č. 1/2007. Martin : Matica slovenská, 2007, s. 87-88.

⁴⁵ HRONSKÝ, Marián. *TRIANON. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*. Bratislava : Veda, 2011, s. 150.

⁴⁶ Na prípravu na mierovú konferenciu vznikali v Maďarsku rozsiahle podklady neskôr publikované ako Memoáre s 346 elaborátmi a 34 nótami a s rozsiahlymi prílohami. Predsedom maďarskej delegácie na Parížskej mierovej konferencii sa stal gróf Albert Apponyi.

⁴⁷ Na Klube slovenských poslancov v Prahe 18. 11. 1918 predložil V. Šrobár prvotné informácie. Dohoda mala údaje neoficiálne prisľužiť južné hranice Slovenska na línii hlavný tok Dunaja po Vácov a odtiaľ po Užhorod.

odhadovaných až do 630-tisíc Slovákov. Štefan Osuský sa stal generálnym tajomníkom delegácie Československa na Parížskej mierovej konferencii⁴⁸.

Trianonskú mierovú zmluvu nepodpisovali zástupcovia Uhorska (Uhorského kráľovstva), ktoré zaniklo koncom októbra 1918 spolu so súčasným vznikom Maďarska a Československa. Teda oba tieto štáty právne vznikli v rovnakom období, preto ani Maďarsko sa nestalo právnym nástupcom bývalého Uhorska, ktoré zaniklo svojím vnútorným rozpadom. Za dátum zániku – rozpadu Uhorska možno pokladať dátum 30. októbra 1918, čo je dátum vzniku suverénnej Maďarskej národnej rady a nezávislého Maďarska a tiež dátum vzniku suverénnej Slovenskej národnej rady. Nezávislý maďarský štát išiel svojou samostatnou cestou a Slovenská národná rada vyhlásila Slovensko za súčasť novovzniknutého Československa vo svojej Deklarácii slovenského národa.

Určitý historický a personálno-zodpovednostný vzťah vtedajšieho Maďarska a bývalého Uhorska vyplýval z personálnej totožnosti a prepojenosti režimných vládnych elít bývalého Uhorska a novovzniknutého Maďarska, ktoré sa osobne podieľali v roku 1914 na vzniku a neskôr priebehu prvej svetovej vojny a na národnostnom útlaku v Uhorsku v rokoch 1867 – 1918.

Samotné Rakúsko-Uhorsko bolo reálnou úniou, kde síce samotné súštie malo medzinárodnoprávnu subjektivitu, ale nebolo štátom. Štátmi bolo Rakúsko a Uhorsko. Inak podľa medzinárodnej právnej literatúry Rakúsko-Uhorsko zaniklo pádom rakúsko-uhorského mocnárstva r. 1918, tesne pred skončením svetovej vojny.⁴⁹ Takto formálny mier (po prímerí) mohli následne v mierových zmluvách uzatvoriť už len jednotlivé nástupnícke štáty, ktoré boli deklarované ako spojenecké štáty Dohody alebo ako porazený štát z titulu režimnej a zodpovednostnej prepojenosti s bývalým Rakúsko-Uhorskom.

Od začiatku mierovej konferencie boli okrem „porazených“ štátov na konferencii tzv. „vítazné“ štáty rozdelené na veľmoci so všeobecnými záujmami s osobitným postavením na mierovej konferencii a osobitnými právami. A boli tu popri veľmociach (Francúzsku, V. Británii, USA, Taliansku a Japonsku) tiež ostatné štáty s tzv. ohraničenými záujmami. Hlavne z iniciatívy rumunského delegáta na mierovej konferencii vznikol pokus zvýšiť vplyv menších štátov a to vytvorením zmluvnej aliancie Rumunska, Juhoslávie, Poľska, Československa a Grécka. Vplyvom čs.-poľského sporu o územie Tešínska a rumunsko-juhoslovanského rozporu o územie Banátu sa uvedený pragmatický zámer nepodarilo uskutočniť.

Podstatné okolnosti okolo prípravy štátnych hraníc sa odohrali hlavne v roku 1919. V prvom polroku 1919 prebiehali v Paríži opakované rokovania Komisie pre

⁴⁸ Medzi odborníkmi čs. delegácií boli Slováci: Jozef Škultéty, Fedor Houdek, Igor Hrušovský, Marián Blaha, Viliam Černo, Helena Turcerová-Devečková.

⁴⁹ OPPENHEIM, Lassa Francis Lawrence. *Mezinárodní právo. Svazek I. Mír*. Praha : Orbis, 1924.

Rakúsko a Uhorsko (vtedy navonok s názvom ako Rakúsko) sa stalo reálnou úniou už v r. 1723, v roku 1849 bola reálna únia zrušená a v roku 1867 „Uhorsko sa stalo znovu osobitným suverénnym štátom a reálna únia bola obnovená“, s. 136.

česko-slovenské záležitosti⁵⁰, kde československé územné požiadavky najviac podporovali zástupcovia Francúzska⁵¹. Najväčšia diskusia bola o teritoriálnom osude (Veľkého) Žitného ostrova, teda či štátna hranica bude na Malom Dunaji, alebo na hlavnom toku Dunaja. Tiež o územnom pripadnutí ipeľskej železničnej trate hlavne medzi Šahami a Lučencom na ľavom brehu Ipeľu, ako aj o trasovaní št. hranice vo vzťahu k vlastnej ipeľskej železnici na ľavom brehu Ipeľu. Nakoniec ipeľská železnica na ľavom brehu Ipeľu zostala Maďarsku. Vzťahy medzi dohodovými spojencami sa na mierovej konferencii rôzne vyvíjali, čo chcelo využiť Maďarsko na získanie podpory V. Británie a Talianska.⁵² Nakoniec bolo celkovo úspešnejšie Československo aj s rozhodnou podporou Francúzska a pri koordinácii postupov s Rumunskom a Juhosláviou (vtedy Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov). Dokonca o niečo neskôr (júl – august 1919) sa realizovala požiadavka na tzv. Bratislavské predmostie (Petržalku), ktoré získalo Československo aj v nadväznosti na novovytyčenú rakúsko-maďarskú hranicu s pripojením Burgenlandu k Rakúsku. V podstate Saint-germainská mierová zmluva s Rakúskom (z 10. 10. 1919) oficiálne a medzinárodnoprávne vytýčila západnú (rakúsku) hranicu už čs. Petržalky a doslova predurčila jej budúcu (trianonskú) južnú československo-maďarskú hranicu na Bratislavskom predmestí. Musíme zdôrazniť, že do júna 1919⁵³ bola slovensko-maďarská hranica v dnešnej podobe v podstate vytýčená a nie príliš sa odlišovala od demarkačnej čiary – línie z decembra 1918. V zásade však reálna štátna suverenita československého štátu na území Slovenska už vznikla (po medzinárodnom uznaní zo strany štátov Dohody) a československom obsadení územia Slovenska ešte na prelome rokov 1918 – 1919.⁵⁴ ***Priebeh a opis hraníc československo-maďarských schválených čs. Národným zhromaždením dňa 7. novembra 1919 zodpovedal rozhodnutiu Najvyššej rady⁵⁵ spojencov Parížskej mierovej konferencie z 12. júna 1919, ktorá***

⁵⁰ Oficiálne: Conseil Suprême des Alliés per la Commission des Affaires tchéco-slovaques. Komisia predložila záverečnú správu 26. 3. 1919.

⁵¹ Hlavne generál Henri Le Rond (predseda Hraničnej podkomisie) a J. Laroche – člen Ústrednej teritoriálnej komisie. Inak predsedom Ústrednej teritoriálnej komisie bol André Tardieu a predsedom Komisie pre česko-slovenské záležitosti Jules Cambon.

⁵² HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 261-262.

⁵³ Strategické tzv. Bratislavské predmostie bolo mierovou konferenciou priznané až 12. 7. 1919 za menšie čs. územné ústupky voči Rakúsku. K obsadeniu Petržalky (Bratislavského predmestia) došlo 14. 8. 1919. Medzinárodnoprávne zastrešili pripojenie Petržalky k slovenskému územiu mierové zmluvy s Rakúskom a Maďarskom z rokov 1919 – 1920.

⁵⁴ Pozri napríklad ŠROBÁR, Vavro. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918-1920*. Druhý zväzok. Bratislava : AEP, 2004. Minister pre správu Slovenska dobovo uviedol: „Dohodové mocnosti sdělily dňa 18. januára (... 1919...) i Maďarskej ľudovej republike, že Československá republika na obsadenom území vykonávala absolútne suverénne štátne právo, preto československá vláda nemôže uznávať zákony a nariadenia maďarskej ľudovej politiky...“, s. 28.

⁵⁵ Najvyššia rada (Supreme Concil) fungovala do podpísania mierovej zmluvy s Nemeckom (28. 7. 1919) a do odchodu prezidenta USA Wilsona z mierovej konferencie. Do dátumu formálneho vzniku Spoločnosti národov (10. 1. 1920) existovala na mierovej konferencii Rada predsedov delegácií (Council of the Heads of Delegations). Následne vznikla Rada predsedov vlád (Council of the Heads of Gouvernements) a Rada ministrov zahraničných vecí (Council of Ministers of Foreign Affairs).

stanovila konečné hranice. Zastavme sa pri tomto rozhodnutí mierovej konferencie a jej orgánov. Komisia pre česko-slovenské záležitosti ešte 26. 3. 1919 navrhla svoje územné odporúčania, ktoré prijala Najvyššia rada spojencov. Rada ministrov zahraničných vecí návrhy posúdila 8. mája 1919 a Najvyššia rada spojencov 12. mája 1919. Rada ministrov zahraničných vecí oznámila územné návrhy 11. júna 1919 o 10. hodine priamo zástupcom ČSR a Rumunska na ich vyjadrenie. Najvyššia rada spojencov nakoniec definitívne rozhodla o hraniciach 12. júna 1919. Sekretár (hlavný tajomník) mierovej konferencie a francúzsky minister zahraničných vecí S. Pichon 14. 6. 1919 to písomne oznámil predsedovi čs. vlády osobitným prípisom s priloženým opisom hraníc (s identifikačnými geografickými a mapovými podrobnosťami). Tiež maďarská vláda dostala uvedenú nótu 15. 6. 1919. Aj Dunaj bol vyhlásený za medzinárodnú rieku. Oproti zneniu trianonskej mierovej zmluvy z roku 1920 opis hraníc z roku 1919 neobsahoval tzv. Bratislavské predmostie (Petržalku) a niektoré malé (drobné) územné úpravy. V júli 1919 sa však zdynamizovala otázka pripojenie Bratislavského predmostia – Petržalky v súvislosti s riešením začlenenia Burgenlandu k Rakúsku na mierovej konferencii. Dňa 12. júla 1919 Parížska mierová konferencia rozhodla o pripojení Petržalky k ČSR aj na základe drobných čs. územných ústupkov voči Rakúsku pri Gmünde, Valticiach a pri rieke Morave. Francúzske velenie čs. armády na Slovensku (generál Mittelhausser⁵⁶) rozhodol (na základe pokynov z mierovej konferencie) o vojenskom obsadení Petržalky 13. augusta 1919, ktoré sa však reálne uskutočnilo až 14. 8. 1919. Následne Petržalku ako súčasť územia ČSR už v podstate obsahovala Saint-germainská mierová zmluva s Rakúskom z 10. 10. 1919.

Ešte doplníme, že minister s plnou mocou pre správu Slovenska vydal nariadenie č. 91/1919 O vojenskej diktatúre na Slovensku a to od 5. júna 1919. Generál Mittelhausser (na západnom a strednom Slovensku) a generál Hennocque (na východnom Slovensku a na Podkarpatskej Rusi) sa prechodne stali vojenskými diktátormi.⁵⁷

V súvislosti s pokusmi o reštauráciu Karola Habsburského prijalo Maďarsko medzinárodný záväzok, ktorý bol následne zapísaný v Spoločnosti národov. V Deklarácii z 10. 11. 1921 sa Maďarsko zaväzovalo, že „pred riešením kráľovskej voľby sa vopred dohodne s veľkými mocnosťami zastúpenými na konferencii a nič nepodnikne bez ich súhlasu“. Maďarsko „sa zaväzuje riadiť rozhodnutiami veľvyslaneckej konferencie zo 4. februára 1920 a 3. apríla 1921, ktorým sa zakazuje reštaurácia Habsburgovcov“.⁵⁸

Oficiálnymi zmluvnými subjektmi⁵⁹ trianonskej mierovej zmluvy (popri Maďarsku), ktoré zmluvu priamo podpísali, bolo celkovo 17 zmluvných subjektov – samostatných štátov a ďalších 5 vtedajších subjektov medzinárodného práva v spoločenstve s Veľkou

⁵⁶ Eugène Désiré Antoine Mittelhausser (1873 – 1949), divízy generál, zástupca veliteľa Francúzskej vojenskej misie v ČSR, veliteľ Západnej armádnej skupiny. Od 10. októbra 1919 veliteľ Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko. V r. 1921 – 1925 náčelník Hlavného štábu brannej moci v ČSR.

⁵⁷ Vykonávacie kompetencie boli vydané nariadením č. 96/1919 s vládnyimi zmocnencami – M. Ivánka a J. Slávik. Vojenská diktatúra na Podkarpatskej Rusi skončila až 9. 1. 1922.

⁵⁸ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. 2. svazek*. Praha : Academia, 2003, s. 658.

⁵⁹ Spresníme, že USA trianonskú zmluvu uzatvárali a podpisovali, ale nakoniec z vnútropolitických dôvodov americký Kongres parížske mierové zmluvy neratifikoval a USA sa ani nestali členom Spoločnosti národov.

Britániou. Z hľadiska formy delenia zmluvných subjektov mierovej zmluvy boli tu čelné mocnosti spojené a združené a to: USA⁶⁰, Britská ríša, Francúzsko, Taliansko a Japonsko. Musíme dodať, že v spoločenstve s Veľkou Britániou zmluvu spolupodpisovala vtedajšia India, Kanada, Austrália, Nový Zéland a Juhoafrická únia. Uvedené medzinárodnoprávne subjekty (vtedy britské domíniá) sa stali aj členmi Spoločnosti národov, ktorá v čase podpisovania trianonskej mierovej zmluvy už reálne vznikla. Takto mierovú zmluvu nielen spolu podpísali, ale boli samostatne zastúpené v delegácii Veľkej Británie na Parížskej mierovej konferencii. Spresníme, že všetky uvedené krajiny sa stali priamo zakladajúcimi členmi Spoločnosti národov. Súčasne tam boli pri uzatváraní a podpísovaní zmluvy ďalšie spojenecké a združené štáty: Belgicko, Čína, Kuba, Grécko, Nikaragua, Panama, Poľsko, Portugalsko, Rumunsko, Štát Srbsko-Chorvátsko-Slovinský (SHS, neskôr Juhoslávia), Siam (Thajsko) a Československo. Z dnešného pohľadu to boli aj dnes renomované európske štáty ako Francúzsko, V. Británia, Taliansko a iné. Ale aj dnešné veľmoci na ekonomickom a geopolitickom strmom vzostupe ako Čína a India. Mierová trianonská zmluva s Maďarskom z roku 1920 naďalej garantuje existujúce štátne hranice Slovenska (vtedy v rámci ČSR), ktoré medzinárodnoprávne potvrdila, doplnila, aktualizovala a rozšírila druhá Parížska mierová zmluva s Maďarskom z roku 1947. Trianonskú mierovú zmluvu následná mierová zmluva z roku 1947 nenahradila, ale ju len obsahovo – rozširujúco doplnila a medzinárodnoprávne aktualizovala. trianonská mierová zmluva teda ďalej právne existuje ako nevypovedateľná zmluva popri Parížskej mierovej zmluve z roku 1947. Takto obrazne „symbolické bezpečnostné dvere“ garantujúce existujúcu slovenskú suverenitu a hranice Slovenska majú „bezpečnostnú zámku“ s dvomi zložkami. Je to trianonská mierová zmluva z roku 1920 a parížska mierová zmluva z roku 1947. Pre nové Maďarsko znamenal Trianon (a trianonská mierová zmluva) z medzinárodnoprávno-politického hľadiska plné medzinárodnoprávne uznanie Maďarska (a to v roku 1920) a možnosť jeho priameho vstupu do medzinárodného spoločenstva (vrátane spoločenstva formálne demokratických štátov) a za budúceho člena medzinárodných organizácií (hlavne vtedajšej Spoločnosti národov). „Nový maďarský štát nebol teda ani právnym kontinuantom, nebol ani identický s historickým Uhorským kráľovstvom a nebol ani teritoriálne jeho univerzálnym sukcesorom... prešli naň iba jednotlivé čiastkové práva a čiastkové povinnosti. Maďarskí predstavitelia, ktorí odchádzali do Paríža podpísať mierovú zmluvu, zastupovali nový štát, ktorý bol už maďarským národným štátom, medzinárodnoprávne novým subjektom.“⁶¹ Medzinárodnoprávne Maďarsko sa stalo oficiálne medzinárodnoprávne uznaným štátom až v roku 1920 a to z predtým štátu uznávaného de facto na plnoprávny štát de iure. Ak by sme mali byť právne formálni a striktní, tak uznanie de iure nastalo až výmenou ratifikačných listín k trianonskej mierovej zmluve. Uvedme, že Československo bolo medzinárodnoprávne uznané ako štát de iure už (na jeseň) 1918. Trianon už nepotvrdzoval československú štátnosť, ktorú mala ČSR

⁶⁰ Zo strany USA podpísané parížske mierové zmluvy odmietol ratifikovať americký Senát v rámci nárastu izolacionizmu.

⁶¹ HRONSKÝ, Marián. *TRIANON. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*. Bratislava : Veda, 2011, s. 537.

už predtým, ale potvrdzoval podmienky a parametre vzťahov s Maďarskom. Dokonca aj jeho vonkajšie štátne hranice (ČSR) boli medzinárodnoprávne, ale aj vnútroštátne právne (teda nielen politicky) potvrdené ešte pred uzatvorením trianonskej mierovej zmluvy. To sú tzv. trianonské paradoxy, o ktorých sa dnes veľmi nehovorí.

Ak sa vrátime o sto rokov, tak 4. júna 1920 približne okolo 16.30 – 16.35 vo Veľkej galérii paláca Grand Trianon vo Versailles splnomocnení zástupcovia (od jesene 1918) novovzniknutého Maďarska Ágost Benárd a A. Drasche-Lázár podpísali trianonskú mierovú zmluvu. O pár minút nasledovali podpisy splnomocnených zástupcov ďalších zúčastnených štátov. Za Československo podpisovali trianonskú mierovú zmluvu⁶² Čech Edvard Beneš a Slovák Štefan Osuský. Samotný Osuský zmluvu podpísal o 16.45. E. Beneš bol vtedy ministrom zahraničných vecí a Š. Osuský bol mimoriadnym vyslancom a splnomocneným ministrom.

Maďarsko poslalo na podpis zmluvy druhoradých maďarských politikov – ministrov. Ak pre československú stranu bolo čťou každého podpísať tento právno-historický dokument, tak za maďarskú stranu po neochote vtedajších špičkových maďarských politikov podpísať túto zmluvu boli nakoniec vybraní nie príliš známi maďarskí politici. To však neznamenalo nižšiu právnu váhu ich podpisov na mierovej zmluve ako právoplatných splnomocnených zástupcov Maďarska.

Zastavme sa ešte pri Š. Osuskom, ktorý aktívne viedol rokovania s rumunskými a juhoslovanskými predstaviteľmi na mierovej konferencii a inicioval spoločný postup Československa, Rumunska a Juhoslávie (vtedy Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov) na mierovej konferencii, ktorý neskôr vyústil vo vzniku Malej dohody. Pozitívne reagoval na rozhodnutie Konferencie veľvyslancov z 2. 2. 1920, ktorá odmietla reštauráciu Habsburgovcov v Maďarsku a prípadnú revíziu hraníc. Na Generálny sekretariát mierovej konferencie 24. februára 1920 bola adresovaná spoločná čs.-rumunsko-juhoslovanská nóta, ktorú podpisoval aj jej iniciátor Š. Osuský. Vznikol zárodok Malej dohody⁶³. „Osuskému sa týmto krokom podarilo položiť základ budúcej skutočnej Malej dohody, aliančného systému Československa, vďaka ktorému tri víťazné nástupnícke štáty až do jesene 1938 úspešne vzdorovali maďarskému územnému revizionizmu.“⁶⁴ Osuský sa stal akýmsi „otcom“ myšlienky Malej dohody.

Trianonská mierová zmluva a jej historicko-právne parametre

Trianonská mierová zmluva z roku 1920 bola konštituovaná ako nevypovedateľná takpovediac „večná zmluva“, ktorá zostáva v platnosti, aj keď vývojom mnohé jej ustanovenia už dávno nie sú aktuálne, prípadne boli nahradené (doplnené či vypustené) inými právnymi dokumentmi. Medzinárodnoprávnu účinnosť nadobudla trianonská mierová

⁶² Oficiálne: Mierová zmluva medzi mocnosťami spojenými a združenými a Maďarskom Protokoly a Deklarácia. Dňa 4. júna 1920 (Trianon).

⁶³ V Maďarsku došlo k pokusu o nastolenie Jozefa Habsburského na trón. Názov Malej dohody vznikol pôvodne z reakcie maďarskej tlače (26. 2. 1920) na spoločnú čs.-rumunsko-juhoslovanskú nótu z 24. 2. 1920.

⁶⁴ HRONSKÝ, Marián. *TRIANON. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*. Bratislava : Veda, 2011, s. 496-497.

zmluva dňom uloženia ratifikačných listín na francúzskom ministerstve zahraničných vecí v Paríži 26. júla 1921. Text zmluvy bol oficiálne publikovaný v Československu v Zbierke zákonov a nariadení pod č. 102/1922 Zb. z. a n. Obsahovo a formálne má trianonská mierová zmluva 364 zmluvných článkov, úvod (preambulu), 14 častí a prílohy.

- I. Dohovor o Spoločnosti národov
- II. Hranice Maďarska**
- III. Politické klauzuly európske
- IV. Záujmy maďarské
- V. Klauzuly vojenské, námorné a vzduchoplavecké
- VI. Vojnoví zajatci a hroby
- VII. Ustanovenie trestné
- VIII. Náhrada škody
- IX. Klauzula finančná
- X. Klauzuly hospodárske
- XI. Vzduchoplavba
- XII. Prístavy, vodné cesty a železnice
- XIII. Práca
- XIV. Klauzuly rozličné

„MIEROVÁ ZMLUVA medzi mocnosťami spojenými a združenými a Maďarskom. PROTOKOL a DEKLARÁCIA. Dňa 4. júna 1920 (Trianon).“ Bol síce podpísaný v júni 1920, ale bol po ratifikačnom procese publikovaný pod č. 102/1922 Zbierky zákonov a nariadení štátu československého vydaného 28. marca 1922. Vtedajšie Československo na zmluvných dokumentov dôsledne vystupovalo medzinárodnoprávne so spojovníkom vo svojom oficiálnom názve.⁶⁵ Vo vtedajších mierových zmluvách platila stanovená zásada, že v prípade rozporu v jazykových textoch mierových zmlúv platil text francúzsky. Ak teda vo francúzskom texte trianonskej mierovej zmluvy, ktorá bola publikovaná aj v čs. Zbierke zákonov a nariadení, bolo Československo s rovnocenným spojovníkom, tak prednostne platil francúzsky text pred českým textom s Československom bez pomlčky.

Druhou zmluvnou stranou trianonskej mierovej zmluvy bolo Maďarsko v postavení porazeného štátu a zároveň v právnom postavení jedného z nástupníckych štátov bývalého Rakúsko-Uhorska. Vychádzalo sa z režimnej a personálnej prepojenosti novovzniknutého Maďarska a bývalého Uhorska. Rozhodla vládnuca a zodpovednostná súvislosť medzi vládnuťou elitou zaniknutého Uhorska ako súčasťou dualistickej monarchie a novovzniknutého Maďarska. Súviselo to s historickou zodpovednosťou vládnych elít novovzniknutého Maďarska, ktoré významne pôsobili vo vládnucich štruktúrach a boli v príčinnej súvislosti s udalosťami z rokov 1914 – 1918.

⁶⁵ Treaty of Trianon, and Protocol. (**CZECHO-SLOVAKIA**, The President of the **CZECHO-SLOVAK REPUBLIC**: Mr. Edward BENES, Minister for Foreign Affairs; Mr. Stephen OSUSKY, Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary of the **Czecho-Slovak Republic** at London). V najstarších publikovaných dokumentoch v slovenčine a češtine sa slovo československý píše bez spojovníka. Tak to uvádza aj Karol Medvecký, jeden zo zapisovateľov deklaračného zhromaždenia v Martine 30. 10. 1918. MRVA, I. - MULÍK, P. Rok 1918 a Slováci. Martin : Matica slovenská, 2019, s. 58.

V úvode (preambule) trianonskej mierovej zmluvy sa uvádzala zodpovednosť nielen bývalej cisárskej vlády, ale aj kráľovskej – uhorskej vlády za vypovedanie vojny Srbsku a za spojenectvo s Nemeckom v I. svetovej vojne. Podľa článku 161 (časť III, oddiel 4) trianonskej mierovej zmluvy Maďarsko „uznáva, že Maďarsko a jeho spojenci sú ako pôvodcovia zodpovední za straty a škody, ktoré utrpeli vlády spojené a združené a ich štátni príslušníci následkom vojny vnútenej im napadnutím od Rakúska-Uhorska a jeho spojencov“.

V článku 186 trianonskej mierovej zmluvy sa uvádzalo, že „každý zo štátov, ktorým pripadlo územie bývalého Rakúska-Uhorska, a každý zo štátov vzniknutých rozdelením Rakúska-Uhorska, priradujúc k nim Maďarsko...“ Mierová zmluva prísne rozlišovala medzi zaniknutým Uhorskom a existujúcim Maďarskom. Článok 71 trianonskej mierovej zmluvy právne odlišoval Uhorsko a Maďarsko a potvrdzoval predchádzajúci právny zánik Uhorska s formuláciou „... bývalého kráľovstva Uhorského...“

Štátnymi hranicami Maďarska sa zaoberali články 27 až 35 trianonskej mierovej zmluvy a štátnymi hranicami Československa sa zaoberali články 48 až 52 mierovej zmluvy.

Článok 74 trianonskej mierovej zmluvy doslova uvádza: „Maďarsko prehlasuje, že už teraz uznáva a prijíma hranice... štátu československého tak, ako budú hranice stanovené čelnými mocnosťami spojenými a združenými...“

Z hľadiska potvrdenia predchádzajúceho zániku Uhorska je dôležitý článok 181 trianonskej mierovej zmluvy, kde sa uvádza, že Maďarsko (teda už nie Uhorsko – Uhorské kráľovstvo) má povinnosť od 3. novembra 1918 (t. j. od dátumu podpísaného príméria) vydržovať vojska mocností spojených a združených na nimi obsadených častiach Maďarska.

Maďarsko v článku 55 trianonskej mierovej zmluvy právne garantovalo menšinám v Maďarsku „... úplnú a bezvýhradnú ochranu ich života a ich slobody bez ohľadu na pôvod, štátne občianstvo, jazyk, rasu alebo náboženstvo.“ Prax bola iná. „Medzivojnový národnostný útlak v Maďarsku určitým spôsobom svojou brutalitou prekonal aj situáciu do roku 1918...“⁶⁶ Článok 55 mierovej zmluvy dával Maďarsku medzinárodnoprávny záväzok, že „nebude ukladať žiadne obmedzenia, pokiaľ ide o voľné užívanie akéhokoľvek jazyka, tak v súkromnom, ako aj v obchodnom styku alebo vo veciach týkajúcich sa náboženstva, tlače alebo verejných prejavov akéhokoľvek druhu...“ Medzivojnový neradostný osud slovenskej menšiny v Maďarsku poukazuje na permanentné nedodržiavanie tohto právneho záväzku zo strany Maďarska. Inak v zmluve bol uprednostnený pojem „jazyková menšina“. Napríklad v nadväznosti na parlamentnú interpretáciu z 3. 1. 1921 (parlamentná tlač 673) vyhlásil minister zahraničných vecí E. Beneš: „Podľa súhlasných správ sú Slováci v Maďarsku prenasledovaní a sú im odopierané práva menšín vyplývajúce z mierových zmlúv.“⁶⁷ Podľa účastníka mierovej konferencie Osuského ochranu menšín vo všeobecnosti inicioval na mierovej konferencii, vrátane inkorporovania ochrany

⁶⁶ HRONSKÝ, Marián. *TRIANON. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*. Bratislava : Veda, 2011, s. 572. „Neradostný vývoj kedysi vyše štyristotisícovej slovenskej enklávy na území Maďarska je výsledkom dlhodobého, vedomého a systematického porušovania medzinárodného práva vrátane neplnenia samotného maďarského právneho poriadku a medzinárodných zmlúv“, s. 572.

⁶⁷ Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/ps>>.

menšín do mierových zmlúv, prezident USA Wilson.⁶⁸ Podľa odborného pohľadu v roku 1930 sa odhadoval klesajúci slovenský podiel na obyvateľstve trianonského Maďarska – na znížený počet 282-tisíc Slovákov.⁶⁹

Články 77 a 175 až 179 trianonskej mierovej zmluvy upravovali povinnosti Maďarska vrátiť určité historické a kultúrne hodnoty. Podľa článku 175 mierovej zmluvy malo Maďarsko vydať (aj Československu) všetky spisy, listiny, starožitné predmety a umelecké predmety a všetok materiál vedecký a knižničný, ktoré boli odvečené z predmetných teritórií a ktoré prináležali štátu alebo krajinským, obecným, dobročinným, cirkevným alebo iným ústavom verejným a súkromným. To dopĺňal článok 176 mierovej zmluvy, ktoré Maďarsko zaväzovalo vrátiť veci, ktoré boli odvečené od 1. júna 1914 s výnimkou vecí, ktoré boli zakúpené u súkromných vlastníkov. Osobitne musíme zdôrazniť článok 177 Trianonskej mierovej zmluvy s právnou povinnosťou Maďarska vydať všetky spisy, listiny a historické zápisy, ktoré boli v držbe maďarských verejných ústavov a ktoré sa priamo dotýkali postúpených krajín, pokiaľ boli spravidla odvečené od 1. januári 1867.

Maďarsko sa neplnením svojich právnych povinností z medzinárodnej zmluvy stalo nositeľom medzinárodnoprávnej zodpovednosti⁷⁰ s možnosťou medzinárodnoprávnych sankcií. Vtedajšie a neskoršie Československo neuplatňovalo medzinárodnoprávne akceptovaný princíp reciprocity a medzinárodné spoločenstvo zvolilo neefektívny, doslova bezzubý prístup k neplneniu viacerých ustanovení mierovej zmluvy zo strany Maďarska, vrátane ochrany slovenskej menšiny v Maďarsku a vrátenia kultúrneho dedičstva z Maďarska.

Nástupnícke štáty sa dostali pod veľký tlak veľmocí, aby zaplatili za svoje oslobodenie, resp. sa podieľali na splatení dlhu po bývalom Rakúsko-Uhorsku. To vyvolalo potrebu, aby Poľsko, Československo, Rumunsko a Juhoslávia koordinovali svoj postup voči spojeneckej Najvyššej rade v tejto veci. Nakoniec po náročných rokovaníach dosiahli s veľmocami dohodu na tom, že zaplatia ako náhradu za svoje oslobodenie, resp. za oslobodenie časti svojho územia do reparačnej pokladnice celkovo jeden a pol miliardy zlatých frankov. Československo z tejto sumy malo uhradiť polovicu (750 miliónov zlatých frankov). Nakoniec si mohlo ČSR uplatniť formálny (viac-menej teoretický) nárok na zaplatenie vojnových škôd, ale len od 28. 10. 1918 (vznik štátu) do 9. 11. 1918 (prímerie s Rakúsko-Uhorskom), čo v praxi znamenal nulový prírastok.

Po podpise zmluvy nastalo obdobie ratifikácie. Medzi podpísaním trianonskej mierovej zmluvy a jej vstúpením do plnej medzinárodnej platnosti (v rámci jej uvedenia do života) prebiehal ratifikačný proces v zúčastnených štátoch. Senát československého parlamentu (Národného zhromaždenia) ratifikoval trianonskú mierovú zmluvu 22.

⁶⁸ OSUSKÝ, Štefan. Ochrana menšín. In *Prúdy*, ročník VI. Bratislava, 1923, s. 10-22.

⁶⁹ SVETOŇ, Ján. *Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie*. Bratislava : Vedecká spoločnosť pre zahraničných Slovákov, 1942, s.115. Dodajme, že v „roku 1930 ešte jedná pätina Slovákov (v Maďarsku, pozn. B. Č.) po maďarsky vôbec nevedela“ (s. 123). Podľa iných prameňov po roku 1918 zostalo v Maďarsku okolo 600-tisíc Slovákov. Pozri napr. BOBÁK, Ján. *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944-1948)*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 104.

⁷⁰ OPPENHEIM, Lassa Francis Lawrence. *Mezinárodní právo. Svazek I*. Praha : Orbis, 1925.

decembra 1920 a Poslanecká snemovňa československého parlamentu až 28. januára 1921. Vládna dôvodová správa do oboch komôr parlamentu uvádzala: „Popis hraníc československo-maďarských zodpovedá rozhodnutiam Najvyššej rady o týchto hraniciach zo dňa 12. júna 1919, schváleným Národným zhromaždením dňa 7. novembra 1919 spolu s mierovou zmluvou rakúskou a nemeckou...“⁷¹ Vyvrcholením ratifikačného procesu bolo uloženie (a výmena) ratifikačných listín jednotlivých štátov⁷² 26. júla 1921 o 18.20 u depozitára na ministerstve zahraničných vecí v Paríži na Quai d'Orsay, v sieni hodín – Salon d'Horloge, známej aj z podpisovania parížskej mierovej zmluvy z roku 1947. Ratifikácia trianonskej mierovej zmluvy nerozhodla, ale len ex post medzinárodnoprávne potvrdila príslušné územné zmeny. Samotné územné zmeny vznikli právne ešte pred ratifikáciou trianonskej mierovej zmluvy. **Pri komplexnom pohľade uved'me, že v roku 1920 nebola uzatvorená len Trianonská mierová zmluva, ale 28. júla 1920 v Paríži rozhodla Konferencia veľvyslancov⁷³ v spore o Tešínsko, o severnú Oravu a severný Spiš. Rozhodnutím Konferencie veľvyslancov z 28. 7. 1920 stratilo Slovensko 27 obcí.⁷⁴** Dodatočne Československo vyhralo s Poľskom spor o Javorinu (vo Vysokých Tatrách), kde v čase od 13. 11. 1923 do 6. 12. 1923 Medzinárodný súdny dvor v Haagu rozhodol v čs. prospech.⁷⁵ Naopak arbitrážny spor Československa a Maďarska o obce Šomošova a Šomoška (banské výmery pri Šalgótarjáne) vyhralo Maďarsko 23. apríla 1923 na schôdzi Rady Spoločnosti národov.

Uhorsko ako dualistická časť Rakúsko-Uhorska zaniklo v roku 1918 (k 30. 10. 1918), kedy došlo k zániku Uhorského kráľovstva a to na základe univerzálnej sukcesie, ktorá znamená, že štát sa rozpadne na časti, ktoré sa buď stanú samostatnými medzinárodnými osobami, alebo sú anektované susednými štátmi – medzinárodnými osobami. Tiež nadobudnutie územia štátom znamená len nadobudnutie suverenity nad daným územím.⁷⁶

K teritoriálnym otázkam dotýkajúcich sa Československa zaujali svoje postoje najvyššie československé súdne inštitúcie. Nález Najvyššieho správneho súdu zo 16. októbra 1919 č. 4 407 (Bohusl. Fin. 114) uviedol, že **schválené medzinárodné zmluvy, ktoré obsahujú aj medzinárodné uznanie, existenciu samostatného štátu predpokladajú, pričom k existencii štátu takéto uznanie nie je potrebné. Podľa tohto súdu štátnu existenciu čerpá štát zo svojej vnútornej podstaty.** Nález Najvyššieho správneho súdu

⁷¹ Senátna tlač č. 1631 a tlač poslaneckej snemovne č. 531. Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/ps>>.

⁷² Francúzsko, V. Británia spolu so zástupcami domínii: Kanady, Austrálie, N. Zélandu, Juhoafrickej únie a Indie, ďalej Taliansko, Japonsko, Čína, Belgicko, Rumunsko, Srbsko-Chorvátsko-Slovinský štát – kráľovstvo SHS (neskôr Juhoslávia), Československo, Poľsko, Portugalsko, Grécko, Panama, Kuba, Nikaragua, Siam (neskôr Thajsko) a Maďarsko. Dodajme, že vtedajšie britské domíniá mali medzinárodnoprávnú subjektivitu.

⁷³ Konferencia veľvyslancov (Conference of Ambassadors) so sídlom v Paríži. S predsedom Julesom Cambonom a s členmi, ktorými boli parížski veľvyslanci štyroch veľmocí.

⁷⁴ Presnejšie sa to týkalo vtedajších 24 700 obyvateľov Slovenska a so slovenskou územnou stratou 548 kilometrov štvorcových.

⁷⁵ Pozri napríklad KLIMKO, Jozef. *Politické a právne dejiny hraníc predmnichovskej republiky (1918-1938)*. Bratislava : Veda, 1986, s. 98.

⁷⁶ OPPENHEIM, Lassa Francis Lawrence. *Mezinárodní právo. Svazek I. Mír*. Praha : Orbis, 1924.

z 26. 4. 1921 č. 4 372 (Bohusl. Adm. 823) bolo utvorenie československého štátu aktom jednotným a jeho štátna moc vznikla fakticky už štátnym prevratom 28. októbra 1918, keď Národný výbor vládnú moc reálne uchoпил. Doslova citujeme: „Štátna moc čsl. republiky však povstala fakticky už štátnym prevratom 28. 10. 1918.“ **Podľa súdu „utvorenie štátu československého bolo aktom jednotným a vznikla štátna moc čsl. fakticky už štátnym prevratom dňa 28. októbra 1918, kedy Národný výbor uchoпил fakticky štátnu moc, zlúčil vo svojich rukách všetku najvyššiu štátnu moc vo všetkých jeho funkciách. Štátnu existenciu štát čerpá zo svojej vnútornej podstaty“.**⁷⁷

Podľa nálezu Najvyššieho správneho súdu zo 14. 6. 1922 č. 7 438 (Bohusl. fin. 878) mierová zmluva nezaložila existenciu československého štátu.⁷⁸ Podľa NSS nemožno odvodzovať výkon suverenity od mierovej zmluvy, ani od ratifikácie mierovej zmluvy. **Suverenita československého štátu bola založená okamihom, keď suverenitu začal fakticky vykonávať a to nezávisle na mierovej zmluve a jej ratifikácii. Mierová zmluva má povahu a význam predovšetkým z hľadiska medzinárodnoprávného uznania štátu a v úprave sporných otázok medzi zmluvnými stranami.**

Tiež podľa medzištátneho arbitrážneho Rozhodnutia zmiešaného nemecko-československého súdu zo dňa 27. 4. 1923: „V dobe rozhodovania vo Versailles Československo už existovalo ako nezávislý štát so svojou vládou, svojím parlamentom, svojím zákonodarstvom a svojím vlastným jazykom – len zostávalo určiť jeho definitívnu hranicu.“⁷⁹

Na spresnenie treba ešte uviesť, že od vyhlásenia Dočasného národného zhromaždenia Nemeckého Rakúska 30. 10. 1918 vzniklo Nemecké Rakúsko. Saint-Germainská mierová zmluva s Rakúskom z 10. 9. 1919 zakazovala používať názov Nemecké Rakúsko („Deutschösterreich“), ako aj pripravované spojenie s Nemeckom. Prvé rakúske voľby sa uskutočnili 16. 2. 1919. Až do uzatvorenia tejto mierovej zmluvy s Rakúskom boli poslanci zo Sudet členmi Národného zhromaždenia Nemeckého Rakúska a vo Viedni fungovali zložky Deutschböhmen. Napríklad tu pôsobil zemský hajtmán pre sudetské Čechy, ktorý vydával dekréty. Na uvedenú právnu situáciu reagoval aj Najvyšší správny súd svojím nálezom zo 16. 3. 1920, č. 1982 (Bohusl. fin. 175), podľa ktorého „zákony a nariadenia vydané Národným výborom po prevrate platili i v tých územiach Čiech, na ktoré si uplatňovalo nárok Nemecké Rakúsko“. Najvyšší správny súd voči právnej situácii na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi uviedol vo svojom náleze z 30. 4. 1924, č. 11.065/23 (Bohusl. adm. 3538): „Na území tvoriacich predtým súčasť Uhorského štátu

⁷⁷ Pozri PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl.* Praha : Československý Kompas, 1935, s. 99-100.

⁷⁸ „Tak ako mierová zmluva nezaložila existenciu čsl. štátu, tak nemožno ani z tejto zmluvy, tým menej z jej ratifikácie a od okamihu tejto ratifikácie, odvodzovať oprávnenie štátu na výkon jeho suverenity. Štátna moc čsl. republiky povstala najneskôr štátnym prevratom z 28. 10. 1918 a jej suverenita bola založená týmto okamihom, keď ju fakticky začala vykonávať, teda nezávisle na mierovej zmluve, ktorá práve predpokladá existenciu suverénneho štátu ako zmluvnej strany...“ Pozri PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl.* Praha : Československý Kompas, 1935, s. 99-100.

⁷⁹ Pozri PEŠKA, Zdeněk. *Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl.* Praha : Československý Kompas, 1935, s. 105.

bol v platnosti zachovaný uhorský právny poriadok... len potiaľ, pokiaľ doterajší právny poriadok rakúsky, resp. uhorský neodporuje zmeneným štátoprávnym pomerom a pokiaľ novou normou nebol zmenený.“

Vo veci začleňovania štátneho územia československý Najvyšší súd vydal nález z 10. mája 1922 (nález č. RO III. 28/22)⁸⁰, podľa ktorého československé právne predpisy vydané od 28. 10. 1918 boli platné na celom území čs. štátu (vrátane Slovenska) bez ohľadu na to, že štátnu moc nemohol štát reálne vykonávať na celom štátnom území.

Rozdielny prístup oproti uvedenej judikatúre Najvyššieho súdu ČSR vyvolalo súdne rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu ČSR. Uvedený Najvyšší správny súd v roku 1919 spojil čiastkové uplatňovanie štátnej suverenity na častiach územia ČSR – Slovenska s prebiehajúcim a postupným preberaním verejnej správy. Bolo to v priamej súvislosti a v závislosti od nástupu jednotlivých županov vo vtedajších teritoriách žúp na Slovensku. Preto je dôležité aj po vyše sto rokoch z historického a právneho hľadiska doložiť prvotné zoznamy žúp, županov a dátumy menovania prvých slovenských županov. Právny aspekt sa prejavil hlavne v oblasti realizácie súkromného práva (napr. majetkové zmeny, vlastnícke zápisy, osobné statusy a iné) v súčinnosti s činnosťou vtedajších orgánov verejnej správy a to pri rešpektovaní celoštátnej štátoprávnej zmeny, ktorá k určitému dátumu prebehla na celom území Slovenska, či už k 30. 10. 1918 alebo 28. 10. 1918. Uvedený právno-historický názor vyplýva aj z vtedajšej podstaty agendy správneho súdnictva a vymedzených právomocí čs. Najvyššieho správneho súdu. K čiastočne rozdielnym právnym stanoviskám najvyšších čs. justičných orgánov v dobovej judikatúre a to rozhodnutie čs. Najvyššieho súdu s rozhodnutím čs. Najvyššieho správneho súdu z roku 1919, treba dodať, že aj Najvyšší správny súd určitým spôsobom neskôr revidoval svoje prvotné rozhodnutie.

Najvyšší správny súd ČSR vo svojom uznesení č. 352 zo 14. apríla 1919, kde súd uvádza, že československá štátna moc na Slovensku vznikala „postupom faktickej okupácie jednotlivých žúp“⁸¹ s tým, že ústredná správa bola zriadená, keď župan nastúpil svoj úrad.

V súvislosti s predmetným rozhodnutím Najvyššieho správneho súdu ČSR z roku 1919 preto prikladáme údaje o dátume menovania župana, ale predovšetkým údaje o dátume nástupu župana do župného úradu v konkrétnej slovenskej župe.⁸² Zdôrazňujeme, že z tohto justičného pohľadu, resp. judikatúry čs. Najvyššieho správneho súdu mali dátumy nástupu župana do funkcie dôležitý právny (a nielen historický) význam, preto uvádzame priložené údaje⁸³.

ŽUPA

Abovsko-turnianska

⁸⁰ *Právny obzor*, roč. V., 1922, s. 171. „Podkarpatská Rus právne stala sa čiastkou Československej republiky už zriadením Československého štátu, teda 28. októbra 1918.“

⁸¹ *Právny obzor*, roč. IV., 1921, s. 190.

⁸² Dátumy uvádzané pri jednotlivých županoch vychádzajú z údajov uvedených KALOUSEK, Vratislav. O štátnom území Československom. In *Slovník veřejného práva československého*, svazek IV. Brno : Nakladatelství Polygrafia – Rudolf M. Rohrer, 1938, s. 652-659. Pozri tiež ČANÁDY, Bruno. Trianon – právne a historické aspekty. In *Historický zborník*, 15, č. 2/2005, Martin, 2005, s. 37-38.

⁸³ Konkrétny dátum nástupu župana v predmetnej župe do župného úradu uvádzame v zátvorke.

Ján Janček 3. januára 1919 (odo dňa 10. 1. 1919 dočasná správa župy – Vladimír Mutňanský
Ján Sekáč 8. februára 1919 (12. februára 1919) Košice
Bratislavská Samuel Zoch 15. decembra 1918 (6. januára 1919)
Bratislava
Gemersko-malohontská
Samo Daxner 29. decembra 1918 (31. decembra 1918) R. Sobota
Hontianska Gustáv Lehotský 8. januára 1919 (14. januára 1919) Šahy
Komárňanská Otakar Jamnický 30. januára 1919 (23. februára 1919) Komárno
Liptovská Jozef Kállay 18. decembra 1918 (19. decembra 1918) L. Sv. Mikuláš
Nitrianska Ľudovít Okánik 21. decembra 1918 (4. januára 1919) Nitra
Novohradská Ľudovít Bazovský 5. januára 1919 (5. januára 1919) Lučenec
Oravská Vladimír Pivko 16. decembra 1918 (19. decembra 1918) D. Kubín
Spišská Ján Rumann 17. decembra 1918 (8. januára 1919) Levoča
Šarišská Pavol Fábry 24. decembra 1918 (3. januára 1919) Prešov
Tekovská Martin Mičura 31. decembra 1918 (23. januára 1919) Z. Moravce
Trenčianska Jozef Minárik 17. decembra 1918 (19. decembra 1918) Trenčín
Turčianska Igor Dula 15. decembra 1918 (16. decembra 1918) T. Sv. Martin
Užská Ladislav Moyš 30. januára 1919 (17. februára 1919) Užhorod
Zemplínska Milutín Križko 2. januára 1919 (3. februára 1919) Michalovce
Zvolenská Vladimír Fajnor 2. januára 1919 (4. januára 1919) Banská Bystrica

Ako vidieť, Najvyšší správny súd vo svojom uznesení č. 352 zo 14. apríla 1919 podčiarkol právny význam faktickej okupácie jednotlivých žúp prostredníctvom konkrétneho nástupu župana do funkcie. Dátumy pri uvedených 17 slovenských župách mali veľmi dôležité právne dopady. Hlavne ako časový moment konca aplikácie maďarských právnych predpisov a začiatku plnej aplikácie československého právneho poriadku na obyvateľov danej župy. Podobné právne dôsledky malo rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu aj na územie a obyvateľstvo žúp na Podkarpatskej Rusi ako súčasť Československa. Na území Podkarpatskej Rusi boli dátumy menovania županov nasledovne: Mukačevo (12. 5. 1919), Berehovo (27. 11. 1919), V. Bočkov (18. 6. 1920, začiatok úradovania 6. 7. 1920). Parížska mierová konferencia podľa rozhodnutí Komisie pre česko-slovenské záležitosti⁸⁴ (12. 3. 1919) a Ústrednej teritoriálnej komisie (25. 3. 1919) „odsúhlasila pripojenie Podkarpatskej Rusi k Č-SR“.⁸⁵

Na druhej strane pri celkovom právnom posudzovaní uveďme, že bol hlavne prezentovaný právny názor (a možno prevažujúci) uvedený v judikatúre Najvyššieho súdu a to súdny názor z 10. mája 1922 č. RO III. 28/22, podľa ktorého československé právne predpisy vydané od 28. 10. 1918 boli platné na celom území štátu (vrátane Slovenska a Podkarpatskej Rusi) bez ohľadu, či štátnu moc československý štát reálne vykonával, alebo nevykonával a to v zásade na celom československom štátnom území (vrátane Slovenska), čo podporovala normotvorná a aplikačná prax Ministerstva s plnou mocou

⁸⁴ Conseil Suprême des Alliés – Comission des Affaires tchéco-slovaques.

⁸⁵ HRONSKÝ, Marián. *TRIANON. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*. Bratislava : Veda, 2011, s. 208.

pre správu Slovenska. Podľa nariadení ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 3, č. 19 a č. 38 publikovaných v Úradných novinách ⁸⁶ nemohli po 28. októbri 1918 vôbec nadobúdať platnosť (novovydané po 28. 10. 1918) maďarské právne predpisy na československom území. Zahraničný právny názor na dátum vzniku Československa vyjadrilo dobrozdanie právnych expertov z parížskej právnickej fakulty zo 16. 2. 1927 a dobrozdanie právnickej fakulty z Bordeaux z 20. 12. 1926, podľa ktorých existovalo Československo od 28. 10. 1918, keď ustanovujúce prvky vzniku štátu boli spojené. Štát vznikol len raz a nie niekoľkokrát v rôznych dobách uznania s tým, že čs. štát už existoval počas vyjednávania a to ešte pred uzatvorením mierových zmlúv.

Rok 1919 bol rokom legislatívneho potvrdenia slovensko-maďarskej hranice. Táto čs.-maďarská štátna hranica bola právne – oficiálne potvrdená československým Národným zhromaždením 7. novembra 1919. Bola to súčasť schvaľovacieho procesu k Saint-germainskej mierovej zmluve s Rakúskom a Versailleskej mierovej zmluve s Nemeckom.

Do čs. Národného zhromaždenia bola Trianonská mierová zmluva predložená v balíčku celkovo štyroch mierových zmlúv ako súčasť vládneho návrhu (tlač Poslaneckej snemovne č. 531).⁸⁷ Pod parlamentnou tlačou 1087 československý parlament prerokoval správu zahraničného výboru.⁸⁸ Podľa parlamentnej tlače 1297 došlo k schvaľovaciemu uzneseniu druhej parlamentnej komory – Senátu Národného zhromaždenia o vládnom návrhu mierovej zmluvy – mocností spojených a združených s Maďarskom, ktorá bola podpísaná 4. júna 1920. Oveľa neskôr na spresnenie hraníc, dokumentovanie štátnych hraníc a hraničného styku bol prijatý ústavný zákon č. 102/1930 Zb. z. a n. o úprave štátnych hraníc s Nemeckom, Rakúskom a Maďarskom. Tiež bol vo vzťahu k slovenským hraniciam potvrdených trianonskou mierovou zmluvou prijatý Hraničný štatút s Maďarskom – presnejšie Dohovor o úprave otázok, vyplývajúcich zo stanovených hraníc medzi republikou Československou a kráľovstvom Maďarského pod č. 8/1931 Zb. z. a n.

Samotný ratifikačný proces k trianonskej mierovej zmluve sa začal ešte v roku 1920. Historicky 15. novembra 1920 maďarský parlament ratifikoval trianonskú mierovú zmluvu. Politicky k posunu a odkladanej ratifikácii prispelo nesplnené maďarské očakávanie o možnej destabilizácii strednej Európy, keďže ruským boľševikom sa nepodarilo poraziť Pilsudského Poľsko a sovieti zostali na 20 rokov za stredoeurópskymi hranicami. Nastalo však obdobie iredentizmu a pokusov o revíziu Trianonu, ktoré vyvrcholilo v období tesne pred začiatkom druhej svetovej vojny.

⁸⁶ Pozri nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska č. 38 z 23. 2. 1919 o neplatnosti zákonov, nariadení vlády Maďarskej republiky na území Československej republiky.

⁸⁷ 531. Vládní návrh, kterým se předkládá Národnímu Shromáždění Československé republiky: 1. mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými a sdruženými na straně jedné a Maďarskem na straně druhé dne 4. června 1920 v Trianonu podepsaná:.. Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica. Dostupné na internete: <[http //www.psp.cz/ps](http://www.psp.cz/ps)>.

⁸⁸ Správa zahraničného výboru I. o mierovej zmluve s Maďarskom z 4. júna 1920, II. zmluva medzi cesionárskymi štátmi rakúsko-uhorskej monarchie z 10. augusta 1920. Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica.

Po maďarskej ratifikácii⁸⁹ trianonskej mierovej zmluvy Národné zhromaždenie ratifikovalo trianonskú mierovú zmluvu 22. decembra 1920 (Senát NZ) a následne 28. januára 1921 Poslanecká snemovňa Národného zhromaždenia. Ratifikačnú listinu z 19. marca 1921 v Československu podpisoval prezident (T. G. Masaryk) a minister zahraničných vecí (E. Beneš). Výmena a deponovanie ratifikačných listín sa uskutočnila na francúzskom ministerstve zahraničných vecí (Salon d' Horloge) 26. júla 1921 (o 18.20).⁹⁰ Následne bol spísaný protokol o uložení ratifikačných listín ako podmienky nadobudnutia medzinárodno-právnej pôsobnosti zmluvy. Spoločnosť národov zaregistrovala trianonskú mierovú zmluvu 24. augusta 1921.

Označenie Česko-Slovensko so spojovníkom sa použilo nielen v originálnom texte trianonskej mierovej zmluvy, ale sa bežne používalo aj v iných medzinárodných zmluvách a v ich originálnych textoch v tom období.⁹¹

Od 9. 12. 1919 sa na mierovej konferencii z vnútropolitických dôvodov prestali zúčastňovať USA. Konečné hranice Maďarska voči nástupníckym štátom nemali byť menené podľa záverov z rokovaní mierovej konferencie v Londýne z 8. marca 1920. Presnejšie rokovania Rady ministrov zahraničných vecí a veľvyslancov, ktorej predchádzala spoločná československo-rumunsko-juhoslovanská nóta z Paríža (25. 2. 1920). Určitý náznak talianskej podpory územného revizionizmu s tichou podporou britského premiéra narazil na rokovaniach na odpor nielen Francúzska, ale aj na rozhodný odpor zo strany britského ministra zahraničných vecí Curzona⁹² a jeho ministerstva. Britské ministerstvo zahraničia nepodporilo Taliansko, ani dokonca samotného britského premiéra, ale stanovisko Francúzska, Československa, Rumunska a SHS (Juhoslávie). Bol to londýnsky čs.-rumunsko-juhoslovanský diplomatický úspech. Z hľadiska ďalšieho potrianonského vývoja uveďme, že formálne vznikla Malá dohoda ako stredoeurópsky pakt proti revízii Trianonskej mierovej zmluvy. Dňa 14. 8. 1920 bola uzatvorená Spojenecká zmluva medzi ČSR a Juhosláviou (vtedy Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov). Nadviazali na to obdobné zmluvy medzi ČSR a Rumunskom (23. 4. 1921) a medzi Juhosláviou a Rumunskom (7. 6. 1921). V roku 1922 boli uzatvorené tri multilaterálne zmluvy o politickej a hospodárskej spolupráci. Na základe Organizačného paktu Malej

⁸⁹ V Maďarsku ako zákon číslo 33 z roku 1921 a s oficiálnym vyhlásením 31. júla 1921.

⁹⁰ Účastníci deponovania ratifikačných listín: V. Británia, Francúzsko, Taliansko, Japonsko, Belgicko, Rumunsko, Kráľovstvo SHS (neskôr Juhoslávia), Československo, Siam (neskôr Thajsko) a Maďarsko.

⁹¹ Napríklad v texte Mierovej zmluvy s Bulharskom uzatvorenej 27. novembra 1919 v Neuille-sur-Seine: „TREATY OF NEUILLY, AND PROTOCOL THE UNITED STATES OF AMERICA, THE BRITISH EMPIRE, FRANCE, ITALY AND JAPAN. These Powers being described in the present Treaty as the Principal Allied and Associated Powers; BELGIUM, CHINA, CUBA, GREECE, THE HEDJAZ, POLAND, PORTUGAL, ROUMANIA, THE SERB-CROAT-SLOVENE STATE, SIAM and CZECHO-SLOVAKIA,“ THE PRESIDENT OF THE CZECHO-SLOVAK REPUBLIC: „Mr. Eduard BENES, Minister for Foreign Affairs; Mr. Stephen OSUSKY, Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary of the Czecho-Slovak Republic at London;“ V češtine sa používal tvar Československo bez spojovníka. V slovenčine používali tvar Česko-Slovensko iba autonomisti do zákazu používania tohto názvu.

⁹² George Nathaniel Curzon (1859 – 1925) bol v r. 1919 – 1925 britským ministrom zahraničných vecí. V roku 1920 predložil sovietskemu Rusku návrh, aby postupujúca Červená armáda sa zastavila na tzv. Curzonovej línii. Inak Curzonova línia sa stala teritoriálnym základom poľsko-sovietskej hranice od roku 1945 a dnešnej poľsko-bieloruskej a poľsko-ukrajinskej hranice.

dohody vznikli spoločné orgány a to Stála rada (zložená hlavne z ministrov zahraničných vecí) a Hospodárska rada. Rumunsko, ktoré v roku 1921 samostatne uzatvorilo spojeneckú zmluvu s Poľskom, malo spolu s Francúzskom záujem o rozšírenie Malej dohody o Poľsko. To narazilo na odpor ČSR, osobitne E. Beneša aj na základe rozporov v tešinskej otázke. Naopak Andrej Hlinka podporoval zbližovanie Slovenska s Poľskom. Hlinka apeloval na Poľsko. „Žiadal, aby Poliaci čiastku Oravy a Spiša vrátili, aby tak nastať mohlo trvalejšie duševné spojenie medzi Slovákmi a Poliakmi.“ Hlinka tiež žiadal „spolok medzi ČSR a Poľskom, ktorého stmelujúcim jadrom by boli Slováci, tak blízki Poliakom“.⁹³ Malá dohoda mala však svoje objektívne limity. Na jednej strane efektívne chránila pred revizionistickým Maďarskom. Na druhej strane: „Benešov konkrétny plán Malej dohody vôbec nezabezpečoval Rumunov pred Rusmi, ako na druhej strane nezabezpečoval Česko pred Nemcami a Juhoslovanov pred Talianmi.“⁹⁴ Bol to výsledok hlavne Benešovej medzivojnovej zahraničnej politiky, ktorá nedocenila strategický význam, najmä čs.-poľskej medzivojnovej spolupráce, a výrazne preceňovala spojenectvo s Francúzskom (a V. Britániou). Mníchov v roku 1938 neblaho ukončil túto politiku. Za strategické prepojenie Malej dohody s Poľskom a Gréckom sa prvotne pokúšal už napr. rumunský premiér Dumitru Take Ionescu. Inak predobrazom budúceho možného odskočenia spojeneckého Francúzska od Československa krátkodobo naznačil francúzsky pokus o zbliženie s Maďarskom za hospodárske benefity na území Maďarska v prospech Francúzska a za neformálny prísľub určitej revízie trianonskej mierovej zmluvy v prospech Maďarska. Stalo sa to v roku 1920 ešte pred podpisom trianonskej mierovej zmluvy. Bolo to po zmenách na poste francúzskeho premiéra (Millerand⁹⁵), prezidenta a po mocenských posunoch na francúzskom ministerstve zahraničných vecí. Nakoniec spočiatku tajné francúzsko-maďarské rokovania narazili na odpor ČSR, Rumunska a SHS (neskôr Juhoslávie), súperiacich veľmocí (Taliani a V. Británie) a na vnútropolitické francúzske politické spory, takže skončili na konci roka 1920 bez výsledkov.

Nielen historické závery po sto rokoch od Trianonu

Z medzinárodnopolitického a medzinárodnoprávneho hľadiska je trianonská mierová stále pre Európu významný a pre Slovensko osobitne podstatný dokument. Trianonská mierová zmluva sa stala právne trvalou a právne nevypovedateľnou zmluvou. Trianon sa stal len krátkym, ale podstatným následkom dlhodobejšej príčiny, ktorú spôsobili maďarské vládnuce elity na konci 19. a na začiatku 20. storočia svojou národnostnou politikou. To je súvis príčiny a následku. Krv a bieda, ktorá vznikla z 1. svetovej vojny spôsobila prevratné nielen politické, štátoprávne, sociálne a ekonomické zmeny. Postoj

⁹³ SIDOR, Karol. *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918-1938)*. Zväzok I. Bratislava : Knihtlačiareň Andrej, 1943, s. 201.

⁹⁴ PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. 2. svazek*. Praha : Academia, 2003, s. 349.

⁹⁵ Novým francúzskym premiérom bol od 20. 1. 1920 do 23. 9. 1920 francúzsky socialistický politik Alexandre Millerand (1859 – 1943). Millerandov sprievodný list („Lettre d'envoi“) zo 6. mája 1920 bol priložený ku konečnému zneniu Trianonskej mierovej zmluvy a hovoril o možných hraničných korektúrach lokálneho charakteru, ktorý vzbudil v Maďarsku revizionistickú nádej a v Československu vyvolal obavu.

vtedajšieho predsedu uhorskej vlády k vypovedaniu vojny Srbsku mohol v roku 1914 odvrátiť svetovú vojnu, ktoré vtedy začalo niekdajšie Rakúsko-Uhorsko. Dodajme, že predstavitelia Čechov a Slovákov v zahraničí sa postavili na tú správnu (a nakoniec víťaznú) stranu.

Trianonská mierová zmluva je v súčasnosti pokladaná nielen za historický, ale hlavne stále právne záväzný dokument. Medzinárodnoprávne potvrdila štátne hranice stanovené Parížskou mierovou konferenciou v roku 1919 a vnútroštátnou čs. legislatívou z roku 1919. Trianon sa od svojho vzniku až doteraz stal symbolom novej stredoeurópskej geopolitickej a teritoriálnej geometrie 20. a 21. storočia a je symbolom nástupu moderných slovenských štátoprávných dejín. Trianonská mierová zmluva je spolugarantom stredoeurópskych štátnych hraníc, osobitne sa dotýkajúce Slovenska a Maďarska, kde má doslova fundamentálny význam⁹⁶. Trianon sa z hľadiska Slovenska a Slovákov stal aktom historickej spravodlivosti a historického úspechu slovenského národa a jeho elít a počiatku moderného vývoja Slovenska a strednej Európy. Trianonská mierová zmluva je stále platná a záväzná. Je prameňom medzinárodného práva. Parížska mierová zmluva z roku 1947 trianonskú zmluvu doplnila a aktualizovala. Význam Trianonu a jeho hodnotenie nie je len akademickou otázkou, ale otázkou politicky principiálnou, kde každé spochybňovanie môže priamo alebo nepriamo ohroziť európsky mier a spoluprácu. Trianonské dopady na potvrdenie štátnych hraníc môžu mať aj po sto rokoch svoj politický, doslova stredoeurópsky dosah na medzištátne vzťahy. Osobitne na Maďarsko, Slovensko, Rumunsko, Chorvátsko, Srbsko a Ukrajinu. Sem zaraďujeme aj problematiku rakúskeho Burgenlandu či slovinského pohraničia. Len výlučne Maďarsko a výlučne Slovensko vznikli v plnej miere z územia bývalého Uhorska. V prípade ostatných menovaných štátov išlo o väčšie alebo menšie územia pripojené k uvedeným štátom (ich právnym predchodcom) z územia bývalého Uhorska⁹⁷. Rakúsko-Uhorsko s medzinárodnoprávnou subjektivitou v rokoch 1867 – 1918 nebolo štátom, ale štátom bolo Rakúsko a štátom bolo Uhorsko, ktoré boli spolu v reálnej únii. Podstatnou otázkou bolo mocenské ovládanie bývalého Uhorska zo strany maďarskej vládnucej elity, ktorá bola zodpovedná za národnostný útlak po roku 1867 a tiež spoluzodpovedná za vyhlásenie vojny Srbsku v roku 1914. Následne takto spoluzodpovedná za vznik prvej svetovej vojny s nedozerými dôsledkami. ⁹⁸ Dodajme, že historicky po prvýkrát vznikla medzinárodná zmienka o otázke československého oslobodenia a to na základe spojeneckej – dohodovej nóty z 10. januára

⁹⁶ Rakúsko a Uhorsko ako štáty v dualistickom zväzku mohli ďalej štátne existovať aj pri strate významných, ale okrajových území. Ale rakúska časť dualistického Rakúsko-Uhorska ťažko mohla ďalej štátne existovať bez českých krajín, tak uhorská časť monarchie (Uhorsko) nemohlo ďalej štátne existovať bez Slovenska. To je určitá teritoriálna fundamentálnosť ich postavenia pre budúci štátny osud oboch častí dualistického Rakúsko-Uhorska. Preto aj vznik Československa v roku 1918 bol nezlučiteľný s ďalšou, i keď len teoretickou, existenciou Rakúsko-Uhorska v nejakej obmedzenej podobe.

⁹⁷ Aj územie Chorvátska nebolo vytvorené len z územia bývalého Uhorska. Uvedme, že súčasťou Chorvátska je Dalmácia a Istria, ktoré boli do roku 1918 súčasťou rakúskej časti dualistického Rakúsko-Uhorska.

⁹⁸ „Vstup Československa na konferenciu vo Versailles konanej 31. októbra a 1., 2. a 4. novembra (... 1918...) a rokujúcej o prímerí s ústrednými mocnosťami bol samotnými Spojencami, ako to vyplýva z Pichonovho listu z 3. novembra 1918, odôvodnené našim právnym uznaním, ktoré bolo dosiahnuté počas roka 1918.“ BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce*. Druhý díl. Praha : Orbis a čin, 1927, s. 508.

1917.⁹⁹ Zastavme sa krátko ešte pri problematike Podkarpatskej Rusi, keďže trianonská mierová zmluva upravovala aj južné hranice Podkarpatskej Rusi. Bolo tu Memorandum americko-ruskej Národnej obrany a to na kongrese potlačených národov uskutočnenej vo Filadelfii (23. – 26. 10. 1918). Nasledovala Rezolúcia Americkej národnej rady Uhro-Rusínov v Scrantone z 12. 11. 1918, Prevolanie prešovskej Národnej rady z 19. 11. 1918 a Prevolanie Karpatoruskej národnej rady z 31. 1. 1919. **Okolo 8. mája 1919 rozhodla parížska mierová konferencia o (definitívnom) pripojení Podkarpatskej Rusi k Československu. Výbor pre Československo na mierovej konferencii rokoval 15. mája 1919 a predložil Rade zahraničných ministrov príslušnú správu (20. 5. 1919). Dňa 23. mája 1919 rokovala Rada zahraničných ministrov, pričom prijala uvedenú správu, ale zároveň sa pripojila k dodatočnému návrhu amerického ministra zahraničných vecí Lansinga. Došlo k zakomponovaniu jeho zmluvného dodatku o autonómii pre Podkarpatskú Rus do hlavy II. menšinovej zmluvy.**¹⁰⁰ Ešte pár slov k hranici medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Treba dodať, že priebeh administratívnej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou sa udial proti záujmom Slovenska a tam žijúcich Slovákov. Dodajme, že spojenecká Najvyššia rada 12. júna 1919 a 7. augusta 1919 prijala demarkačnú čiaru medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Územie Užhorodskej župy bolo v r. 1918 – 1920 spravované slovenským županom (Ladislav Moyš) a Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska. Dňa 18. novembra 1919 bola dovtedajšia demarkačná čiara posunutá v slovenský neprospech ako administratívna hranica v rozpore s rozhodnutiami mierovej konferencie. Týkalo sa to 32 obcí s 25-tisícimi obyvateľov od Užockého priesmyku a ďalej po strede toku rieky Uh až do časti mesta Užhorod na jeho pravom brehu rieky Uh. V samotnom meste Užhorod bola v r. 1921 štvrtina obyvateľov slovenskej národnosti. Pod pražským tlakom Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska a slovenský župan odovzdali časť slovenského územia „dohodou“ „o prechodnom ustanovení správy časti užhorodskej stolice prislúchajúcej Slovensku“.¹⁰¹ V záujme komplexného pohľadu uveďme, že 18. novembra 1919 vydal v Užhorode „Vrchný veliteľ Podkarpatskej Rusi“ francúzsky generál Hennoque¹⁰² s kontrasignáciou zástupcu čs. vlády – Generálny štatút¹⁰³ pre organizáciu a administráciu

⁹⁹ Pozri napríklad OPOČENSKÝ, Jan. *Konec monarchie Rakousko-Uherské*. Praha : Čin a Orbis, s. 10. Ešte dodajme, že „na versailleskej konferencii 5. februára 1918 bolo rozhodnuté, politika dohodových mocností, váhajúcich medzi vojnou a mierom, skončila sa bez toho, že by sa priblížila mieru“ (s. 16). A na spojeneckej konferencii (Londýn 20. február 1918) odznelo: „národnú samostatnosť je nutné dopriať tým národom, ktoré o ňu žiadajú“, s. 21.

¹⁰⁰ Zmluva medzi čelnými mocnosťami spojenými a združenými s Československom podpísaná v Saint-Germain-en-Laye z 10. septembra 1919. Dodajme na spresnenie, že Rada ministrov zahraničných vecí prerokovala v Paríži samotný návrh v dňoch 27. a 29. 5. 1919.

¹⁰¹ HOUDEK, Fedor. *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava : Prúdy, 1931, s. 323-329. Pozri tiež BOBÁK, Ján. *Slováci na Podkarpatskej Rusi a ich presídľovanie do Česko-Slovenska v roku 1947*. Bratislava : Kubko Goral, 1998.

¹⁰² Presnejšie Edmond Charles Adolphe Hennocque (1860 – 1933), divízny generál. Bol súčasťou francúzskej vojenskej misie v ČSR. Veliteľ Východnej armádnej skupiny (územie východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi) so sídlom v Košiciach.

¹⁰³ V článku III bodu 1. Generálneho štatútu sa stanovovalo „užívanie historického názvu Podkarpatská Rus, popri tom možno používať názov Rusínsko“.

Podkarpatskej Rusi pričlenenej parížskou konferenciou republiky československej. Generálny štatút spojený s Proklamáciou bol vydaný v mene čs. vlády a v čl. II uvádzal: Teritoriálna komisia parížskej mierovej konferencie stanovila hranice týmto spôsobom: v bode a) stanovoval „demarkačnú líniu medzi Slováckmi a Rusínmi...“ **„Súčasťou územia Slovenska v rokoch 1918 – 1938 bolo mesto Čop a dvanásť prevažne slovenských obcí o výmere 141 kilometrov štvorcových. Na území Slovenska bola aj vtedajšia (a tiež dnešná) železničná (dodnes strategická) trať Čop – Užhorod. Toto územie Slovensko definitívne stratilo až moskovskou dohodou o odstúpení Zakarpatskej Ukrajiny Sovietskemu zväzu z 29. júna 1945. Z hľadiska slovenských hraníc s Poľskom, tak 27. septembra 1919 zástupcovia USA, V. Británie (vtedy Britskej ríše), Francúzska, Talianska a Japonska určili politickú príslušnosť bývalého Tešínskeho vojvodstva a územia Oravy a Spiša¹⁰⁴ na základe pôvodného ľudového hlasovania. Následne však poľská a čs. vláda 10. júla 1920 v Spa¹⁰⁵ prijali, aby o hraniciach rozhodla Konferencia veľvyslancov. Hraničná čiara bola prvotne vymedzená v Paríži 28. júla 1920. V článku I, bodu 2 (opis hraníc vo vzťahu k Orave) a v článku I, bodu 3 (opis hraníc vo vzťahu k Spišu). Následne vznikla na spresnenie vytýčených hraníc aj rozhraničovací komisia, ktorá mohla dávať Konferencii veľvyslancov návrhy na zmeny.¹⁰⁶ Vo vzťahu k vytýčeniu slovensko-poľskej hranice bol tak v praxi aplikovaný čl. 75 Trianonskej mierovej zmluvy. Slovensko stratilo 13 spišských a 12 oravských obcí so slovenským obyvateľstvom. V zmysle čl. 50 trianonskej mierovej zmluvy bol medzi Československom a Maďarskom v roku 1931 uzatvorený Hraničný štatút¹⁰⁷ ako určitý prejav dočasnej stabilizácie stredoeurópskych pomerov.**

Vráťme sa však do prvých rokov po skončení prvej svetovej vojny. Obdobie nestability v stredoeurópskom priestore, osobitne na území Slovenska z rokov 1918 – 1919 vystriedalo obdobie určitej stability, hlavne teritoriálnej a štátoprávnej stability. Prijatie a následná ratifikácia trianonskej mierovej zmluvy znamenala zastabilizovanie stredoeurópskeho priestoru takmer na dvadsať rokov, t. j. do nástupu nového a nielen stredoeurópskeho hegemóna – hitlerovského Nemecka.

Z dnešného historického odstupu sa trianonská mierová zmluva nakoniec stala symbolom nového územného a geopolitického usporiadania po I. svetovej vojne. Ak sa pozrieme na dátumy vzniku väčšiny dnešných európskych štátov, tak musíme vidieť ich spojitosť práve s výsledkami prvej svetovej vojny, ktorá bola spúšťačom sociálnych a národných revolúcií. Takpovediac zásadne prepísala európsku mapu. Trianon sa stal predpokladom a symbolom slovenského úspechu a dnešnej slovenskej samostatnosti. Nesporná akcelerácia rozvoja Slovenska, jeho vzostupných národno-štátnych ambícií

¹⁰⁴ Počas schvaľovacieho procesu k mierovým zmluvám: „Národné zhromaždenie Československej republiky prejavuje svoju nespokojnosť so spôsobom riešenia otázky Tešínska, Oravy a Spiša“ (pozn. B. Č.).

¹⁰⁵ Spoločné vyhlásenie ministrov zahraničných vecí ČSR (Beneš) a Poľska (Grabski) v Spa z 10. 7. 1920 o odvolaní plebiscitu a o následnom rešpektovaní (arbitrážneho) rozhodnutia Konferencie veľvyslancov.

¹⁰⁶ Pozri vládnu vyhlášku z 18. decembra 1924 o rozhodnutí konferencie veľvyslancov z 28. júla 1920 o Tešínsku, Orave a Spiši. Publikované pod č. 20/1925 Zb. z. a n.

¹⁰⁷ Dohovor o úprave otázok vyplývajúcich zo stanovenia hraníc medzi republikou Československou a kráľovstvom Maďarským. Publikované pod č. 8/1931 Zb. z. a n.

v 20. storočí a rast slovenského sebavedomia by neboli bez Trianon. Stal sa v 20. storočí počiatkom slovenského úspechu, ale aj všeobecným ponaučením, že koleso dejín sa stále točí. A stále praje zodpovedným a vytrvalým. A úplne na záver. 4. jún by mal slovenský parlament symbolicky vyhlásiť za Pamätný deň Slovenskej republiky. Čakáme na to už sto rokov. Už nás aj Rumuni predbehli...

Cisár Karol I. (IV.) Habsburský a jeho úsilie o mier a federalizáciu monarchie

Stanislav Žlnay

Karol I. Habsburský (* 17. august 1887, Persenbeug-Gottsdorf, Rakúsko – † 1. apríl 1922¹, Funchal, Madeira, Portugalsko) bol rakúsky arcivojvoda a posledný rakúsky cisár (v rokoch 1916 – 1918), český (ako Karol III.) a uhorský kráľ (v rokoch 1916 – 1921 ako Karol IV.) z habsbursko-lotrinského rodu, najstarší syn arcivojvodu Otta Františka a Márie Jozefy Saskej. Bol vnukom arcivojvodu Karola Ľudovíta, prasynovcom cisára Františka Jozefa I. a synovcom arcivojvodu a následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este. Uplynulo sto rokov (1. apríla) od predčasnej smrti tejto tragickej osobnosti – panovníka krajiny, kde naši slovenskí predkovia žili viac ako 900 rokov. Zároveň aj politika, ktorému naši prastarí otcovia skladali prisahu vernosti a v strašnej Veľkej vojne desaťtisíce z nich položili svoje mladé životy za štát, ktorému Karol vládol.

Počas trvania prvého celosvetového vojenského konfliktu, prvej svetovej vojny, nastúpil koncom roka 1916 na trón dunajskej monarchie arcivojvoda Karol. Jeho vládnutie, ak sa to dá tak nazvať, trvalo v porovnaní z Františkom Jozefom veľmi krátko, necelé dva roky. Pre slovenskú historiografiu je náš posledný panovník Karol takmer neznámy. Niet sa čo čudovať, keďže počas trvania ČSR šľachtici prišli o svoje tituly prijatím zákona o šľachte a pripomínanie spoločnej minulosti s monarchiou bolo nežiaduce. Rovnako počas komunistického režimu nebolo možné pravdivo informovať o našej histórii počas monarchie. Preto je život posledného panovníka Rakúsko-Uhorska a jeho osud dnes málo známy.

Karol svoje úsilie v pozícii panovníka vkladal do skorého ukončenia vojny. To, že to bola prvoradá snaha jeho panovania, bolo zrejmé už v prvých minútach po smrti Františka Jozefa. Nový panovník vo svojom manifeste Mojim národom dal sľub, že urobí všetko preto, aby sa hrôzy vojny čím skôr skončili. Tiež prisľúbil podporovať mravné a duševné dobro národov.

Všeobecnú vlnu nálad, ktorá vypukla po vyhlásení vojny, asi najlepšie vystihuje termín „*vojnové nadšenie (Kriegsbegeisterung)*“.² Takmer vo všetkých európskych krajinách, ktoré boli vo vojnovom konflikte, vyprevádzali rukujúcich vojakov nadšené zástupy skandujúcich a spievajúcich ľudí. Bolo to vyvolané silnou propagandou, že niet iného riešenia a že vojnu sa podarí rýchlo vyhrať a do príchodu zimy bude po všetkom.

Medzi Slovákmi neprevládalo také nadšenie, ako u Maďarov alebo Rakúšanov. Slováci nevnímali túto vojnu ako ich vojnu, v ktorej mali bojovať za svoj štát, aj keď

¹ Karol bol pochovaný na ostrove Madeira v meste Funchal v kostole Nossa Senhora do Monte. V rodinnej hrobke Habsburgovcov v Kapucínskej krypte vo Viedni bola neskôr postavená jeho busta. 3. októbra 2004 (82 rokov po jeho smrti) bol blahorečený pápežom Jánom Pavlom II.

² Porov. GALANDAUER. *Karel I. poslední český král*. Praha : Paseka, 2004, s. 79.

boli súčasťou Uhorska niekoľko storočí. Rovnako nepovažovali za dôležité bojovať za krajinu, v ktorej boli potláčané ich emancipačné snahy a najmä bojovať proti Slovanom, voči ktorým necítili nepriateľstvo. Aj keď museli narukovať, tak väčšinou sa tak dialo z vernosti k panovníkovi.

Rakúsko-uhorská armáda vstupovala do bojov s nádejou v skoré víťazstvo, hoci sa generálny štáb na začiatku mobilizácie obával, s akým nasadením pôjdu vojaci do bojov, keďže vojsko bolo tvorené z mnohých národností a najmä pre slovanské národy nebolo ľahké bojovať proti ostatným Slovanom, Srbom a Rusom. Medzi dôstojníkmi však prevládalo presvedčenie o dobrej pripravenosti svojej armády.

Na jednu vec však akoby boli zabudli: väčšina generálov zažila vojnu ešte v 19. storočí, nikdy neboli konfrontovaní s takýmto postupne vznikajúcim globálnym konfliktom, do ktorého sa zapájali ďalšie a ďalšie štáty. Zmenil sa aj spôsob boja, kone a meče nahradili moderné zbrane, tanky a ponorky, ba dokonca aj chemické zbrane (Iperit).

Situáciu na fronte sledoval aj následník trónu Karol, ktorý bol Františkom Jozefom poslaný na východný front, kde sa dostal do priamej konfrontácie so šéfom generálneho štábu Conradom von Hötzendorfom. Conrad bol svojským človekom, rozhodoval samostatne, neradil sa o svojich plánoch, návrhy jeho útokov a jeho stratégie boli značne nereálne, nebral ohľad na schopnosti jednotiek, na pozície, terén a často podceňoval nepriateľa. „*Conradova stratégia do konca roku 1914 pripravila o život 189 000 vojakov a dôstojníkov.*“³

Prítomnosť mladého následníka trónu v jeho blízkosti mu nebola veľmi príjemná. S arcivojvodom sa nezhodovali ani v politických, ani vo vojenských názoroch. Neprijemné mu bolo aj to, že Karol pravidelne informoval o dianí na fronte priamo Františka Jozefa. Počas svojho pôsobenia pri Conradovi si Karol všimol jednu vec, ktorú o pár mesiacov neskôr musel už ako panovník sám riešiť a to prispôsobovanie sa nemeckému veleniu a rozkazom. Preto opakovane žiadal panovníka, aby mu prideliť vrchné velenie armády, *Armeeoberkommando*.⁴ Hoci arcivojvoda a následník trónu chcel predovšetkým dosiahnuť ukončenie vojny, reálne veľa možností, ako ovplyvniť túto situáciu, nemal. Zaiste aj preto žiadal panovníka o osobné prevzatie velenia. František Jozef po zvážení jeho žiadosti mu iba čiastočne vyhovel. Priamo ho nevymenoval do funkcie veliteľa armády, avšak poveril Karola velením XX. armády na južnom fronte, *Edelweiss-korpsu*. Armáda, ktorú prevzal, nebola ani zďaleka v optimálnom stave. Bola veľmi rozvrátená, zdecimovaná a rozbitá, iba ťažko schopná veľkého útoku proti nepriateľovi. Tu sa opätovne potvrdilo Karolovo znepokojenie, že nemecké velenie nad rakúsko-uhorskými oddielmi nie je najšťastnejším riešením. Ako veliteľ sa však predovšetkým venoval svojim vojakom a nie politike. Zachoval sa jeho prvý rozkaz ako veliteľa XX. armády: „*Je lepšie, keď útok trvá dlhšie, než aby bol rýchly a za cenu veľkých strát na životoch. Každý veliteľ, ktorý bude mať príliš veľké straty bez rozumného dôvodu, sa za ne bude bez milosti osobne zodpovedať.*“⁵

³ KOVÁCS, E. *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage: Kaiser und König Karl I. (IV.) und die Neuordnung Mitteleuropas (1916-1922). Band I.* Wien : Böhlau Verlag, 2004, s. 79.

⁴ Tamže, s. 23-24.

⁵ SÉVILLIA, J. *Poslední císař Karel Rakouský.* Plzeň : Plejáda. 2010, s. 33.

V plnom priebehu vojny, po 68 rokoch vládnutia, zomrel v roku 1916 panovník, ktorý bol živým symbolom starej monarchie. V posledných rokoch vládnutia sa nepodujal prijať žiadne potrebné reformy, ktoré krajina nutne potrebovala, napr. reformy týkajúce sa armády, sociálneho systému, usporiadania krajiny. Odvtedy osud obrovskej ríše bol na pleciach Karola. Jediné, čo mu zanechal prastrýko František Jozef, bol výrok, ktorý mu pravidelne opakoval: „*Zodpovednosť pred dejinami nesie vždy panovník.*“⁶

Apoštolský kráľ

Po smrti Františka Jozefa sa ocitol nový panovník Karol pred dvoma závažnými problémami: prvým bola vojna a druhým nešťastne dualisticky usporiadaná ríša, ktorej po skončení vojny v prípade prehry hrozilo rozpadnutie sa. Uvedomoval si však, že v Rakúsku nie je čas na okázalé preberanie trónu a ani spoločensko-politické nálady neboli tomu naklonené. Navyše, vzhľadom na už tretí rok trvajúci vojnový konflikt silnel protimonarchistický odpor a hrozbu pre panovníka predstavovala aj narastajúca popularita sociálnych demokratov, ktorí by si po rozpade dunajskej monarchie radšej priali republiku.

Už druhý deň po smrti Františka Jozefa navštívil nového panovníka uhorský ministerský predseda István Tisza s cieľom presvedčiť ho, aby sa čo najskôr nechal korunovať za uhorského kráľa. Dlho ho presvedčať nemusel, jeho rozhodnutie ovplyvnili nielen politické dôvody, ale aj náboženské presvedčenie.

Karlovým cieľom bolo zrušiť dualizmus, aby mohol presadiť potrebné reformy. Štátoprávne bolo možné prijímať reformy pomocou dekrétov na základe predlitavskej ústavy z roku 1867, politicky to však nebolo možné bez súhlasu čelných predstaviteľov jednotlivých národov.⁷ Ale to bolo iba v Predlitavsku, avšak Karol potreboval presadiť reformy najmä v Uhorsku kvôli problémom s maďarským nacionalizmom. Preto sa rozhodol čím skôr pre korunováciu, aby nadobudol legitímnu panovnícku právomoc aj v Uhorsku, v ktorom videl obrovský potenciál obilia, ktoré by pomohlo vyriešiť nedostatok potravín. Na to bolo potrebné podpísať zákony týkajúce sa vojenského zásobovania a to mohol jedine kráľ. Medzi náboženské dôvody, ktoré vnímal rovnako ako jeho manželka Zita, patrila fakt, že uhorský kráľ je kráľ apoštolský, teda Bohom povolaný.

„*Vedomie, že od Boha pochádza panovnícka moc a súčasne osobitne znamená zodpovednosť voči poddaným pred Bohom, hrala pre Habsburgovcov dôležitú úlohu. Pre tento panovnícky postoj bol Karol Bohom vyvolený a symbolicky pomazaný Cirkvou pri korunovácii so svätým olejom.*“⁸

Rovnako svätoštefanská koruna symbolizovala pre panovnícky pár blízkosť vzťahu medzi kráľom a cirkvou. Avšak pri korunovácii musel prisahať na uhorskú ústavu, čo okamžite obmedzilo jeho pokusy o reformu krajiny a nemohol podniknúť tie kroky, ktoré

⁶ KOVÁCS, Untergang oder Rettung... Band I., s. 55.

⁷ Porov. DEMMERLEOVÁ. *Císař Karel I. Blaze těm, kdo působí pokoj...* Praha : IKAR, 2006, s. 95.

⁸ MIKRUT, J. Kaiser Karl und seine Treue zur christlichen Tradition des Hauses Habsburg. In MIKRUT, J. ed. *Kaiser Karl I. (IV.)...*, s. 312.

si predurčil, najmä odstránenie dualizmu. V tomto prípade sa preukázala Karolova slabá stránka jeho povahy – naivita. Veril, že korunovácia mu otvorí nové možnosti a získa potrebnú politickú moc na dosiahnutie mieru.

Ostrihomský arcibiskup, kardinál Ján Csernoch (Slovák zo Skalice), predniesol pri korunovácií podľa tradície modlitbu: „*Dnes prijímaš kráľovský titul a s ním aj záväzok byť kráľom veriaceho ľudu, ktorí ti bol zverený. Je to vskutku skvostné postavenie medzi smrteľníkmi, ale tiež plné nebezpečenstva, úloh a starostí. Budeš však pamätať na to, že všetka moc pochádza od Boha, skrze ktorého králi vládnu a zákonodarcovia určujú zákony, potom zložíš aj Ty sám Bohu účty za stádo, ktoré Ti bolo zverené.*“

Na to Karol odpovedal: „*Ja, Karol, z vôle Božej budúci kráľ Uhorska, prehlasujem a sľubujem pred Bohom a jeho anjelmi, že budem bdieť nad zákonmi a mierom pre blaho cirkvi Božej a mne zvereného ľudu.*“⁹

Svoje nádeje vkladal aj do osoby rímskeho biskupa, pápeža Benedikta XV. Ten zasadol na Petrov stolec na začiatku vojny a podobne ako Karol aj on považoval za svoju kresťanskú povinnosť vynaložiť všetko úsilie pre skoré nastolenie mieru. Svoje protivojnové stanovisko vyjadril v nástupnej encyklike *Ad beatissimi* z roku 1914.

Karol stál na strane pápeža aj pri vydaní jeho mierovej nóty 1. augusta 1917, ktorú však svetoví politici odignorovali.

V čase vypuknutia vojny bol Karol dôstojníkom armády ako každý Habsburg a bol aj poslaný na front. Nikdy však nepovažoval riešenie zbraňami za vhodné a ani nezdieľal prvotné nadšenie z vyhlásenia vojny, ako sám povedal: „*Hoci som dôstojník, aj tak nechápem, odkiaľ sa v ľuďoch, ktorých príbuzní musia ísť na front, berie to nadšenie.*“¹⁰ Ako jeden z mála panovníkov mal osobné skúsenosti z frontu. Na talianskom fronte ako následník trónu velil XX. armáde. Z tohto obdobia sa zachoval jeden z jeho rozkazov: „*Je lepšie, keď útok trvá dlhšie, než aby bol rýchly a za cenu veľkých strát na životoch. Každý veliteľ, ktorý bude mať príliš veľké straty bez rozumného dôvodu, sa za ne bude bez milosti osobne zodpovedať.*“¹¹

V deň úmrtia cisára Františka Jozefa sa nový panovník prihovril svojim poddaným prostredníctvom manifestu, ktorý niesol totožný názov ako manifest jeho predchodcu na začiatku vojny: *Mojim národom!*

„... *Chcem uskutočniť všetko, aby boli čo najskôr zažehnané hrôzy a obeť vojny, mojim národom ťažko stratené požehnania pokoja opäť víťazne späť prinavrátené, ako to náhle česť našich zbraní, životné podmienky mojich miest a ich verných spojencov a vzdor našich nepriateľov dovoľí. Mnou bude podporované mravné a duševné dobro mojich národov, chránená sloboda a poriadok v mojich štátoch, všetkým práceschopným členom spoločnosti dané plody poctivej práce. Ako drahocenné dedičstvo Mojich predkov preberám otvorenosť a vnútornú dôveru, obklopujúcu národ a korunu v Našej vlasti. Toto dedičstvo smie mi dodať silu, povinnosti Môjho veľkého a ťažkého panovníckeho*

⁹ DEMMERLEOVÁ, Císař Karel I. ..., s. 98.

¹⁰ DEMMERLE, E. *Císař Karel I. Bleze těm, kdo působí pokoj...* Praha : IKAR, 2006, s. 78.

¹¹ SÉVILLIA, J. *Poslední císař Karel Rakouský.* Plzeň : Plejáda, 2010, s. 15.

*úradu spravodlivo vykonávať. Pevne presvedčený o nezničiteľnú životnú silu Rakúsko-Uhorska, naplnený vnútornou láskou k Mojím národom, nastavím Môj život a Moju celú silu do služby veľkej úlohy.*¹²

Prvotné reakcie na manifest boli pozitívne. Výmena staručkého panovníka akoby vliala medzi národy monarchie nádej v budúcnosť. U Karola tieto pozitívne reakcie posilňovali jeho mladické zapálenie a elán, ale do značnej miery aj jeho idealizmus. Preto sa ihneď ujal panovníckych povinností s cieľom zvrátiť nepriaznivý stav a napraviť, čo jeho predchodca nenapravil: reformami zachrániť upadajúcu monarchiu a stabilizovať ju, zmeniť dualizmus a akceptovať požiadavky menších.

Najvnútornejším želaním nového panovníka bolo nastolenie všeobecného mieru. Často zdôrazňoval, že mier je nevyhnutný ešte predtým, ako sa celý kontinent v márnom boji v totálnej vojne zničí.¹³ Karol ako vojak a veliteľ jednotky, účastný bojov na fronte cítil po nástupe na trón potrebu prihovoriť sa aj k svojim vojakom. Dňa 22. novembra 1916 vydal, už ako panovník, svoj prvý vojenský príhovor: „*Vojaci! Ťažké, ale slávne dni tohto veľkého boja som s Vami doteraz prežíval. V tejto veľkej chvíli, ako najvyšší veliteľ, vychádzam z Vášho stredu, v čele svojej vojnou skúšanej armády a flotily, v nezlomnej viere v naše sväté právo a vo víťazstvo, v ktoré budeme bojovať s pomocou Božou a v jednote so spojencami vernými našej spravodlivej veci.*“¹⁴

Z príhovoru bolo cítiť úsilie povzbudiť vojakov, ale aj naivné vkladanie nádejí vo víťazstvo. Aj keď Karol po nástupe na trón naivne veril, že sa mu podarí zachrániť ríšu a dokáže vojnu rýchlo ukončiť, bol si zároveň vedomý, že táto vojna je už prehratá, najmä pre technickú prevahu protivníka, boje na viacerých frontoch a aj prehnané nemecké sebavedomie a vieru vo víťazstvo.

Reálna situácia sa mu začala zobrazovať, až keď zistil, akú pozíciu mala dunajská monarchia vo vzťahu k Nemecku. Ich spojenectvo sa ukázalo ako prekážka jeho cieľu – aby boli začaté mierové rokovania a čím skôr ukončená vojna. Bol presvedčený, že Nemci nepristúpia na začatie mierových rokovaní. Nemecko v prvých dvoch rokoch vojny dosahovalo úspechy na oboch frontoch, podarilo sa mu preniknúť na nepriateľské územie a udržať svoje pozície. Tieto úspechy utvrdzovali tak cisára Wilhelma II., ako aj vrchné velenie vo viere v ich víťaznú silu a akékoľvek snahy o mierové kroky zo strany Rakúsko-Uhorska neboli Nemeckom akceptované.

Nemci ovládali rakúsko-uhorskú armádu aj jej velenie. Svedčí o tom výrok Wilhelma II.: „*Nepodliehajte Karolovi. Vždy mu odpovedajte, že vojnu vedieme my a nech nechá konať Hindenburga.*“¹⁵ Nový panovník plánoval vykonať prvé zmeny práve v armáde. Už ako následník trónu pri návštevách bojových línií a aj ako veliteľ armády spozoroval nemecký nátlak na rakúsko-uhorské vojenské velenie a presadzovanie nemeckých politických záujmov, napr. v otázke odstúpenia južného Tirolska. Zásadné zmeny nového

¹² KOVÁCS, E. *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Politische Dokumente zu Kaiser und König Karl I. (IV.) aus internationalen Archiven. Band II.* Wien : BöhlauVerlag, 2004, s. 149.

¹³ Porov. BROOK-SHEPHERD, G. *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers.* Wien-München-Zürich : Verlag Fritz Molden, 1968, s. 79.

¹⁴ KOVÁCS, *Untergang oder Rettung...* Band II., s. 147-148.

¹⁵ SÉVILLIA, *Poslední císař Karel Rakouský*, s. 51.

panovníka sa mali týkať predovšetkým spôsobu vedenia vojny. Karolova predstava bola nebojovať za každú cenu a bezhlavo sa vrhať do útokov, ktoré sa nedali vyhrať. Tieto zmeny zahrnul aj do svojho prvého vojenského rozkazu.

Zároveň, aby boli tieto zmeny účinné, potreboval vymeniť velenie armády. Ako prekážku vnímal náčelníka generálneho štábu Conrada von Hötzendorfa pre jeho blízky vzťah k Nemecku a jeho prehnané nároky na vojsko. Následne sa panovník 2. decembra 1916 osobne ujal velenia armády:

„Spolu s výkonom svojich panovníckych práv preberám vrchné velenie nad spojenými ozbrojenými silami Mojej armády a Môjho námorníctva.“¹⁶

Zásah do personálneho obsadenia vrchného velenia armády nekorešpondovalo so spôsobmi Karolovho predchodcu, ktorý nikdy priamo nezasahoval do postupov armády, plne dôveroval svojim generálom a radšej riadil všetko spoza stola. Naopak, Karol chcel mať pod kontrolou vojenské operácie, ako aj celé fungovanie armády, čo patrilo medzi jeho panovnícke právomoci. Aj ako panovník naďalej navštevoval bojové línie, zákopy, vojenské lazarety, zúčastňoval sa na rokovaníach s veliteľmi a vstupoval aj priamo do plánovania bojových stratégií. Zmeny, ktoré Karol zaviedol, mali priviesť vojakov k novému spôsobu vedenia vojny, medzi ktoré patrilo aj zrušenie telesných trestov v apríli 1917. V novembri toho roku vydal Karol zákaz osobných súbojov, ktoré František Jozef neplánoval zrušiť kvôli starej dôstojníckej tradícii. Sprísnil zákaz bombardovať Benátky, ktorý bol už vydaný samotným Františkom Jozefom, hoci sa tam nachádzal významný taliansky muničný sklad. Tiež odmietal bombardovať strategicky bezvýznamné mestá a bol proti útokom pechoty bez delostreleckej podpory, pretože vojaci pri nich neboli chránení a išli na istú smrť. Takéto útoky spôsobovali obrovské a zbytočné straty na životoch. Prikázal upraviť počty mužov tak, aby zodpovedali potrebám operácií.

Postoj panovníka k nasadeným zbraniam

Nástupom priemyselnej revolúcie, zavádzaním strojovej a pásovej výroby sa otvorili nové možnosti aj v zbrojárskom priemysle. Rýchly pokrok bol viditeľný aj vo výrobe nových typov zbraní, aké predstavovali tanky, delá, ponorky. Reakciou na pokrok v zbrojení pred prvou svetovou vojnou boli mierové konferencie v Haagu.¹⁷ Uskutočnili sa s cieľom iniciovať pravidlá vedenia vojny v prípade jej vypuknutia, pretože medzinárodná politická situácia a zvýšené zbrojenie tomu nasvedčovalo. Vyjadrovali sa aj k novým možným spôsobom vedenia vojny, napr. pravidlá ponorkových vojen a následne k ochrane civilných a nemocničných lodí. Cieľom týchto konferencií bolo, aby žiadna z bojujúcich strán nemala neobmedzené právo na voľbu vedenia vojny.

Vychádzali z medzinárodného práva a zakazovali používanie zbraní, ktoré spôsobovali obrovské škody a devastačné poranenia. Medzi také zbrane patrili dum-dum

¹⁶ PERNES, J. *Poslední Habsburgové. Karel, Zita, Otto a snahy o záchranu císařského trůnu*. 3. vydanie. Brno : Barrister & Principal, 2010, s. 136.

¹⁷ Haagske mierové konferencie: 1899, 1907.

strely, ktoré spôsobovali ťažké zranenia, pretože dochádzalo k roztriešteniu strely v tele. Medzi zbrane spôsobujúce devastačné poranenia patrili aj bojový plyn.

Aj keď bojový plyn nepatril medzi primárne zbrane, ktoré priniesla priemyselná revolúcia, jeho použitie malo silné paralyzačné a smrtiace účinky. V globálnom konflikte jeho nasadenie otvorilo novú kapitolu zbraní – chemických zbraní.

Aj napriek uzneseniu haagskych konferencií bol plyn po prvýkrát použitý nemeckými jednotkami 22. apríla 1915 v bitke pri belgickom meste Ypres. Rakúsko-Uhorsko bolo proti používaniu bojového plynu a v septembri 1915 vydal František Jozef zákaz používať plynové zbrane pri útokoch. Podmienkou pre úspešný útok s použitím plynu bol priaznivý vietor smerom k nepriateľovi, aby nezasiahol útočníkov. Takýto spôsob útokov sa ukázal ako ťažko uskutočniteľný, pretože viackrát plyn zasiahol aj samotných útočníkov. To bol dôvod, prečo sa začali používať účinnejšie plynové granáty. Tie boli po prvýkrát nasadené do útokov na západnom fronte v lete 1917. Boli naplnené pľuzgierovou kvapalinou. Ich cieľom sa stali britské a belgické jednotky, ktoré chceli obsadiť Nemcami zabrané prístavy, kde kotvili nemecké ponorky a vyrážali odtiaľ na Atlantický oceán.

Francúzom sa podarilo vynájsť technicky lepší granát, než aký používali nemecké jednotky. Bol rovnako naplnený plynom s malou explóznou náložou, ktorá mala roztrhnúť telo granátu a plyn sa rozptýlil do priestoru.¹⁸ Plynové útoky uskutočňovali obe bojujúce strany, ale pre jednotky pod rakúsko-uhorským velením platil aj naďalej zákaz použitia plynových útokov, ktorý sprisnil aj Karol. Pre nemecké velenie tento rozkaz neplatil. Tí nemeckí velitelia, ktorí v priebehu vojny preberali a pridružovali viaceré rakúsko-uhorské jednotky pod svoje velenie, niesli aj morálnu zodpovednosť za použitie bojového plynu. Napr. 14. plynový prápor, vytvorený spojením štyroch nemeckých divízií a troch c. a k. oddielov pod velením pruského generála Otta von Büllowa nasadil do ofenzívy bojový plyn, čím sa podarilo prelomiť taliansky front. Ženijný prápor č. 62 bol v decembri 1916 priradený k nemeckému regimentu plynových pionierov a 13. a 17. februára 1917 viedol plynový útok na ruskom fronte pri Smorgane.¹⁹

Po vyše dvoch rokoch vojny najmä Nemecko stále verilo vo víťazstvo, aj keď žiaden zásadný pokrok nezaznamenalo. Bolo potrebné zmeniť taktiku vedenia vojny, definitívne paralyzovať nepriateľa, aby mohli v prípade uzatvorenia mieru určovať podmienky, napr. nemuseli by odstúpiť Francúzsku Alsasko-Lotrinsko. Plánovaný zvrat nemohli dosiahnuť iba prostredníctvom pozemných operácií a tiež bolo náročné udržať svoje pozície. Situáciu im rovnako sťažovalo vedenie vojny na dvoch frontoch, západnom aj východnom, a zo severu Británia uvalila na Nemecko námornú blokádu, čo sa negatívne podpísalo najmä pod zásobovanie. Pretože Nemecko nedokázalo čeliť sile britského loďstva, zamerali sa na ponorkovú vojnu. Jej úloha spočívala v oslabení zásobovania Francúzska a Veľkej Británie zo Spojených štátov, čím chceli kontrolovať medzinárodné vody a vymaniť sa

¹⁸ Porov. WESTWELL, *První světová válka den po dni*. Praha : Naše vojsko, 2013, s. 51.

¹⁹ Porov. BROUCEK, P. Der Gasangriff von 1917. In MIKRUT, J. ed. *Kaiser Karl I. (IV.)...*, s. 133; HABSBURG, R. von. Der Vater in der Erinnerung der Kinder und Zeitzeugen. In MIKRUT, J. ed. *Kaiser Karl I. (IV.)...*, s. 516.

spod námornej blokády. Po rozhodnutí nemeckého vrchného velenia nasadiť ponorky do priamych bojov, dostal tento druh vojny meno U-Boot-Krieg a stal sa reálnou hrozbou najmä pre Veľkú Britániu. Najväčšími zástancami ponorkovej vojny boli cisár Wilhelm II., admirál Paul von Hindenburg a generál Erich Ludendorff. Sprísnením ponorkovej vojny chcelo nemecké vrchné velenie prinútiť Veľkú Britániu, aby uzavrela prímerie, s cieľom prerušiť dodávky zásob zo Spojených štátov do Británie, ktoré okrem potravinových zásob viezli aj zbrane a vojnový tovar. Nemecko sa zameralo na potápanie lodí vo viere, že Británia, odkázaná na zásobovanie po mori, bude sama žiadať o mier.

Karol s nasadením ponoriek od začiatku nesúhlasil. Bol presvedčený, že Spojené štáty na to zareagujú vstupom do vojny a to by zmarilo jeho plány na ukončenie vojny a prekážkou bola aj morálna dimenzia ponorkovej vojny, ktorá spočívala v skrytom boji, t. j. útok bol prevedený bez spozorovania, čím neumožnil nepriateľovi brániť sa. Ešte pred jej začatím sa pokúsil presvedčiť Nemcov, aby odstúpili od ponorkovej vojny. Predpoludním 20. januára 1917 sa konala vo Viedni porada, na ktorej sa prerokovávala otázka sprísnenia ponorkovej vojny. Jediní, ktorí boli za sprísnenie, boli Czernin, nemecký admirál Henning von Holzenorff a veľkoadmirál Haus. Karol sa snažil odrážať všetky hrozby a argumenty admirála Henninga a ponorkovú vojnu zásadne a kategoricky odmietal. Holzenorff Karolovi jasne povedal: „*rozkazy sú pripravené skoro ráno odísť, ponorky už vyplávali a ponorili sa*“.²⁰ Tým bolo povedané, že totálne sprísnenie ponorkovej vojny nastane a Karol sa s tým musel zmieriť. Na ďalšie rokovania a presvedčania nebol čas. Predsa sa však naskytla jedna príležitosť, keď sa stretli panovníci Ústredných mocností: Rakúsko-Uhorska, Nemecka a Bulharska a diskutovali na tému ponorkovej vojny. Bolo to tzv. „Stretnutie troch cisárov“ 2. februára 1917 v kúpeľnom hoteli Thermia Palace v Piešťanoch. Hlavnou témou bola neobmedzená ponorková vojna, ktorá mala oslabiť moc Veľkej Británie a Francúzska. Avšak rokovanie náhle prerušil telegram nemeckého veľvyslanca vo Washingtone grófa Johanna Heinricha Bernstorffa, v ktorom oznámil, že odchádza do Nemecka. To znamenalo okamžité prerušenie diplomatických vzťahov s USA a bolo iba otázkou času, kedy vstúpia Spojené štáty do vojny. Bola to posledná šanca pre Karola, kedy mohol vystúpiť proti začatiu ponorkovej vojny. Bulharský cár Ferdinand Coburg po stretnutí povedal svojmu kúpeľnému lekárovi: „*Doktor, veľmi zle stojíme... a tí dvaja tvrdohlavci si nedajú povedať... a oni to najviac oľutujú*“.²¹ V otázke sprísnenia ponorkovej vojny nerešpektoval a nebol zaslepený ako nemeckí generáli a veľmi triezvo vnímal aj možný vstup Spojených štátov do konfliktu. V snahe zabrániť šíreniu nepravdivých správ v tlači, zakázal uverejňovať „víťazné fanfáry“, ale tlač radšej uverejňovala správy, ktoré dostávala z nemeckého veľvyslanectva, čím stupňovala aj vojenskú propagandu.²²

Pontifikát pápeža Pia X. sa niesol v odmietavom postoji voči vojne, podobne ako obdobie vládnutia nového panovníka dunajskej monarchie. Jeho vnútorným želaním bolo

²⁰ POLZER-HODITZ, *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*. Wien : Amalthea Verlag, 1980, s. 273.

²¹ HOLEC, R. *Poslední Habsburgovci a Slovensko*. Bratislava : IKAR, 2001, s. 210.

²² Porov. PERNES, *Poslední Habsburgové. Karel, Zita, Otto a snahy o záchranu císařského trůnu*. 3. vydanie. Brno : Barrister & Principal, 2010, s. 148-149.

ukončenie vojny a dosiahnutie spravodlivého mieru. Tento konflikt pápež nazval „*strašný masaker, ktorý zneuctí Európu*“.²³ Svoje protivojnové stanovisko, ako aj smerovanie svojho pontifikátu vyjadril v nástupnej encyklike *Ad beatissimi* z novembra 1914. Vyzýval v nej na rešpektovanie Božích príkazov a apeloval na skoré uzatvorenie mieru. Bol si vedomý, že vypuknutie vojny spôsobilo obrovské vášne a varovania Svätej stolice nebudú brané vážne, už pre politickú izoláciu, v ktorej sa ako hlava katolíckej cirkvi ocitol. Pre Talianske kráľovstvo boli akékoľvek politické aktivity pápeža neprijateľné už od obdobia zániku pápežského štátu v roku 1870. Talianska vláda sa obávala pápežovej autority, preto bolo potrebné vylúčiť ho z akýchkoľvek rokovaní počas vojny, no najmä z mierových rokovaní po jej ukončení.

Jediný, kto pápeža vnímal ako autoritu, bol Karol. Vnímal vzájomné historické a náboženské väzby a ako katolík si vážil osobu pápeža. Ešte ako arcivojvoda a následník trónu sa v novembri 1916 obrátil na nového pápeža listom:

„*Svätý otče!*

Obraciam sa na Vás v otcovskej dôvere, Vašu Svätosť žiadam o podporu, vo veci, ktorá mi nesmierne leží na srdci. Pokorne hovorím, že už dlho na tom pracujem. Vaša Svätosť dostala dnes myšlienky, ktorá nás spájajú v pokoji. Vidíte utrpenie vo vojne, ktoré sa denne deje v rodinách bojovníkov. Prosím a žiadam nekonečného Boha, aby mohol ukončiť tieto bolesti. Otcovská nežnosť prináša všetkým národom a aj poslednému dieťaťu nádej, že vy, Svätý Otče, ovplyvníte Jeho zo všetkými vašimi blahosklonnosťami, aby mohlo dôjsť k ukončeniu krvavého boja v Európe. Prosím Vás a úplne s tým počítam, Vám a Svätej Stolicy stále na kolenách úctivo prosím o požehnanie pre moju rodinu. Vám oddaný arciknieža Karol.“²⁴

Ako každý panovník aj Karol navštevoval svoje krajiny a územia, Slovensko nevynechával. Jedna z jeho kľúčových návštev sa uskutočnila vo februári 1917 v Piešťanoch. Panovníci Ústredných mocností (Rakúsko-Uhorska, Nemecka, Bulharska) sa stretli v hoteli Thermia Palace a hlavnou témou – ako sme už uviedli – bola neobmedzená ponorková vojna, ktorá mala oslabiť moc Veľkej Británie a Francúzska.

Dalšia jeho návšteva sa udiala v úplne inom kontexte a čase. S manželkou Zitou, deťmi Ottom, Adelheid a Róbertom navštívil 16. júla 1918 Prešporok (Bratislavu). O tejto návšteve informovali vtedajšie noviny *Preßburger Zeitung* ako o „*veľkolepej slávnosti s charitatívnym zámerom podporiť obeť vojny*“.²⁵ Do Prešporka sa doplavili z Viedne na parníku Cisár František Jozef, ktorý zakotvil v Prešporku pod korunovačným pahorcom. Tam hostí privítal starosta Teodor Kumlík, župan Juraj Smrečáni, knieža Ľudovít Windischgrätz, politici a šľachtici. Po privítaní sa presunuli cez mesto na koči do miesto-držiteľského paláca arcivojvodu Fridricha, kde sa stretli s ostrihomským arcibiskupom Jánom kardinálom Csernochom, evanjelickým biskupom Vojtechom Kapim, reformovaným

²³ HRABOVEC, E. La Santa Sede e la fine della Monarchia Austro-Ungarica. In *Annuario 2002-2004, Conferenze e convegni, a cura di László CSORBA a Györfi KOMLÓSSY*, Accademia d'Ungheria in Roma, Istituto Storico „Fraknói“, Roma, 2005, s. 312.

²⁴ RUMI, G. *Benedetto XV. e la pace, 1918*. Brescia : Morelliana, 1990, s. 29.

²⁵ *Preßburger Zeitung*, 16. 7. 1918, roč. 155, č. 192, s. 1-2.

biskupom Štefanom Némethom a rabínom Akibom Schreiberom. Na nádvorí nasledovala prehliadka zoradeného mužstva, odtiaľ sa odobrali na obed na parník. Po obede navštívili korunovačný Dóm sv. Martina, kde ich sprevádzal kanonik Arpád Kazacsay. Z Dómu sa presunuli do štátnej priemyselnej školy a na charitatívny bazár, ktorý bol pripravený vedľa železničného mosta. Následne prijali na dožinkovej slávnosti skupinu mladých slovenských žencov a žníc v krojoch. Kráľovský pár sa zdržal v meste až do sedemnástej hodiny. Z tejto pamätnej návštevy sa zachoval aj filmový záznam a tiež album fotografií.

Karolove mierové snahy počítali so zmenou politického usporiadania monarchie. Jeho predstava spočívala v návrate k plánom zavraždeného arcivojvodu Františka Ferdinanda. Ten vo svojich plánoch uvažoval nad federalizáciou krajiny a vytvorenie kráľovstva pre južných Slovanov. Žiaľ, tento plán zabúdala na Slovákov a Čechov, ktorí tiež patrili k Slovanom. Slováci by ostali aj naďalej začlenení v Uhorskom kráľovstve. Táto myšlienka vytvorenia kráľovstva sa zrodila najmä z obavy odtrhnutia sa od monarchie pre silnejúci vplyv Ruska.

Nežiaduci Habsburg

Piaty rok trvania vojny bol aj zároveň posledným rokom existencie monarchie. Dlhotrvalý tlak zo strany slovanských národov a presadzovanie ich práva na sebaurčenie, nezaujímajúc Dohody o zachovanie ríše a tiež nevyhovujúce spojenectvo Viedne s Berlínom, rovnako váhavosť Karola ráznejšie prelomiť odpor maďarských politikov voči reformám, to boli hlavné dôvody, prečo mnohonárodnostná a druhá najväčšia krajina Európy zanikla.

Séria vyhlasovania nezávislosti a samostatnosti nových štátov, ktoré bolo charakteristické pre rok 1918, sa nevytvorilo náhle počas vojny, ale snahy o osamostatnenie sa od habsburskej monarchie sa objavovali už od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867. Ukázalo sa, že sarajevský atentát a následná vojna vytvorili priestor a nádej, že monarchia bude porazená a rozpadne sa. To umožnilo znovu sa zaoberať plánmi na vytvorenie nových štátov. Týkalo sa to najmä slovanských národov, ktoré boli sociálne aj národnostne v ríši utláčané, napr. Slováci. Postupne vznikali nové nástupnícke štáty – Československo, Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov a ďalšie, ktoré našli priamu podporu pri osamostatnení sa u Spojených štátov amerických, Talianska, Francúzska či Veľkej Británie.

Uhorsko, ktoré sa bránilo prijať Karolove reformy a snažilo sa udržať si až do posledného dňa svoje *status quo*, založené na svätoštefanskej tradícii a integrite uhorského štátu, vypovedalo právne vzťahy s Rakúskom a dualistická ríša tak definitívne zanikla. V hlavnom meste Rakúska Viedni sa tiež zhoršovala situácia pre hlad a vyčerpanosť z vojny. Šírla sa antipropaganda voči habsburskému domu aj osobe panovníka, podnecovaná sociálnymi demokratmi. Nebola vyriešená ani národnostná otázka. Viaceré národy sa ocitli po rozpade ríše v Rakúsku, pre nich v cudzej krajine. V južnom Korutánsku sa utvorila silná slovinská menšina, ktorá si chcela vy dobyť svoje práva. Krajinu zaplavilo množstvo vojnových zajatcov z radov Talianov, Rusov, Srbov. Postupne vypukli štrajky a revolúcie a jasne sa ukázalo, že Habsburg ako panovník je ďalej neprijateľný.²⁶

²⁶ Porov. VEBBER, V. a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha : Nakladatelství Lidových novin, 200, s. 472, 475.

Tiež Slováci, ktorí boli súčasťou uhorskej časti monarchie a po vojne vytvorili s Čechmi spoločný štát, aj keď pociťovali nostalgické spomienky na Uhorsko, ktorého súčasťou boli niekoľko storočí, privítali túto zmenu s nadšením. Vo vytvorení spoločného štátu videli záchranu pred tvrdým nacionálnym útlakom a uskutočnenie národných a demokratických cieľov, za ktoré slovenskí politickí predstavitelia v Uhorsku dlhé desaťročia bez úspechu bojovali.²⁷ Predseda Slovenskej ľudovej strany, kňaz Andrej Hlinka 24. mája 1918 v Turčianskom Svätom Martine ohľadom budúcnosti Slovenska a Slovákov povedal: „*Treba nám určite vysloviť, či pôjdeme aj naďalej s Maďarmi, alebo s Čechmi. Neobchádzajme túto otázku, povedzme otvorene, že sme za orientáciu československú. Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť.*“²⁸

Poslednou reálnou nádejou panovníka v snahe zachrániť si kráľovský úrad bolo sústrediť všetky snahy na Uhorsko. V posledných dňoch pobytu Karola vo viedenskom Schönbrunne sa k nemu dostavil admirál Miklós Horthy s vyhlásením: „*Nepovolíť v úsilí, kým sa Vaša Výsosť s mojou pomocou nevráti na trón vo Viedni aj v Budapešti.*“²⁹ Admirál prejavil oddanosť kráľovi, ale viac ako na záujmy kráľa hľadel na svoje záujmy a osobný prospech, čo sa aj neskôr odzrkadlilo pri Karolovom pokuse o návrat na trón v Maďarsku, keď Horthy neváhal proti nemu použiť ozbrojenú silu. Horthyho náklonnosť k panovníkovi vystihovala lojálnosť Maďarov, zakladajúcich si na kráľovskej tradícii. Karola táto návšteva prekvapila, ale aj v ňom posilnila nádeje v splnenie jeho cieľa. Aj keď sa jeho vláda v Rakúsku blížila ku koncu, primárne chcel vyriešiť otázku Rakúska a až potom Maďarska. Avšak v Rakúsku po vojne vytvorená dočasná vláda sociálneho demokrata Karla Rennera nielenže odmietala akékoľvek možné modely monarchie, ale videla v prítomnosti Karola Habsburského v krajine stále nebezpečenstvo. Situácia bola netradičná: bola vyhlásená republika a prebehli parlamentné voľby, stále tu však žil cisár, ktorého postavenie bolo neujasnené – ani sa nevzdal trónu, ani ho nikto nezbavil násilím, moc však nemal žiadnu a jeho politické koncepcie boli, samozrejme, celkom odlišné od koncepcií nových pánov.³⁰ Ďalej už nebolo možné spájať Rakúsko s panovníkom za každú cenu a to si Karol aj uvedomil. Preto vláda požadovala abdikáciu panovníka, ktorá však bola pre Karola neprijateľná, ako vyhlásil: „*Koruna je zodpovednosť, ktorú som prevzal od Boha a ktorá sa so mnou zrúti.*“³¹

Dočasná rakúska vláda medzitým rokovala zo zástupcami poslednej Karolom zostavenej vlády o osude panovníka a 11. novembra 1918, v deň podpísania prímeria vo francúzskom Compiègne a skončení „Veľkej vojny“, informovali panovníka zástupcovia poslednej vlády o možnom podpise prehlásenia, v ktorom by abdikoval na trón. Karol vehementne odmietol svoju abdikáciu, ale nakoniec po zistení, že v skutočnosti nejde o abdikáciu, ale iba o zrieknutie sa riadenia štátnych záležitostí, dokument podpísal: „...*Naplnený ako vždy neochvejnou láskou ku všetkým svojim národom, nechcem, aby moja*

²⁷ Porov. HRABOVEC, E. *Andrej Hlinka a slovenskí katolíci očami Svätej stolice 1918-1927*. Bratislava : Lúč, 2014, s. 5.

²⁸ SIDOR, K., VNUK, V. *Andrej Hlinka 1864-1938*. Bratislava : Lúč, 2008, s. 308.

²⁹ DEMMERLEOVÁ, Císař Karel I., s. 154.

³⁰ Porov. PERNES, *Poslední Habsburgové...*, s. 198.

³¹ DEMMERLEOVÁ, Císař Karel I. ..., s. 155.

*osoba prekážala ich slobodného rozvoju... Preto teda prijímam rozhodnutie, ktoré učinilo Nemecké Rakúsko ohľadom svojej budúcej štátnej formy... Vzdávam sa akejkol'vek účasti na riadení štátnych záležitostí. Zároveň tým aj odvolávam moju rakúsku vládu z úradu... Šťastie mojich národov bolo od začiatku cieľom mojich najhorúcejších prianí...*³²

Na druhý deň po podpísaní dokumentu schválil parlament zriadenie novej republiky. Prvý článok zákona o novej republike obsahoval: Nemecké Rakúsko je demokratická republika, všetka verejná moc pochádza od ľudu. Článok druhý jasne vyjadroval právny vzťah krajiny „oslobodenej spod monarchie“: Nemecké Rakúsko je súčasťou Nemeckej republiky. Článkom päť boli zrušené všetky právne predpisy, ustanovenia a privilégia týkajúce sa cisára a členov jeho domu.³³

Nová politická garnitúra vnímala Rakúsko viac s obavami ako s eufóriou. Rakúsky priemysel po rozpade monarchie ostal odrezaný od strategických surovín (uhorského obilia, uhlia z Ostravy atď.) a aj obyvateľstvo pociťovalo premenu veľkej ríše na maličký štát frustrované. Slávna „Straussova“ Viedeň bola „degradovaná“ z metropoly a panovníckeho mesta veľkej ríše na hlavné mesto malého štátika. Sociálnodemokratická vláda nemala veľkú dôveru v životaschopnosť nového štátu, a preto radšej požadovala pripojenie k Nemecku, zatiaľ aspoň symbolicky v názve. Zákomom o republike Nemecké Rakúsko zreteľne a definitívne vyjadrilo svoj postoj k monarchii. Aj vzhľadom na vznik republiky sa nepriateľská nálada voči cisárskej rodine ešte viac vyostřila. Bolo to najmä zásluhou propagandy sociálnych demokratov, pre ktorých bol panovník prekážkou v splnení ich najhlavnejšieho cieľa – pripojenia Rakúska k Nemecku. Karol preto z obavy o bezpečnosť svoju aj svojej rodiny odišiel zo Schönbrunn, sídla rakúskych cisárov, do poľovníckeho zámku Eckartsau, ktorý vlastnili. Na audiencii krátko pred odchodom z Viedne povedal poslednému predsedovi vlády Henrichovi Lammaschovi: „Vždy som chcel iba mier a oň som sa usiloval.“³⁴

Zámok Eckartsau sa stal pre kráľovskú rodinu iba prvým z mnohých miest ich vyhnanstva, o ktorom vtedy vôbec netušili. Pobyť v Eckartsau mal byť iba dočasným riešením. Keďže sa situácia v Rakúsku nevyvíjala v prospech panovníka, začal Karol pripravovať plány na prinavrátenie trónu v Maďarsku. Svoje presvedčenie zakladal na sľube, ktorý mu zložila nová Národná rada a tiež admirál Horthy, ktorý stál na jeho strane. Ibaže Karolova dôvera a naivita bola opäť, už po toľký raz, oklamaná.

Veľkým prekvapením bola pre Karola aj uhorská delegácia, vedená kardinálom, prímasom Csernochom, ktorá žiadala od Karola abdikáciu na uhorský trón. Kardinál Ján Csernoch bol zástancom Uhorska ako kráľovstva a zároveň ako prímas bol po kráľovi najvyšším štátnym predstaviteľom. Práve Csernoch korunoval Karola za kráľa a navyše vnímal korunováciu aj ako sakrálnu dimenziu, ktorá ho predurčovala vyjednávať s kráľom o jeho ďalšom osude. Csernoch chcel Karola presvedčiť, že abdikácia by bola v jeho prospech a neskôr by sa mohol vrátiť na trón. Maďari vo svojom nacionalizme neboli spokojní s jednou ríšou spolu s Rakúskom, ich snahou bolo vrátiť sa k stavu pred

³² KOVÁCS, Untergang oder Rettung... Band II., s. 414-415.

³³ Porov. KOVÁCS, Untergang oder Rettung... Band II., s. 416-417.

³⁴ ENGEL-JANOSI, F. Über den Friedenswillen Kaiser Karls. In MIKRUT, *Kaiser Karl I. (IV.)...*, s. 533.

Moháčom. V skutočnosti nechceli, aby definitívne zaniklo kráľovstvo, ale kým sa situácia neupokojí, požadovali vyhlásenie republiky s tým, že neskôr by bolo znovu obnovené kráľovstvo. Karol im však odpovedal: „*Ako uhorský kráľ som prisahal všemohúcemu Bohu, iba on ma môže tejto prisahy zbaviť.*“³⁵ Nakoniec poslal kardinálovi rezignačný list, v ktorom mu vysvetľoval svoje rozhodnutie:

„... *Nechcem, aby moja osoba slúžila ako bariéra slobodnému rozvoju maďarského národa, ku ktorému som prestúpený nezmenenou láskou. Zriekam sa teda všetkej účasti, týkajúcej sa vedenia štátnych záležitostí a vopred uznám to rozhodnutie, ktoré diagnostikuje budúcu štátnu formu Maďarska.*“³⁶

Počas pobytu Karola na zámku v Eckartsau sa v októbri 1918 uskutočnili parlamentné voľby. Predsedom novej vlády sa stal Karl Renner, ktorému Karol svojimi predstavami o dunajskej federácii hatil plány, a preto sa Habsburga chcel definitívne zbaviť. Prvým pokusom Rennera bolo ponúknuť abdikáciu panovníkovi, ale ten ju neprijal. Kancelárovi prekážal aj pre stále trvajúci pobyt Karola v Rakúsku, preto dal jeho rodinu nepretržite sledovať, aby zistil, aké sú Karolove ďalšie plány. Karol bol stále v kontakte s politikmi štátov Dohody, ktorým neodporúčal pripojenie Rakúska k Nemecku, ale presadzoval ním plánovanú podunajskú federáciu, o čom dosvedčuje jeho bohatá korešpondencia s Londýnom a Parížom. Na Parížskej mierovej konferencii štáty Dohody napokon nedovolili spojenie Rakúska s Nemeckom, čo nebolo po vôli ministerskému predsedovi Rennerovi a chápal to ako víťazstvo Karolových plánov.

Po zmarení snahy o pripojenie Rakúska k Nemecku Renner pod zámienkou zabezpečenia stability informoval Londýn, že prítomnosť cisára v krajine je nežiaduca a požadoval, aby čo najskôr opustil Rakúsko. Odôvodňoval to argumentom, že jedine tento krok bude pre obe strany najlepším riešením. Odvolával sa aj na šíriaci sa boľševizmus, ktorý by mohol vyvolať nové štrajky a zdôrazňoval tiež nevhodnú polohu zámku Eckartsau, ktorý sa nachádzal v blízkosti československo-maďarských hraníc, pričom vzťahy medzi Slovákmi a Maďarmi boli v tom čase vyostrené. V tom období vládlo medzi Československom a Maďarskom značné napätie, spôsobené odčlenením sa Slovenska od Uhorska a rozdielnymi záujmami oboch štátov, čo sa prejavovalo pravidelnými pohraničnými incidentmi, napr. prerušovaním telegrafického a telefónneho spojenia a pod. V prípade vypuknutia konfliktu by mohol byť zasiahnutý aj zámok, teda rakúske územie. V snahe vyhnúť sa prípadným ozbrojeným konfliktom pripravila rakúska vláda pre Karola tri možné alternatívy: „*Ak sa cisár so svojou rodinou zriekne nástupníckych práv, môže ostať v Rakúsku, ak by odmietol, musel by opustiť krajinu. Pri odmietnutí oboch podmienok bude aj s rodinou internovaný.*“³⁷

Karol sledoval celú situáciu v Rakúsku veľmi pozorne a odmietal opustiť svoju vlasť. O situácii, v akej sa nachádza posledný Habsburg, sa informovali aj ostatné hlavy štátov Európy. Na základe dlhodobých dobrých vzťahov s britským kráľom Jurajom V., ktorý si vyčítal, že nedokázal pomôcť svojmu bratrancovi, ruskému cárovi Mikulášovi

³⁵ GALANDAUER, Karel I. ..., s. 284.

³⁶ Porov. KOVÁCS, Untergang oder Rettung... Band II., s. 419.

³⁷ Porov. FEIGL, Kaiser Karl I. Ein Leben für den Frieden seiner Völker. Wien : Amalthea Verlag, 1990, s. 270.

II. a nechcel, aby aj posledný Habsburg skončil rovnako, ako aj vďaka naliehaniu švagra Sixta, do Rakúska bol poslaný plukovník Eduard Lisle Strutt, katolík a dôstojník škótskeho kráľovského pluku. Strutt študoval v Innsbrucku, ovládal plynule nemecký jazyk a jeho úlohou bolo postarať sa o Karolovu bezpečnosť a zároveň mu byť aj morálnou oporou. Zháňal potraviny pre rodinu a rokoval s Rennerom o podmienkach opustenia krajiny pre panovníka a jeho rodinu. Podarilo sa mu presvedčiť Karola o nutnosti odchodu z Rakúska. Kráľovnej Zite tiež zdôrazňoval, že je potrebné odísť a sľuboval, že sa to uskutoční bez Karolovej abdikácie: „*mŕtvy Habsburg nepomôže vôbec nikomu, zatiaľ čo živý a s rodinou, môže ešte kadečo vykonať*“.³⁸

Karol o svojej neľahkej situácii a jednoznačnom postoji neabdikovať informoval aj svojho blízkeho priateľa pápeža Benedikta XV. V liste pápežovi jasne odmietal vzdať sa trónu a odmietal tiež pripojenie Rakúska k Nemecku. Zastával ideu federatívnej monarchie. Opisoval, ako by mala federácia vyzeráť, spomínal autonómiu štátov s vlastnou vládou. Zároveň priznával tak trochu možný fantazijný charakter budúcej federatívnej monarchie.³⁹

Pápež odpovedal Karolovi listom, v ktorom mu odporúčal prijať udalosti, ktoré sa udiali, ako formu obety, ktorá je od neho požadovaná. Povzbudil ho, aby nezabúdala na dobro národov zverených Božej prozreteľnosti.⁴⁰ Benedikt XV. videl stáročné puto medzi dunajskou monarchiou a Svätou stolicou a vôbec si neprial zánik poslednej katolíckej ríše, ale vnútropolitické problémy a nevyriešené spory z minulosti (dualizmus, sekularizácia, pozostatky jozefinizmu) a politické rozdelenie moci po vojne, ktoré nepočítalo so Svätou stolicou ako rovnocenným partnerom pri rokovaní, mu predostreli vopred vyriešenú záležitosť a nepriamo uznal existenciu nástupníckych štátov tým, že 8. novembra 1918 poveril viedenského nuncia Valfré di Bonza, aby s nimi nadviazal priateľský kontakt.⁴¹

Nakoniec sa musel podriadiť neľahkej situácii a poslúchol pápežovu radu, aj naliehanie plukovníka Strutta. Pri odchode z krajiny do Švajčiarska, kde na zámku Wartegg bývala Zitina matka a poskytla panovníckemu páru a ich rodine útočisko, podpísal tzv. Feldkirchský manifest. Tento manifest nebol určený širokej verejnosti, ale iba pápežovi a blízkym politickým priateľom. Vyjadroval v ňom postoj k snahe pripojiť Rakúsko k Nemecku a zdôrazňoval porušenie storočného panovníckeho práva jeho osoby. Podľa Karola bola za jeho odchod z vlasti zodpovedná Rennerova vláda, ktorá ho postavila mimo zákon. V manifeste spomenul aj milióny verných obyvateľov Rakúska, ktorí v ňom a v jeho dome videli zosobnenie lásky k vlasti.⁴² Tento manifest bol posledným dokumentom vydaným panovníkom habsburského domu, ktorý po stáročia vládol krajinám strednej Európy a uzatváral veľkú kapitolu dejín monarchie. Karol v exile, v roku 1920, o plánoch federalistického usporiadania povedal: „*Pod ,riešením rakúskej otázky‘ som myslel iba federalistické riešenie, v ktorom každý národ je rovnoprávny a slobodný a s tými ostatnými mal mať spoločné iba to, čo pre spolužitie s ostatnými*

³⁸ SÉVILLIA, Poslední císař..., s. 142.

³⁹ Porov. RUMI. *Benedetto XV. e la pace, 1918*. Brescia : Morelliana, 1990, s. 43-45.

⁴⁰ Porov. KOVÁCS, Untergang oder Rettung... Band II., s. 463.

⁴¹ Porov. AA.EE.SS. An. et vo X, 8. novembre 1918, N. 1. MCMXVIII, s. 478-479.

⁴² Porov. FEIGL, Der letzter Kaiser..., s. 116.

*národmi bolo nevyhnutné – armáda, zahraničie, hospodárstvo. To je historický vývoj a zodpovedá starým tradíciám nášho Domu.*⁴³

Karolovo vyhnanstvo a smrť

Po neúspešných reštauračných pokusoch o nastúpenie na trón v Maďarskom kráľovstve (územne odlišnom od Uhorska) boli Karol a Zita dopravení na portugalský ostrov Madeira, ktorý sa mal stať ich novým domovom. Samotný pobyt na Madeire však priniesol viacero nevyjasnených otázok týkajúcich sa najmä financovania nákladov ich pobytu, pretože portugalská vláda im síce udelila azyl, ale odmietla pobyt financovať. Kráľovský pár nemal dostatok finančných prostriedkov, aby nimi mohol pokryť náklady súvisiace s pobytom pre svoju rodinu a sprievod. Tiež klenoty, ktoré mali uložené vo Švajčiarsku a mali byť použité na zaplatenie pobytu, boli ukradnuté. Otázka financovania Karolovho pobytu bola teda problematická. Štáty Dohody boli presvedčené, že toto „bremeno“ majú niesť nástupnícke štáty po rozpadnutej monarchii. Ibaže tie sa nezaujímali o budúcnosť svojho bývalého panovníka a dokonca aj štáty Malej dohody sa voči tomu ohradili. Napr. československý predseda vlády Edvard Beneš to odmietol s tým, že na toto neexistoval žiadny právny ani politický dôvod a podotýkal, že Karol odmietol abdikovať, a teda Československo nie je zodpovedné za situáciu, v akej sa ocitol.

Problém financovania nákladov na pobyt bol však iba jeden z problémov, ktorým Karol a Zita priamo čelili. Tým vážnejším bol Karolov zdravotný stav. Už počas prípravy na návrat do Maďarska bol vystavený veľkému psychickému tlaku. On i rodina trpeli nedostatkom prídely potravín a pod jeho zhoršujúci sa zdravotný stav sa podpísalo časté sťahovanie, pľúcna choroba a nedostatok spánku.

Bolo ťažké nájsť vyhovujúce miesto pre toľko ľudí, ktoré by vyhovovalo ich nárokom. Ich posledným „domovom“ sa stal dom La Quinta do Monte. Dom bol nevyhovujúci, vlhký, bez elektriny a nachádzal sa na kopci, takže ráno a večer bol zahalený hmlou, čo malo tiež negatívny vplyv na jeho zdravie. Pre Karola nebol ostrov Madeira vytúženým miestom, kde mal stráviť zvyšné roky života. Jeho vzhľad sa zmenil už po prvom týždni pobytu na ostrove, jeho vlasy boli následkom nevydarených reštauračných pokusov v Maďarsku prešedivené. Svojej manželke povedal, že by nechcel zomrieť na tomto ostrove, ale Boh urobí, ako sám chce.⁴⁴

Krátko po presťahovaní sa na La Quinta do Monte dostal Karol chrípku, na ktorú ochoreli postupne aj všetky deti, ktoré medzitým prišli na Madeiru. Neskôr k chrípke, pribudla horúčka a zápal pľúc. Ako liečebná metóda na zápal pľúc bol zvolený terpentín, ktorý sa vpichoval do svalov injekciami, čo Karolovi spôsobovalo strašné bolesti, a navyše zápal pľúc oslaboval činnosť srdca, ktoré mal od narodenia choré. Napriek podávaniu injekcií sa jeho stav nezlepšil a horúčka raz klesla, inokedy vystúpila nad 40 °C. Na tele sa mu objavili pľuzgiere a kožu mal spálenú od terpentínu. Začal blúzniť, mal problémy s dýchaním. Vyžiadal si spoveď u pátra Zsambókyho, ktorý bol pri kráľovskom páre po celý

⁴³ PERNES, Poslední Habsburgové..., s. 186.

⁴⁴ Porov. FEIGL, Der letzter Kaiser..., s. 138.

čas ich pobytu na Madeire. Po spovedi mu povedal: „*Odpúšťam všetkým svojim nepriateľom, všetkým, ktorí ma urazili, a všetkým, ktorých činy boli namierené proti mojej osobe.*“⁴⁵

Na druhý deň, už po spovedi, si Karol želal, aby o jeho stave boli upovedomení viedenský kardinál Piffl a ostrihomský Csernoch s prosbou, aby sa za neho modlili. Zdravotný stav Karola sa však výrazne nezlepšoval. Vrátila sa horúčka, halucinácie a lekári diagnostikovali ďalšie dve ohniská zápalu v pľúcach. Liečba pokračovala púšťaním žily. Spôsobovalo mu to veľké bolesti, na chrbte sa mu vytvárali otvorené rany so spálenými pľuzgiermi. Nádeje na zlepšenie zdravotného stavu boli minimálne a lekári pripravovali Zitu na to, že jej manžel zomrie. Aj napriek všetkému trápeniu a bolestiam si zachoval vieru a nádej v Srdce Ježišovo, ku ktorému sa celý život modlieval a pár dní pred smrťou povedal: „*Je skutočne dobré, že existuje dôvera v Srdce Ježišovo. Inak by sa to všetko nedalo vydržať.*“⁴⁶

Uhorský kráľ a rakúsky cisár Karol Habsburský ležal vo vyhnanstve na portugalskom ostrove Madeira na smrteľnej posteli, bol vychudnutý na kosť, na rukách mal vpichy po injekciách, kožu spálenú od úmornej a bolestivej liečby... Aj keď bolo jeho telo nevládne a na pokraji síl, duševne bol stále pri vedomí a silný, čomu sa aj samotní lekári čudovali a tvrdili, že iní pacienti by to nevydržali. Zaiste jeho odhodlanosť a pevná viera a oddanosť do Božej vôle mu v tom pomáhala. Viackrát svojmu okoliu opakoval: „*Najsvätejšie Srdce Ježišovo a Najsvätejšia Matka Božia vždy chránili a vyslobodili Habsburský dom.*“⁴⁷ Zita sedela pri jeho posteli, modlila sa a povzbudzovala ho, aby sa podriadil Božej vôli. Karol jej na to odpovedal: „*Protiviť sa? Reptať? Keď poznáme Božiu vôľu, všetko je dobré... Chcem ti teraz jednoznačne povedať, ako to so mnou je: Vo všetkých veciach sa vždy usilujem o to, aby som rozpoznal Božiu vôľu a konal podľa nej čo najdokonalejšie.*“⁴⁸

1. apríl 1922, prvá sobota v mesiaci, deň Nepoškvrneného srdca Panny Márie, bol posledným dňom života Karola Habsburského. Jeho zdravotný stav sa opäť rapídne zhoršil, prejavili sa príznaky reumatoidnej artritídy, dusil sa. Krátko pred smrťou povedal: „*Musím toho toľko vytrpieť, aby sa moje národy opäť zjednotili.*“⁴⁹ Do posledného okamihu života si bol vedomý zodpovednosti pred Bohom ako kráľ a aj keď bol vyčerpaný a blúnil, opakoval: „*Nikto mi nemôže odoprieť, že som korunovaný uhorský kráľ!*“⁵⁰

V posledných minútach svojho pozemského života Karol odkázal Zite, že by si prial, aby ho jeho syn, korunný princ videl ako umiera. Zavolala Otta so slovami: „*Otec ťa volá, aby si bol svedkom, že sa ako kresťan vracia ku Spasiteľovi.*“⁵¹ Na Bielu sobotu Karol ukončil svoj pozemský život. Posledné slovo, ktoré povedal, bolo: „*Ježiš, prid!*“⁵²

⁴⁵ FEIGL, Der letzter Kaiser..., s. 144.

⁴⁶ VOŠICKÝ, Kaiser Karl Gebetsliga..., s. 5.

⁴⁷ VOŠICKÝ, Kaiser Karl Gebetsliga..., s. 5.

⁴⁸ DEMMERLEOVÁ, Císař Karel I. ..., s. 214.

⁴⁹ KNITTEL, R. *Novene um Fürbitte und Seligsprechung des Dieners Gottes Kaiser Karl aus dem Hause Österreich*. Sankt Pölten, 1998, s. 23.

⁵⁰ FEIGL, Der letzter Kaiser... s. 146.

⁵¹ DEMMERLE, E. *Habsburgovci*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 231.

⁵² KNITTEL, Novene um Fürbitte.s. 14.

Pápež Ján Pavol II., občianskym menom Karol Wojtyła, ktorého krstné meno mu bolo dané podľa ľudského a srdečného vzoru panovníka jeho otca, podpísal dekrét o blahorečení. Hlavnými dôvodmi boli okrem potrebného zázraku túžba po mieri, sociálne opatrenia, osobná zbožnosť. Dňa 3. októbra 2004 ho vyhlásil za blahoslaveného – t. j. prvý stupeň svätosti. Pár mesiacov pred samotným blahorečením sa splnilo, čo Karol často opakoval: že musí toľko trpieť, aby sa jeho národy zjednotili. Nástupnícke štáty monarchie: Česko, Maďarsko, Poľsko, Slovinsko a Slovensko sa stali členmi Európskej únie.

(Autor je rímskokatolícky kňaz)

Slováci z Malaciek na privítaní cisára Karola v Bratislave.

Zdroj: archív autora

Cisára Karola a jeho manželku Zitu vítajú na dunajskom nábreží v Bratislave. Zdroj: archív autora

Ústredie slovenských ochotníckych divadiel za pôsobenia Henricha Barteka – pestovateľ a javiskovej reči

Július Lomenčík

Po krátkom učiteľskom pôsobení ako suplujúci profesor na dievčenskom gymnáziu v Banskej Bystrici (školský rok 1929/30) Henrich Bartek prišiel do Turčianskeho Svätého Martina, kde podľa vlastného vyjadrenia sa stretol „... s vysokou jazykovou kultúrou“ (bližšie: Správna výslovnosť slovenská, 1944, s. 10). Ako mladý adept jazykovedy bol osobitne v ortoepii mimoriadne citlivý, pričom si v rušnom spoločenskom a kultúrnom živote mesta začal uvedomovať aj svoje niektoré jazykové nedostatky. Tie boli spôsobené aj pobytmi v zahraničí (lektor českého jazyka na univerzite v Štrasburgu). Rovnako aj na pražských štúdiách, kde podľa vlastného vyjadrenia nepočul správnu spisovnú výslovnosť, výnimkou bola len osobnosť Jaroslava Vlčka. Na druhej strane podľa Milana S. Ďuricu sa „... nedal plagizovať svojimi českými učiteľmi, ktorí pod kepienkou vedy slúžili vládnej ideológii čechoslovakizmu a vymýšľali až absurdné teórie o púhou legálnou fikciou stvorenom „československom jazyku““ (1990/91, s. 220). Henrich Bartek sa rozhodol svoj intelekt a zápalistú vedeckú a spoločenskú činnosť zasvätiť skúmaniu a pestovaniu slovenského jazyka „v duchu dobrých tradícií a podľa vnútorných potrieb slovenského života bez cudzieho tútorstva a cudzej nadvlády“ (Švagrovský, 1992, s. 202), pričom za prejav bohatstva slovenčiny považoval predovšetkým jej ľubozvučnosť. Eugen Jóna označil túto zásadu jazykovej kultúry u Barteka za zveličovanie, pričom podľa Jónu spolu aj s jazykovedcom Mihálom a niektorými ďalšími v 30. rokoch „búrliavý rozvoj spisovného jazyka, rozširovanie jeho úloh a zväčšovanie počtu jeho aktívnych používateľov hodnotili len negatívne ako úpadok, ktorý vzbudzuje obavy“ (1963, s. 246).

Keďže Matica slovenská, ktorej cieľom bolo „zjednotiť všetkých milovníkov národa a života slovenského, aby spoločnými silami pracovali na pozdvihnutí slovenskej vzdelanosti...“ (§ 3 stanov) prostredníctvom jazykového odboru venovala náležitú pozornosť rozvoju jazyka, rozhodol sa prijať ponuku pôsobiť pod krídlami tejto národnej inštitúcie, ktorá bola úzko spojená s Ústredím slovenských ochotníckych divadelníkov, čo Ján Marták označil termínom „tesne pridružená organizácia“ (1963, s. 282). Ústredie slovenských ochotníckych divadiel (začalo pracovať po zakladajúcom valnom zhromaždení 25. júna 1922) malo pôsobiť rovnako ako Matica slovenská, a to „povznášať národného ducha, napomáhať osvetu a rozvíjať národnú kultúru na Slovensku“. V rámci uvedených princípov popri inštruktážnej činnosti zaoberajúcej sa napr. repertoárom ochotníckych divadiel, ich režisérskou prácou mala od samého začiatku nesporný význam aj starostlivosť o jazykovú stránku divadla. A práve táto parketa v pozícii tajomníka Ústredia slovenských ochotníckych divadiel (ďalej len ÚSOD) otvorila Bartkovi väčší priestor

pre kultivovanie slovenského spisovného jazyka ako učiteľské miesto na strednej škole. Napokon od vzniku ÚSOD-u sa postupne rozmnožovali krúžky divadelných ochotníkov a stále viac bolo vidieť vplyv tejto formy kultúrneho prejavu, v ktorom sa živé slovo slovenské nielen prejavovalo v množstve divadelných predstavení v slovenských mestách, obciach i dedinách, ale toto slovo sa aj zdokonaľovalo.

Starostlivosť o jazykovú stránku divadla zohrávala jednu z prvoradých úloh od samotného začiatku práce Ústredia. Bolo to aj v dôsledku toho, že na začiatku dvadsiatych rokov 20. storočia nemala slovenčina v podmienkach vtedajšieho Československa oficiálnu podporu. Pritom slovenčina sa stala úradným jazykom a významné postavenie nadobúdala zvlášť hovorený spisovný jazyk, „... veď sa stal jazykom najrozličnejších škôl, úradov, súdov, rozhlasu, divadla a podobne, ale aj rokovacím jazykom na sneme, jazykom armády a mnohých iných dôležitých složiek verejného a štátneho života, v ktorých predtým slovenčina nemala miesta, aspoň nie také, aké jej právom patrilo“ (Bartek, 1943/1944, s. 434). Preto oživotvorená Matica slovenská hneď od prvého roku (1919) svojho účinkovania začala významnú úlohu venovať jazyku, čím v podstate nadväzovala na svoju činnosť z rokov 1863 – 1875 (napr. pokusy o úpravu Hattalovej kodifikácie spisovnej slovenčiny). Teoretický záujem o jazyk ako základný atribút národa viedol k praktickým potrebám, čo sa začalo prejavovať aj v prostredí ochotníckych divadelných súborov.

Ochotnícke divadlá predovšetkým dedinské, ale rovnako aj niektoré mestské boli ovplyvnené napr. prvkami miestnych nárečí, prípadne sa hrávali divadelné hry, ktoré boli neprofesionálne preložené najmä z češtiny. Preto ústredná osobnosť Matice slovenskej Štefan Krčméry, ktorý zastupoval Maticu slovenskú v ÚSOD-e, popri iných svojich povinnostiach, hlavne na režisérskych kurzoch v Martine prednášal napr. o deklamácií, pretože hercova deklamačná technika musí byť dokonalá. Dokonca už v prvých dňoch oživotvorenej Matice odpovedal na mnohé dopyty, ktoré sa týkali jazykovej správnosti jednotlivých lexikálnych tvarov – v tomto duchu radil a poučoval. Na niekoľko najdôležitejších chýb oproti správnej výslovnosti upozornil v Kapitole o deklamácií (Slovenský ochotník, roč. 2, s. 114 a 147; roč. 3, s. 20). Na čistotu slovenčiny dohliadal aj ako redaktor Slovenských pohľadov a tiež ako redaktor mnohých vydaní Matice slovenskej (na vydanie pripravoval spisy Hviezdoslavove, Jána Hollého, Martina Kukučína, Jána Bottu a ďalších autorov). Napokon stál aj pri založení prvého slovenského divadelného časopisu – *Slovenského ochotníka* v máji 1925 (v roku 1928 ÚSOD mení svoj skromný Vestník na väčší a širšie koncipovaný časopis *Naše divadlo*). Na jeho stránkach Š. Krčméry spolu aj s redaktorom časopisu Zdenkom Novákom písal o slovenčine na javiskách, pričom poukazoval na nízku jazykovú kultúru so zdôraznením na nespracovanú fonetiku. Sústavné prednášky, ako aj príspevky do spolkového časopisu so zameraním na javiskovú reč a výslovnosť privádzali nadšených ochotníkov postupne na správnu cestu. Okrem osobnej zainteresovanosti tajomníka MS zohrala pozitívnu úlohu pre zlepšovanie hereckých prejavov aj skutočnosť, že Ústredie bolo pod priamym vplyvom Matice slovenskej, ktorá na rozhraní 20. a 30. rokov predstavovala jedinu jazykovú autoritu na Slovensku (rozhodnutím valného zhromaždenia Matice z 25. 8. 1920 bol zriadený a založený vedecký odbor jazykozpytný). V tom čase sa ukázala nevyhnutná aj potreba kodifikácie spisovnej slovenčiny, lebo podľa Eugena Jónu „v Matici slovenskej

v Martine sa síce ustaloval úzus v časopisoch i v knižných publikáciách, ale v Bratislave a inde vo vydavateľstvách nebolo jednotnej normy“ (1986, s. 67).

Začiatkom 30. rokov do intenzívneho zápasu o čistotu jazyka zasiahol aj Henrich Bartek. Z titulu svojej funkcie v ÚSOD-e pozorne sledoval pripravovanú reformu slovenského pravopisu, do ktorej vstúpil kritickými výhradami napr. v súvislosti s porušovaním zásad jednotného hláskoslovía. Po kritike Vážneho *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931) sa Bartek výraznejšie dostal do povedomia aj širokej verejnosti. Okrem uvedeného vstúpil do polemiky s Václavom Vážnym aj v súvislosti s vtedajšími snahami Matice slovenskej a jej postavením v slovenskej spoločnosti. Vážný totiž otvorene kritizoval Maticu slovenskú pre jej ideovú spätosť „so starou jednostranne buditeľskou tradíciou predprevratového Slovenska...“ Bartek v reakcii v podstate odkázal, že Vážný nechápe význam slovenskej tradície v reflexii terajšej doby a naopak ocenil „mierny tradicionalizmus Matice slovenskej,“ pretože „mladá slovenská kultúra musí pokračovať v tom, čo predošlé generácie stvorili,“ a to „i vtedy, keď mnoho z toho nemôže upotrebiť“ (1931, s. 1).

Bartkovou úlohou na mieste prvého profesionálneho tajomníka ÚSOD-u bolo vlastne tvorivo pokračovať v Krčméryho práci v starostlivosti predovšetkým o javiskovú reč. Podľa jazykovedca Š. Švagrovského prišiel Bartek z banskobystričského gymnázia práve na žiadosť Dr. Štefana Krčméryho, aby pomáhal slovenským ochotníckym súborom pri uvádzaní divadelných hier na martinských prehliadkach po jazykovej stránke s upriamením pozornosti najmä na javiskovú reč. Časť svojich prednášok aj publikoval (v rokoch 1930 – 1938) a po úprave ich vydal v príručke *Správna výslovnosť slovenská* (Bratislava : Ján Horáček, 1944, 316 s.) hlavne pre slovenských učiteľov a divadelníkov „na znak zásluh o šírenie dobrej slovenčiny“ (podľa E. Jónu „chcel asi povedať ,na znak uznania zásluh‘ alebo ,za zásluhy‘ a pod.“). V uvedenom čase ÚSOD ešte nedisponovalo dostatkom odborníkov a absentovali skúsenosti s obdobnou ustanovitzhou, ale Bartek aj organizačnými schopnosťami vedel sústrediť okolo sekretariátu ÚSOD-u a časopisu *Naše divadlo* mnohých odborne pripravených spolupracovníkov.

Už v prvom roku pôsobenia zistil stagnáciu mestských ochotníckych divadiel spôsobenú nielen nekvalifikovanosťou hercov, ale odhalil aj osobné spory, ktoré hatili prácu. Preto už v jednom z prvých článkov v časopise *Naše divadlo* navrhol „... spojiť divadelné krúžky v jeden a potom zahrať niekoľko výpravných hier, ktoré by svojou vonkajšou aj vnútornou hodnotou opäť pritiahly poslucháčov. Toto zdá sa byť jediným vhodným prostriedkom, ako oživiť ochotníctvo v mestách“ (1930b, s. 102). Pokúsil sa aj o založenie stálej vzorovej divadelnej družiny ÚSOD, ktorá by predstavovala vrchol nášho divadelného snaženia a bola hybným činiteľom v slovenskom ochotníctve v záujme rozširovania záujmu o divadlo. Pri bližšom objasnení uvedeného cieľa argumentoval tým, že „... keď sa podarilo slovenským učiteľom utvoriť pri veľkom počte účinkujúcich veľké spevácke teleso, azda sa i nám podarí dostať dovedna čo len 12 až 15 nadšencov, ktorí by chceli nacvičiť aspoň dve vhodné hry a ktorí by sa odvážili ísť s nimi na zájazdy“ (1931a, s. 20). Z pohľadu fungovania ochotníckych divadiel hlavne smerom do budúcnosti upozorňoval aj na systematickú prácu s hereckým dorastom. Najmä v mestskom ochotníckom divadelníctve zistil

v tejto súvislosti určitý úpadok v dôsledku nevšímavosti si mládeže. V tejto súvislosti navrhoval pragmatické riešenie v koncentrácii divadelných síl ochotníkov: „V malom meste, kde hrá niekoľko spolkov divadlo, nemôže úroveň predstavení rásť. Dobré sily treba spojiť. Tiež obecnosť priamo si požaduje lepšie a lepšie výkony. A tak jednotlivé odbory divadelné splývajú v jeden. Toto je veľmi dobrý znak vzrastajúceho záujmu o skutočne hodnotné predstavenia“ (1931e, s. 85). Pre zlepšenie kvality divadelnej práce navrhoval zakladať divadelnú knižnicu, ktorú by si divadelné krúžky pravidelne dopĺňali kúpou nových divadelných hier, a to aj náročnejších, ktoré by si ochotníci len prečítali s cieľom prehĺbenia divadelných znalostí. V príležitostných článkoch povzbudzoval ochotnícke divadelné krúžky v činnosti aj napriek ťažkostiam spôsobených hospodárskou krízou. Upozorňoval, že boli aj horšie časy, keď neboli javiská, dekorácie, preto ťažkosti odporučil prekonávať neustálym hraním. Pri príležitosti desiateho výročia ÚSOD-u (1932) považoval za najlepšiu oslavu činnosti slovenského ochotníctva a ÚSOD-u celoslovenské divadelné preteky, preto hlavne na dedinských ochotníckych pracovníkov apeloval, aby „... udržali a zvyšovali činnosť divadelných krúžkov. Nemusia mať strach pred krízou, lebo dobré divadelné predstavenie u nás ešte vždy privábi dosť poslucháčov. Treba len účelne premyslieť si všetko – ideovú i hmotnú stránku predstavení – a potom pôjde všetko dobre aj v ťažkých časoch“ (1932a, s. 34).

Henrich Bartek sledoval aj dianie v súkromnom podniku SND, kde po nástupe riaditeľa Antonína Drašara (1930) došlo k rozdeleniu činohry na dve samostatné telesá: české a slovenské. Slovenská činohra pod vedením Jána Borodáča začala chodiť na niekoľkokomesačné zájazdy po slovenskom vidieku. Už jej prvé vystúpenia Bartek hodnotil kriticky, pretože podľa neho repertoár nebol volený primerane. Dosť výrazne v ňom prevládali príležitostný veľkomestský repertoár, „... všelijaké tie rakúske konverzačné veselohry s hrdinskými alebo menej hrdinskými veľkokniežatmi a podobne...“ (Bartek, 1932b, s. 85). V tejto súvislosti poukázal na skutočnosť, že vidiecke obecnosť sa už neuspokojí s repertoárom nízkej úrovne, lebo „naš vidiek a jeho inteligentné publikum chce aspoň raz do roka zmerať umeleckú výšku svojej prvej národnej scény“ (1931, s. 502). Predstavenia po česky (spolu ich bolo 26) sa mali obmedziť, keďže hlavné úlohy v nich hrali slovenskí herci, preto „Slovensko (i Česi na Slovensku) si žiadalo vidieť najlepšie slovenské divadlo, a videlo druhoradé divadlo české“ (1931, s. 503). Upozorňoval, že slovenská činohra by mala vyberať najmä diela slovenských autorov. Za nedostatok v tejto oblasti označil chýbajúceho kvalitného dramaturga a malý záujem o slovenský dorast (z 37 členov činoherného súboru Národného výboru bolo iba 11 Slovákov), preto navrhoval účasť zástupcu Národného divadla napríklad na celoslovenských ochotníckych divadelných pretekoch. Súviselo to aj s jeho tvrdením, že profesionálni herci môžu byť vynikajúcou školou pre ochotníkov, a to nielen režisérskou, ale aj v javiskovej slovenčine, ktorá v podaní slovenskej činohry napríklad v Tajovského *Ženskom zákone* „... ukázala, koľko možno vyzískať z ľudovej slovenčiny pre sedliacke hry. Výrazová hybkosť, šľavnosť reči a najmä modulovanie melodického prízvuku je dačo, nad čím treba hodne rozmýšľať, lebo to všetko dáva nové možnosti pre deklamáciu pri hrách zo sedliackeho prostredia“ (1932b, s. 85 – 86). Na výslovnosť činoherného súboru Slovenského národného divadla mal také vysoké nároky, že ho neskôr navrhoval za základ

ustálenia ortoepických pravidiel: „Podľa našej mienky úplne by stačilo opísať a sjednotiť v podrobnostiach výslovnosť slovenskej činohry SND a vyhlásiť ju za vzornú... Okrem malých odchýlok v podrobnostiach má terajšia slovenská činohra SND naozaj vzornú výslovnosť, takže stačilo by vziať ju za základ pre náuku o správnej výslovnosti“ (1936, s. 56). K uvedenému namietal Eugen Jóna v recenzii publikácie *Správna výslovnosť slovenská* (1944) poznámkou, že „tak by sa dala študovať a uzákoniť iba divadelná výslovnosť“ (1944, s. 332).

Základným cieľom v Bartkovej činnosti v ÚSOD-e ako lingvistu, ktorý získal vzdelanie v slovenskej a románskej filológii, bolo zlepšenie javiskovej reči v ochotníckych predstaveniach. Po zistení slabej jazykovej stránky hier sa preto rozhodol venovať svoje sily zlepšeniu úrovne slovenského spisovného jazyka, ktorý „... bol akýsi prefabrikát, silno bohemizovaný v hláskosloví (výslovnosti), tvarosloví, slovníku i syntaxi, na ktorého vzniku mali hlavnú zásluhu českí redaktori, profesori, úradníci a ďalší českí pracovníci, ktorí po roku 1918 prišli na Slovensko budovať štátnu správu“ (Švagrovský, 1992, s. 202). Bol to aj dôsledok toho, že pred prvou svetovou vojnou sa spisovný jazyk vo verejných prejavoch využíval málo, neboli slovenské školy, divadlá, ani širšie kultúrne aktivity, v ktorých by sa hovorilo iba po slovensky. Až po roku 1918 sa hovorená forma začala uplatňovať v širokom rozsahu a nadobúdala určitý význam popri písanej. Do vydania Pravidiel slovenského pravopisu sa v odbornej literatúre nevenovala väčšia pozornosť spisovnej výslovnosti. Výslovnosť sa značne rozkolísala a rozvíjala sa viac-menej živelné. Roku 1929 vyšla práca B. Hálu *Základy spisovnej výslovnosti slovenské a srovnávaní s výslovnosťou českou* so 161 obrazmi a mapou, ale teoretické výsledky práce sa nedostávali do praxe. V tomto smere sa postupne otázkam spisovnej výslovnosti zintenzívňovala pozornosť, a to aj zásluhou činohry Národného divadla pod vedením Janka Borodáča vytvorením určitého výslovnostného kódu.

Henrich Bartek od samého začiatku svojho účinkovania zdôrazňoval nevyhnutnosť „... dbať i na náuku o správnej výslovnosti, t. j. na ortoepiu, čiže ortofóniu. Hovorenému spisovnému jazyku hodno venovať práve takú pozornosť a starostlivosť ako jazyku písomnému, ba mohli by sme povedať, že mu prináleží najmä u nás väčšia pozornosť, keďže kultivovanie hovorenej spisovnej reči do istej miery zaostalo za kultúrou písaného jazyka“ (1943/44, s. 434). Preto na režisérskych kurzoch v prednáškach a v rečových rozboroch predstavení pozornosť upriamoval na „čistotu javištnej reči“. Vychádzal pritom z konkrétnych rečových prehreškov s cieľom poučiť poslucháčov o hlavných pravidlách, ktoré je nevyhnutné dodržiavať jednak pri študovaní a následne prednášaní replík na javisku. Podľa neho „divadelná reč musí byť čistým jazykom kníh, nesmú byť v ňom nijaké cudzie, nárečové prvky a hlavne treba zachovať správny prízvuk! Obyčajne hreší sa oproti hláskoslovu, t. j. nesprávne sa vyslovujú hlásky spisovného jazyka“ (1930a, s. 93). Preto k posudzovaniu hereckých prednesov pristupoval mimoriadne zodpovedne a konštruktívne. Popri poukázaní na negatíva vedel zároveň aj oceniť „jasný, tónove čistý“ prednes ako v prípade hercov starohorského ochotníckeho súboru na „prvých oblastných divadelných závodoch“ na Pohroní v Banskej Bystrici (27. 2. – 1. 3. 1931), ktorí „svojím krásnym prednesom ukázali, koľko môže hra získať, keď z rečovej, deklamačnej stránky venuje sa jej dostatočná pečlivosť“ (1931b, s. 35). V závere hodnotenia „prvých oblastných

závodov v Banskej Bystrici“ ocenil nadšenie ochotníkov a ich lásku k divadlu vnímal ako predpoklad pre neustále skvalitňovanie divadelných predstavení.

Aj keď akceptoval významnú úlohu ochotníckych divadiel na kultúrnom poli po vzniku Československej republiky, predsa len pre zvýšenie úrovne bolo potrebné postupne odstraňovať chyby najmä v reči hercov. V tejto súvislosti poukázal na niektoré ťažkosti: 1. viacerí ochotníci hovoria iba v nárečí; 2. pomoc českých ochotníkov spôsobili nedostatky v slovenskej výslovnosti, pričom výrazné chyby vo výslovnosti boli spôsobené hlavne v jazykovo zmiešaných krajoch maďarčinou a nemčinou. A divadelná scéna mu v tejto oblasti poskytovala námety na publikovanie odborných článkov najmä v časopise *Naše divadlo*, ktoré redigoval dva a pol roka. V článku *Ochotnícke divadlá a literárna reč* upozornil na najdôležitejšie hláskoslovné nesprávnosti, napr. na nedôslednú výslovnosť mäkkého ľ, hlások ä, ô, ale aj na nesprávne tvary mau, dau, hľadau, padou namiesto náležitých mal, dal, hľadal, padol. Poukazoval aj na nesprávne nárečové tvary „ďiouka“, „ďouča“, „poliouka“ namiesto správnych d'ieuka, d'ieuča, pol'ieuka. Zdôrazňoval, že tieto hláskoslovné drobnosti sú mimoriadne dôležité, pretože dávajú literárnemu jazyku základné vlastnosti a ich zachovanie je dôležité pre krásu spisovnej slovenčiny. V tejto súvislosti navrhol, aby každý divadelný krúžok spolupracoval s odborníkom (učiteľom, profesorom). Zároveň zdôraznil významnú úlohu režiséra, ktorý „... nech dáva pozor aj na divadelnú reč, nech opravuje chyby oproti čistote jazyka“ (1930a, s. 94) s cieľom dosiahnuť jednotu divadelnej reči. Na režisérsku prácu apeloval aj preto, lebo často od hercov vyžadovali výslovnosť podľa textu v knihe. Bolo to spôsobené aj nedostatkom ortoepických pravidiel, ktorých zostavenie si podľa Bartka žiada dôkladné preskúmanie ortoepických problémov nielen z lingvistického synchronného, ale dôsledné objasnenie si žiada aj z diachrónneho stanoviska. Preto o zdokonalenie správnej výslovnosti javiskovej slovenčiny sa usiloval vo viacerých odborných článkoch a aktívnou prácou s ochotníckymi divadelníkmi. V tomto smere v roku 1933 síce oceňoval, že „javištná slovenčina je už hodne sjednotená a mnohé ochotnícke krúžky majú vzorný prednes“, ale „v jednotlivostiach stretávame sa s rozličnými odchýlkami, zavinenými najmä tým, že v najjemnejších podrobnostiach nemáme ešte javištnú slovenčinu náležite ustálenú“ (1933a, s. 8). Jeho výzva, aby sa dbalo na reč „... a v krátkom čase môže sa stať slovenčina ochotníkov našou pýchou“, je dokonca aktuálna aj pre súčasné profesionálne divadlá. Potvrdzujú to napríklad kritické postrehy Milana Poláka pri hodnotení dramatizácie Timravíných Ťapákovcov v trnavskom Divadle J. Palárika o „elementárnych problémoch s dikciou, artikuláciou a javiskovou rečou“ (2017, s. 6).

Za jeden z kľúčových problémov so správnou výslovnosťou považoval aj rozdelenie Slovenska na viaceré nárečové oblasti, čo podľa neho spôsobovalo, že „... z nárečí i nevdojak prilipne dačo na človeka, a aj na výslovnosti školovaných ľudí badať stopy miestnej výslovnosti“ (1933b, s. 58). Hovorená kultúrna reč nadobúdala stále väčší význam vo všetkých verejných prejavoch, ku ktorým v uvedenom období dobrým šíriteľom živého slova sa stával aj rozhlas. Preto v priebehu tridsiatych rokov Bartek zintenzívňoval prácu s cieľom zjednotiť výslovnosť a výsledky publikoval vo viacerých odborných článkoch, osobitne v syntetizujúcej štúdii *Zásady správnej výslovnosti slovenskej*, ktorú publikoval na pokračovanie v časopise *Naše divadlo* (1936, č. 3 – 4, s. 54 – 61; č. 5 – 6, s. 80 – 88;

č. 7 – 8, s. 109 – 117; 1937, č. 3 – 4, s. 43 – 49). Pri nastolení otázky „akú výslovnosť je potrebné uzákoniť“ zastával názor, že je potrebné „... vziať za základ výslovnosť javištnej slovenčiny, vzdelaných vrstiev a stredoslovenských nárečí. Pritom nesmie sa vôbec uplatňovať ohľad na dejiny jazyka, lebo správnu výslovnosť terajšej spisovnej slovenčiny treba budovať na súčasnom stave našej reči“ (1936, s. 56).

Za jednu zo závažných chýb deklamačnej techniky považoval prízvuk, ktorý podľa neho je základom dobre vyjadrenej vety, pritom ochotnícki herci to všeobecne zanedbávali a nechávali sa viesť rečovým čítaním, lebo „... vo väčšine nárečí je prízvuk na predposlednej slabike, kdežto správny prízvuk má byť vždy na prvej. Nestrpíme nikdy nárečový prízvuk. Pravda, je veľmi ťažké naučiť hercov dobre prízvukovať, ale je to nutné“ (1930b, s. 101). Bartek si však uvedomoval, že ochotnícki herci sa nemôžu podrobne naučiť teóriu o prízvukoch. Preto sa rozhodol upozorniť aspoň na hlavné pravidlá o prízvuku, ktoré má poznať aj ochotnícky herec – problematiku metodicky spracoval v článku *Vetný a slovný prízvuk*. Príklady uviedol len z jednoduchej vety oznamovacej „... a ako možno pozorovať, sú v nej prízvukové pomery veľmi komplikované.“ Napríklad „vo vete otec pracuje máme prízvuk na prvej slabike každého slova, vlastne na samohláskach *o*, *a*. Krem toho môžeme ešte viacej zdôrazniť niektorý z týchto dvoch slovných prízvukov, napr. otec pracuje, prípadne otec *pracuje*. V prvom prípade zdôrazňujem tú okolnosť, že je to otec, čo pracuje; po druhý raz vyzdvihujem to, čo robí (teda *pracuje*). Nikdy však nezdôrazním obidva slovné prízvuky. *Zdôraznením niektorého slovného prízvuku dostávame vetný prízvuk*. V jednoduchej rozvitej vete môže byť niekoľko slovných prízvukov, vetný však iba jeden“ (1931c, s. 59). V závere jednoznačne deklamoval: „Herec musí pokladať vetu za harmonický celok, nesmie v nej násilne porušovať to, čo k sebe patrí, nesmie rovnako zdôrazňovať každé slovo vo vete. Naopak, len voľným prirodzeným článkovaním vety dosiahne rečovej plastiky“ (tamže, s. 60).

Pri posudzovaní a zisťovaní „správnej slovenčiny“, napríklad správnosti slov, tvarov, výrazov a pod. Bartek postupoval štruktúrnou a funkčnou metódou. V prvom rade príslušný jazykový jav hodnotil z pozície jeho funkcie v celkovom systéme slovenčiny. Funkčno-štruktúrne stanovisko bolo prvoradé aj pri prijímaní alebo neprijímaní nových slov, utvorených podľa cudzojazyčných vzorov, preto „... uznávame za správne na príklad prídavné mená bezpredmetný, prvotriedny, bezdôvodný, bezprostredný a pod., hoci podnes niektorí českí jazykospytci ich odsudzujú ako nesprávne. Medzi slovami prvotriedny a výborný je významový, funkčný rozdiel. Slovo prvotriedny je správne utvorené. Teda všetky okolnosti svedčia za to, aby sme ho uznávali v spisovnom jazyku“ (pred r. 1938, s. 1 – 2). To je jeden z niekoľkých príkladov, ktoré napísal v úvode *Kurzu správnej slovenčiny* o postupe zisťovania správnosti a nesprávnosti rozličných slov a tvarov v spisovnom jazyku. Po krátkom úvode predstavil jazykové javy podľa gramatických skupín a súvislostí so zmienením „sa vždy o najdôležitejších potrebných veciach, či už hláskoslovných alebo iných“ (s. 2). Za zmienku z tohto cyklostylovaného materiálu sa žiada pripomenúť Bartkovo rozlišovanie potrebných a nepotrebných cudzích slov, pričom sa odvolával na Antona Bernoláka, ktorý podľa neho „v svojom Slowári očisťoval slovenský slovník a namiesto cudzích slov odporúčal dobré domáce slová“ (s. 12). So vzrastajúcim národným povedomím odporúčal neuvádzať nielen

„slovníkove cudzoty“, ale postupne od zbytočných cudzích slov očistiť hovorovú slovenčinu a následne aj javiskovú reč.

Literatúra

BARTEK, Henrich. Ochotnícke divadlá a literárna reč. In *Naše divadlo*, 3, 1930a, č. 6, s. 93-94.

BARTEK, Henrich. Je kríza aj v ochotníctve u nás? In *Naše divadlo*, 3, 1930b, č. 7, s. 101-102.

BARTEK, Henrich. Divadelná družina ÚSOD. In *Naše divadlo*, 4, 1931a, č. 2, s. 20.

BARTEK, Henrich. Po bansko-bystrických divadelných závodoch. In *Naše divadlo*, 4, 1931b, č. 3, s. 33-38.

BARTEK, Henrich. Vetný a slovný prízvuk. In *Naše divadlo*, 4, 1931c, č. 3, s. 58-60.

BARTEK, Henrich. Kupujte divadelné hry. In *Naše divadlo*, 4, 1931d, č. 9-10, s. 158-159.

BARTEK, Henrich. Anketa o Matici slovenskej. In *Národné noviny*, 62, č. 57, 20. mája 1931, s. 1.

BARTEK, Henrich. Nezabúdajme na herecký dorast. In *Naše divadlo*, 4, 1931e, č. 5-6, s. 85.

BARTEK, Henrich. Činohra SND na slovenskom vidieku. In *Slovenské pohľady*, 47, 1931, s. 501-505.

BARTEK, Henrich. Divadelné starosti. In *Naše divadlo*, 5, 1932a, č. 3, s. 33-34.

BARTEK, Henrich. Niekoľko poznámok. In *Naše divadlo*, 5, 1932b, č. 5-6, s. 85-86.

BARTEK, Henrich. Z náuky o správnej výslovnosti. In *Naše divadlo*, 8, 1933a, č. 1, s. 8-10.

BARTEK, Henrich. O výslovnosti hlások. In *Naše divadlo*, 6, 1933b, č. 4, s. 57-61.

BARTEK, Henrich. Zásady správnej výslovnosti slovenskej. In *Naše divadlo*, 9, 1936, č. 3-4, s. 54-61.

BARTEK, Henrich. *Kurz správnej slovenčiny* (cyklostyl A4). Martin : Matica slovenská [pred r. 1938]. 16 s.

BARTEK, Henrich. Správna výslovnosť slovenská. In *Nová škola*, 4, 1943/44, s. 433-436.

HOLÉNIOVÁ, Tekla. Náčrt života Štefana Krčméryho. In *Biografické štúdie* 4. Martin : Matica slovenská, 1973, s. 38-53.

ĎURICA, Milan. Zakladateľovi časopisu Slovenská reč – in memoriam. In *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 37, 1990/91, s. 220-221.

JÓNA, Eugen. Dr. Henrich Bartek: Správna výslovnosť slovenská. In *Slovenská reč*, 11, 1944, č. 10, s. 331-337.

JÓNA, Eugen. Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči. In *Slovenská reč*, 51, 1986, č. 2, s. 67.

JÓNA, Eugen. Práca Matice slovenskej v oblasti jazykovedy a spisovného jazyka po roku 1918. In *Matica slovenská v našich dejinách. Sborník statí*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 240-249.

MARTÁK, Ján. Ústredie slovenských ochotníckych divadiel. In *Matica slovenská v našich dejinách*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 281-291.

ONDREJOVIČ, Slavomír. Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986). In *Slovenská reč*, 66, 2001, č. 2, s. 65-90.

POLÁK, Milan. Dramatizácia novely Ľapákovci od Timravy v trnavskom Divadle J. Palárika: O ľahostajnosti a náznakoch zmeny. In *Literárny týždenník*, 30, 2017, č. 9-10, s. 6.

ŠTEFKO, Vladimír. *Ústredie slovenských ochotníckych divadiel (náčrt činnosti a ideového pôsobenia)*. Bratislava : Osvetový ústav, 1966.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan. Jazykovedný odkaz Henricha Bartka. In *Slovenská reč*, 57, 1992, č. 4, s. 201-207.

WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal. *Matica slovenská: Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003.

DOKUMENTY

Arizácia Cinkografie Horský v Žiline Maticou slovenskou

Zdenko Tkáč

Jozef Cíger-Hronský sa 12. mája 1940 stal správcom Matice slovenskej a začal s realizáciou svojho plánu na vytvorenie rozsiahleho tlačiarenskeho podniku pod patronátom Matice slovenskej.

Na riadnom zasadnutí výboru Matice slovenskej 4. októbra 1940 predniesol nový správca návrh na arizovanie Cinkografie Horský¹ v Žiline. Výbor Matice slovenskej napriek výhradám návrh schválil a vyčlenil 100 – 150 000 korún na modernizáciu Cinkografie.²

Žiadosť o arizáciu Cinkografie Horský poslala Matica slovenská 21. septembra 1940 na Župný úrad v Trenčíne.³ Po uplynutí dvoch mesiacov bez reakcie Župného úradu sa začala Matica slovenská zaujímať o postup vo veci arizácie.⁴ Župný úrad medzitým presunul vybavenie žiadosti o arizáciu Ústrednému hospodárskemu úradu v Bratislave. Uplynulo päť mesiacov a vo veci arizácie Cinkografie Horský sa neudial žiadny postup, a tak sa 22. februára 1941 obrátili Jozef Cíger-Hronský a tajomník Matice slovenskej Ján Marták so žiadosťou o pomoc na prezidenta Jozefa Tisa. Prepis ich listu prinášame nižšie. Arizácia Cinkografie Horský bola Ústredným hospodárskym úradom v Bratislave schválená 25. februára 1941 a ostatné úkony s tým spojené boli odovzdané Okresnému úradu Žilina.⁵ Oficiálne sa Cinkografia Horský stala majetkom Matice slovenskej 2. septembra 1941 za 40 000 korún.

O arizovanie Cinkografie Horský sa snažili aj ďalšie subjekty, pričom hrozilo, že sa podnik dostane do nevhodných rúk, ukončí svoju činnosť a zamestnanci prídu o prácu. Práve preto sa na Jozefa Cígera-Hronského obrátili pracovníci, ktorí ho žiadali, aby Matica slovenská Cinkografiu arizovala.⁶ Ich list prišiel do Matice slovenskej až 4. decembra 1940, teda v čase, keď už o arizáciu Cinkografie Matica slovenská požiadala.

Cinkografia Horský patrila židovskému kníhtlačiarovi Oskarovi Horskému. Podnik dlhodobo spolupracoval s Maticou slovenskou, od ktorej dostával zákazky na výrobu štočkov.

Už 21. októbra 1940, teda len mesiac po podaní žiadosti o arizáciu, podal Jozef Cíger-Hronský v mene Matice slovenskej žiadosť na Ústredný hospodársky úrad

¹ Používame termín Cinkografia namiesto spisovného termínu zinkografia podľa pôvodného názvu podniku Cinkografia Horský v Žiline, na ktorý ním odkazujeme.

² Archív Matice slovenskej v Martine (ďalej AMS), fond (f.) Matica slovenská II (MS II), inventárne číslo (inv. č.) 2. Zápisnice zo zasadnutí V a z VZ MS 31. 3. 1937 – 30. 12. 1946.

³ AMS, f MS II, inv. 652/1940/145.

⁴ Tamže.

⁵ AMS, f MS II, signatúra XIII./11-1941.

⁶ AMS, f MS II, inv. 652/1940/145.

v Bratislave o povolenie zamestnávať Žida. Ako z textu vyplýva, Matica slovenská nemala pracovníka, ktorý by vedel riadiť Cinkografiu a podľa listu, ktorého prepis tiež prinášame, o dostupnosti takéhoto pracovníka ani nevedeli, a tak požiadali o povolenie zamestnať Oskara Horského.

Z listu vyplýva, že aj po vyškolení vlastného vedúceho pracovníka za dobu odhadovanú na päť rokov mala Matica slovenská v záujme udržať pracovné miesto pre Oskara Horského, aj keď v inej pracovnej pozícii. Z toho nám vyplýva, že napriek arizovaniu Horského podniku sa Matica slovenská snažila postarať o jeho živobytie. Zaujímavou sa v tomto kontexte javí aj služobná cesta do Nemecka, na ktorú v roku 1941 vyslala Matica slovenská Oskara Horského, už ako svojho pracovníka.⁷ Na služobnej ceste v Nemecku mal Oskar Horský pre Maticu slovenskú nakúpiť nové tlačiarenské stroje. Vyslanie židovského riaditeľa matičnej Cinkografie do Nemecka, kde mal zastupovať Maticu slovenskú a nakúpiť pre ňu novú technológiu, pôsobí kontroverzne.

Záverom môžeme konštatovať, že z prinášaných dokumentov je zrejmé zapojenie predstaviteľov slovenského štátu do arizácie Cinkografie Horský, avšak zamestnanie bývalého majiteľa arizovaného podniku a snaha o udržanie jeho pracovného miesta aj v dobe, keď už bude mať Matica slovenská vlastných odborníkov na zinkografiu, ako aj Horského následné uplatnenie sa po prebratí podniku Maticou slovenskou sa javí ako snaha pomôcť Oskarovi Horskému.

Dokumenty sú strojopisy a majú zachovaný pôvodný štýl a pravopis. Oba dokumenty sú podpísané Jozefom Cígerom-Hronským a Jánom Martákom.

Dokument č. 1

List Jozefovi Tisovi
(AMS, f MS II, signatúra XIII./11-1941)

395/S-1941

22. februára 1941

Slovutný pán prezident!

Prepáčte, že sa odvažujeme prosiť Vás o posúrenie vybavenia našej nasledujúcej žiadosti. Doteraz sme sa na nikoho neobracali, lebo sme predpokladali, že našu žiadosť vybaví Ústredný hospodársky úrad z vlastnej iniciatívy. Takto už čakáme vyše päť mesiacov. Medzitým majú už podobné záležitosti vybavené ľudia, čo si podali žiadosti neskoršie a to nás núti hľadať si pomoc u Vás, slovutný pán prezident.

V septembri r. 1940 podali sme žiadosť o arizáciu žiadaného podniku „Cinkografia Horského“ v Žiline, Moysešova ul. č. 50. Spis leží na Ústrednom hospodárskom úrade v Bratislave pod č. 18.469/III.-40.

Matica slovenská veľmi by potrebovala cinkografiu pri vydávaní národopisných publikácií. Vo vlastnej réžii by sme mohli s tými istými výdavkami o veľa viacej publikovať ako teraz, keď vyhotovovanie štočkov nás stojí veľké peniaze.

Prosíme Vás, slovutný pán prezident, pomôžte nám tento podnik dostať do majetku Matice slovenskej.

⁷ AMS, f MS II, signatúra XIII./18-1941.

Druhá arizačná vec je mladšia, ale veľmi naliehavá. Ako ráčite vedieť, Matica slovenská má svoju kníhtlačiareň, ktorej kapacita výrobná je dosť malá. Chceli by sme rozmnožiť naše tlačiarenské lisy, arizovaním kníhtlačiarnie Alfréda Kleina v Pezinku. Žiadosť o arizáciu tejto kníhtlačiarnie sme podali dňa 14. februára 1941 pod číslom 312/S-1941.

Nemajte nám za zle, že sa s takýmito vecami obraciame na Vás. Nerobili by sme to, keby mesiace neutekaly a keby nám Ústredný hospodársky úrad bol aspoň riadkom napísal, ako naša žiadosť stojí. Ani na urgenciu zo dňa 4. januára 1941 sme doteraz nedostali odpoveď. Ďakujeme Vám za vzácnu priazeň, neraz už Matici slovenskej preukázanú.

Prijmite našu hlbokú úctu a oddanosť.

J. C. Hronský
správca,

Dr. Ján Marták
tajomník.

P. t.
Kancelária prezidenta Slovenskej
republiky,
Bratislava.

Dokument č. 2

Ústredný hospodársky úrad Bratislava
Žiadosť o povolenie zamestnávať Žida, doterajšieho majiteľa Cinkografie
Oskára Horského
(AMS, f MS II, inv. 652/1940/145)

Č. 1886/S-4940

21. októbra 1940.

Vec: Žiadosť o povolenie zamestnávať Žida.

P. t.

Ústredný hospodársky úrad,
Bratislava.

Správa Matice slovenskej podala si na Župný úrad v Trenčíne žiadosť o arizáciu podniku „Cinkografia O. Horského“ v Žiline, Moysesova ul. Túto cinkografiu Matica slovenská preniesie do Turčianskeho Sv. Martina a chce zdokonaľiť jej výrobu novými aparátmi.

Matica slovenská nemá odborníka, ktorý by tento podnik viedol, preto sa obraciame so žiadosťou na Vás, aby ste nám dovolili zamestnávať doterajšieho majiteľa spomenutej cinkografie, ako vedúceho podniku, kým si sami nevychováme odborníka.

V cinkografickom priemysle nemáme ľudí, ktorí by vedeli podnik viesť. Potrvá to aj niekoľko rokov, kým sa aj v tomto výrobnom odvetví budeme môcť oprieť na svojich ľuďoch.

Dovtedy by sme chceli, aby tu v Martine pod naším dozorom cinkografia pracovala a nájdeme si človeka, ktorý sa musí do celého chodu podniku zapracovať za niekoľko rokov. Podľa získaných informácií môže to trvať najmenej päť rokov.

Spomenutú cinkografiu chce Matica slovenská arizovať 100% sumou 30.000.- / zariadenie/ a približne Ks 10.000.- by sme majiteľovi vyplatili za suroviny a polotovary.

Zamestnanecký pomer Oskára Horského by bol tento:

1. O. Horský by bol vedúcim dielne.
2. Matica slovenská by mu platila mesačne Ks 2.000.- btto ako plat.
3. Z čistého zisku by mu Matica slovenská vyplatila polročne 5%.

Po zapracovaní odborníka na vedenie podniku nemá Matica slovenská záujmu, aby Oskára Horského zamestnávala v uvedenej forme. So svolením Vášho úradu zamestnávali by sme ho prípadne ako cinkografického robotníka, ak by na to menovaný reflektoval.

Prosíme o urýchlené vybavenie a sme s pozdravením

Na stráž!

J. C. Hronský
správca,

Dr. Ján Marták
tajomník.

Spomienky na poslanca Snemu Slovenskej republiky Pavla Čarnogurského z čias konca vojny

Oľga Slivková

Pavol Čarnogurský (22. január 1908 Malá Franková – † 27. december 1992 Bratislava) bol slovenský politik, poslanec Snemu Slovenskej krajiny a krátko aj politický náčelník Hlinkovej gardy. Po vojne redaktor Katolíckych novín a správca hradu Červený Kameň. Po komunistickom prevrate 1948 odsúdený a vedený ŠtB ako nepriateľská osoba (disident). Otec politikov Ivana, Jána, emigranta v Kanade Pavla, sinologičky Mariny a prekladateľky Oľgy Slivkovej. Bol vzdelaním učiteľ a patrila medzi umiernené krídlo HSLŠ. Bol zvolený za poslanca Snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938. Býval vo Vajnorochoch a mal na starosti národné školy. Počas SNP opustil Bratislavu a vrátil sa do rodnej dediny. Po vojne patrila k iniciátorom vytvorenia novej katolíckej politickej strany, ktorá by bola alternatívou voči len dvom po vojne povoleným stranám (Demokratická strana a KSS). Strana nebola založená, aj pretože DS navrhla katolíkom Aprílovú dohodu, čo napomohlo k jej víťazstvu v parlamentných voľbách 26. mája 1946. Po prehratých voľbách komunisti zostrili taktiku a zosnovali „protištátné sprisahanie“. Čarnogurský bol zatknutý a 16. júna 1946 vypovedal aj o katolíckej skupine pri výsluchu v zaisťovacej väzbe v Ilave. Stal sa obeťou ťaženia bolševikov proti nekomunistickým politikom a v máji 1948 bol odsúdený v rámci procesov s predstaviteľmi DS (Miloš Bugár, Ján Kempný a ďalší) na 15 mesiacov. Po februári 1948 Husák s Novomeským zariadili, aby Čarnogurský mohol pracovať najprv v knižnici Slovenskej vysokej školy technickej a neskôr ako správca na hrade Červený Kameň.*

Dvadsať storočie so svojimi dvomi svetovými vojnami je priepasťou dejín. Prepadlo sa do nej vyše sto miliónov ľudských životov s ich osobnými príbehmi. Niektoré z nich žijú ešte v pamäti najstarších súčasníkov. Patrím k nim aj ja:¹ v zmätenom závere

¹ Oľga Slivková, rod. Čarnogurská, sa narodila vo Vajnorochoch 9. septembra 1936 v učiteľskej rodine ako druhá z piatich súrodencov. Sama o sebe píše: „Základnú školu som striedavo navštevovala v Bratislave, v Malej Frankovej, po vojne opäť v Bratislave na dievčenskom gymnázii uršuliniek, potom v dedine Častá pri Trnave. Hoci som tak ako všetci moji súrodenci dostala zákaz navštevovať strednú školu, prijali ma na gymnázium v Galante, lebo na Žitnom ostrove nemali dostatok slovenských žiakov. Po roku som prestúpila na gymnázium v Kežmarku, kde som maturovala v júni 1953. V roku 1956 som sa vydala za absolventa pražskej FAMU Martina Slivku, tvorcu dokumentárnych filmov v Štúdiu krátkého filmu v Bratislave. Máme dvoch synov: Ľubomíra (Jána) Slivku (nar. 1957) a Ondreja (1959). Vyštudovala som Vysokú školu pedagogickú v rokoch 1954 – 1958 v Bratislave, odbor slovenčina – nemčina (týždeň pred záverečnými štátnicami ma z nej vyhodili pre kádrový profil otca, ale manžel radikálne presadil moje omilostenie a štátnice v jesennom termíne). V nasledujúcich rokoch som učila nemčinu postupne na rôznych ZŠ v Bratislave. V lete 1963 ma Ministerstvo školstva SR vyslalo na Medzinárodný kurz nemčiny do Weimaru v NDR a v roku 1969 na kurz nemčiny usporiadaný Goethe Inštitútom v Brémach. V tom období som písala učebnice nemčiny pre ZŠ s rozšíreným vyučovaním tohto jazyka. Prvé dva diely sama, po ich úspechu mi pridali

vojny, v roku 1944 som mala osem rokov. Veľa historikov vyhlási: „Čo si také decko môže pamätať!“ Ale deti majú zvýšenú pamäť na detaily a o tých chcem informovať aj ja. Lebo nedávno vyhlásil istý západný historik, že oral history je pravdivejšia než tá oficiálna. Kým tá posledná podáva iba čísla a údaje, tie sú iba kostrami. Ale oral history podáva, dokumentuje ľudí aj s mäsom a kožou, je teda kompletnejšia. Nechcem tu však polemizovať s historikmi. Moja detská reportáž je obnovenou premiérou dobrodružného chaosu roku 1944. Dovtedy sme na Slovensku vnímali vojnu ako čosi, čo sa nás netýka a k nám nedôjde. Súcitili sme so susednými národmi. Keď Hitler v roku 1938 pripojil k tretej ríši Rakúsko, obsadil aj Petržalku a Devín. Vtedy sa v Bratislave hovorilo, že keď zo Starého mosta zavoláme oproti petržalskému brehu Dunaja: „Jak ti je, Rakúsko?“ ozvena nám odpovie: „Úzko!“ Na tom ľavom brehu dal Hitler pristaviť pontóny a na ne umiestnil delá. Mierili rovno na vládnu budovu slovenského štátu. Je to budova na Gondovej ulici v Bratislave. Dnes je v nej koncertná sieň a stále sa nazýva – aspoň hovorovo: Vládna budova. V období autonómie sme ešte žiadne ministerstvá nemali, iba snem. Po vzniku slovenského štátu do nej umiestnili niektoré ministerstvá aj s ich šoférmi, lebo každé malo iba jedno auto. Stačila by teda iba jedna delová rana z protiahlého brehu a mali by sme po vláde. Nech teda nikto nešíri hoaxy, že sme sa poklonkovali Hitlerovi. On nám držal strelnú zbraň rovno na slucho. Vo dne, v noci. Chcel nás tým zastrašiť a prinútiť k poslušnosti.

Naša rodina vtedy bývala na začiatku Palisád oproti Prezidentskému palácu. Vojnu sme nebrali vážne a keď zahučali sirény, nikto sa neponáhľal do krytu. Najmä v noci sa nikomu nechcelo vyliezať z postele. Nanajvýš iba zo zvedavosti. Náš dom mal časť strechy plochú a v noci sme z nej videli nočnú oblohu nad Viedňou zafarbenú krvavočervenou žiarou. Ľutovali sme Viedenčanov, ale my sme sa cítili byť na bezpečnom brehu, kam vojna nedôjde. Ponad Slovensko síce prelietali spojenecké bombardéry a stíhačky, ale svoj náklad zhadzovali až na Ukrajinu, aby zabraňovali prísunu nemeckej bojovej techniky na východný front. Sovietsky zväz uznával nezávislosť Slovenskej republiky, mali sme tu do r. 1941 aj ich vyslanectvo.

Bola som žiačkou druhého ročníka ľudovej školy na Palisádach. Volala sa vtedy Hodžova škola. (Dnes je v nej francúzske gymnázium.) Na jednej strane s ňou susedila vilová štvrť, kde bývali vyšší funkcionári vrátane vládnych a z druhej strany škola hraničila s tzv. židovňou. Tam boli obchodíky židovských starinárov a ich ošumelé domy. V roku 1944 bola táto štvrť skoro ľudoprázdna, jej obyvatelia už boli zväčša vyvezení

spoluautorku PhDr. Šarlotu Pavlíkovú a naše učebnice prevzali aj základné školy v Čechách. Popri tom som spolupracovala s redakciou pre školy pri Československom rozhlasu (neskôr už Slovenskom) v Bratislave. Napísala som pre ňu niekoľko desiatok relácií na prírodovedné aj spoločenské témy. V zborníku absolventov kežmarského gymnázia Z čistého prameňa mi uverejnili desiatku mojich básní na tému jari a lásky. Básne som napísala ako spojovací text pre relácie Darinky Laščiakovej, redaktorky Hudobného vysielania Slov. rozhlasu. V rokoch (1965 – 1971) som absolvovala externé štúdium novinárstva na FFUK v Bratislave, Za tvorbu učebníc nemčiny a obhajobu štátnice som získala titul PhDr. V roku 1990 ma učiteľský zbor Štátnej jazykovej školy na Palisádach zvolil v konkurznom konaní za riaditeľku. Po páde komunizmu a zvýšenej potrebe výučby západných jazykov som podnietila založenie odbočky tejto školy na Sokolskej ulici, neskôr preloženej na Vazovovu ulicu v Bratislave. V roku 1992 som nastúpila na starobný dôchodok. Využívam ho na príležitostnú tvorbu článkov, zväčša spomienkového charakteru.“

do gubernátu. Vo farebne ilustrovanom nemeckom časopise Signal, ktorý sa dal kúpiť aj v Bratislave, som si so záujmom prezerala príťažlivé farebné fotografie mladých židovských žien a detí, ako trhajú kytice kvetov v záhradkách pred ich rodinnými domami, údajne postavenými na predmestí Ľublína v Poľsku.

O pol storočie neskôr, keď som sa už ako učiteľka nemčiny pýtala Nemcov z NDR, ako vnímajú kresťanstvo, povedali mi: „Es ist viel zu schön, um es wahr zu sein.“ (Je to príliš krásne, než aby to mohla byť pravda!) Škoda, že tento rezervovaný postoj, črtu ich sekulárnej povahy nemali už v štyridsiatych rokoch. Ale tú prevratnú novinku: farebné fotografie, vnímali vtedy ľudia sugestívne ako sväté obrázky, o ktorých sa nedalo pochybovať. Nemci nimi klamali celú Európu.

Predpoludním 15. júna som sa vracala zo školy domov, keď odrazu zahučali sirény. Bola som sama, ulice prázdne, tak vtedy som sa prvý raz naľakala. Rozbehla som sa po Palisádach, našťastie, pred našim domom ma čakal otecko a spod brány ma hneď ťahal do pivnice. Tam bolo všetko pripravené podľa predpisov CO (civilnej obrany): vrecia s pieskom na hasenie požiaru a otvor v múre do susedného domu. To preto, aby sa spod zrúcaného domu dalo prejsť pod zemou do susednej budovy. Lebo podľa skúseností z kobercových náletov v Nemecku a Rakúsku veľa obyvateľov zahynulo zasypaných pod horiacim rumoviskom miest.

Ale v Bratislave sa nič také ešte nedialo. Avšak náš otec Pavol Čarnogurský, ktorý pravidelne chodieval ako kuriér do Ríma za Karolom Sidorom, slovenským vyslancom pri Svätej stolici, poznal, že to, čo sa dialo 15. júna v Bratislave, uskutočňovali spojenecké lietadlá v Ríme vždy deň pred bombardovaním: Jedno kreslilo biely kruh z kondenzovanej pary nad objektom, ktorý mal byť zasiahnutý a druhé ho zhora fotografovalo. Vtedy totiž neboli ešte zameriavacie prístroje také spoľahlivé ako dnes. V každom prípade to bola záruka, aby bol stanovený cieľ zaručene zasiahnutý. Teraz ním mal byť Prezidentský palác. Otec preto naliehal, aby sme hneď na druhý deň ráno Bratislavu opustili. Mali sme záchranný cieľ: Rok predtým dal náš otec postaviť drevenicu na pozemku svojho otca v zamagurskej dedinke Malá Franková. Tu sa nám však treba vrátiť v našom príbehu o desaťročia dozadu: do roku 1906, keď sa narodila naša mama, prípadne do roku 1913, keď sa vo vajnorskej cirkevnej škole naučila čítať. V čítanke bola báseň, myslím od Jána Levoslava Bellu, o šuhajovi spod Tatier. Do tejto postavy sa naša mama tak zamilovala, že od tej chvíle vyhlasovala: jej budúci manžel musí byť spod Tatier, modrooký, svetlovlasý, a hlavne, musí mať pekné, zvukné meno, lebo to meno potom dostane aj ona a jej deti! A tejto utkvalej predstavy sa držala ďalších 20 rokov. Počas nich odmietla 17 pytačov, hlavne pre ich priezviská: Jeden sa volal Poppy, druhý Bachratý a podobne. Mala už 26 rokov a to bol v tom čase povážlivý vek: bola už starou dievkou! A presne vtedy v roku 1929 prišiel do Vajnôr učiť Paľo Čarnogurský. Dovtedy študoval v Prahe právo, ale vyhodili ho z Karlovej univerzity, lebo so slovenskými vysokoškólakmi demonštroval proti Čechom! Do Vajnôr prišiel s úmyslom, že doštuduje externe na Komenského univerzite v Bratislave, kam sa z Vajnôr dá za 12 minút docestovať osobným vlakom. No práve preto sa tam na učiteľské miesto nedalo dostať len tak jednoducho. Veľa učiteľov malo synov, ktorí chceli v Bratislave dosiahnuť vysokoškolské vzdelanie. Otec preto cestoval najprv do Ružomberka za Andrejom Hlinkom, s ktorým predtým často spolu rečnieval

na zhromaždeniach ľudovej strany. Zastihol ho na schodoch kultúrneho domu a Hlinka mu hneď tam dal odporúčací list, ktorý mu otvoril bránu cirkevnej školy vo Vajnorochoch. Tam sa potom stretol na štefanskej zábave s učiteľkou Kristínou Fašungovou – bola to láska na prvý pohľad, keďže mal všetky očakávané atribúty, aj s tým pekným menom. (Ich deti sa však v 50. rokoch s tým menom nesmeli dostať ani na strednú školu, o vysokej ani nehovoriac. Ale priatelia Paľa Čarnogurského ich tam predsa dostali. Samozrejme, aj vďaka vedomostnej úrovni uchádzačov.) O Paľovi šírili chýry, že aj z jalovej kravy teľa vytiahne. Mal na to kádrový pôvod, lebo v rodnej dedinke pásaval kravy už od predškolského veku. Muži boli vtedy na frontoch I. svetovej vojny, o gazdovstvo sa starali iba ich ženy a deti. Aj tu zasiahol do ich života nie malý zázrak. V slovenských dedinách – aj v Malej Frankovej – si muži už pri čítaní mobilizačného vyhlásenia cisára Františka Jozefa povedali: „Rusov zabíjať nebudeme!“ a potom pri prvom útoku na nich odhodili pušky s bodákmi, zdvihli ruky a s volaním „Ja brat, nestrieľaj!“ sa dávali zajat’. Ruskí vojaci im pritom gratulovali: „Pre vás sa už vojna skončila!“ To ešte vládol cár a zajatcov nezabíjali. Dávali ich pracovať na veľkostatky ruských šľachticov. Tá práca im vyhovovala, keďže boli sedliakmi. Lenže náš starý otec tam dostal týfus. Vo vysokej horúčke sa mu zazdalo, že vidí bielu postavu, ktorá prišla po neho. Rozplakal sa a volal: „Neber ma! Ak sa ja živý dostanem k mojej žene a deťom, dám aj druhého syna Paľka za kňaza!“ Lebo starší brat Janko už študoval v seminári Jána Vojtašáka v Spišskej Kapitule. Aj to Pán Boh vypočul a náš „džadek“² prišiel pešo od Uralu cez Ľvov až domov do Malej Frankovej. Vtedy sa už Rusko zmietalo v občianskej vojne, cára s rodinou zavraždili, ale ako náš „džadek“ po návrate rozprával, prežil to vďaka jednoduchým ruským ľuďom, ktorí ho ukrývali, ukazovali cestu, dávali mu jedlo a ošatenie. Rusov si Slováci vážili aj za pomoc ich armády pri porážke Kossuthovho povstania v 19. storočí. A predtým zase sprevádzal poľskú armádu Jána Sobieskeho pri prechode na Moravu a k Viedni obliehanej Turkami v roku 1683 náš predok Tomáš Czarnogursky spolu so šľachticom Jánom Vilczekom z Wilna. Svedčí o tom ďakovná listina Kazimierza Sapiehu, vilňanského vojvodu, uchovávaná v súkromnom archíve Edmunda Diváky v Podvilku, v okrese Nowy Targ, v Poľsku. Sľub svojho otca, že Paľko má byť kňazom, však jeho syn nechcel dodržať, necítil sa na to povolaný. Otcovi sa odporovať nedalo. Musel počkať na výnimočnú príležitosť, keď jeho starší brat Janko ukončil štúdiá v Ríme, vysvätili ho a doma v Malej Frankovej slúžil novokňazskú sv. omšu, primície. Pre jeho otca richtára to bol obrovský honor, cítil sa nekonečne šťastný. Vtedy ho Janko prosil, aby nenútil Paľka za kňaza, lebo nemá na to povahu. Rozhnevaný otec sa ho opýtal: „A čím chceš teda byť?“ „Politikom,“ povedal mu nesmelý Paľko. Otec mu na to povedal: „Keď budeš politikom, možno budeš aj ministrom. A možno dokonca prezidentom! Ale nikdy nebudeš tým, čím je kňaz!“ K tejto múdrej vete pridala neskôr naša mama poznatok z vlastnej skúsenosti manželky politika: „V politike je človek raz na voze a desaťkrát pod vozom! Keby som si bola radšej Vajnóraka vzala, ten by mi dopestoval kapustu, mrkvu, papriky, ale tento goral iba na národ myslí. Ale zmeniť sa už nedalo. Prežila so svojím politikom

² Džadek – po goralsky dedko.

veľa trpkých chvíľ. Ale z najhoršieho ho vždy zachránila svojím zdravým sedliackym rozumom, ako sa dočítame ďalej.

Keď sa v 20. storočí končila ďalšia vojna, my sme tiež utekali do Malej Frankovej. Lebo Slovensko je hrádzou medzi Západom a Východom a dejiny sa tu často opakujú. Keď sme ráno 16. júna 1944 prišli na prvé nástupište Hlavnej stanice, bolo už plné ľudí. Rýchlik do Popradu mal odchod stanovený na 8. hodinu. Trať ešte nebola elektrifikovaná, rýchliky sa tri hodiny pred odchodom vykurovali vo výhrevni. Slováci sa aj v tomto prípade vedeli zorientovať: Tí šikovnejší cestujúci sa nenápadne vkradli do vlaku už vo výhrevni. Tak to urobil náš Ivan s kamarátmi o ďalších pár rokov neskôr, keď sa išli lyžovať na Frankovky. Ja som im vtedy robila pedagogický dozor, lebo išli aj tri ich spolužiačky. Musím povedať, že som dozerala veľmi prísne, hoci som ešte nevedela, čo a prečo sa smie a nesmie, ale zvládla som to intuitívne. Rýchlik bol preplnený, natlačili sme sa len na plošinu za dverami. Pri spätočnej ceste sa dvere preplneného vozňa uprostred jazdy odrazu otvorili a jedna z našej skupiny nám vypadla. Stihla sa ešte zachytiť za tyč na vnútornej strane dverí, ale visela potom zvonku, v prudkom vetre jazdy. Obetaví spolužiaci ju spoločnými silami vtiahli dnu a dvere zavreli. Situáciu ukončili smiechom spolu s postihnutou. Na druhý deň sa stretli v triede, začalo sa vyučovanie. Ale na zadnej stene triedy bol zväzákmi inštalovaný obraz lokomotívy z Trate mládeže, ktorú vtedy povinne stavali študentskí brigádnici. Dotyčnej študentke ten obraz odrazu sprítomnil scénu z predošlého dňa a dodatočne dostala nervový šok. Vtedy ju však už zachránila privolaná sanitka. Prebrali ju v nemocnici. Vrchol cestovania nastal tesne po vojne. Tisíce ľudí sa vracali do svojich domovov, viezli sa aj na strechách železničných vagónov. Na boky vozňov dala správa železníc primontovať drevené dosky a pevné laná, ktorých sa doslovný outsideri pridŕžali. Aj ja som raz takto cestovala osobáčikom z Vajnôr do Bratislavy. Poza chrbát ma držal otec, aby ma vietor jazdy neodfúkol. Hoci vtedy to bolo zvyčajné, že žiadne nehody sa nestávali. Pod vlak sa nikto nehádzal, každý si uvedomoval to šťastie, že vojnu prežil zdravý. Cena života bola reálnejšia než dnes, netrpela infláciou, nedeformovali ju napínavé televízne seriály.

Ale vráťme sa na prvé nástupište v Bratislave 16. júna 1944 ráno pred ôsmou. Bolo preplnené ľuďmi, dostať sa do vlaku bolo priam nemožné. Rýchlik z výhrevne pomaly cúval do stanice. Prítomní muži doň naskakovali, náš otec medzi prvými. Vnútri otvoril dvere prvého prázdneho kupé. Zvnútra ich zablokoval, priskočil k oknu. Tie sa vtedy otvárali koženým pásom. Z nástupišťa mu podávali do okna ženu aj deti príbuzní a známi, ktorí nás prišli vyprevadiť. Nám deťom sa to veľmi páčilo. Lebo mama nám dovtedy prísne zakazovala loziť cez okná, ale teraz išla liezť prvá. Najprv však podala do okna bábätko, ktoré držala na rukách, nášho najmladšieho bračeka Janka. Narodil sa na Nový rok 1944. Po nej sme liezli my starší, za nami naša slúžka Anka, rumunská Slovenka, sirota, ktorá si u nás našla nový domov. Bola len o málo staršia od nás detí, takže sme si výborne rozumeli. Keď sme ju o niečo súrne pýtali, hovorila nám: „Náš pes sa volá Počkaj.“ A keď sme neprestali, dodala: „Rozkáž pán sluhovi, sluha psovi a pes chvostu.“ Bola černoooká, červnovlasá, s dlhými vrkočmi. Na jedno oko mala belmo – poranil ju chlapec pri hre, keď ešte bola malá. Chcel to napraviť a keď dorástli, pýtal si ju za ženu, ale ona ho odmietla. Tak sa potom dostala k nám v rámci repatriácie zahraničných Slovákov. Aj

ona išla do rýchlika cez okno. Na chrbte mala uviazanú pre nás najdôležitejšiu batožinu: bábkové divadlo viedenského typu so sádrovými figúrkami kráľa, princeznej, smrtky aj ježibaby. Mama nám ho kúpila iba pár dní predtým na dražbe v sieni úradu Prezidentského paláca vo vchode zo Štefánikovej ulice. Ľudia vtedy evakuovali z Bratislavy ohrozenej bombardovaním a prebytočné veci predávali tam. Rozjasení sme si doma hneď postavili scénu kráľovského paláca – a vtom zahučali sirény! Vrúcne sme sa potom v pivnici modlili, aby sa nebombardovalo. O nás ani o náš dom nám nešlo, len nech to Gašparko s princeznou prežijú. Pán Boh nás vypočul a divadlo sa teraz nieslo v drevenej škatuli na chrbte našej Anky s nami na Frankovky. V kupé sme boli natlačení ako sardinky, ale boli sme v rýchliku, a tak sme sa ako vždy tešili, že nás zavezie do tunela! Dokonca hneď do troch, tých za Strečnom. Atrakciou parných lokomotív bolo, že z jasného slnečného dňa vleteli s celou súpravou do najčernejšej tmy.

Rýchlik zastavil v Poprade a tam nás čakali príbuzní (vďaka mame, ktorá si vybrala manžela spod Tatier). Povedali nám správu z rádia, že Bratislava bola o 10.30, teda krátko po našom odchode, bombardovaná. Spojenecké lietadlá na ňu poslal Eduard Beneš z Londýna na pokyn odbojovej skupiny Flora z Bratislavy. Cieľom bola rafinéria ropy Apolka, nemecká firma ešte z čias monarchie. Ale prvých sedem bômb padlo na Prezidentský palác, podľa Benešovho rozhodnutia, že „Dva presidenti nemohou byť v jednom štáte!“ Palác zasiahla iba prvá z nich, ale nevybuchla. Sirény pred náletom nehučali, bomby padali na chodcov z jasného neba. Prezident Tiso bol v záhrade za palácom. Modlil sa breviár. Povedali nám to neskôr známi, ktorí ho videli z okna ich bytu na začiatku Štefánikovej ulice. Vďaka tej nevybuchnutej bombe stihol ešte vbehnúť do krytu pod palácom. Ostatné bomby už padali na domy v náprotivnej Vysokej ulici a na Suchom mýte. Jedna padla aj vedľa nášho domu, do kuchyne prízemného domčeka v susednom dvore. Bývali tam dvaja starí manželia, práve si varili obed. Ich telá sa nenašli, výbuch ich roztrhal na kúsky a spálil. Liatinový hrnček s obedom prehodila tlaková vlna výbuchu až do tretieho dvora. Obyvateľov nášho domu zasypali trosky zničeného domčeka v byte nášho domovníka. Ako vždy, neponáhľali sa do pivnice, lebo sirény nehučali a s bombardovaním nepočítali. Po nálete ich v šoku, ale nezranených vyhrabala čata záchranárov. V susednom dome zahynul židovský zubný lekár. Tlaková vlna ho udrela o stenu, keď sa bežal ukryť do pivnice. Pokladám za povinnosť nás, čo sme tak tesne prežili, spomenúť obeť vojny, na ktoré sa po rokoch už zabudlo. My sme sa zachránili v Malej Frankovej, otcovom rodisku, dedinke na poľsko-slovenskom pohraničí. Líšky tam dávajú dobrú noc, dookola sú len vrchy a husté smrekové lesy. Náš starší brat Ivan sa hneval na rodičov: „Keď sa po vojne vrátíme do Bratislavy, všetci moji spolužiaci sa budú chváliť, čo zažili vo vojne, len ja im budem musieť priznať, že som ju vôbec nevidel.“ Ale myšlienka sa. Vojna prišla aj do tohto najzapadlejšieho kúta Slovenska. Ale tu už odovzdávam moju detskú reportáž do spravodajstva nášho otca Paľa Čarnogurského, poslanca slovenského snemu, lebo v nasledujúcej situácii ma už rodičia nepustili do deja.

„Večer 8. novembra nás z hlbokého spánku prebudilo hlasné zabúčanie na okno. Vstal som, že sa pozriem, kto sú tí noční hostia, ktorí nám z terasy búchajú na okno. Ale Kristínka ma zavrátila: „Nechod', pôjdem ja. Lebo tebe by mohli ublížiť, ale k žene snád' budú slušnejší.“ Udalosti zaznamenala aj ona. Vo svojich spomienkach uvádza:

„Ja som vyskočila z postele a utekala k oknu. Keď som ho otvorila, zacítila som na pleci hlavne dvoch automatov. Začula som otázku: – Germanov net? – Nie, – povedala som. – Podďte ďalej, hneď vám odomknem. Pozvala som ich do obývačky. Už bol aj Paľko pri mne, nabrala som odvalu. Povedala som, že sme učiteľia. Boli veľmi hladní, ale nemali čas jesť, lebo v lese nad Lendakom na nich čakalo vyše 500 ruských parašutistov a slovenských vojakov z Malárovej divízie. Rozpustil ju, keď ich Nemci odzbrojili. A keď generála Malára odviekli, vojaci sa rozutekali po lesoch, kde by ich Nemci iste postrieľali, keby sa nepripojili k ruskej partizánskej skupine majorov Belova a Volkova. Teraz vzali voz s koňom od nášho švagra Valenta, aj u richtára Čarnogurského, č. domu 4. Potom aj Paľko išiel s nimi do lendackého lesa. Pre nás to bola strašná noc, modlili sme sa, aj plakali. Asi o tretej nad ránom zadunel svah Podfurmanca, to sa spomenutá armáda s plnou výzbrojou spúšťala dolu svahom k nám. V predizbe pokládli automaty, míny aj granáty na schody i na zem. Všetci už boli hladní a ustatí, čakali na jedlo. Paľko s richtárom rozmiestnili po celej dedine, do každého domu 3-4 vojakov, aj do Veľkej Frankovej, lebo Malá Franková má iba 54 čísiel. U nás zostali majori Belov a Volkov, velitelia výzvednej parašutistickej ruskej jednotky. Prosili o poskytnutie stravy a úkrytu pre celú ich skupinu. Stalo sa to s podmienkou, že ich vojaci sa sami nedotknú ničoho, aby nekradli, ani na ženách sa nedopustili bezprávia. A tiež aby nestrieľali na nemecké hliadky, ktoré cez deň na motocykloch kontrolovali dedinu. Velitelia to zaručili a Malá Franková sa tak stala hostiteľkou 517 vojakom, ktorí boli aj zahmyzení, lebo dlho žili v lese, bez jedla a čistej bielizne.

S partizánmi prišla aj židovská rodina Wertheimerová z Hronského Beňadika: manželia, syn Ján, 14-ročná dcéra Erika, aj teta, akad. maliarka Gandlová. Tí tiež ostali u nás, lebo iní sa báli ich skrývať. Do rána všetky ženy v dedine varili bryndzové halušky, kávu, čaj a zapraženú polievku. Bola sobota, v každom dome bolo na celý týždeň napečené chleba. Do rána nikde nezostal z neho ani krajiček, zjedli všetko. U nás sme načali bryndzu, naloženú v krčahu na mlieko. Čo sme z nej ubrali, do rána bol džbán zase plný, nakysla. Boli to veľmi pohnuté dni. V celej dedine rezali baranov, varil sa guláš. Rusi ostali vo Frankovej päť dní. Potom požiadali môjho manžela, aby sa postaral o slovenských vojakov a o židovskú rodinu, lebo oni musia ísť ďalej k Mikulášu a tí by im boli na príťaž. Nemajú výcvik, ani obuv na prechod cez poľské Vysoké Tatry. Slováci teda zostali u nás. V každom dome ich preobliekli do civilných šiat. Paľko pre nich obstaral falošné doklady, že boli vo Frankovej pastiermi a teraz sa skončila sezóna, preto idú domov. To potvrdenie potrebovali na prechod cez hranice každého okresu, aby ich Nemci nezadržali. K tomu bolo treba aj fotografiu. Mali iba vojenské, tie nemohli použiť. Preto sme im ich vystrihovali zo spoločných fotografií a oni si ich nalepili na doklady. Takto pripravených, s peniazmi na vlak i s trochou jedla sme ich po troch-štyroch posielali domov. Mali prikaz, nezastaviť sa v krčme, aspoň kým neprídu do Popradu. Autobusy nešli, tak sa museli cez vrch do Hanušoviec pustiť pešo. Západniari nevedia chodiť po vrchoch, preto aj títo hrdinovia, keď prišli do Hanušoviec, boli smädní a hneď do prvej krčmy vošli opláchnuť si hrdlo. To bolo osudné aj pre nás. Nemecká hliadka ich legitimovala a hneď zbadali, že fotografia na doklade je jedného zo Starej Vsi. Predvolali ho, ale ten ich nepoznal a nikdy nevidel. Vzali ich na výsluch, na nemecké veliteľstvo v kúpeľoch

Smerdžonka. Pri výsluchu prezradili všetko. Asi o druhej poobede už do Malej Frankovej mierili dve obrnené autá.

Krátko predtým pribehla suseda Pavlušovská s plačom, že videla prichádzať nemecké autá z Hanušovského vrchu. Paľko išiel prikázať Židom, aby sa utekali skryť do lesa. Ale ja som ich zastavila. Nemci by ich zbadali, mali dobré ďalekohľady. Vtiahla som celú rodinu do tajnej skrýše, do priestoru medzi strechou a stenou manzardky. O chvíľu tiahli dve ozbrojené pancierové autá hore dedinou. Jedno zastalo pred našim domom. Z auta povyskakovali nemeckí vojaci s automatmi. Obstúpili našu drevenicu, pripravení strieľať pri každom podozrivom pohybe.

Ďalší napätý dej opísal Paľko takto:

Ich veliteľ, predstavil sa mi menom Abel – mi oznámil, že majú dôvodné podozrenie o mne, zo spolupráce s partizánmi a ukrývania nežiaducich osôb. Prišli to teda vyšetriť.

Hoci jeho reč bola vojensky strohá, vycítil som, že pod zlovestnou uniformou je slušný človek, ktorý prišiel iba splniť rozkaz, lebo musel. Okolo mňa sa tmolili moje deti: 11-ročný Ivan, 8-ročná Olga a štvorročná Marina. Desaťmesačný Janko bol na rukách matky. Všimol som si, že zrak dôstojníka zalietal k deťom a jeho myseľ je tiež kdesi inde. Spýtal som sa teda na jeho domov, rodinu, deti. Pohnutým hlasom mi odpovedal, že je z Königsbergu – po našom Kráľovec, po rusky Kaliningrad – má tam manželku a deti, približne v rovnakom veku ako moje. Kaliningrad čo nevidieť padne do rúk Rusom a on sa obáva, čo potom bude s jeho rodinou, myslí na to najhoršie. Moje slová úprimného súcitu a útechy mu viditeľne padli dobre.

Vzal ma na výsluch do obývačky. Deti s mamou a s Ankou sa modlili v kuchyni, pred obrazom môjho brata Janka, tak vrúcne ako v topiacej sa lodi. Dôstojník Abel ma vypočúval kvôli už spomenutej trojici partizánov, ktorí sa po odchode od nás ľahkovážne vychvaľovali v hanušovskej krčme. Bránil som ich i seba zdôvodňovaním, že sa k partizánom nepridali dobrovoľne, boli zmobilizovaní a domov sa vracali práve preto, že nechceli bojovať. Pokladal som za svoju národnú povinnosť dopomôcť im k návratu do zákonitých pomerov, v zmysle vyhlásenia prezidenta Tisa a slovenskej vlády, ktorú Nemci ešte aj teraz uznávajú... A že zaiste by aj on urobil to isté, keby išlo o záchranu jeho národa. Dovoľával som sa i svojej poslaneckej imunity, ktorú on naozaj rešpektoval. Z vyšetrovania sa tak stal rozhovor, ktorý som zámerne preťahoval, aby neostal čas na prehliadku domu. Vedel som, že Nemci budú chcieť opustiť dedinu ešte pred príchodom súmraku, horský terén bol pre nich príliš nebezpečný. Zároveň som mal stále na mysli, že tajná skrýša so židovskou rodinou je priamo nad našimi hlavami a tenké dosky stropu prezradia i najmenší pohyb ukrytých osôb.

Ako som predvídal, pred tretou hodinou popoludní dôstojník pozrel na hodinky a vstal z kresla. Formálne vykonal prehliadku prízemí domu a na odchode zastal pri schodoch vedúcich do podkrovia, pri ktorých stála moja manželka s malým Jankom na rukách. Spýtal sa: „Was ist dort oben?“ Strápol som. Kristínka však zachovala obdivuhodný pokoj. Zdvorilo, ba s úsmevom mu povedala: „Tam hore? To isté, čo dolu. Nech sa páči pozrieť.“ Jej pokojná odpoveď a akiste aj pohľad na dieťa v jej náručí mu

stačili. Nešiel hore. Naozaj to bola Božia Prozreteľnosť, ktorá nás ochránila vo chvíli, keď náš život visel na veľmi tenkom vlásku. Verím, že Boh zachránil aj jeho rodinu, zaslúžil by si to – Nemci doviedli so sebou aj žandárov. Abel im prikázal, aby ma do rána strážili a ráno ma priviedli na nemecké veliteľstvo. Keď odišli, dlho nám trvalo, než sme sa spamätali a uverili tomu zázraku, že žijeme. Celá dedina bola pred naším domom a zdieľali s nami nádej. Bola to veľká zásluha všetkých obyvateľov nášho kraja, že sa nenašiel zradca, ktorý by Nemcom podal dôkazy o skutočnej prítomnosti partizánov v našej a susednej obci. Po dlhom vyšetrovaní na veliteľstve ma Abel prepustil a so mnou aj tých troch mládencov. Odišli rovno na vlak do Popradu. Vrátili sa k svojim rodinám na západnom Slovensku.

Na chvíľu preberám reportáž ja. Obyvatelia Frankoviek mi rozpovedali nasledovné: To druhé nemecké auto prišlo k poslednému domu v dedine, Gemzovcom. Dom stál pod lesom pri Ždiarskom vrchu a večer do neho pravidelne chodievali partizáni, najesť sa aj prenocovať v stodole. Nemci vzali gazdinú, odvážali ju tiež na vyšetrovanie. Ale ľudia to utekali oznámiť jej manželovi, ktorý chystal v lese za domom drevo na kúrenie. Ten sa rozbehol za autom. Dobehol ich a presvedčil, aby jeho ženu prepustili.

Nemôžem vynechať ešte jednu príhodu, ktorá sa v našej dedine stala. Počas pobytu partizánov u nás bola v dome „U Barbarky“ svadba. Bolo zvykom, že na každej svadbe je prítomná celá dedina. Tak tam prišli aj preoblečení partizáni a veselili sa. Po ceste prechádzala nemecká hliadka na motorkách. Veselá cigánska hudba ich prilákala, vojny už tiež mali dosť. Tak sa spolu vykrúcali s dievkami Nemci aj partizáni. Ja som však zašiel za domácimi, aby zábavu ukončili čím skôr, kým alkohol neurobí svoje a nestrhne sa bitka, čo pri svadbách bývalo zvykom. Nevestu teda začepčili ešte popoludní a svadobníci ju so spevom odvieďli do domu ženicha. Keby sa v celej vojne ľudia správali takto ľudsky, mohla sa tiež skončiť skôr – a bez zabíjania.

Pokračuje náš otec: Keďže náš dom sa dostal do pozornosti gestapa, rodinu Wertheimerovcov sme prostredníctvom pána dekana Vojtasa premiestnili k spoľahlivému gazdovi do vedľajšej Veľkej Frankovej a odtiaľ do susednej Osturne, kde sa pre ňu pomocou tamjšieho gréckokatolíckeho duchovného našiel úkryt až do prechodu frontu.

O Slovenskom národnom povstaní sa z pera jeho dejateľov napísalo vskutku dosť. Všetci zhodne vyzdvihujú vlastné hrdinstvo a rovnako zhodne mlčia o svojej morálnej zodpovednosti, od chvíľ, keď bez jediného výstrelu padla Banská Bystrica a oni sa na Donovaloch rozprchli, starajúc sa iba o osobné bezpečie. V tom bol zásadný rozdiel medzi ich a našou politikou. Patril som k tej skupine politikov, ktorým išlo v prvom rade o blaho národa. Pokladali sme si za morálnu povinnosť, byť s ním tak vo chvíľach pohody, ako aj krízy a konať zodpovedne pred vlastným svedomím i pred dejinami.

Po vojenskom krachu povstania sa v horách potíkali skupiny povstalcov bez centrálného velenia, vojenskej disciplíny, zásobovania, medicínskej starostlivosti. Aby prežili, prepadávali horské dediny a rabovali. Mementom bola neuvážená akcia pri obci Lendak, kde potýčka s Nemcami stála trinásť životov ruských partizánskych bojovníkov. Tí napriek zákazu svojich veliteľov vošli do krčmy, popíjali a Nemci ich cez okná postrieľali. Nemcov telefonicky privolala zo Spišskej Belej vedúca predajne textilu, karpatská Nemka, ktorá sa právom obávala o osud dediny. Skontaktoval som sa s veliteľmi partizánskych

jednotiek operujúcich v okolí a dohodol som sa s nimi, že sa postaráme o ich živobytie, Ale oni nebudú prepadávať dediny a dostávať tým obyvateľstvo do tragických situácií. Dom od domu dávali ľudia v stanovený čas ovcu, zemiaky či svoj ovsený chlebík – delili sa s tým málom, čo mali, a tak sme predišli mnohým tragédiám.

Okrem jedla potrebovali tieto skupiny aj lieky, obväzy, lekárske zákroky. Zaznamenal ďalej náš otec. To sa darilo zabezpečiť cez môjho priateľa MUDr. Františka Ježíka, lekára v Spišskej Belej, aj cez zdravotnícke zariadenia vo Vysokých Tatrách. Všetci, od sedliakov po lekárov, sme to robili nie iba z dôvodov ochrany životov obyvateľstva, ale aj z ľudských pohnútok pomoci bližnému.

Okrem skupín, ktoré jednoducho potrebovali prežiť, dočkať sa prechodu frontu, postupujúca Červená armáda vysadzovala partizánske jednotky s vojensko-operačnými cieľmi. Tieto jednotky sa pri plnení svojich úloh potrebovali premiestňovať. Keďže boli v cudzom, neznámom priestore, obklopené nepriateľskou armádou, potrebovali domácich sprievodcov s dôvernou znalosťou terénu. Začiatkom novembra sa už spomínaná sovietska partizánska jednotka majora Belova potrebovala premiestniť z magurských lesov do priestorov medzi Ružomberkom a Liptovským Svätým Mikulášom. Keďže južnou stranou Tatier cez Spiš a Liptov vedie dôležitá železničná trať a cesta – obe boli dôkladne strážené Nemcami – previedol som partizánsku skupinu majora Belova na určené miesto poľskou stranou Tatier a Roháčmi. Až po vojne som sa dozvedel pravé meno majora Belova – Kovalenka z písomného dokumentu oceňujúceho moju pomoc. Vystavil ho spontánne, bez môjho podnetu. (Neskôr sa mi totiž zdôveril, že na Frankovú prišiel s príkazom zastreliť ma ako poslanca, môjho otca ako richtára dediny a dekana Vojtasa ako katolíckeho kňaza. Dokument vystavil, aby ním odvrátil možné konanie ruských veliteľov, ktorí prídu po ňom.)

Posledné dni pred príchodom frontu sme v obci zriadili zajatecký tábor. Jeho veliteľom bol Janusz Kowalczyk, alias Ján Konár. Keďže jediná verejná budova v obci bola škola, táborom sa stala jej trieda. Zajatcami boli najmä maďarskí vojaci. Osamelí príslušníci rozprášanvej maďarskej armády chceli skončiť svoje bezcieľné potľkanie a dostať sa na druhú stranu postupujúceho frontu. Tesne pred frontom k nim pribudlo aj zopár Nemcov. Boli to vojaci, ktorých pri ústupe nechali strážiť mosty s rozkazom, aby strážený objekt pred odchodom zničili. Nemeckého strážcu mosta medzi Malou a Veľkou Frankovou celkom nečakaným spôsobom zajal môj brat Valent, keď sa neskoro večer vracal domov. Z temnoty pri moste začul povel: „Halt!“ a zazrel siluetu vojaka s namierenou puškou. Valent sám nikdy vojakom nebol, ale čosi v ňom automaticky zafungovalo, zdvihol svoju lietskú palicu, ktorou inak zaháňal kravy, a namieril ju na vojaka s príkazom: „Odhod' zbraň!“ A čuduj sa svete, Nemec, hoci nerozumel po slovensky, v domnienke, že naňho útočí celá partizánska skupina, odhodil svoju pušku, pod ktorou ho potom Valent v hustej tme šikoval ešte kilometer do dediny.

Zajatcom varila kováčova žena. Myslím, že po celú vojnu sa nemali tak dobre, ako v našom tábore. Po prechode frontu sme ich odovzdali príslušníkom Svobodovho Čsl. armádneho zboru, ktorý mal dočasné veliteľstvo na hrade v Kežmarku.

Front prešiel cez magurské dediny v posledné januárové dni 1945. Na obecnej i okresnej úrovni sa výkonu novej moci ujali v prevažnej miere zodpovední občania,

vopred vybrání a pripravení na túto úlohu. Tak sa nám podarilo zabrániť onomu vacuum juris, ktorého prejavy bývajú často tragické.

Další, ktorí v Malej Frankovej našli bezpečný úkryt, boli poľskí emigranti. Po nemecko-sovietskom rozbití Poľska odišla malá časť jeho politickej emigrácie do Sovietskeho zväzu, kde ju najprv čakali útrapy v sovietskych gulagoch. Po priaznivom obrate vojny sa tu z jej zvyškov konštituovala Armija Narodova a príslušné mocenské orgány, ktoré potom s postupujúcou Červenou armádou uzurpovali moc v Poľsku. Podstatná časť politickej emigrácie katolíckeho Poľska však emigrovala na Západ. Tu sa utvorila Armija Krajowa, ktorá sa vyznamenala v mnohých bojoch na frontoch západnej Európy. V Londýne vznikla aj patričná politická reprezentácia so Stanislavom Mikolajczykom na čele. Táto emigrantská vláda koordinovala činnosť svojich skupín roztrúsených vo viacerých krajinách a hlavne podnecovala domáci odboj. Jedna skupina poľských politických emigrantov aktívne pôsobila v Maďarsku. Keď im tam hrozilo odhalenie, ponúkli sme im azyl na Slovensku. Bolo to v dôsledku našej predchádzajúcej polonofilskej orientácie a osobných kontaktov, predovšetkým Karola Sidora, ktorého veľvyslanec post pri Vatikáne poskytoval pre to vhodné podmienky. Treba ešte pripomenúť, že hoci Poľsko bolo pričlenené do Veľkonemeckej ríše, Vatikán si ponechal a po celú dobu uznával poľského veľvyslancu Kazimierza Pappého, ktorý bol Sidorovi v Ríme tým najbližším priateľom. S vedomím slovenského ministra vnútra Šaňa Macha sme siedmich z nich vybavili osobnými dokladmi slovenských občanov a oni v marci 1943 prešli zelenú hranicu. Stretol som sa s nimi na dohovorenom mieste a nocou sme ich priviezli do Bratislavy. Šaňo Mach im zabezpečil intenzívny polročný kurz slovenčiny v Bojniciach.

Sotva týždeň po odchode partizánskych skupín z Malej Frankovej, 15. novembra 1944, prišli tam za mnou traja z nich: generál Hubicki s manželkou Renou a Janusz Kowalczuk, s krycím menom Ján Konár. Ubytoval som ich v učiteľskom byte malej frankovskej jednotriedky. Mladá pani učiteľka Vikta Kožíková prešla bývať do domu kováča oproti škole. Úkryt práve tu som im poskytol preto, že odľahlá horská dedinka poskytovala najväčšie bezpečie a zároveň boli v tesnej blízkosti poľských hraníc. Z hrebeňov nad dedinou mali svoju vlasť doslova pred očami. Generál Hubicki mal čiastočné medicínske vzdelanie, pôsobil teda v obci ako lekár, čo miestni občania vďačne prijali. Poľskí emigranti zostali v Malej Frankovej až do 4. apríla 1945, kým sa pomery v Poľsku neurovnali natoľko, že sa mohli vrátiť domov.

Dalším reportérom bude náš najstarší súrodenec Ivan. V spomienkovej knihe Ako sme budovali socializmus sa vracia do predjaria 1945: *Jedného pekného dňa popoludní sme sa zišli – chalani z nižného konca na ograde vedľa nášho domu. Bol tam Kuba od Zogroda, Jaš od Kovaľa, Juzek Jurkasovský a ja. Kuba vytiahol spod košeľe akýsi na pohľad veľký kus mydla. To vraj ostalo u nich ešte po ruských partizánoch. Navrchu to malo – podobne ako vtedy známe šichtové mydlá na pranie – vypuklé tri písmená: TNT. Nič nám to nehovorilo a ja ako dobrý pastier som mal vždy pri sebe zápalky. Vytiahol som ich a skúšal zapáliť tú tehličku. Nič, len to škvrčalo, ale nehorelo. Kuba, hodť to do potoka, to nie je pre nás.*

Nad nami stála rozkročená tetka smrťka s kosou a uškrňala sa: Chlapci, ste hlupáci, to potrebuje rozbušku. Od plameňa vybuchuje dynamit, toto ani nehorí. Keby to buchlo, tak vás rodičia budú zbierať po kúskoch zo stromov až na Furmanci. Tak si myslím, že aj smrťke zostal po tej hroznej vojne ešte kúsok dobrej duše. O nejaké mesiace vybuchla atómová bomba nad Hirošimou a noviny písali: mala silu niekoľko ton TNT. Trinitrotoluén.

Prešli desaťročia, Ivan vyštudoval strojárstvo a stal sa riaditeľom Hydrostavu. Uvádza: *Vtedy boli takmer povinnými cesty družby do Sovietskeho zväzu. Stali sa čímisi ako moslimské púte do Mekky. Každý v našom povolaní mal aspoň raz vidieť Leninovu truhlu v Mauzóleu a prejsť sa po Červenom námestí. Kto pri bežných rozhovoroch nevedel na túto tému niečo povedať, bol menejcenný alebo podozrivý.*

Na jeseň 1972 pripravila vedecko-technická spoločnosť pri našom podniku let družby na trase Bratislava – Moskva – Leningrad a späť. Socialistické cestovky nám všetko zariadili. Autobus nás zaviezol k Leninovi, aj na cintorín v Novodevičom monastyre, kde bol hrob Chruščova, Stalinovej ženy, aj ruských známych osobností kultúry. Boli tam na jednom žulovom pomníku aj rovnaké termíny smrti Stalinových generálov, ešte za jeho života. Môj pohľad sa zastavil pri mene jedného z nich: generál Belov. Keď som pozrel na rok jeho narodenia, čosi málo po 1900, bolo mi jasné, že to musí byť major Belov, náš známy z Malej Frankovej, veliteľ partizánskej skupiny Smrť fašizmu. Vtedy mal niečo po štyridsiatke. Tetka smrťka, tak toto sa ti podarilo! Áno, všetci vieme, že Stalin dal pred svojou smrťou popraviť celú skupinu generálov a po nich aj židovských lekárov. Netušil som, že sa pomodlím nášmu veselému ruskému veliteľovi z Malej Frankovej na jeho hrobe v Moskve. Prežil aj nemecký prepád v obci Lendak, odkiaľ sa prestriehal a priviedol svoju jednotku k nám na Malú Frankovú. Po vojne ho Stalin povýšil na generála. Neprežil svoju Moskvu a komunizmus.

Ale kde leží jeho zástupca, Ukrajinec, major Volkov? Poslednú správu o ňom sme sa dopočuli, keď ich skupina odišla od nás cez Osturňu na poľskú stranu Tatier. Na Malej i Veľkej Frankovej kolovali chýry, že major Belov ho v Osturni obvinil, že ich vyzrádza Nemcom. Nebola to pravda, ten prepád v Lendaku podnietila vedúca predajne textilu, karpatská Nemka. Zatelefonovala na nemecké veliteľstvo do Spišskej Belej, že do dediny prišlo vyše 500 ruských a slovenských partizánov. Nemci hneď prišli a v prestrelke zabili 13 z nich. Bol vtedy piatok a v každom dome sa piekol chlieb. Hladní partizáni čakali na jeho dopečenie. Namiesto chleba ich však privolaní Nemci nakrmili guľkami. Už sa stmievalo a ostatní partizáni sa zachránili útekem do lendackého lesa. Hrebeňom Magury potom prešli ponad Jezersko až k nám. V horských dedinkách ľudia radi pridávajú k tragickým udalostiam ešte tragickejšie výmysly. Vraj major Belov si na druhý deň spomenul, že Volkov mal na sebe pri poprave teplý kožušok. Dal ho teda vykopať, kožušok mu vzali a obliekol si ho Belov sám. Vtedy totiž napadalo meter snehu a poriadne mrzlo. Tetka smrťka, zase si zahrála čiernu komédiu! Túto verziu o Volkovi nám na Osturni nikto nepotvrdil, Ale patrilo by sa zistiť na cintoríne v Osturni, kde leží Volkov. Pred popravou mu vraj privolali osturnianskeho gréckokatolíckeho duchovného. Ale v matrike fary o tom žiaden záznam nie je. Vtedy už panovalo Stalinovo heslo: „Vsjo tajno! Net čelovjeka, net problema.“ Ale aj jeho obeť si zaslúžia spomienku. Tak ako generál Belov a major Volkov. Jeho hrob by nemal ostať zadupaný.

Dejiny unáša prúd času, ale zanecháva ich odkaz, ktorý je poučením pre potomkov. Lebo nie sú pokojnou riekou. Prinášajú povodne, zradné víry, víchrice – a prúdy utečencov. Štatistiky ukazujú, že v pomere k počtu Slovákov sa u nás počas poslednej, druhej svetovej vojny zachránilo najviac prenasledovaných na hlavu obyvateľa. A mohlo ich byť ešte oveľa viac, keby sme mali menej udavačov. Bolo ich plno hneď na prahu nášho hlavného mesta. Vajnory boli vtedy pohraničnou obcou, lebo po Trianone pripadol Žitný ostrov Maďarsku; patrila tam už aj susedná Ivanka pri Dunaji. Vajnorská železničná stanica bola pohraničnou stanicou, stáli v nej aj medzinárodné rýchliky. Preto tu bola nemecká pohraničná stráž so sídlom gestapa. Vajnorský mlynár Bednár mal trvalú hraničnú priepustku, lebo chodil nakupovať „na Maďare“ pšenicu. Za dedinou si postavil mlyn, tá ulica dodnes nesie názov Pri mlyne, hoci mlyn je už prestavaný na hotel, resp. ubytovňu. Pri jednej ceste cez hranicu mu veliteľ gestapa povedal: „Pán Bednár, povedzte, prosím, vašim spoluobčanom, nech sa toľko neudávajú! Lebo my to všetko musíme vyšetriť a vždy sa ukáže, že sú to iba také susedské zvady a pletky.“ V tom čase sa v Nemecku hovorilo podľa upraveného výroku z ľudovej rozprávky o Snehulienke a siedmich trpaslíkoch: „Wer ist der schlimmste im ganzen Land? Denunziant.“ (Kto je najhorší v zemi? Udavač.) Nesúdme teda, aby sme neboli súdení našimi potomkami. Ospravedlňujem sa mojim spoluobčanom z Vajnôr: Táto obec, dnes už mestská časť Bratislavy, patrila ešte od čias farára Jurigu k vyspelým, hospodársky aj morálne príkladným slovenským obciam. Výrok nemeckého veliteľa sa viacej týkal ostatnej časti Slovenska. Aj náš otec zaznamenal vo svojich spomienkach, že najmä na strednom a východnom Slovensku, žiaľ, bolo priveľa udavačov. Preto malo povstanie okolo 28 000 obetí, oveľa viac, než tých našich občanov, čo padli na frontoch vojny.

Pridám moju skúsenosť. Ako prváčka – a so mnou všetci spolužiaci, sme zazlievali nášmu učiteľovi, že nám nedovolil žalovať. Zavrátil nás vždy slovom: „Nejudášuj!“ Vo svätom rozhorčení sme mu to nevedeli odpustiť. Ale z odstupu rokov to chápem. Vychovával nás správne. Človek má rešpektovať blízkeho, aj s jeho chybami. Chrániť životy druhých, to je najvyšší príkaz kresťana.

Záver prenechávam nášmu otcovi Paľovi Čarnogurskému: *Ako sa front približoval v roku 1944 ku Karpatom, povolal ma generál Malár do svojho štábu. Pripravoval vtedy ozbrojenú odľuku od Nemcov, keď Červená armáda prekročí priesmyk Duklu a dostane sa na Slovensko. Do plánu bol zapojený aj guvernér Národnej banky Imrich Karvaš, predseda snemu Martin Sokol, poslanci Peter Zát'ko, Ján Mora, Ing. Klinovský, ja a ďalší. Nemalo to byť povstanie proti slovenskej vláde, naopak: malo zabrániť tomu povestnému „vakuum juris“, bezvládiu, kedy sa napáchajú najhoršie škody proti obyvateľstvu a verejnému majetku. Usilovali sme sa, aby krvavá metla vojny čo najmenej vyčíňala na Slovensku.*

Ráno 30. augusta som odletel za Malárom z Bratislavy do Prešova, kde bolo sídlo veliteľstva dvoch východoslovenských divízií, ktorých bol Malár generálom. Večer predtým, 29. augusta o 20. hodine vyhlásil pplk. Golian z banskobystričského rozhlasu Slovenské národné povstanie. Medzipristátím na letisku Tri Duby som sa ocitol v centre Povstania, v eufórii jeho prvého dňa. Naším lietadlom cestoval aj jeden mladý nemecký vojak. Bol to spišský Nemec, ktorý cestoval na pohreb svojej matky. Nemci, žijúci kdekoľvek v zahraničí, podliehali brannej povinnosti podľa ríšskych zákonov. Toho

vojaka rozvášnení povstalci vytiahli z lietadla a len ho postaviť k múru a odstreliť. Keďže s nimi nebola nijaká reč, šiel som za ich veliteľom – bol to dôstojník Slovenskej armády. Dôrazne som ho požiadal, aby proti tomu zakročil, lebo to odporuje medzinárodnému právu vedenia vojny, neurobí to dobré meno našej armáde – to je obyčajný terorizmus. A on, ako veliteľ, je zodpovedný za činy svojich podriadených. Dôstojník bol uvážlivý človek, zakročil a vojak pokračoval v ceste.

Iba Božím riadením som sa tu zakrátko sám nestal obeťou rovnakého terorizmu. Počas medzipristátia som sa tu mal stretnúť s Jankom Klinovským, vedúcim Obilnej komory Slovenska. V rámci príprav vojenského prevratu sústredil v Banskej Bystrici a v jej okolí potrebné množstvo potravín, obilia, pohonných látok a podobne. V tom čase bol Klinovský na Sliači. Nechal som mu odkaz o svojom medzipristátí s prosbou, aby prišiel na letisko. Mój odkaz sa mu však nedopatrením nedostal. Keby ho bol dostal, istotne by prišiel a vzhľadom na vzniknutú situáciu by ma bol zdržal. Stihol by ma potom rovnaký osud ako jeho. Povstalci pozatýkali verejných činiteľov slovenského štátu, bez ohľadu na to, aké zásluhy mali na prípravách Povstania. 17. septembra ich vzali z väznice, vyviedli na most medzi obcou Hájniky a kúpeľmi Sliač a tu ich bez akéhokoľvek súdu surovo postrieliť. Ich mŕtvoľy nechali plávať dolu Hronom.

Keď som sa vrátil k lietadlu, prestrašený rádiotelegrafista ma oslovil: „Pán Čarnogurský, okamžite leťme preč! Partizáni si vyžiadali zoznam cestujúcich. Keď zistia, že ste poslanec slovenského snemu, zastrelia vás.“ V malom lietadle sme boli iba štyria cestujúci. Pilot naštartoval. Na zvuk motora sa partizáni rozbehli k nám, ale lietadlo sa už dvihlo do vzduchu. Unikli sme aj guľkám, ktoré za nami poslali.

Na letisku Tri duby som sa telefonicky dozvedel, že generál Malár odišiel do Bratislavy. Keďže bolo vyhlásené Povstanie, stala sa moja cesta za ním bezpredmetnou, preto som pri ďalšom medzipristátí v Poprade odišiel za svojou rodinou do Malej Frankovej. Čakajúc na prípoj do Kežmarku, sadol som do staničnej reštaurácie obedovať. Ale o chvíľu sa aj tu objavila partizánska jednotka. Do okna reštaurácie postavili guľomet. Ich veliteľ nás vyzval, aby sme si ľahli pod stôl, lebo do stanice príde nemecký pancierový vlak a oni budú naň strieľať. Vtedy som sa naozaj lúčil so životom. Veď ak títo dobrodruhovia začnú strieľať, vlak obráti hlaveň dela a celú reštauráciu zrovná so zemou. Sľúbil som Bohu, že ak toto prežijem, stanem sa nefajčiarom. Lebo dovtedy som v tých pohnutých udalostiach vyfajčil 40 cigariet denne. Nemecký vlak neprišiel a ja som vyšiel spod stola už ako nefajčiar.

Nešiel som do rodnej obce ako do bezpečného úkrytu. Vedel som, že odtiaľ už nikde na Slovensku nebude bezpečne. A naozaj, nebolo takmer dňa bez krízových situácií rôzneho druhu. Spomeniem aspoň niektoré. Nemci vyhlásili zákopovú povinnosť. Muži od 16 do 60 rokov museli istý počet dní v týždni odpracovať pri kopaní zákopov či stavaní obranných opevnení pri cestách. Jedného dňa dobehol za mnou na motorke žandársky strážmajster Jurčík zo Spišských Hanušoviec, že Nemci zbierajú mužov, ktorí nenastúpili na zákopy, a idú ich niekam odviezť. Hneď som tam s ním išiel a naozaj: osemnásť mužov z Jezerska bolo sústredených v autobuse, pripravených na odvoz. Zatemnené auto strážené vojakmi stálo pred školou, obklopené plačúcimi ženami, deťmi a zástupom ľudí.

Vbehol som do školskej miestnosti, kde za prestretým stolom sedeli dôstojníci z Feldgendarmarie – poľného žandárstva. Medzi nimi bol aj miestny kňaz dp. František Odrobina, pôvodom spišský Nemec z Matejoviec. Vytiahol som svoju poslaneckú legitimáciu, vyhlásil som sa za najvyššieho predstaviteľa štátu v okrese. Povedal som, že nedovolím v žiadnom prípade odviezť ľudí z okresu. Ak je na nich nejaká sťažnosť, musí byť vybavená v rámci právomocí miestnych úradných činiteľov. Ja preto žiadam okamžité prepustenie všetkých, v aute sa nachádzajúcich ľudí.

Nemci ostali zarazení mojou rozhodnosťou. Vrátil som sa späť na cestu, zašiel k autu, otvoril dvere a povedal chlapom, aby sa okamžite pobrali domov. V momente bolo auto prázdne, skôr než vyšiel dôstojník zo školy. Ja som mu len poďakoval, podal ruku a zasa si sadol k Jurčikovi na motorku.

Červená armáda vtiahla do Popradu 28. januára 1945. A už v najbližších dňoch odvážali Rusi zo Spiša a ďalších krajov tisíce práceschopných mužov, medzi nimi aj MUDr. Františka Ježíka, toho, ktorý krátko predtým zachraňoval partizánov: ošetroval ranených a zdravým obstarával od svojich pacientov spišských Nemcov formuláre na „pasíršajny“ – priepustky, ktoré Nemci vyžadovali pri prechode z okresu do okresu, aby sa naši ľudia mohli dostať k svojim rodinám. Vedľa mňa stál a prizeral sa tej hroznej scéne odvozu môj synovec, desaťročný Milan Čarnogurský zo Spišskej Starej Vsi. V lete 1944 bol na birmovke a pri tej príležitosti dostal hodinky.

„Milan, davaj časy!“ zavolať som mu.

„Načo, strýku?“

„Nepýtaj sa, len rýchle davaj!“

Milan odopol zo zápästia hodinky, dal mi ich a ja som ich podal ruskému vojakovi so slovami: „Tu máš časy a daj mi za ne hentohto chlapa!“ Rus poslušne vymenil MUDr. Ježíka za detské hodinky. Tento lekár, o päť rokov neskôr, keď ma odviekli do Leopoldova, dal mojej žene 15 000 Sk na obživu a neskôr ešte nejakú sumu. Môj brat Valent jej na Frankovkách poskytoval mlieko a zemiaky zo svojho gazdovstva. Kristínka, vychovaná v detstve na gazdovstve svojich rodičov vo Vajnoroch, chovala na Frankovkách sliepky, husi aj prasa, pestovala v záhrade tekvice, zeleninu a jahody, takže rodina netrpela núdzu.

Náš otec nám neskôr hovorieval: „Vojnu sme prežili, lebo každý obyvateľ mesta mal ešte na dedine blízkych príbuzných. Dostával od nich potraviny, keď ich nebolo v obchodoch. Ale ak, nedajbože, znova vypukne nejaká vojna, kam sa potom pôjdeme najesť?“

Počas 2. svetovej vojny sme zo Slovenska vyvážali potraviny; predávali sme ich hladujúcej Európe. Z vlakov z Protektorátu, ktoré pristávali na našej hranici, chodievali cestujúci aj železničiari nakúpiť si potraviny k nám. Slovensko mnohí nazývali: „ostrov blažených“. Potravinami sa u nás zásobovali aj Nemci. Dnes nám na Slovensko priváža denne 800 kamiónov potraviny. Súkromným roľníkom sme vzali nielen pôdu, ale aj poctivý názov: gazdovia, sedliaci. Nazývame ich „farmári“ – ako keby sme žili na divokom Západe. V minulosti aj Vajnorom vzali ich názov, premenovali ich na Dvorník. Ale Vajnoráci sa vrátili k svojmu poctivému menu hneď, ako to bolo možné. Kedy sa všetci poučíme a vrátime si našu tradíciu, za ktorú sa konečne prestaneme hanbiť?

Keď sme sa po vojne vrátili do Bratislavy, rozprávali nám naši vajnorskí príbuzní, čo zas oni zažili v apríli 1945 pri prechode frontu: Jeden ruský vojak zobral vajnorskému gazdovi ovčí kožuch. Ten to išiel ohlásiť veliteľovi. Veliteľ si dal predviesť dotyčného vojaka a na mieste ho zastrelil. Zdesený Vajnorčan zvolal: „Ale ja som nechcel, aby ste ho zabili. Ja som chcel nazad iba môj kožuch!“ Veliteľ mávol rukou a povedal: „Nas mnoho!“

Svoje spomienky na zlomový rok vojny: 1944/1945 zakončil náš otec Pavol Čarnogurský vyznaním: *Keď si na tieto udalosti z obdobia od augusta 1944 do konca januára 1945 spomínam, dodatočne si uvedomujem osobné riziká a nebezpečenstvá, ktoré v sebe obsahovali. Vtedy som na to nemyslel. Bolo treba konať. Konal som z vnútorného popudu a riadil sa hlasom svedomia. Svoje konanie som považoval za svoju morálnu povinnosť voči národu, za povinnosť politika, verejného činiteľa, kresťana a občana.*

Záver

Zo srdca ďakujem моjím nebohým rodičom, aj bratovi Ivanovi, že zaznamenali spomienky na udalosti zo zlomového obdobia slovenských dejín. Už starí Rimania hovorili: „Povedané sa rozplynie. Iba napísané ostáva!“ A pápež František pripomína: „Starí ľudia sú múdrosťou národa.“ Počúvajte ich spomienky a zapisujte ich. Mladí zase ovládajú elektronickú komunikáciu. Osobitne preto ďakujem mojej mladej opatrovateľke Adelke Gontkovičovej z Mníška nad Popradom. Bez jej technickej zručnosti by sa tento môj záznam nikdy nedostal k čitateľskej verejnosti. Nech nám je povzbudením pre budúce časy a príkladom, aké užitočné je, keď sa mladá hlava dá do spolupráce so starou. Spolu sme zachytili kus nepokojných dejín našej vlasti.

Pramene:

ČARNOGURSKÝ, Pavol. *Svedok čias*. Bratislava : vydavateľstvo USPO Peter Smolík, 1997.

ČARNOGURSKÁ, Kristína. *Moje spomienky*. 120 strán, strojopis. Rodinný archív.

ČARNOGURSKÝ, Ivan. *Kupredu, hurááá (Ako sme budovali socializmus.)* Bratislava : Vyd. Marenčin PT, 2020, 1. vydanie.

Ukrajinskí utečenci na Slovensku v roku 1944

Róbert Letz

Téma ukrajinských utečencov je na Slovensku a v celej strednej a západnej Európe nanajvýš aktuálna v súčasnom rusko-ukrajinskom vojnovom konflikte. V slovenskej historiografii sa tejto téme hlbšie venuje viacero diel.¹ Pohľad na dejiny 20. storočia ukazuje, že s ukrajinskými utečencami bolo Slovensko konfrontované prvý raz v období prvej Československej republiky a druhý raz v období prvej Slovenskej republiky. Zatiaľ čo prvá vlna utečencov ušla pred terorom boľševikov a možno ju vymedziť najmä rokmi 1917 – 1922, druhá vlna sa datuje rokom 1944. Postup Červenej armády na západ bol pre mnohých obyvateľov Ukrajiny impulzom, aby zanechali svoje domovy a vydali sa na nekonečnú púť na západ. Boli to ľudia, ktorí sa obávali stalinského teroru, s ktorým už mali skúsenosti, ale aj civilisti, ktorí mali strach o svoje životy v súvislosti s prechodom frontu a hľadali bezpečie v zázemí. Patrili sem aj príslušníci ukrajinských vojenských a policajných zložiek, spolupracujúcich s nacistickým Nemeckom. Dôležitú skupinu tvorila inteligencia, gréckokatolícky a pravoslávny klérus, ktorí sa obával perzekúcií. Vlna ukrajinských utečencov bola jasným dôkazom nespokojnosti obyvateľstva s pomermi v Sovietskom zväze. K masovej ukrajinskej emigrácii sa pridávali Rusi, ktorí emigrovali do Poľska ešte v medzivojnovom období, ale aj Lemkovia. Slovensko predstavovalo v očiach utečencov vhodné, aspoň dočasné útočisko, kde boli stabilizované pomery. Už od apríla 1944 sa zdržovali v obciach pri cestách, vedúcich na Slovensko a čakali na vývoj situácie. Prvý transport ukrajinských utečencov na Slovensko prišiel vlakom

¹ ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter. K problematike tzv. ukrajinských utečencov na Slovensku. In *Acta historica Neosoliensia*, roč. 6, 2003, s. 115-124; MIČKO, Peter – ŠMIGEL, Michal. Organizačná štruktúra príchodu a odchodu ukrajinských utečencov na Slovensko na konci druhej svetovej vojny. In *Acta historica Neosoliensia*, roč. 7, 2004, s. 133-139; MARTULIAK, Pavol. Ukrajinskí utečenci na Slovensku na konci 2. svetovej vojny. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov 4*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 382-387; MIČKO, Peter. Ukrajinskí, poľskí a ruskí utečenci na Slovensku na konci druhej svetovej vojny. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov 4*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 400-413; ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter. *Evakuácia v znamení úteku (Utečenci z Ukrajiny a Poľska na Slovensku v roku 1944)*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2006, 119 s.; ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter. Ukrajinskí utečenci na Slovensku (1944). In HARBUĽOVÁ, Ľubica (ed.). *Migrácia obyvateľov východnej Európy na územie Slovenska a Čiech (prvá polovica 20. storočia)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 225-257; ŠMIGEL, Michal. Ukrajinskí utečenci v Slovenskej republike v roku 1944. In *Historický zborník*, roč. 20, 2010, 20, č. 2, s. 67- 95; GAREK, Martin. Ilegálni ukrajinskí utečenci na Slovensku a postoj slovenskej vlády v rokoch 1943 – 1944. In HRUBOŇ, Anton – JANKECH, Juraj – RISTVEYOVÁ, Katarína. *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989*, 3. menšina. Banská Bystrica : Belianum, 2014, s. 247- 259; ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter. „Azylanti z Východu“. Sovietski (ukrajinskí) utečenci na Slovensku v roku 1944. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol a kol. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica : Belianum – Univerzita Mateja Bela, 2014, s. 339-368.

25. júla 1944. Tvorilo ho asi 1 000 osôb. Ubytovanie pre nich bolo vyhradené pôvodne vo vojenskom výcvikovom stredisku Lešŕ, no pre nevhodnosť podmienok sa našlo nové miesto vo vojenskom výcvikovom stredisku Oremov Laz. Záchytné strediská pre utečencov boli vybudované v Čadci a v Starej Ľubovni. Centrálna evidencia utečencov bola v Žiline. Hoci sa očakávalo, že na Slovensko príde až 50 000 utečencov, napokon ich počet do konca augusta 1944 bol 17 500 až 18 000. Boli riadne registrovaní, podrobení lekárskej prehliadke a rozdelení do jednotlivých okresov Slovenska. O príchode utečencov na Slovensko informovala verejnosť dobová tlač, ktorá zdôrazňovala potrebu pomôcť im, ale aj dodržiavať hygienické a policajné opatrenia (dokument č. 1, dokument č. 2). Práceschopných zaraďovali na práce v rôznych odvetviach. Povstanie vyhlásené 29. augusta 1944 situáciu zásadne zmenilo. Utečenci sa ocitli bez ochrany. Žili v neistote a stali sa objektom šikanovania a teroru najmä zo strany sovietskych partizánov. Vyskytli sa však aj prípady, keď sa muži z radov utečencov pridali k partizánom. V Bratislave našiel dočasné útočisko pravoslávny ukrajinský metropolita Polykarp (Пётр Дмитрієвич Сикорський – Piotr Dmitrijevič Sikorskij, * 20. jún 1875 Zelenky, Mironivský okres v Kyjevskej oblasti, Ukrajina – † 22. október 1953 Olne-sous-Bois pri Paríži, Francúzsko). Dňa 2. augusta 1941 sa stal vládnucim biskupom Luckej eparchie v hodnosti luckého a kovelského arcibiskupa. Stal sa metropolitom ukrajinskej autokefálnej pravoslávnej cirkvi. V katedrále v Pinsku bol 10. februára 1942 zvolený za správcu ukrajinskej autokefálnej pravoslávnej cirkvi. Začiatkom roka 1944 evakuoval do Varšavy, odtiaľ do Bratislavy a do Nemecka. Koniec vojny ho zastihol v americkej okupačnej zóne Nemecka. Do Francúzska sa presťahoval v roku 1950.² Pobyt metropolitu Polykarpa s 11 biskupmi a viacerými pravoslávnymi kňazmi v Bratislave sa skončil 29. septembra 1944 rozlúčkou v budove meštianskej školy na Jelenej ulici. Metropolita pri tejto príležitosti predniesol krátky prejav (dokument č. 3).

1.

1944, 30. júl, Bratislava. Článok informujúci o príchode ukrajinských, ruských a poľských utečencov na Slovensko. Apeluje na verejnosť, aby im pomáhala, a informuje o opatreniach vlády, ktoré podnikla v ich prospech.

Bratislava, 29. júla.

Dozvedáme sa, že na Slovensko prichádzajú, ako to vysvitá aj z prejavu ministra Macha³ k novinárom, poľskí, ukrajinskí a ruskí utečenci. Nešťastníci idú na vozoch, vo vlakoch a mnohí aj peši. Slovenská vláda vyhlásila, že pokladá si za mravnú povinnosť pomáhať každému, kto pomoc potrebuje, a preto urobila všetky prípravy, aby utečenci

² Лурье, В. М. *Русское православие между Киевом и Москвой: очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками*. Москва : Три квадрата, 2010, s. 232.

³ Alexander Mach (1902 – 1980) bol v tom čase ministrom vnútra, podpredsedom vlády, poslancom Snemu Slovenskej republiky a hlavným veliteľom Hlinkovej gardy.

mohli byť u nás prijatí, umiestnení, ako to len okolnosti dovoľujú. Tu sa postarali o potrebné opatrenia zdravotné, zásobovacie, bezpečnostné a poriadkové. Sme presvedčení, že naši slovenskí ľudia pôjdu úradom vo všetkom poruke. Pritom však treba upozorniť obyvateľstvo, aby sa s utečencami, kým neprejdú cez záchytné stanice, kde sa musia podrobiť príslušným zdravotným prehliadkam, nestretalo. Je to totiž dôležité, aby sa predišlo akýmkoľvek prípadným chorobám, ktoré by mohli utečenci doniesť. Keď prichádzajú mnohí aj s dobytkom, poprední veterinári, poťažne príslušné ostatné orgány, sú povinné dobytok prehliadnuť a len zdravý prepustiť. V pochybných prípadoch, treba pokračovať podľa platných zásad čo najprísnejšie.

Naša pomoc utečencom. In *Gardista*, roč. 6, 30. 7. 1944, č. 171, s. 3.

2.

1944, 5. august, Bratislava. Článok informujúci verejnosť o ukrajinských, ruských a poľských utečencoch, prichádzajúcich, o opatreniach vlády v tejto veci a o špeciálnych preukazoch, ktoré sú pre utečencov vydané.

Bratislava, 4. augusta.

Slovenská verejnosť sa už pred pár dňami dozvedela z dennej tlače, že na územie nášho štátu prídu utečenci z Ukrajiny a Poľska, aby tu našli prístrešie a aký-taký domov, ktorý vývojom vojnových udalostí na východe stratili.

Z príslušného miesta sme sa dozvedeli, že slovenská vláda povolila príchod určitého počtu týchto utečencov na Slovensko a podnikla opatrenia v záujme ich ubytovania, stravovania a zaradenia do pracovného procesu. Utečeneckú akciu prevádza Ministerstvo národnej obrany a Ministerstvo vnútra. Je v záujme obyvateľstva, oboznámiť sa s touto akciou, aby vedelo, ako má konať v styku s utečencami.

Utečenci prichádzajú na Slovensko dvoma hlavnými prúdmi, a to cez Čadcu a cez Starú Ľubovňu, kde sú zriadené záchytné strediská, vybavené zdravotným personálom a príslušným zariadením. Tu sa utečenci dezinfikujú a prežrú zo stránky zdravotnej, aby nešírili nákazu. Súčasne sa tu zakladá osobná kartotéka (evidencia) utečencov. Každý vyše 15-ročný utečenec dostane utečeneckú legitimáciu farby žltej, ktorá slúži i ako povolenie k vstupu na územie Slovenska i ako pracovné povolenie. Utečenecký úrad práce z takto prehliadnutých utečencov vyberá potom ľudí, podľa odborov práce, a týchto potom oddisponuje na pracovné miesta. O utečencov už zamestnaných stará sa podnik (strava, byt). Rodinní príslušníci týchto utečencov idú tiež s nimi a zdržujú sa v okrese pracoviska hlavy rodiny, ale o týchto sa postarajú okresné úrady a umiestnia ich po obciach okresu.

V záchytných strediskách ostávajú však ešte tí utečenci, po ktorých nie je dopyt (tzv. nezamestnaní utečenci). Títo sa oddisponujú do južných okresov Slovenska, kde sa o nich postarajú príslušné okresné úrady. Všetky výlohy utečeneckej akcie hradí

štát. Sumou k tomu určenou disponuje MNO⁴ a náklady vypláca okresom, prípadne obciam.

Poľskí a ukrajinskí utečenci na Slovensku. In *Slovák*, roč. 26, 5. 8. 1944, č. 175, s. 3.

3.

1944, 29. september, Bratislava. Rozlúčkový prejav metropolitu ukrajinskej pravoslávnej cirkvi Polykarpa, v ktorom vyjadril svoju vieru v dosiahnutie slobody Ukrajiny.

[...] Naša ukrajinská cirkev – hovoril metropolita – mala príležitosť organizovať záchranu ukrajinského obyvateľstva pred vyvraždením. Verí, že tak spoločne ako teraz musí ukrajinský ľud opúšťať svoj domov v spolupráci s nemeckým národom, dosiahne sa vzkriesenie ukrajinskej slobody, za ktorú od nepamäti bojujú celé pokolenia, a že po víťaznom skončení tejto strašnej vojny vrátia sa všetci domov. V závere svojho prejavu kyjevský metropolita zdôraznil, že verí vo víťazstvo pravdy a európskej kultúry. [...]

Rozlúčka s ukrajinskými utečencami. Všetci veria vo vzkriesenie národnej a štátnej samostatnosti. In *Gardista*, roč. 6, 3. 10. 1944, č. 218, s. 3.

⁴ Ministerstvo národnej obrany.

MEDAILÓNY

Za prof. PhDr. Júliusom Bartlom, CSc.

Róbert Letz

Uplynuli iba štyri roky, keď sme si na stránkach Historického zborníka pripomenuli 80. narodeniny prof. PhDr. Júliusa Bartla, CSc. Mali sme v úmysle pripomenúť si jeho 85. narodeniny, no jeho život sa uzavrel krátko pred oslavou tohto polookrúhleho jubilea, a tak dnes namiesto jubilejnej spomienky píšem nekrológ.

Prof. Július Bartl patril k staršej generácii slovenských historikov a archivárov. Narodil sa 17. mája 1937 v Žiline v rodine Júliusa Bartla, zanieteného učiteľa chémie. Rodinné prostredie ho formovalo v duchu kresťanských hodnôt. Získal tu aj vzťah k duševnej práci a lásku k národu. Ľudovú školu začal navštevovať v roku 1943 v Turčianskom

Svätom Martine. Pokračoval na osemročnom gymnáziu v Žiline, potom na nižšej strednej škole, opäť na gymnáziu a nakoniec maturoval na jedenásťročnej strednej škole v Martine v roku 1954. Už počas štúdia ho priťahovali bohaté slovenské dejiny. No nebol jednostranne orientovaný. Prejavoval umelecké sklony. Osvojil si lásku ku kráľovskému nástroju – organu. Často sprevádzal bohoslužby ako organista. Vzťah k histórii a túžba po pozvaní ho priviedli do Bratislavy na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského (ďalej UK), kde v rokoch 1954 – 1959 študoval históriu a archívniectvo. Tu ho ovplyvnili najmä osobnosti Alexandra Húščavu a Branislava Varsíka. Spriatelil sa s mladým asistentom Matúšom Kučerom. Ešte pred ukončením štúdia v jeseni 1958 nastúpil do Štátneho archívu v Bratislave u Jozefa Watzku, kde pracoval s prerušením počas základnej vojenskej služby až do roku 1964 najprv ako referent, potom ako vedúci oddelenia. V tom čase sa oženil s historičkou Alenou Šťavíkovou, ktorá sa stala jeho celoživotnou družkou a spoločníčkou v nevyčerpatelných dialógoch o histórii. V manželstve sa narodili dve deti. Od roku 1964 sa začína nová etapa jeho života, pretože začal pôsobiť na UK v Bratislave. Ako zamestnanec Rektorátu UK sa vypracoval na vedúceho oddelenia propagácie a historickej dokumentácie. V skutočnosti vykonával prácu vedúceho Archívu UK.

Prof. Július Bartl sa podieľal na tvorbe viacerých publikácií k výročiam UK, no vypracoval viacero vedeckých štúdií a odborných aj populárnych článkov. Okrem dejín univerzity sa venoval dejinám vysokého školstva v širšom kontexte, najmä vo vzťahu k dejinám stredovekej Academie Istropolitana, štúdiu Bratislavčanov na Viedenskej univerzite v 15. storočí, ako aj bratislavskému školstvu v predmoháčskom období. Slúži mu ku cti, že v čase ideologických tlakov na historiografiu dokázal písať tak, aby v zásadných veciach ostal verný historickej pravde.

Mladého archivára a historika priam bytostne zaujala problematika stredovekých dejín Slovenska. V roku 1962 bol prijatý na externú ašpirantúru do Historického ústavu SAV, ktorú ukončil roku 1968. Kandidátsku dizertačnú prácu na tému *Obchod západoslovenských kráľovských miest v 14. a do polovice 15. storočia*. Orientoval sa na problematiku hospodárskych a sociálnych dejín slovenského stredoveku. Boli to napr. dejiny bratislavského obchodu v stredoveku alebo obchodu Trenčína do konca 16. storočia. Do tohto okruhu záujmu prof. J. Bartla patria aj štúdie a články, zamerané na hospodárske a sociálne otázky vývoja slovenských miest v stredoveku, najmä mestského majetku a hospodárenia, s ktorým súvisí aj problém sociálnej štruktúry. Na tieto výskumy nadväzovala ním spracovávaná problematika kategorizácie našich miest a mestečiek.

Prof. J. Bartl sa venoval aj politickým dejinám na prelome 14. a 15. storočia. Možno sem zaradiť problematiku poľsko-uhorských vzťahov v prvej tretine 15. storočia, analýzu dekrétov Žigmunda Luxemburského z roku 1405 a štúdiu o úlohe mesta Bratislavy na prelome 14. a 15. storočia. Výsledkom jeho bádania bola monografia Žigmund Luxemburský (1996). Aj vďaka jeho erudícii a pracovnému elánu vznikla edícia prameňov *Prvý cisár na uhorskom tróne. Slovensko v čase polstoročnej vlády Žigmunda Luxemburského* (2001). Venoval sa aj problematike mestských kníh, dokonca sa pokúsil zorganizovať ich súpis, ale táto akcia pre nezáujem potenciálnych spolupracovníkov nebola úspešná.

Krátko po skončení vysokoškolského štúdia sa vďaka docentke Darine Lehotskej zapojil do práce v Slovenskej historickej spoločnosti (SHS). Najprv pôsobil vo výbore západoslovenskej pobočky, neskôr sa stal hospodárom a potom vedeckým tajomníkom SHS. V rámci SHS pracoval vo viacerých sekciách (Sekcia pre dejiny miest, Sekcia pre hospodárske dejiny a Sekcia pre vyučovanie dejepisu). Znamenalo to sústavnú organizačnú prácu. D. Lehotská ho zapojila aj do výskumu, ktorého výsledkom bolo vydanie kolektívnej monografie *Dejiny Bratislavy* (prvé vydanie v roku 1966). Od obnovenia Historického odboru Matice slovenskej v roku 1992 sa stal jeho členom a funkcionárom výboru. Bola to tvorivá platforma, v rámci ktorej sa v tom čase stretávala slovenská medievalistická elita: profesori Richard Marsina, Matúš Kučera, Vincent Sedlák, Jozef Lukačka a iní.

J. Bartl sa mohol plne vedecky aj pedagogicky realizovať až po roku 1989. Krátko externe prednášal na vtedajšej Katedre slovenských dejín a archívniectva Filozofickej fakulty UK, aby od septembra 1992 založil a vybudoval Katedru slovenských a všeobecných dejín Pedagogickej fakulty UK, ktorú viedol 12 rokov. V rokoch 1997 – 2002 externe prednášal na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Roku 1994 sa habilitoval na FFUK v Bratislave prácou *Niektoré problémy Žigmundovej vlády v kontexte slovenských dejín*. Korunou jeho vedecko-pedagogickej dráhy bola inaugurácia na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave v roku 2003.

Od 90. rokov sa s kolektívom spolupracovníkov orientoval na prípravu učebných textov a príručiek. Je autorom vysokoškolskej učebnice *Úvod do štúdia dejepisu* (1997), ale osobitný význam má *Lexikon slovenských dejín* (prvé vydanie 1997). Bol vedúcim autorského kolektívu tohto diela, ktoré sa dočkalo až troch vydaní a bolo preložené do nemčiny, angličtiny a maďarčiny. Viedol kolektív autorov, ktorý pripravil projekt učebníc dejepisu pre gymnáziá a vydal v spoluautorstve dva zväzky dejepisu pre 1. a 2.

ročník gymnázia (prvé vydanie 2002). Za kvalitné učebnice dejepisu sa angažoval ako člen Ústrednej predmetovej komisie pre vyučovanie dejepisu pri Štátnom pedagogickom ústave.

Prof. J. Bartl sa s obľubou venoval popularizácii poznatkov zo slovenských dejín. Jeho populárne články možno nájsť v Historickej revue, Histórii, Národnom kalendári, ale aj v dennej tlači. Bolo pre neho typické, že sa zapájal do rôznych polemík o starších aj novších slovenských dejinách, pričom vnášal konštruktívneho objektivistického ducha, ktorý odhaľoval účelovosť alebo neznalosť.

V oblasti zahraničnej spolupráce spolupracoval s Katedrou histórie na Vyššej pedagogickej škole v Kielcach v Poľsku, s Inštitútom pre rakúske dejiny na Filozofickej fakulte Viedenskej univerzity a s archívom tejto univerzity. Absolvoval viaceré výskumné pobyty poskytnuté Rakúskym ústavom pre juhovýchodnú Európu, s Ústavom dejín a archívom Karlovej univerzity v Prahe a Katedrou histórie Pedagogickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne.

Prof. Bartl bol členom Slovensko-maďarskej historickej komisie pri Komitáte historických vied, Vedeckej archívnej rady pri Ministerstve vnútra SR, Vedeckej rady edície vydávania dokumentov: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov, redakčnej rady časopisu História. Pracoval ako člen spoločnej celoštátnej odborovej komisie pre doktorandské štúdium vo vednom odbore Slovenské dejiny.

Za svoju prácu bol ocenený viacerými vyznamenaniami. Za zásluhy o rozvoj slovenského archívnictva mu bola udelená pamätná Križkova medaila (1979), ďalej pamätná Sasinkova medaila (1999). Univerzita Komenského mu udelila bronzovú medailu (1987) za prácu vykonanú v Archíve UK a za výskum na dejinách UK, ďalej striebornú medailu UK (1997) za výskum v oblasti dejín vysokého školstva, ako aj za pedagogickú činnosť na Pedagogickej fakulte UK. Pri príležitosti 60. výročia vzniku Pedagogickej fakulty UK v roku 2006 mu bola udelená zlatá medaila tejto fakulty a pri príležitosti životného jubilea 80. narodenín mu rektor UK v roku 2017 odovzdal Zlatú medailu UK. Jeho historickú prácu ocenil aj Historický odbor Matice slovenskej Cenou Daniela Rapanta, ktorú dostal v roku 2007.

S prof. J. Bartlom odchádza nielen výborný, pracovitý a poctivý historik, ale aj človek s dobrým a chápaným srdcom. Strata tohto jedinečného človeka je nenahraditeľná, no na jeho dielo a ľudský odkaz môžeme spoľahlivo nadviazať.

K stému výročiu narodenia Michala Potemru

Radoslav Žgrada

O živote a diele bibliografa, historika a zakladateľa slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie Michalovi Potemrovi doteraz nebol napísaný taký životopis, ktorý by náležite zhodnotil a pomenoval všetko jeho priekopnícke úsilie o slovenskú vedu. Doteraz jeho zásluhy o vedu, konkrétne bibliografiu, primerane ohodnotila zatiaľ len jeho dlhoročná spolupracovníčka v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach (ŠVK). V dôsledku toho jeho život a dielo pozná málo ľudí, väčšina sa opiera o bibliografické údaje, ktoré bývajú zväčša stručné. Priblížime si aspoň základné biografické údaje. Michal Potemra sa narodil 25. apríla 1922 v Barci (dnes mestská

časť Košíc) v roľníckej rodine. Maturoval na slovenskom gymnázium v čase maďarskej okupácie južného Slovenska v Košiciach roku 1940. V rokoch 1940 – 1944 študoval právo v Budapešti, kde obhájením dizertačnej práce *Slobodná vôľa voliča a jej právna ochrana* získal doktorát štátnych vied a v roku 1947 na právnickej fakulte v Bratislave získal doktorát práv – JUDr. V Budapešti absolvoval Vysokú školu novinársku pri Tlačovej komore a školu pre tlačových ataché pri Zahraničnom ústave. Štúdium knihovníctva absolvoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v roku 1960. Vedeckú hodnosť kandidáta historických vied obhájil v roku 1967 v Historickom ústave SAV publikovanou prácou *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. V roku 1941 bol tajomníkom Spolku sv. Vojtecha v Maďarsku a v rokoch 1942 – 1944 redaktorom denníka Slovenská Jednota v Budapešti. V rokoch 1945 – 1948 bol tajomníkom Správnej komisie mesta Košíc, ako aj tajomníkom Obchodnej a priemyselnej komory v Košiciach, členom Advokátskej komory ako advokátsky koncipient a externým zahranično-politickým redaktorom denníka Demokrat v Košiciach, v rokoch 1948 – 1949 redaktorom Zpravodajskej agentúry Slovenska (ZAS) v Košiciach (aj v roku 1945) a v Bratislave. V rokoch 1947 – 1948 bol hon. docentom poľnohospodárskeho práva a politiky na Vysokej škole poľnohospodárskeho a lesného inžinierstva v Košiciach a v rokoch 1954 – 1957 externým lektorom spoločenskovednej bibliografie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Svoju novinársku činnosť uplatňoval aj ako zodpovedný redaktor mládežníckeho časopisu Hlas mladých, resp. Tribúna v roku 1945, ako zodpovedný redaktor časopisu Východoslovenský hospodár roku 1947. V roku 1946 bol spoluzakladateľom časopisu Verbum – v roku 1992 ako jeho obnoviteľ a v rokoch

1992 – 1995 aj ako jeho redaktor. V rokoch 1951 – 1956 redigoval aj dokumentačné, resp. bibliografické časopisy a v roku 1957 – 1962 *Bibliografický slovník*. V dôsledku politických udalostí v roku 1948 sa stal úradníkom národného podniku Chemodroga v Košiciach a od roku 1951 bol síce len radovým zamestnancom Štátnej vedeckej knižnice (a jej predchodcov) v Košiciach, bez vedúcich funkcií, predsa mu za jeho pracovné výsledky SAV v roku 1980 priznala pracovnú kvalifikáciu – samostatný vedecký pracovník. V roku 1984 bol nútený odísť do dôchodku, ale v rokoch 1989 – 1993 po novembrovom prevrate sa do Štátnej vedeckej knižnice vrátil.

Michal Potemra má svoj najväčší vklad o slovenskú vedu na poli bibliografie a čiastočne historickej práci, ktorá bola nerozlučne spätá s bibliografickou prácou. Vo svojich teoretických prácach definoval predmet bibliografie, jej funkcie a metódy. Nóvum potemrovského štýlu v bibliografii bolo v tom, že nastolil požiadavku vytvárania vedeckej bibliografie, t. j. náročnej analytickej činnosti v knihovede siahajúcej na dno poznania konkrétneho javu, procesu aj ojedinelých udalostí. Pred Potemrom nebolo ani presne jasné, čo sama bibliografia predstavuje. Nikto túto problematiku systematicky neštudoval ani o nej nepísal. Potemra sa prepracoval k novým odborným termínom – literárna jednotka, bibliografická heuristika, bibliografický záznam, bibliografický súpis, bibliografický prehľad či bibliografická štúdia. Zdôvodnil a koncipoval bibliografiu ako samostatnú spoločenskú vedu s vlastným predmetom a metódou. Jasne ju zadefinoval: „Bibliografia je veda (spoločenská), ktorá skúma zákony vývoja (niektorých) vonkajších a vnútorných znakov literárnych jednotiek a funkcií týchto znakov v rozvoji kultúry ľudskej spoločnosti.“ Náročnosť Potemrovho prístupu k vedeckej bibliografii v šesťdesiatych rokoch 20. storočia sa najlepšie prezentovala na jeho *Bibliografii inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918* vydané v roku 1963. Dostalo sa jej veľkého uznania od vedcov a autor ju využil na získanie vedeckej hodnosti kandidáta vied. Predchádzala tomu *Bibliografia slovenských novín a časopisov od najstarších čias do roku 1918*. Od roku 1968 pracoval na bibliografii *Slovenské noviny a časopisy v Amerike v r. 1885-1969*, kvôli čomu absolvoval aj šesťmesačný pracovný pobyt v Spojených štátoch amerických. Pre nezáujem zodpovedných činiteľov rukopis nikdy nešiel do tlače.

Z tejto metódy vychádza aj jeho najrozsiahlejšie dielo v rámci slovenskej národnej retrospektívnej historiografie – rozpis článkov a príspevkov zo slovenských časopisov a novín 1901 – 1918, na ktorom pracoval s malou skupinou košických historiografov od roku 1956 a sám až takmer do konca svojho aktívneho života. Z plánovaných dvanástich tematických okruhov boli publikované I. *Hospodársky život na Slovensku*; II. *Politický život na Slovensku*; III. *Robotnícke hnutie na Slovensku*; IV. *Školstvo na Slovensku*; V. *Kultúrna a osvetová práca na Slovensku* a VIII. *Krásna literatúra a jazykoveda*. Ostatné tematické celky ostali nedokončené či nevydané. Viaceré bibliografické celky vyšli len v malých nákladoch.

Historická práca Michala Potemru je spätá s jeho bibliografickou činnosťou, štúdie venoval oblastiam právnej historiografie, dejinám volebného zákona, verejnej správy a v neposlednom rade dejinám novinárstva, ako aj dejinám Košíc. Rovnako zostavil viacero publikácií. Bibliografia jeho len publikovaných prác obsahuje niekoľko stoviek záznamov. Pritom mimoriadne veľa jeho rozsiahlych prác zostalo len vo forme rukopisov.

Napriek viacerým neblahým okolnostiam bol celý život veľmi plodný a významne prispel svojím dielom na poli slovenskej vedy.

Michal Potemra nás opustil v roku 2002.

Literatúra:

ELIÁŠ, Štefan. Dr. Michal Potemra – fenomén historika. In *Košické historické zošity*, 15, Košice : Dejepisný spolok, 2005, s. 3-24.

MIHOKOVÁ, Mária. K životnému jubileu historika, bibliografa Michala Potemru. In *Historický zborník*, 7, Martin : Matica slovenská, 1997, s. 145-148.

MIHÓKOVÁ, Mária. *Michal Potemra ako bibliograf: bibliografický prehľad*. Košice : [s. n.], 1998, 223 s.

POTEMRA, Michal. *Kapitoly z kultúrnych dejín Košíc : Zborník nevydaných rukopisov*. Košice : vlastným nákladom, 2001, 124 s.

POTEMRA, Michal (ed.). *Bibliografický zborník 1962*. Martin : Matica slovenská, 1962, 320 s.

RIŠKO, Andrej (ed.). *Bibliografický zborník 1971*. Martin : Matica slovenská, 1971, 266 s.

TELGÁRSKY, Jozef. Michal Potemra, CSc. sedemdesiatročný. In *BullSSK*, 3, 1992, č. 2, s. 45-47.

Archivárka hlavného mesta Bratislavy
PhDr. Anna Buzinkayová (1952 – 2022) odišla do večnosti

Peter Mulík

Matičnú, ale aj celú slovenskú archivársku a historickú obec zastihla smutná správa, že 25. apríla 2022, presne trinásť mesiacov po svojom otcovi prof. Richardovi Marsinovi, zomrela jeho dcéra, známa archivárka PhDr. Anna Buzinkayová, rod. Marsinová. Narodila sa 7. marca 1952 v Bratislave v rodine Richarda Marsinu, archivára a významného historika, vysokoškolského pedagóga, matičiar, obnoviteľa Historického odboru Matice slovenskej a jeho dlhoročného predsedu. Jej starí rodičia po mame boli českej národnosti, do Bratislavy sa prisťahovali z Viedne.

Študovala na Strednej všeobecno-vzdelávacej škole Ivana Horvátha v Bratislave (1967 – 1970) a na Strednej knihovníckej škole (Cadrova ul., Bratislava). Ukončila aj nadstavbové štúdium archívniectva (1970 – 1972). Absolvovala Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, odbor archívniectvo (1972 – 1977). Po skončení štúdia pracovala v Štátnom ústrednom archíve SSR, v oddelení dejín feudalizmu. Spracovávala archívny fond Pezinskej vetvy rodu Palfy (Palfi) – príprava podkladov do edície urbárov. Rigoróznú skúšku absolvovala v roku 1982 (PhDr.) prácou Jan Jiskra z Brandýsa a jeho diplomatická produkcia. Publikovala ju v Slovenskej archivistike.

Z manželstva s Ing. Rudolfom Buzinkayom, CSc., sa jej narodil syn Richard, ktorý má dve deti. Anka zúročila rodičovské talenty a vypracovala sa na renomovanú predstaviteľku slovenského archívniectva. V prvom rade vlastnou usilovnosťou. V roku 1988 prišla do Archívu mesta Bratislavy, do prostredia, kde odborne patrila. Zdedila aj zmysel pre toleranciu voči rôznym kultúram a prostrediu a rozvinula schopnosť myslieť o dejinách v súvislostiach.

V Archíve mesta Bratislavy desať rokov pracovala v badateľni. Boli to neustále rozhovory s ľuďmi. Hľadali doklady, týkajúce sa konfiškácie majetku, alebo B-akcie – násilného vysťahovania z Bratislavy. Niektorí aj doklady k súdnym rehabilitáciám. Bola to pre ňu veľká škola života. Nielen na základe dokumentov, ale na konkrétnych ľudských vyrozprávaných osudoch spoznala absurdnosť

a obľudnosť viacerých období, nech patrili do režimu s akýmkoľvek -izmom. Hlavnou náplňou v archíve je spracovávanie archívneho materiálu. Mala za sebou štvrtročnú odbornú stáž v Národnom archíve v Paríži a dvojmesačné štúdium vo Vatikánskom tajnom archíve v Ríme, kde študovala pápežské registre z obdobia pontifikátu Pavla II. z rokov 1464 – 1471. Hľadali sa dokumenty, vypovedajúce o Slovensku. V období pontifikátu spomenutého pápeža vznikla prvá bratislavská univerzita Academia Istropolitana. Z podkladov uložených u nás vieme, že o jej vznik sa zaslúžil aj bratislavský prepoš. Tento výskum financovalo ministerstvo kultúry. PhDr. Buzinkayová bola medzinárodne známa aj prostredníctvom Spoločnosti slovenských archivárov.

Od roku 1988 bola vedeckou pracovníčkou Archívu mesta Bratislava, kde v rokoch 1998 – 2012 bola riaditeľkou. Spracovávala účtovné (komorné) knihy mesta Bratislavy (15. – 16. storočie) z hľadiska cezhraničných vzťahov s okolitými regiónmi, mestami, obcami za účelom vytvorenia katalógu. Okrem toho katalogizovala magistrátne protokoly (zápisnice) zo zasadnutí mestskej rady v 16. – 17. storočí. Archivárska práca bola náročná. Obrovské množstvo písomných dokumentov museli znášať aj z troch vysunutých depozitov, čo v stiesnených pomeroch v bratislavskej Starej radnici mimoriadne sťažovalo prácu a kládlo vysoké nároky na osobné vlastnosti zamestnancov. Vyžadovala sa aj spolupráca na medzinárodných výstavách. Jej rukami prešlo obrovské množstvo dokumentov, čím si – okrem veľkej fyzickej únavy – získala dobrý prehľad o stavbe a stave archívnych fondov a zbierok.

Veľmi náročné obdobie prežívala ako riaditeľka po presťahovaní Archívu mesta Bratislavy zo Starej radnice do budovy na Gorkého ul. 5, ktorá sa začínala rekonštruovať. Archív vtedy prežíval takmer likvidačné obdobie. Nádej v nich živili správy o vybavovaní náležitostí, súvisiacich s prípravou podkladov na výstavbu novej účelovej budovy, čo však skončilo bez výsledku. Archív pôsobil v hnijúcej, plesnivej a zapáchajúcej stoke, v ktorej jednu zimu prežili bez kúrenia a z ktorej sa mu po dvojnásobnom vytopení podarilo presťahovať väčšinu tam uložených archívnych dokumentov do Slovenského národného archívu a do Štátneho archívu v Bratislave so sídlom v Plaveckom Podhradí. Nakoniec archív našiel umiestnenie v nezrekonštruovanej materskej škôlke zo 70. rokov 20. storočia, kde boli pracovníci aspoň v suchu a teple.

Od obnovenia Historického odboru Matice slovenskej bola jeho vzornou členkou. Pravidelne sa zúčastňovala na jeho podujatiach a publikovala vo vedeckom periodiku Historický zborník, vydávanom Maticou slovenskou. V rokoch 1991 – 2006 bola členkou výboru a tajomníčkou Spoločnosti slovenských archivárov, v ktorej mene sa zúčastnila na viacerých zahraničných podujatiach, najmä v po nemecky hovoriacich krajinách a v Čechách. Bola členkou Slovenskej historickej spoločnosti, sekcie pomocných vied historických. Bola aktívna aj vo Vedeckej archívnej rade (poradnom orgáne riaditeľa odboru archívov Ministerstva vnútra SR) a v Archívnej rade Slovenskej národnej galérie. Svoj vedecký potenciál prejavila vo viacerých odborných komisiách, ktoré riešili odborné otázky a problémy slovenského archívnictva. Podieľala sa na príprave vedeckého periodika Rakúskeho štátneho archívu – Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchives a periodika Slovenská archivistika.

PhDr. Anna Buzinkayová pôsobila aj ako pedagóg. V rokoch 1993/1994 a 1994/1995 prednášala pomocné vedy historické študentom 3. a 4. ročníka odboru archívniectva v Škole knižníckych a informačných štúdií, ktorí z tohto predmetu maturovali. V rokoch 1990 – 2005 prednášala pomocné vedy historické poslucháčom kurzov archívniectva v Inštitúte pre verejnú správu. Bola držiteľkou rezortnej Križkovej medaily.

Bibliografia:

Bratislave 27. 2. 2012 A. B.

Buzinkayová, Anna. *Archív mesta Bratislavy – história a súčasnosť*. Bratislava, 1999, 11, s. 67-76.

Buzinkayová, Anna. Archivár, múzejník, historik Ovídius Faust (1896-1972). (K 110. výročiu narodenia.) *Historický zborník*, roč. 16, 2006, č. 1-2, s. 265-267.

Buzinkayová, Anna. Historik Teodor (Tivadar) Ortway (1843-1916). (K 160. výročiu narodenia.) *Historický zborník*, roč. 13, 2003, č. 1-2, s. 293-294.

Buzinkayová, Anna. Historik Juraj Ďurikovič (1783-1848). *Historický zborník*, roč. 13, 2003, č. 1-2, s. 255-256.

Buzinkayová, Anna. *Za PhDr. Vladimírom Horváthom (1926-2002)*. Bratislava, 2002, 14, s. 127-128.

Buzinkayová, Anna, Historik Eugen Forbáth (1891-1967). (Ku 110. výročiu narodenia.) *Historický zborník*. roč. 11, 2001, 1, s. 184.

Príručka archivára [Aut.]. Buzinkayová, Anna – Hanus, Jozef – Kartous, Peter – Mišovič, Milan – Nováková, Veronika – Sloboda, Elo – Šmýkalová, Dagmar. Bratislava : PT Servis, spol. s r. o., 1999.

Buzinkayová, Anna. *Slovenia, Maďari a vznik Uhorského kráľovstva*. Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou. Smolenice 12. – 4. 11. 1996. Buzinkayová, Anna. *Slovenská archivistika*, 32. Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, odbor archívov a registratúr : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, 1997 32, č. 1, s. 160-163.

Buzinkayová, Anna. Deutsche Siedler und deutschsprachige Gesetze in der wirtschaftlichen Entwicklung der Slowakei. Piirainen, I[lpo] T[apani]. OHLASY.

Slovenská archivistika, 32, 1997, č. 1, s. 105-107.

Buzinkayová, Anna. *Zlatá bula bratislavská*. [Z lat. prel. a úv. nap.]. Horváth, Vladimír. Recenzia. *Slovenská archivistika*, 26, 1991, č. 2, s. 130.

RECENZIE

HRUBOŇ, Anton a kol. *Fašizmus náš slovenský.*

Bratislava : Premedia Group, s. r. o., 2021, ISBN 978-80-8159-811-1, 310 s.

Po vydaní viacerých monografií venovaných úsekom dejín Slovenska z prvej polovice XX. storočia v poslednej dobe sa knižný trh u nás obohatil o ďalšiu publikáciu kolektívu autorov pod vedením Antona Hruboňa s podtitulom *Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919-1945)*. Všetci piati prispievatelia tohto diela sa pritom vo svojom výskume venujú histórii našej krajiny v období od vzniku I. Československej republiky až do skončenia druhej svetovej vojny. Kniha je po úvode rozdelená na tri časti a tvorí ju aj záver, použité pramene a literatúra, ako i menný register.

Vedúci autorského kolektívu v **ÚVODE** uvádza, že myšlienky fašizmu sú v súčasnej spoločnosti prítomné už storočie, pričom nevynecháva skutočnosť, že naň poukazujú aj niektoré politické strany a hnutia zastúpené v aktuálnych národných parlamentoch európskych krajín. Poukazuje aj na kreáciu samostatného podžánru historickej a politickej vedy s názvom komparatívne štúdie fašizmu. Obsahom úvodných statí monografie je i poukázanie na nihilizáciu literatúry pojednávajúcej o fašistickom hnutí v socialistickej epoche nášho dejinného vývoja v porovnaní s enormným nárastom publikácií zaoberajúcich sa Slovenskou republikou z rokov 1939 až 1945 z prvej polovice deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. A. Hruboň uvádza, že kolektívna publikácia nadväzuje na práce historikov H. Tkadlečkovej, Ľ. Liptáka, I. Kamenca či J. A. Jelínka, absentuje však poukázanie napr. na práce exilových autorov ako F. Vnuka či M. S. Ďuricu, ktorí uvedenú problematiku tiež dlhodobo publikovali. Vedúci kolektívu však rozoberá aj pojem medzinárodného fašizmu a zmieňuje aj kreáciu *Medzinárodnej asociácie komparatívnych fašistických štúdií* v roku 2015. Od roku 2018 sa dokonca každoročne organizujú medzinárodné kongresy historikov venujúcich sa tematike fašizmu. Rozoberaný je tiež fenomén nacizmu a s poukazom na názov monografie aj šírenie fašistických myšlienok v radoch nemeckej, maďarskej a židovskej menšiny na Slovensku.

Nosnú časť knihy predstavuje jej prvá časť **SLOVENSKÝ FAŠIZMUS** od Antona Hruboňa tvorená až 157 textovými stranami, teda viac ako polovicou rozsahu diela. Autor poukazuje na to, že už v roku 1966 sa v Bratislave uskutočnila konferencia *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku* organizovaná Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied a Historickým ústavom Maďarskej akadémie vied. V rámci historického vývoja je opísaná katolícka reakcia na rozmach liberalistických a socialistických hnutí v 2. polovici XIX. storočia v Uhorsku. Došlo aj k založeniu samostatnej politickej strany uhorských katolíkov v roku 1895, tá však na rozdiel od údajov autora mala názov Katolícka ľudová strana (*Katolikus Néppárt*) a nie Uhorská ľudová strana (*Magyar Néppárt*). V Hornom Uhorsku bola v roku 1905 vytvorená Slovenská ľudová strana, pričom jej vedúci predstaviteľ Andrej Hlinka publikoval aj autorom citovanú brožúru *Katolícka autonómia (samospráva) v Uhorsku*. Po vzniku prvej Československej republiky sa vymedzovala táto strana nielen proti socializmu, ale tiež proti čechoslovakizmu a proti cirkevnému hnutiu. Autor poukazuje na fakt, že aj keď

fašisti B. A. Mussoliniho už v roku 1922 prevzali vládu v Taliansku, samotnú fašistickú doktrínu (*La dottrina del fascismo*) formuloval až v roku 1932 filozof Giovanni Gentile v diele *Enciclopedia Italiana*.

Autor spája počiatky šírenia myšlienok fašizmu na Slovensku s exponovaním sa Vojtecha Tuku v rámci Slovenskej ľudovej strany, v ktorej denníku *Slovák* pôsobil ako šéfredaktor od roku 1922 (spojeného práve s nástupom B. A. Mussoliniho do funkcie predsedu vlády Talianska). Z poprevratovej publicistickej činnosti V. Tuku spomenutej v kapitole je zrejмый jeho negativistický vzťah nielen k Československej republike, ale k parlamentnej demokracii vôbec. Z hľadiska snáh o prepojenie kresťanskej vierouky s fašistickým hnutím je v texte rozoberaný tiež pojem klérofašizmu, ktorý v období socializmu u nás vykazoval výrazne záporné konotácie. Z medzivojnových politických hnutí v Európe sú ako príklady syntézy kresťanstva a fašizmu spomenutí rexisti z Belgicka a legionári z Rumunska. Na ochranu rečníkov Slovenskej ľudovej strany počas mítingov bola začiatkom roka 1923 zriadená *Rodobrana*, jej činnosť však bola ešte v auguste rovnakého roka pozastavená. Členovia Rodobrany, ktorá v decembri 1925 s počtom 20 000 mužov obnovila svoju činnosť, obdobne ako fašisti Talianska nosili čierne košeľe a zdravili sa zdvihnutou pravicom. Vojtech Tuka vypracoval v roku 1928 takisto zásady organizácie s názvom *Rodobranecký katechizmus*, výrazne sa v tomto hnutí angažoval aj výkonný redaktor periodika *Rodobrana* z obdobia 1926 až 1929 Alexander Mach. Objektom otvorene prejavovanej nenávisti rodobrancov boli pritom nielen komunisti, ale i Židia, Česi a liberáli.

Názorové prúdy v Slovenskej ľudovej strane však nepredstavovali jediný politický smer, ktorý sa inšpiroval talianskym fašizmom. Už po jeho úspechu na Apeninskom polostrove v roku 1922 sa sformovali v Československu s ním sympatizujúce *Národné hnutie*, *Červenobieli* a *Československí fašisti*. Z týchto troch hnutí vznikla v roku 1926 *Národná obec fašistická* (NOF), ktorej pôsobenie sa spája najčastejšie s osobou jej dlhoročného predsedu a bývalého legionárskeho generála Rudolfa Gajdu. Za Slovensko bol jej poslancom v Národnom zhromaždení Ján Ivák, ktorý stál na čele organizácie *Slovenská obrana – hnutie mladého Slovenska*. Podporu na území Slovenskej krajiny však Národná obec fašistická nemala vysokú, v roku 1932 bolo aktívnych len 5 jednôt s 370 členmi a v parlamentných voľbách z roku 1935 získala iba 2,01 % hlasov. Z periodík strany vychádzala *Stráž Říše* celoštátne, na území Slovenska zase *Hlas národa* a *Slovenské fašistické noviny*.

Ovplyvneniu myšlienkami fašizmu sa nevyhli ani niektorí funkcionári Slovenskej národnej strany, jej expredseda Matúš Dula bol členom Rady desiatich Červenobielych, prvý poprevratový župan Novohradu Ľudovít Bazovský zase založil v Lučenci v roku 1922 organizáciu slovenských národných fašistov a podporoval aj v rovnakom roku vzniknutú *Jednotu slovenských junákov* (JUNOBRANA). V Hlinkovej slovenskej ľudovej strane sa po rozpustení Rodobrany v roku 1929 inšpirácia nastupujúcimi autoritatívnymi režimami Európy začiatkom tridsiatych rokov minulého storočia prejavila v článkoch uverejňovaných v jej periodikách *Nástup* (od roku 1933) a *Slovenská pravda* (od roku 1936). Exponovala sa v nej už nová generácia ľudáckych aktivistov ako Karol Sidor a Alexander Mach, pričom sa nevyhýbala ani konšpiračným teóriám negativisticky vymedzeným proti „židobolševizmu“ či slobodomurárom.

Autonómia Slovenska v októbri 1938 a následné vyhlásenie jeho nezávislosti v marci 1939 boli viacerými členmi HSĽS chápané ako vývojové štádiá slovenskej národnej revolúcie. Zatiaľ čo pre klerikálne krídlo strany s víziou nacionalisticko-autoritatívneho charakteru štátu boli emancipačné snahy zavŕšené, revolučno-fašistický prúd preferujúci národnosocialistický režim kritizoval „nedovŕšenú revolúciu“. Stavovský charakter nezávislého Slovenska radikálom zo štátostrany nevyhovoval, kritizovali jeho „vatikani-záciu“ a orientovali sa na revolučný národný socializmus podľa nemeckého vzoru. Autor spomína tiež podobný charakter režimov v spojeneckých krajinách Nemecka počas druhej svetovej vojny ako sociálny nacionalizmus Maďarského pracovného štátu (1944 – 1945), revolučný syndikalizmus Talianskej sociálnej republiky (1943 – 1945), sociálno-národnú revolúciu Nezávislého chorvátskeho štátu (1941 – 1945), ale i napr. pôsobenie revolučnej *Legionárskej polície* v Rumunsku. Nakrátko došlo aj k obnoveniu Rodobrany v období r. 1938 až 1940, ale už ako zložky novovzniknutej *Hlinkovej gardy* (HG). Práve v aktivitách jej príslušníkov a na stránkach denníka HG *Gardista* sa prezentovalo ďalšie šírenie xenofóbnych myšlienok vrátane propagácie rasovej perzekúcie namierenej predovšetkým proti židovskej minorite. Nepochybne bola inšpiráciou právna úprava postavenia Židov a riešenie ich existencie vo Veľkonemeckej ríši, idea budovania slovenského národného socializmu sa prejavila takisto na stránkach dvojtyždenníka *Náš boj*.

Ďalším objektom perzekúcií zo strany režimu na Slovensku sa po Židoch stali Rómovia, stigmatizovali a s poukazom na ich rasu a asociálnosť. Aj keď na rozdiel od židovskej menšiny neboli predmetom organizovaných deportácií do vyhladzovacích táborov v tretej ríši, k represáliám voči nim došlo počas nemeckej okupácie Slovenska. Práve po vypuknutí Slovenského národného povstania sa v bojoch s povstalcami zúčastnili okrem príslušníkov brannej moci nacistického Nemecka tiež členovia novokreovaných poľných rôt a pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG). Zo strany mladoľudákov bolo prezidentovi republiky adresované memorandum z 20. septembra 1944 a v januári 1945 sa v Piešťanoch uskutočnil zjazd mladoľudáckej generácie s nahradením revolučných hesiel „návratom k 14. marcu“.

Autor sa podrobne venuje aj fašizácii estetiky, vedy a kultúry v Slovenskej republike z rokov 1939 až 1945, neopomína ani kult rasovo čistého tela. charakteristiku vojnového zápolenia ako boja árijského kultúrneho Západu proti zdegenerovanému ázijskému Východu a šírenie princípov eugeniky. Elitou brániacou v štáte výdobytky národnej revolúcie mali byť vybrané jednotky Hlinkovej gardy (VJHG). Nezanedbateľnú úlohu pri zapojení sa Slovenska do rodiacej sa „novej Európy“ zohrával *Úrad propagandy*, dozeral pritom aj na Slovenský rozhlas a Slovenskú tlačovú kanceláriu. V závere svojho príspevku A. Hruboň sumarizuje, že režim HSĽS z rokov 1938 – 1945 „mal pôvodne nacionalisticko-autoritatívny ráz“, ktorý sa neskôr zmenil „na režim národnosocialistického (fašistického) typu“ a následne prešiel „do formy hybridného režimu bez jasnej politickej identity“.

Druhá časť monografie **MENŠINY NA SLOVENSKU A FAŠIZMUS** s podtitulom **NEMCI, MAĎARI, ŽIDIA** je uvedená ďalším príspevkom *Antona Hruboňa a Michala Schvarca* **Od „ochrany nemeckej veci“ ku kultu hákového kríža. Rola Karpatskone-meckej strany pri fašizácii nemeckej menšiny na Slovensku**, ktorý približuje čitateľom

osudy tejto predstaviteľky minority karpatských Nemcov na Slovensku v medzivojnovom období. Už v roku 1920 pritom bola v novovzniknutej Československej republike založená *Spišská nemecká strana* (ZDP) zameraná na obhajobu práv práve Nemcov z východného Slovenska, ktorej *Karpatskonemecká strana* (KdP) úspešne konkurovala. Právnym predchodcom KdP bolo Karpatskonemecké spoločenstvo (KdV) vzniknuté v roku 1927 a na politickú stranu sa pretransformovalo krátko pred parlamentnými voľbami z roku 1929. Na čele KdP, ktorá získavala hlasy dokonca aj na Podkarpatskej Rusi, stál rodák z Olomouca Franz Karmasin. V druhej polovici 30. rokov XX. storočia už KdP úzko spolupracovala so *Sudetonemeckou stranou* (SdP) a F. Karmasin bol v roku 1936 menovaný do predsedníctva SdP. Karpatskonemecká strana sa v roku 1938 prihlásila k zásadám nacionálnosocialistického svetonázoru. V septembri rovnakého roka došlo síce k rozpusteniu KdP, ale o mesiac neskôr už bola strana obnovená ako *Nemecká strana na Slovensku* (DP). Okrem predsedovania v jedinej povolenej strane nemeckej menšiny DP stál F. Karmasin aj na čele novokreovaného *Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej národnostnej skupiny na Slovensku*. V nemeckej *Volksgruppe* sa zmenil tradičný pozdrav *Grüß Gott!* na *Heil Hitler!* so vztýčenou pravicou, radikálne názory sa šírili aj prostredníctvom týždenníka *Deutsche Stimmen*. Príslušníci minority v Bratislave, Hauerlande aj na Spiši sa zapojili do činnosti novovzniknutých Dobrovoľných ochranných oddielov (FS) a Nemeckej mládeže (DJ). I v radoch DP, združujúcej v roku 1943 až 61 000 členov, sa postupne šírili myšlienky antisemitizmu a niektorí jej členovia sa stali príslušníkmi Waffen SS. Tragédia nemeckej menšiny na Slovensku sa zavŕšila opustením krajiny väčšinou jej príslušníkov pred príchodom frontu v rokoch 1944 až 1945.

Vplyvom fašistického hnutia na ďalšiu minoritu na našom území sa zaoberá príspevok *Antona Hruboňa a Kataríny Ristveyovej „Árijci všetci pod jednu strechu!“* **Fašistické pokúšania maďarskej menšiny na Slovensku.** Politicky sa niektorí Maďari aktivizovali od roku 1935 v rámci národnostnej sekcie Národnej obce fašistickej Rudolfa Gajdu s názvom *Árijský front*, v rámci ktorej sa šírili myšlienky antisemitizmu a anti-komunizmu. Začiatkom roka 1937 mal Árijský front v Slovenskej krajine už okolo 180 jednôt umiestnených predovšetkým na južnom území. V tomto roku sa náčelníkom frontu pre Slovensko a Podkarpatskú Rus stal Benjamín Pintér a v predsedníctve Zemskej rady pre Slovensko NOF pôsobil Ľudovít Fučík (Lajos Fucsik). Činnosť Árijského frontu sa skončila po komunálnych voľbách v Československu z roku 1938, v ktorých niektoré kandidátky vystupovali aj pod názvom *Československá fašistická strana – Maďarská sekcia Árijského frontu*. Po okupácii južného Slovenska Maďarským kráľovstvom nasledujúcej po I. viedenskej arbitráži sa viacerí z bývalých fašistov stali členmi *Strany šípových krížov – Hungaristického hnutia* Ferenc Szálasiho.

O šírení ideí fašizmu v radoch izraelitskej menšiny na Slovensku pojednáva príspevok *Denisy Nešťákovskej Židovskí fašisti? Slovenskí Židia, židovský nacionalizmus a reflexia fašistickej ideológie v 30. rokoch 20. storočia*. V samotnej Palestíne ľavicovo orientovaní socialistickí sionisti považovali pravicovo zameraných revizionistických sionistov za fašistov. Na Slovensku boli títo revizionisti združení od roku 1935 v *Novosionistickej organizácii* (NZO) a už od roku 1929 tiež v mládežníckom hnutí *Betar*. Pôvodné hnutie sionistického revizionizmu založil v roku 1925 Vladimír Jabotinský v Palestíne ako

revíziu umierneného sionizmu spolupracujúceho s britskou mandátnou správou. Ostro sa vyhrocoval aj proti palestínskym Arabom v snahe o kreáciu samostatného židovského štátu. K izraelitskej religii sa síce v Slovenskej krajine hlásilo v roku 1930 až 4,1 % obyvateľstva, len asi 10 – 15 % z nich však platilo poplatok organizácii *Únia sionistov – revizionistov v Československu* založenej v roku 1925 v Brne. Svoj názov táto organizácia, ktorá od roku 1931 mala svoju pobočku aj v Bratislave, zmenila v roku 1935 na *Brit HaZohar* a vzápätí v rovnakom roku na NZO. Na čele mládežníckeho hnutia Betar v ČSR, označovaného aj za židovský skauting, stál podpredseda NZO Július Grosz. Na I. svetovej konferencii Betaru v Slobodnom meste Gdaňsk bol v roku 1931 za jeho vodcu zvolený práve V. Jabotinský, do roku 1938 celosvetovo členstvo narástlo na 90 000 príslušníkov. Paradoxne bol V. Jabotinský aj pre svoje radikálne názory označovaný za židovského Mussoliniho alebo Hitlera, čo bolo podporované nielen jeho nacionalizmom, ale takisto zavedením nosenia hnedých košiel členmi Betaru a vytváraním židovských légii. Po vzniku nezávislého Slovenska v roku 1939 bola žiadosť o povolenie činnosti *Novosionistickej organizácie pre Slovensko* zamietnutá a sionistickí revizionisti sa už snažili predovšetkým iba o zabezpečenie emigrácie Židov pred postupujúcou perzekúciou do Palestíny.

Tretia časť knihy pod názvom **ANTIFAŠIZMUS NA SLOVENSKU V RO-KOCH 1938 – 1945** tvorí opozitum k názvu monografie a k obsahu jej prvej časti. Je tvorená príspevkom *Mareka Syrného Ideológia, interpretácia a politická prax v ére Ľudáckeho režimu*. Zárodky antifašistického hnutia na Slovensku pritom autor zaznamenáva od pokynov z kongresu Tretej (Komunistickej) internacionály konaného v roku 1935 na vytváranie širokých antifašistických frontov v európskych krajinách. Bližšie je po vyhlásení nezávislosti Slovenska opísaný nárast opozičných stanovísk k novému režimu u niektorých skupín obyvateľstva vytesňovaných zo spoločnosti ako Židov a Čechov, ale aj u príslušníkov evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Autor spomína tiež 3 000 osôb postihnutých štátom z politických dôvodov do konca roku 1943. Následne sa venuje druhému odboju vrátane pôsobeniu československy orientovaných organizácií ako *Obrana národa*, *Justícia*, *Flóra* a *Demec*, ale i činnosti piatich ilegálnych vedení Komunistickej strany Slovenska. Nevynecháva ani uzatvorenie Vianočnej dohody zástupcami občianskeho a komunistického odboja z roku 1943, nárast aktivít partizánskych skupín až po vyvrcholenie domácej rezistencie vypuknutím Slovenského národného povstania v auguste 1944.

ZÁVER predstavuje polemiku Antona Hruboňa o vývoji fenoménu fašizmu na našom území od dvadsiatych do štyridsiatych rokov XX. storočia vrátane vývinového prechodu od kultúrnej fašizácie politických strán a hnutí na Slovensku k fašizácii politickej. Aj keď podľa autora Ľudácky režim na Slovensku začiatkom 40. rokov nadobúdala národnosocialistický charakter, vo vnútri členskej základne štátostrany HSL'S zostával veľmi silný nacionalisticko-autoritársky prúd s odlišnými názormi na budúcnosť republiky, ako mali príslušníci revolučno-fašistického gardistického krídla.

Aj keď po páde ďalšieho totalitného režimu na našom území v roku 1989 došlo k prudkému nárastu literatúry zaoberajúcej sa totožným obdobím ako monografia

Fašizmus náš slovenský, kniha kolektívu autorov pod vedením Antona Hruboňa je prvým komplexným spracovaním tematiky fašizmu v dejinách Slovenska. Autorom možno kvitovať, že sa zhostili problematiky šírenia myšlienok fašizmu nielen v slovenských politických stranách a hnutiach, ale aj v rámci u nás existujúcich minorít. Vyzdvihnúť možno tiež značné penzum primárnych a sekundárnych prameňov použitých pri zostavení publikácie vrátane rozsiahlej literatúry, archívnych materiálov, dobových tlačí a poznámkového aparátu. Čitateľovi je z knihy zrejmý dlhodobý záujem autorov o danú epochu našich národných dejín a každý profesionálny aj amatérsky historik na ňu môže pri výskume histórie Slovenska z obdobia 20. – 40. rokov dvadsiateho storočia odkázať.

Rudolf Maník

KRAJČÍR, Lukáš a kol. Rok 1919 a Slovensko – Sondy do kľúčových udalostí, inštitúcií, orgánov a osobností.

Martin : Matica slovenská, 2021. 250 s. ISBN 978-80-8128-273-7.

Dňa 10. júna 2019 usporiadala Štátna vedecká knižnica v Košiciach v spolupráci s Maticou slovenskou vedeckú konferenciu pod názvom *Rok 1919 a Slovensko*. Výstupom z tejto konferencie je publikácia vydaná v roku 2021 s rovnomenným názvom *Rok 1919 a Slovensko* a podnázvom *Sondy do kľúčových udalostí, inštitúcií, orgánov a osobností*. Zborník zostavil Mgr. Lukáš Krajčír, PhD., zo Slovenského historického ústavu Matice slovenskej a Historického ústavu SAV.

V publikácii sa na 250 stranách nachádza 9 príspevkov zameraných na právnické, vojenské, kultúrne a náboženské aspekty, ktoré ovplyvnili rok 1919. Zborník začína obsahom v slovenskom a anglickom jazyku. Nechýba stručný úvod a koncízny záver od zostavovateľa. Publikácia tiež obsahuje obrazovú prílohu, umiestnenú za poslednou uverejnenou štúdiou, ktorá je však sklamaním. Pôsobí skutočne len ako ilustračný zhhluk obrázkov, ktoré sú usporiadané náhodne a pri niektorých sú uvedené skutočne neštandardné zdroje (Wikipédia), ktoré nie sú vhodné na uverejňovanie vo vedeckých publikáciách. Myslíme si, že umiestnenie obrazovej prílohy priamo v textoch, ku ktorým náležia, by bolo oveľa praktickejšie a pre čitateľa zaujímavejšie. Nasleduje resumé v anglickom jazyku ku každej štúdii, zoznam použitých prameňov a sekundárnej literatúry a menný register. Pramene a literatúra sú prehľadne rozdelené na archívne fondy, edície prameňov a nepublikované memoáre, dobovú periodickú tlač, dobovú literatúru, vedeckú a odbornú literatúru.

Na úplnom konci publikácie sa nachádza *Prehľad autorov*, stručná náhrada za medailóny, kde sa uvádzajú aktuálne pôsobiská autorov. V zozname chýba nebolý Jozef Klimko, možno preto, že zomrel pred vydaním publikácie, avšak aj napriek tomu si myslíme, že by sa ako autor uverejneného referátu mal v zozname nachádzať.

Štúdia *Štátoprávne aspekty začleňovania Slovenska do československého štátu* od autora Mariána Gešpera nám podrobne približuje právny aspekt prelomových udalostí vzniku nového štátu v strednej Európe a podrobne mapuje politické okolnosti od jesene 1918 do odchodu maďarskej Červenej armády v lete 1919.

Lukáš Krajčír sa vo svojom príspevku *Cirkevno-organizačné premeny evanjelikov a. v. na Slovensku* sústredil na prispôbovanie sa evanjelickej a. v. cirkvi, ako aj evanjelického školstva novým politicko-kultúrnym reáliám a s tým súvisiacimi personálnymi a administratívnymi zmenami.

Peter Mulík sa v štúdii *Politické požiadavky slovenských katolíkov po vzniku Československa* tiež venoval náboženskej téme, tentokrát problematike slovenských katolíkov. Štúdia nám poskytuje pohľad do náboženských problémov Československej republiky, ktoré vo svojej komplexnosti presahujú rok 1919 a dotýkajú sa aj nasledujúcich dekád. Autor tiež priniesol prepis dokumentu *Memorandum slovenského rímskokatolíckeho kňazstva*

latinského rítu na pána dr-a Vavra Šrobára, plnomocníka vlády Československej republiky pre správu Slovenska v záležitosti upravenia pomeru Cirkve ku štátu na Slovensku.

Natália Petranská-Rolková vo svojom príspevku *Obnovenie Matice slovenskej roku 1919* približuje snahu o obnovenie činnosti Matice slovenskej po jej zakázaní v roku 1875 až po oživotvorenie Matice slovenskej v roku 1919 so zameraním sa na komplikovaný politický priebeh celého procesu.

Sondu na ťažkú vojenskú situáciu novovzniknutého československého štátu vo víre maďarských mocenských ambícií po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku boľševickej Maďarskej republiky rád približuje Pavel Mičianik vo svojej štúdii *Vpád maďarskej Červenej armády a vyhlásenie Slovenskej republiky rád v Novohrade.*

Bruno Čanády sa v štúdii *Dočasná ústava – prvé ústavnoprávne ukotvenie Československa* venuje právnej problematike vzniku a následne aj rozboru Dočasnej ústavy Československej republiky schválenej 13. novembra 1918.

Jozef Klimko, bohužiaľ, zomrel počas zostavovania recenzovaného zborníka a nestihol tak dokončiť svoju štúdiu. Namiesto nej bol publikovaný referát, ktorý Jozef Klimko predniesol na konferencii *Rok 1919 a Slovensko* 10. júna 1919. Referát s názvom *Vytyčovanie južnej hranice Slovenska* je zameraný na formovanie štátnej hranice medzi Slovenskom a Maďarskom a zahŕňa prierez dejinnými udalosťami od roku 1918 až po rok 1997. Aj keď ide o referát, zamrzí absencia poznámkového aparátu.

František Hässler v štúdii *Príčiny havárie lietadla s M. R. Štefánikom na palube z mája 1919* opisuje a vyvracia známe medializované a hlavne bulvárne teórie o úmrtí M. R. Štefánika. Autor dopĺňa mozaiku udalostí spomienkami účastníkov a kriticky vyhodnocuje hodnovernosť ich výpovedí. Zvlášť v dnešnej dobe plnej rôznych konšpiračných teórií je tento príspevok, ktorý sa zameriava na kritické a vedecké opísanie tragédie, žiadaným prínosom. Autor uvádza aj doteraz nepublikované spomienky pamätníkov, ktorých hodnovernosť je však sporná, ako napokon v texte uvádza aj samotný autor štúdie.

Štúdia *Podoby slovenskej spoločnosti v dielach historika Ernesta Denisa* od Tomáša Jahelku sa zaoberá francúzskym historikom a slavistom Ernestom Denisom. Autor načrtáva stručný pohľad na profesijný život Ernesta Denisa a jeho rozhodnutie zaoberať sa českými dejinami, ako aj záujem študovať v Prahe. Napokon rozoberá jeho vzťah k Čechom a Slovákom a následne aj k ich spoločnému štátu.

Publikácia *Rok 1919 a Slovensko* je zaujímavé dielo prinášajúce množstvo cenných informácií, ktoré približujú vybranú problematiku obdobia vznikajúceho štátu Čechov a Slovákov po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie. Nedostatkom inak vynikajúcej publikácie zloženej z kvalitných štúdií je dojem, že bola vydávaná v časovom strese, a tak došlo k už spomenutým chybám v zozname autorov, kde jeden nie je uvedený. Negatívny pocit je aj zo slabo spracovanej obrazovej prílohy, v ktorej sa zarážajúco nachádzajú ilustrácie z internetového portálu Wikipédia. Možno bez obrazovej prílohy by pôsobila samotná publikácia lepším dojmom. Publikáciu napriek tomu odporúčame záujemcom o problematiku dejín prvej Československej republiky, ako aj medzivojnového obdobia všeobecne, pre ktorých bude významným prírastkom do ich knižnice.

Zdenko Tkáč

ŠTENPIEN, Erik – SVATUŠA, Ivan (eds.). 100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome storočí.

Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach [vyšlo online], 2021,
340 s. ISBN 978-80-574-0040-0 (e-publikácia).

Trianonská mierová zmluva je jednou z najproblematickejších zmlúv versailleského mierového systému. Počas vyše sto rokov svojej platnosti vyvolala rôzne emócie na oboch stranách Dunaja. Na jednej strane hrdosť na vlastný štát, na druhej strane sklamanie až rozčarovanie z rozpadu monarchie. Cieľ skúmať príčiny a dôsledky versailleského mierového systému z pohľadov, ktoré doteraz pri konfrontácii názorov s maďarskými kolegami chýbali, si vytýčila medzinárodná konferencia organizovaná v dňoch 14. a 15. októbra 2021 Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v spolupráci s Maticou slovenskou a pod záštitou APVV. Bola to prvá spoločná medzinárodná konferencia organizovaná v takomto formáte. Vzhľadom na nepriaznivú pandemickú situáciu sa musela realizovať online formou. Predmetom konferencie nebola samotná mierová zmluva, dokonca ani spôsob jej prijatia, ale hlavný záber sa kládol na diplomáciu, štátny a právny vývoj na prelome storočí. Maticu slovenskú ako spoluorganizátora reprezentoval predseda MS JUDr. Marián Gešper s príspevkom Matica slovenská v kontexte štátoprávneho vývoja slovenského národa a doc. PaedDr. Pavol Parenička, PhD., zo Slovenského literárneho ústavu MS, ktorý na konferencii prezentoval svoju monografiu *Slovensko-maďarské storočie 1918/1920 – 2018/2020 v historických, historiografických, biografických a bibliografických poznámkach* vydanú Maticou slovenskou.

Trianonská zmluva bola detailne analyzovaná a komplexne skúmaná právnymi vedcami, preto sa na jej výskume zúčastnili predovšetkým právní historici, romanisti a pozitívni právnici, ktorí dokument skúmali vo verejnoprávnych súvislostiach, nezanebávajúc však ani nevyhnutné súkromnoprávne aspekty. Zúčastnili sa na ňom odborníci z oboch brehov Dunaja a dvaja z Poľska ako neutrálny príspevok k danej problematike. Účastníci vystúpili vo viacerých jazykoch – v slovenčine, maďarčine, poľštine a angličtine. Výsledkom konferencie je vydanie zborníka Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, ktorý vyšiel online formou. Zostavovateľmi boli doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD., a Ing. Ivan Svatuša, recenzentmi boli doc. JUDr. Bc. Jaromír Tauchen, PhD., LL.M. Eur. Int., a doc. JUDr. Radomír Jakab, PhD.

Ako prvý zostavovatelia zaradili príspevok od Dr. hab., prof. UR Agaty Barczewskiej-Dziobekovej *Etnická politika v Poľsku – administratívny aspekt*. Cieľom jej štúdie bolo ukázať vývoj právneho rámca pre formovanie špecifického štátneho odkazu na národnostné a etnické menšiny. Štúdia poukazuje aj na aktuálne závažné právne základy poľskej etnickej politiky. Ďalší príspevok je od maďarského prof. Dr. Nándora Birhera *Prvky vatikánskej politiky po prvej svetovej vojne: encykliky a kolégiá*. Štúdia poskytuje krátky úvod do toho, ako sa vatikánska diplomacia zapájala do politických

diskusí ovplyvňujúcich náš stredoeurópsky región. V práci zdôrazňuje dôležitosť systémov osobných vzťahov a vyzdvihuje úlohu kňazských škôl v Ríme. Ako konkrétny príklad stručne rozoberá vznik rumunského konkordátu. Prof. Dr. habil. Ádám Boóc, PhD., má príspevok *Tendencia úpravy dedičského práva v južných slovanských štátoch, najmä v Srbsku*. Autor používa historicko-porovnávaciu metódu, pričom zdôrazňuje vplyv rímskeho práva na vývoj súkromného práva v južných slovanských štátoch. Štúdia venuje priestor analýze dôsledkov trianonskej zmluvy, skúmaniu zmien v oblasti dedičského práva v regióne z hľadiska legislatívy aj judikatúry. JUDr. Ľuboš Dobrovič, PhD., v príspevku *Rerum repetitio ako právny predchodca inštitútu náhrady škody v medzinárodnom práve* analyzuje *rerum repetitio* – rímsko-právny inštitút náhrady smerujúci k zmieri proti sebe stojacich a súperiacich strán, ktorý v rámci kompetencií vykonával poverený *pater patratas* ako posol (vyslanec) Ríma a jeho ľudu. Autor analyzované *rerum repetitio* skúma v komparácii s relevantnými úryvkami trianonskej mierovej zmluvy, konkrétne časťou týkajúcou sa reparácií a vydania vojnových zajatcov. Doc. JUDr. Miroslav Fico, PhD., v príspevku *Trestné činy úkladov o republiku podľa zákona na ochranu republiky z roku 1923* analyzuje problematiku vybraných trestných činov proti republike v návrhoch trestných zákonov z rokov 1926 a 1937. Trestné činy proti republike boli v oboch návrhoch zaradené v ich prvej hlave osobitnej časti. Autor spracúva aj zákon na ochranu republiky z roku 1923. Platná úprava predmetného zákona bola predlohou pre navrhovanú úpravu trestných činov proti republike v oboch osnovách trestných zákonov. Prof. JUDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., v príspevku *Trianon a právny inštitút „mierovej zmluvy“: Spravodlivosť v medzinárodnom práve?* sa venuje problematike inštitútu „spravodlivého“ práva národa na sebaurčenie, ktoré prinieslo konflikt medzi záujmami jednotlivých národov Uhorska, resp. národom maďarským a národmi nemadarskými. Vývoj medzinárodného práva postavený viac na spravodlivosti a legitimitate než na legalite tak zjavne otvára priestor pre kritiku a pretrvávajúce pocity krivdy na maďarskej strane. Maticu slovenskú reprezentoval svojím príspevkom jej predseda JUDr. Marián Gešper s názvom *Matica slovenská v kontexte štátoprávneho vývoja slovenského národa*. Predstavil v ňom Maticu slovenskú, jej dlhú existenciu, v ktorej sa odrážal celkový historický vývoj v strednej Európe od 60. rokov 19. storočia v rakúskej ríši, kedy vznikla, jej vplyv na slovensko-maďarské vzťahy cez obdobie 1. Československej republiky 1918 – 1938, 2. svetovú vojnu, socialistické obdobie 1948 – 1989, vznik modernej a demokratickej Slovenskej republiky v r. 1993 až po súčasnosť. V článku sa zaoberá právnym postavením Matice slovenskej v jej jednotlivých historických obdobiach, súčasne si všima vplyv Matice slovenskej a sprievodných kultúrnych činiteľov na štátoprávny vývoj slovenského národa. PhD. János Jusztinger v príspevku *Stručná história Srbsko-maďarskej republiky Baranya-Baja* sa zaoberá predchodcami a stručnou históriou vzniku Srbsko-maďarskej republiky Baranya-Baja, ktorá bola vyhlásená v auguste 1921 a trvala iba 8 dní. Jeho cieľom je poskytnúť komplexný obraz o histórii regiónu v rokoch 1918 až 1921 s ohľadom na udalosti Trianonu, politické zmeny a vojenské operácie. Za týmto účelom najprv skúma transformujúcu sa správu území Baranya pod srbskou okupáciou, rôzne politické aspirácie a potom bezprostredne zrod nového štátu. Druhá časť štúdie pojednáva o krátkom období existencie a páde

južného slovanského protektorátu a napokon o reintegrácii okupovaného územia do tela Maďarska. Dr. PhD. Ibolya Katalin Koncz v príspevku *Zmeny v súkromnoprávných vzťahoch na prelome 19. a 20. storočia* uvádza zmeny súvisiace s manželstvom a rozvodom v súvislosti so zmenami v súkromnoprávných vzťahoch v 20. storočí. V skúmanom období platil manželský zákon prijatý v období dualizmu, no pre vojnovú situáciu boli prijaté ustanovenia, ktoré zmenili pevné základy inštitútu manželstva. JUDr. Dominika Kováčová v príspevku *Československá diplomacia na začiatku 20. storočia* rozoberá situáciu v Československej republike, pre ktorú bolo ako pre nový štát nevyhnutné nadviazanie diplomatických stykov. Československo so svojou geopolitickou situáciou bolo odkázané na silné spojenecké dohodové mocnosti, ktoré boli ochotné uznať najprv jeho dočasnú vládu a neskôr aj samotný štát a zároveň prijať nominácie diplomatických zástupcov. Autorka sa v článku okrem iného venuje aj vybraným štátom, v ktorých Československá republika mala v prvých rokoch svojej existencie svojich diplomatických zástupcov, či už v pozícii chargé d'affaires, alebo ako vyslancov. Prof. Dr. Péter Miskolczi Bodnár v príspevku *Maďarský mlynársky priemysel pred a po Trianone, s osobitným zreteľom na situáciu mlynov na jemnú múku* podáva prehľad o veľkolepom rozvoji uhorského mlynárstva v druhej polovici 19. storočia. Autor vyzdvihuje kľúčové podmienky úspechu, množstvo pšenice dostupnej na mletie, jej vynikajúcu kvalitu, prvky inovácie, zahraničný dopyt po jemnej múke a opatrenia vlády. Sleduje vývoj týchto okolností v období rokov 1900 – 1914, potom počas vojny a napokon v 20. rokoch 20. storočia. Príspevok ukazuje, ako sa podmienky, ktoré spočiatku uprednostňovali mlyny vyrábajúce na export, postupne menili a v dôsledku toho sa rozvoj mlynov spomalil. Najdôležitejší vplyv trianonskej zmluvy na mlynárstvo si autor všima vo veľkom poklese dopytu po múke a v tom vidí hlavnú príčinu úpadku dovtedy svetového uhorského mlynárstva. Dr. Péter Nagy vo svojom príspevku *Otázky medzinárodného práva súkromného v maďarskom zákone o manželskom práve XXXI z roku 1894 o manželskom práve pred zákonom a po ňom* skúma legislatívu, ktorá sa vzťahovala na otázky medzinárodného súkromného práva maďarského manželského práva v posttrianonskej mierovej zmluve. Po prvé, zákon XXXI z roku 1894 o práve na manželstvo skúma relevantné problémy predzákonného obdobia, následne analyzuje ustanovenia zákona. Dohovory prijaté na Haagskej konferencii medzinárodného práva súkromného zohrali významnú úlohu aj vo veciach medzinárodného práva súkromného v manželských veciach. Štúdia stručne sumarizuje nariadenia, ktoré boli prijaté v súvislosti s manželským právom od trianonskej zmluvy. JUDr. Dávid Pandý, PhD., prináša príspevok *Trestnoprávna ochrana štátneho územia na Slovensku v období medzivojnovnej Československej republiky*. Cieľom príspevku je výskum trestnoprávnej úpravy účinnej na území Slovenska v období existencie medzivojnovnej Československej republiky, ktorej účelom bola ochrana štátneho územia. Autor v tejto súvislosti porovnáva pôvodnú uhorskú právnu úpravu a novú právnu úpravu československú, pričom skúma aj príčiny jej prijatia. Príspevok tiež opisuje uplatňovanie skúmanej právnej úpravy v aplikačnej praxi. Ďalší príspevok reprezentujúci vklad Matice slovenskej na konferenciu s názvom *Poznámky k percepcii výročia Trianonskej mierovej zmluvy v slovenskej politike, historiografii a publicistike* predniesol doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc.

Hodnotí trianonskú mierovú zmluvu z roku 1920 ako mimoriadnu historickú udalosť, ktorá dotvárala ako imanentná súčasť systém zmlúv Parížskej mierovej konferencie s cieľom vybudovania versaillského projektu kolektívnej bezpečnosti v Európe a vo svete po skončení prvej svetovej vojny. Samozrejme, že Trianon a všetko, čo s ním súviselo v toku dejín, rezonoval aj v Československu a osobitne na Slovensku, kde sa tejto problematike venovala pozornosť najmä pri okrúhlych výročiach, ku ktorým roku 2020 patrila aj jeho storočnica. Trianonská mierová zmluva sa odrazila aj v slovenských politických kruhoch, historickej obci a v publicistike. Touto percepčnou tematikou spojenou s trianonskou mierovou zmluvou sa zaoberá táto štúdia vo forme poznámok. JUDr. Lucia Pištejová v príspevku *Provizórne usporiadanie hraníc s Maďarskom po rozpade Rakúsko-Uhorska* píše o nutnosti usporiadania povojnových vzťahov po ukončení konfliktu. V snahe navrátiť sa k normálnemu spôsobu života sa preto začali povojnové mierové rokovania, pokúšajúce sa o upokojenie situácie. V kontexte nastávajúcich udalostí na domácej a prevažne zahraničnej politickej scéne sa začali aj politické dialógy o odlúčení Slovenska od Rakúsko-Uhorska. V tejto súvislosti sa článok pokúša o priblíženie pomerne komplikovanej vojensko-politickej situácie, ktorá predchádzala politickým rokovaniam a tým aj ustanoveniu provizórnej demarkačnej línie. Prof. Dr. István Stipta v príspevku *Vplyv Trianonskej zmluvy na maďarský súdny systém (1920 – 1942)* skúma situáciu maďarskej súdnej organizácie po Trianone. Predstavuje štvorstupňovú legislatívnu organizáciu založenú v rokoch 1871 až 1914 a odkazuje na zmeny, ktoré sa stali nevyhnutnými v dôsledku prvej svetovej vojny. V nadväznosti na historické pramene približuje súdne dôsledky územnej odluky a myšlienky, ktoré súviseli s transformáciou uhorského súdnictva. Štúdia popisuje legislatívne a vládne normy, ktoré prispôbobi súčasnú legislatívu neočakávanej situácii a ktoré boli vytvorené s cieľom urýchliť, zjednodušiť výkon spravodlivosti. Doc. JUDr. Milan Sudzina, PhD., v článku pod názvom *Historické aspekty správneho súdnictva* analyzuje problematiku vývoja inštitútu správneho súdnictva na území Slovenska od roku 1918. Autor sa v článku venuje jednotlivým obdobiam vývoja správneho súdnictva, a to správneho súdnictvu v období prvej Československej republiky, ktoré bolo inšpirované systémom správneho súdnictva v Rakúsko-Uhorsku, správneho súdnictvu v období po roku 1937, v období od roku 1945 do roku 1991, v období od 1. januára 1992 do 30. júna 2015 a správneho súdnictvu za účinnosti Správneho súdneho poriadku. Vývoj správneho súdnictva na našom území je zavŕšený zriadením Najvyššieho správneho súdu Slovenskej republiky v roku 2021. Assoc. prof. Renata Šwirgoňová-Skoková v príspevku *Poľsko-maďarské vzťahy z pohľadu Národnej demokracie* predstavuje názory jej predstaviteľov na poľsko-maďarské vzťahy v medzivojnovom období. Prezentované budú názory Národnej demokracie, ktorá bola v medzivojnovom období jednou z najväčších a najvplyvnejších politických strán v Poľsku, hoci v druhej Poľskej republike nikdy nevytvorila samostatnú vládu. Uvádza najmä názory vedúceho národného tábora Romana Dmowského, ako aj ďalších predstaviteľov národno-demokratického tábora (vrátane S. Kozického, K. S. Frycza, R. Piestrzyńskiego a Z. Berezowského). Prof. Dr. István Szabó v príspevku *Charakteristika uhorského verejného práva po 1. svetovej vojne* skúma dopady porážky Uhorska v prvej svetovej vojne na verejné právo. Po vojenskom

kolapse nasledovala revolúcia zameraná na rozchod s minulosťou. Tento zlom bol motivovaný najmä nádejou na priaznivejšie podmienky pre mier. Táto nádej sa však čoskoro rozplynula a územný rozpad krajiny spečatený trianonským mierom viedol k upevňovaniu tradícií. Najvýraznejším príkladom toho bola definícia formy štátu, kde boli de facto a de iure situácie natrvalo oddelené. Z dôvodu neobsadenia kráľovského trónu dominovali vo fungovaní štátu republikánske prvky, teda krajina bola de facto republikou, no Národné zhromaždenie kvôli dodržiavaniu tradícií definovalo podobu štátu ako kráľovstvo. Doc. JUDr. Erik Štenpien, PhD., v príspevku *Zjednotenie Abovskej a Turnianskej župy v roku 1881 – základ potrianonskej verejnej správy východného Slovenska* hovorí o vývoji miestnej správy, ktorá je podľa autora kľúčová pre pochopenie problematiky rozpadu Rakúsko-Uhorska a udalostí na ňu nadväzujúcich. Uvádza, že je potrebné začať výskum prijatím zákonného článku 21/1886 a následne noriem, ktoré mu predchádzali a ktorými bola zjednotená Abovská a Turnianska župa. To považuje za východiskový bod, od ktorého sa budú v budúcnosti odvíjať úvahy pri riešení ďalších nadväzujúcich problematik, nie len regionálnych. Doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD., v príspevku *Inštitút odkazu v I. návrhu uhorského Všeobecného občianskeho zákonníka z roku 1900*. V roku 1900 kodifikačná komisia uhorského ministerstva spravodlivosti zverejnila po viacero dekád trvajúcich prípravných fázach prvý návrh Všeobecného občianskeho zákonníka (ďalej len NUOZ). Návrh sa chápal ako oficiálny, ale nie konečný a mal slúžiť ako veľmi dôležitý príspevok do odbornej a laickej diskusie, po ktorej malo gestorské ministerstvo pripraviť definitívny návrh občianskeho zákonníka. Stalo sa tak až o ďalších, viac ako desať rokov – v roku 1913, keď sa predložil do dolnej snemovne II. návrh, no ten už pre I. svetovú vojnu vládne a parlamentné kruhy nestihli schváliť. Pozornosť zameriava na dedičské právo a jeden jeho významný a stabilný inštitút závetného práva – odkazu (legátu), ktorý predmetný NUOZ normoval v V. časti, III. článku a 5. oddiele. Doc. JUDr. Diana Treščáková, PhD., v príspevku *Vplyv prvej svetovej vojny a povojnových mierových dohôd na hospodárske vzťahy a obchodovanie* píše o vplyve prvej svetovej vojny a povojnových mierových dohôd na hospodárske vzťahy a obchodovanie. Prvá svetová vojna mala ďalekosiahle následky nielen na politické medzinárodné vzťahy, ale aj na obchodovanie, ekonomiku a hospodárstvo. Krajiny sa snažili vyrovnať so zničeným priemyslom, infraštruktúrou a inými prekážkami riadneho fungovania štátu. Po rozpade starých impérií došlo k vytvoreniu nových krajín, ktoré sa museli vysporiadať s minulosťou a čo najrýchlejšie sa začleniť do existujúcich medzinárodných vzťahov. Bolo nevyhnutné vytvoriť si pozíciu partnera voči iným krajinám, aby z hospodárskeho hľadiska dokázali realizovať obchody, import a export tovaru. Uvedené bolo sťažené nepriaznivými medzinárodnými vzťahmi. Autorka sa v príspevku zaoberá hospodárskou situáciou a obchodnými vzťahmi medzi krajinami v medzivojnovom období, pričom sa zameriava najmä na Nemecko a Československo. Ako predposledný príspevok bol zaradený text od Mgr. Ivana Vaňu *Prvá svetová vojna a jej vplyv na severnú hranicu Uhorska*. Prvá svetová vojna zasiahla nielen celú Európu či rakúsko-uhorskú monarchiu, ale aj územie severného Slovenska. Frontové operácie sa priamo dotkli viacerých súčasných okresov – Bardejov, Svidník, Snina alebo Medzilaborce. Existenciu vojny však pocítili aj ďalšie oblasti severného

Slovenska (Orava, Spiš), či už cez mobilizáciu, alebo čoraz častejšie vyskytujúce sa nepokoje. V článku sa autor nesnaží poskytnúť informácie o samotnej tvorbe severnej hranice (Česko) Slovenska po 1. svetovej vojne, ale ozrejmiť, aký vplyv mala 1. svetová vojna na ďalší vývoj určovania poľsko-slovenskej hranice, aké boje sa v blízkosti severnej hranice odohrali a ako sa prejavovala nespokojnosť obyvateľstva s vtedajším stavom. V poslednom príspevku doc. JUDr. Vladimír Vrana, PhD., „*Si vis pacem, para bellum*“ sa zaoberá dejinným obdobím 1900 – 1914 na európskom kontinente. Zatiaľ čo začiatok nového storočia nenaznačoval vypuknutie vojnového konfliktu, postupne narastala medzi európskymi mocnosťami vzájomná nedôvera, podnietená zvyšovaním vojenských výdavkov, čo vyvolávalo o to väčšie vlny nacionalizmu a revanšizmu medzi štátmi zoskupenými do Trojdohody (Rusko, Veľká Británia, Francúzsko) a Trojspolku (Rakúsko-Uhorsko, Nemecko, Taliansko). Ich záujmové sféry sa tak prekrývali a dochádzalo k lokálnym konfliktom – balkánske vojny. Obdobne naberala na intenzite koloniálna otázka veľmocí Veľkej Británie, Francúzska a razantne do popredia sa tlačiaceho Nemecka.

Všetky príspevky podnetne prispeli k priebehu a charakteru konferencie a spracovaniu výsledného zborníka. Rozšírili a obohatili danú problematiku z pohľadu právnych historikov, romanistov a pozitívnych právnikov a položil sa tak základ pre podobné stretnutia v rovnakom formáte do budúcnosti.

Radoslav Žgrada

Zoznam autorov

PhDr. Patrik Beňuš

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Historický ústav Slovenskej akadémie vied

JUDr. Bruno Čanády

Historický odbor Matice slovenskej

prof. PhDr. Karol Fremal, CSc

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave,
Vedecká rada a Historický odbor Matice slovenskej

doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD.

Slovenský literárny ústav Matice slovenskej v Martine; Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

PhDr. JUDr. Rudolf Manik, PhD., MBA, MHA

Slovenská advokátska komora, Košice

PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.

Redakcia Historického zborníka – Slovenský historický ústav Matice slovenskej v Bratislave

doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc.

Slovenský literárny ústav Matice slovenskej v Martine

PhDr. Oľga Slivková

pedagogička a žurnalistka, Bratislava

PhDr. Ján Tkáč, PhD.

Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Zdenko Tkáč

Slovenský historický ústav Matice slovenskej; Archív Matice slovenskej v Martine

Mgr. Radoslav Žgrada

Slovenský historický ústav Matice slovenskej v Bratislave

Mgr. Stanislav Žlnay

Arcibiskupský úrad Trnavskej arcidiecézy v Trnave

Zoznam vedeckých recenzentov:

Prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.; Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.;
PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.; JUDr. Michal Malatinský, PhD.;
Doc. Mgr. Ivan Petranský, PhD.

Pokyny pre autorov

Historický zborník je matičné vedecké periodikum na prezentáciu slovenských národných dejín a širších dejinných súvislostí. Tematicky sa orientuje najmä na oblasť slovenských dejín od najstarších čias až po súčasnosť. Vychádza v slovenčine s nemeckým a anglickým resumé a obsahom. V rokoch 1943 – 1947 vyšlo päť ročníkov Historického zborníka, každý so štyrmi číslami. V roku 1948 bol zrušený. V roku 1996 bol obnovený ako šiesty ročník a vychádzal raz ročne, od roku 2000 dvakrát ročne. Historický zborník vydáva Matica slovenská. Redakčne ho pripravuje Slovenský historický ústav v spolupráci s Historickým odborom Matice slovenskej.

Prosíme autorov, aby nám svoje príspevky posielali upravené podľa nasledujúcich pokynov:

Text príspevku musí byť redakcii odovzdaný vo formáte: .doc alebo .rtf. Typ písma: Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 na stránke A4 so štandardnými parametrami. Pri písaní poznámok pod čiarou, prosím, používajte príkaz Vložiť a následne Poznámka pod čiarou. Neukladajte poznámky na koniec príspevku. Štruktúra príspevku: Názov; podnázov (ak je); meno autora/autorov, e-mailová adresa, pracovisko (vrátane adresy); text príspevku; dlhšie anglické/nemecké resumé (iba kvalitný preklad, ak nie, zabezpečí ho redakcia).

Bibliografické odkazy v Historickom zborníku je potrebné uvádzať podľa normy STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. V celej štúdii je nutné dodržiavať jednotný spôsob citovania. Pre uľahčenie uvádzame niekoľko príkladov:

Odkaz na monografiu:

LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 175.

DOBROTKOVÁ, Marta – RÁBIK, Vladimír (eds.). *Studia Historica Tyrnaviensia VI*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 288 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

ŠKVARNA, Dušan. Ľudovít Štúr a rok 1848. In SEDLÁK, Imrich (ed.). *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 103-110.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

LACKO, Martin. Zabudnutá povstalecká vražda. Prípad slovenských dôstojníkov v Ľubietovej 13. októbra 1944. In *Pamäť národa*, 2012, roč. 8, č. 3, s. 3-32.

Odkaz na elektronický zdroj:

DŽUPINKOVÁ, Zuzana. Personálne bibliografie rusínskych a ukrajinských maliarov Slovenska vydané v ŠVK Prešov. In *Bibliografický zborník 2010* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav v Martine, 2010, s. 38-45. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/BZ_2010_2011/Kolokvium/Dzupinkova_Zuzana.pdf>.

Odkaz na archívny prameň:

Archív Matice slovenskej (ďalej AMS), fond (ďalej f.) Matica slovenská I (1857) 1863 – 1875 (1912), Sign. 1544-1546.

Príspevky posielajte poštou a na elektronickom nosiči na adresu:

Slovenský historický ústav Matice slovenskej

Redakcia Historického zborníka

PhDr. Peter Mulík, PhD.

Grösslingová 23

812 51 Bratislava

V elektronickej podobe na e-mail: peter.mulik@matica.sk

HISTORICKÝ ZBORNÍK

ROČNÍK 32
2022 ČÍSLO 1

ISSN: 1335-8723

